ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE "A.D. XENOPOL"

FRANȚA
MODEL CULTURAL ȘI POLITIC

volum editat de

ALEXANDRU ZUB DUMITRU IVĂNESCU

JUNIMEA

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „A. D. XENOPOL"

FRANȚA
MODEL CULTURAL ȘI POLITIC

volum editat de

ALEXANDRU ZUB   DUMITRU IVĂNESCU

EDITURA JUNIMEA
IAȘI, 2003

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „A. D. XENOPOL"
BIBLIOTHECA HISTORIAE UNIVERSALIS

5

Carte editată cu sprijinul Ministerului Culturii şi Cultelor din România

Tehnoredactare: Mihaela Daniluc

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
ZUB, ALEXANDRU
Franţa: model cultural şi politic / Alexandru Zub, Dumitru Ivănescu – Iaşi: Junimea, 2003
ISBN 973-37-0905-0

I. Ivănescu, Dumitru

94(44)

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE

Proiectat cu ani în urmă, pe seama unor preocupări încă mai vechi şi a unui interes constant pentru relaţiile cu „marea soră latină“ din Occident, volumul *Franţa, model cultural şi politic* vede acum lumina tiparului într-o serie menită să aprofundeze relaţii bilaterale, conexiuni, interferenţe etc.

Textele adunate sub copertă sunt, în esenţă, urmarea unui simpozion organizat (9 decembrie 1999) la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol“. Absent momentan din ţară, am trimis prin fax celor prezenţi o misivă al cărei conţinut îmi îngădui să-l reproduc aici, fiindcă lămureşte deopotrivă intenţia şi contextul:

Neputând fi prezent efectiv la acest simpozion, a cărui temă îmi era nespus de scumpă, daţi-mi voie să vă mărturisesc totuşi, de departe, bucuria că „modelul francez“ e repus acum în discuţie, în chiar această sală, unde relaţiile româno-franceze au fost de atâtea ori evocate.

Faptul că s-a ales pentru reuniunea de azi o asemenea temă nu trebuie să mire. A fost ideea d-lui profesor Victor Iancu, directorul Comisiei UNESCO pentru România, care s-a ilustrat în această misiune prin atâtea iniţiative memorabile. Ne-am alăturat cu bucurie, ca şi Universitatea „Al. I. Cuza“, ca şi Centrul Cultural Francez din Iaşi, a cărui întemeiere, aici, în 1992, nu era lipsită de o semnificaţie mai amplă, definind un mod anume de implicare în schimbările geopolitice de pe continent. Ca şi în secolul XIX, când se constituia statul naţional român, în sens modern, Franţa a fost gata să ne ajute, iar programul pus îndată la lucru indica un interes preeminent pentru cultură. Era un fel de a spune că fără limpeziri în acest domeniu nu trebuie să ne aşteptăm la efecte benefice în altele. Timpul, un lung deceniu de căutări confuze, pare a-i fi dat de pe acum dreptate.

E un motiv în plus să credem că o reflecţie adâncită pe tema „modelului francez“ în România nu poate fi decât salutară. Ea ne va ajuta să-l definim mai bine, în multiple direcţii şi ipostaze, să-i urmărim acţiunile şi efectele de-a lungul a două secole, în care românii şi-au dorit mereu asimilarea cu valorile franceze de cultură şi civilizaţie. Cât de actuale mai sunt ele, în acest final de secol şi ce mesaje ne mai pot comunica într-o secvenţă sau alta a timpului?

Istoria se regândeşte şi se rescrie mereu, sub presiunea realităţilor, fie acestea trecute sau actuale. E firesc să abordăm acum „modelul francez“ sub laturi noi, motivaţi de extensia orizontului cognitiv, de sporul documentar, însă

şi de nevoia unei „lecturi“ mai proaspete. Asemenea demersuri se degajă din programul simpozionului, destul de amplu pentru a satisface interese dintre cele mai variate.

Nu mă îndoiesc că adunarea lor într-un volum de studii va face apoi ca acţiunea de azi să-şi prelungească indefinit ecourile.

Deşi absent, ţin să mulţumesc pe această cale colegilor care s-au ocupat de pregătirea simpozionului. D-l dr. Dumitru Ivănescu, responsabil cu „orchestrarea“ tematică, şi d-l dr. Gheorghe Onişoru, care a primit să mă reprezinte, au cei dintâi dreptul la recunoştinţa mea.

N-aş putea să închei fără a rosti aceeaşi gratitudine faţă de conducerea Universităţii „Al. I. Cuza“, care a îmbrăţişat de îndată proiectul şi faţă de directorul Centrului Cultural Francez, d-l Benoit Vitse, al cărui sprijin la realizarea proiectului comportă un sens deosebit. Rămâne să găsim tot împreună resurse pentru a-l finaliza şi editorial.

Urându-vă succes în continuare, adaug un gând bun pentru toată lumea şi dorinţa de a ne regăsi mai senini în noul an care se apropie.

Era spre finele lui 1999. Abia acum suntem în măsură a publica textele prezentate atunci la simpozion, adăugând şi câteva oferte ulterioare (Doina Calistru, Alexandrina Ioniţă, Andi Mihalache, Iulian Oncescu) ce comportă un rost întregitor.

Deşi a fost gândit unitar, sub unghi tematic, volumul de faţă nu putea răspunde, fireşte, la toate problemele puse, nici să conducă la analize mai ample pentru cele puse în discuţie. El constituie însă un pas înainte, pe seama căruia se pot închipui alte iniţiative, pe un traseu indefinit şi imprevizibil.

Alexandru Zub

MODELUL POLITIC

MODELUL FRANCEZ
ŞI AVATARURILE CENTRALISMULUI STATAL

Alexandru Zub

Este o temă ce nu poate fi tratată într-un spaţiu restrâns ca acesta decât în linii mari şi secvenţial. Analizele produse în ultimul timp pe seama Revoluţiei franceze sunt prea numeroase şi contradictorii spre a permite acum o sistematizare cât de cât judicioasă. Ne vom limita numai la unele aspecte, în legătură mai ales cu problema centralismului.

Trebuie să observăm mai întâi că deşi centralismul statal e o temă esenţială, mereu atinsă de istoricii fenomenului, ea nu s-a bucurat totuşi de atenţia cuvenită. O bibliografie rezonabilă e destul de anevoioasă. Abia experienţele etatiste din secolul XX au fost în măsură a stimula abordări mai adecvate, precum acelea produse la bicentenarul Revoluţiei franceze. Momentul era sincron cu disoluţia sistemului comunist din Europa Est-centrală, fapt ce invita prin el însuşi la reflecţie pe marginea dimensiunii statale a acelui sistem. Se întâmplase oarecum la fel şi după abolirea regimurilor fasciste de pe continent.

Prăbuşirea dictaturilor comuniste la finele deceniului IX a impus noi explicaţii cu privire la ansamblul totalitar din care făceau parte diacronic. S-a putut deosebi între expansiunea revoluţiei şi războaiele Republicii franceze, limitându-se drastic influenţa ideilor respective în Centrul şi Estul Europei[1]. Revoluţia „atlantică"[2], nici ea unitară, se deosebea de frământările produse în alte ţări, spre Est, deşi limbajul era oarecum la fel[3].

Dispunem astăzi de o „radiografie" a situaţiei, datorită demersurilor făcute cu ocazia bicentenarului. Unul din multele congrese ţinute atunci, iniţiat de *Associazione dei Storici Europei,* a făcut posibilă o vastă explorare a fenomenului sub unghi istoriografic[4]. Se poate conchide, pe seama acesteia, că N. Iorga a avut dreptate, în 1922, când observa că „era mare şi puternic şi de viitor curentul apusean, dar nu cum a fost proclamat acolo, ci potrivit interpretării ce i

---

[1] Alan Forrest, *La Révolution et l'Europe,* in *Dictionnaire critique de la Révolution française,* éd. par François Furet et Mona Ozouf (infra: *Dictionnaire critique),* Paris, 1988, p. 146-155.

[2] Jaques Godechot, *La Grande Nation: l'expansion révolutionnaire de la France dans le monde 1789-1799,* Paris, 1956 (1983); *Les révolutions, 1770-1799*, Paris, 1965.

[3] Cf. Georges Rudé, *Revolutionary Europe,* London, 1964.

[4] Armando Saitta (ed.), *La storia della storiografia europea sulla Rivoluzione francese,* I-III, Roma, 1990-1991.

s-a dat de fiecare nație; şi fiecare nație are atâta valoare câtă o dovedeşte, nu prin faptul că a primit mai curând ideile apusene, ci după cum le-a interpretat potrivit cu nevoile ei în chip adevărat şi adânc"[5].

Deosebirile dintre un spațiu etnocultural şi altul se pot sesiza acum mai lesne, accentele schimbându-se pe măsură ce analistul se deplasează de la Atlantic spre Est. Desigur, Centrul Europei a fost afectat de ideile Revoluției în mai mare măsură decât Sud-Estul, după cum rezultă din studiile întreprinse pentru spațiul german de Wolf D. Gruner, Kurt Holfzyfel ş.a.[6], pentru Polonia de Monika Senkowska-Gluck şi Alina Barsczewska-Krupa[7], pentru Cehia de Edouard Maur[8], pentru Ungaria de Peter Hahner şi Sándor Vadász[9].

Cât priveşte Sud-Estul European, pentru care unii analişti folosesc cuvântul „Balcani", să amintim studiul lui Veselin Trajkov despre istoriografia bulgară[10], alături de cel subscris de Georgis C. Vlachos pentru Grecia[11] sau cel elaborat de Dan Berindei pentru România[12]. Nu lipsesc nici tentativele de sinteză asupra întregii zone[13]. Am evocat doar câteva exemple, mai mult spre a sugera faptul că două secole de eforturi istoriografice n-au epuizat tema Revoluției franceze cu urmările ei în lume şi că unele aspecte se revizuiesc acum esențial.

---

[5] N. Iorga, *Solidaritatea românească la începutul secolului al XIX-lea,* in „Cuget românesc", 1922, nr. 8-9, p. 97.

[6] *La Révolution française vue par les Allemands,* textes traduites et préséntes par Joël Lefebvre, Lyon, 1987; François Furet, *Marx and the French Revolution,* Chicago/ London, 1988; Wolf D. Gruner, *The Impact of the French Revolution of 1789 on the States of Germany and the development of political nationalism and national identity from the perspective of German historiography,* in Armando Saitta (ed.), *op. cit.,* I, p. 19-40; Kurt Holfzyfel, *1759: DDR – Froschungen zur Grossen Französischen Revolution und die Entwicklung der komparativen Methode, ibidem,* p. 167-194.

[7] Monika Senkowska-Gluck, *L'historiographie polonaise de la Révolution française,* in Armando Saitta (ed.), *op. cit.,* III, p. 87-96; Alina Barsczewska-Krupa, *La Révolution française dans l'historiographie de l'époque de la Grande Emigration Polonaise, ibidem,* p. 79-86.

[8] Edouard Maur, *Historiographie tchèque de la Révolution française,* in Armando Saitta (ed.), *op. cit.,* III, p. 245-258.

[9] Peter Hahner, *L'histoire et l'idéologie dans l'historiographie hongroise,* in Armando Saitta (ed.), *op. cit.,* II, 1990, p. 307-318; Sándor Vadász, *L'image de la Révolution française dans l'historiographie hongroise, ibidem,* p. 299-306.

[10] Veselin Trajkov, *L'historiografie bulgare et la Révolution française,* in Armando Saitta (ed.), *op. cit.,* I, p. 275-306.

[11] Georgis C. Vlachos, *Révolution française et révolution nationale héllénique. Unè perspective double pour l'historiographie grècque du XIXe et XXe siècles,* in Armando Saitta (ed.), *op. cit.,* II, 219-260. Cf. *La Révolution française et l'héllénisme moderne. Actes du IIIe Coloque...,* Athènes, 1989; Alexandru Duțu (ed.), *Sud-Estul european în vremea Revoluției franceze. Stări de spirit, reacții, confluențe,* Bucureşti, 1994.

[12] Dan Berindei, *L'historiographie roumaine sous l'impact de la Révolution française de 1789,* in Armando Saitta (ed.), *op. cit.,* III, p. 111-140; *Românii şi Europa în perioadele premodernă şi modernă,* Bucureşti, 1998, p. 82-113.

[13] Konstantin Angélopoulos, *L'enseignement de la Révolution française dans les Balkans: Albanie, Grèce, Roumanie, Serbie,* in Rainer Riemenschneider (Hrsg.), *Bilder einer Revolution. Images d'une Révolution,* Frankfurt/M, Paris, 1994, p. 95-124.

Una din cele mai însemnate urmări produse de Marea Revoluţie e neîndoielnic centralismul, după cum sesiza cu un secol şi jumătate în urmă Alexis de Tocqueville, legând acest fapt de dinamica inerentă dezvoltării statului modern[14]. Revoluţia însă n-a creat ea centralismul statal, ci numai l-a adaptat la noile împrejurări, stimulând procesul unificator ce avea loc de secole. „La France plurielle“ se înclina în faţa „republicii indivizibile“, care s-a folosit din plin de achiziţiile monarhiei absolute spre a-şi asigura forţa[15].

Modelul francez, în competiţie cu alte modele (britanic, german etc.), s-a impus în unele state din Europa, dar n-a rămas necontestat nici în spaţiul de origine. Revoluţia însăşi a fost regândită şi supusă criticii[16], iar statul remodelat conform cu exigenţele lumii de azi. A fost avansată deja ideea de „stat raţionalizator corporatist“ (P. Gremion), pentru a desena structura ce tinde a înlocui statul de sorginte iacobină[17].

Nu e o idee nouă. În perioada interbelică, economistul român M. Manoilescu a dezvoltat o întreagă teorie pe această temă, socotind că lumea intrase deja într-un secol al corporatismului[18]. S-a şi scris îndată despre „reforma corporativa del Estado“[19], iar ideea avea să rămână mult timp actuală[20]. Se căuta o nouă formulă de echilibru economic, în spirit neoliberal[21], atunci când liberalismul se afla în plină criză, iar această formulă, reactualizată după război[22], îşi menţine încă interesul. Ea se întemeia nu numai pe restructurarea vieţii economice ca atare, dar şi pe stimularea de noi solidarităţi. Dacă existau în adevăr mai multe Europe, fiecare trebuia să contribuie la armonia ansamblului[23]. Estul şi Sud-Estul European aveau un cuvânt de spus în asigurarea „păcii economice“[24].

---

[14] Alexis de Toqueville, *L'Ancien Régime et la Révolution,* Paris, 1856.

[15] Yann Fauchois, *Centralisation,* in *Dictionnaire critique,* p. 653-664.

[16] Cf. Michel Pertué, *La Révolution française est-elle terminée?,* in „Annales historique de la Révolution française“, 54/1982, p. 329-348.

[17] P. Gremion, *Le pouvoir péripherique. Bureaucrates et notables dans le système politique française,* Paris, 1976.

[18] M. Manoilescu, *Le siècle du corporatisme. Doctrine du corporatisme intégral et pur,* Paris, 1934.

[19] Eduardo Do Annes, *La reforma corporativa del Estado,* Madrid, 1935.

[20] Philippe Schmitter, *Still the Century of corporatism?,* in „The Review of Politics“, 36, 1974; Daniel Chirot, *Corporatism, socialism, and development in Romania,* in „Sociologische Tijolschrift“, Amsterdam, 5, 1978, 3.

[21] M. Manoilescu, *Neoliberalismul,* in vol. *Doctrinele partidelor politice,* Bucureşti, Institutul Social Român, 1924.

[22] B.V. Dalmas, *La réorganisation de l'économie mondiale. Historie des doctrines de Smith et List à Cassel et Manoilesco,* Paris, 1947.

[23] M. Manoilescu, *Zusammenarbeit zwischen Ost- und Westeuropa auf neuer Grundlage,* in „Wirtschaftliches Archiv“, Jena, März 1935; *Die drei Europa,* in „Europäische Revue“, Stuttgart, Sept. 1939.

[24] Idem, *Pacea economică mondială,* in „Lumea nouă“, 5, 1935; *Die geistige und wirtschaftliche Autarchie Osteuropas,* in „Europäische Revue“, Dez. 1936; *Solidaritatea economică a Estului European,* Bucureşti, 1939; *Europa Sud-estică în marele spaţiu economic european,* Bucureşti, 1942.

Nu s-ar putea înțelege însă cum se cuvine acest îndemn la solidaritate sud-est europeană dacă nu l-am lega de străduințele sincrone ale lui N. Titulescu, la Societatea Națiunilor și ca ministru de externe al României, de a sprijini pactele regionale ca instrumente ale securității în ansamblu[25]. Pe ambele planuri, efectele s-au vădit sub așteptări, ca în atâtea alte inițiative neasistate suficient de „spiritul timpului".

Am folosit anume această sintagmă cvasi compromisă, spiritul timpului, pentru a sublinia ideea că multe proiecte au eșuat în perioada interbelică din cauza contradicției dintre tipul de stat existent în Europa, statul-națiune, și nevoia de a rezolva conflictele pe seama unor construcții supranaționale. Sistemul de la Versailles continua, în fond, o „Europă franceză"[26], împotriva căreia s-au solidarizat destule forțe ca să o facă neviabilă. Ea se întemeia pe o ideologie născută în secolul XVIII și pe un tip de stat supus deja contestației. Distorsiunile prevalau asupra rațiunii solidarizante[27], iar tentativele de a le transgresa au eșuat pe rând.

În asemenea condiții, ideea fortificării statului părea un răspuns realist la presiunile geopolitice. E destul să amintim faptul că V. Pârvan, istoric și arheolog de prestigiu, visa un Bismarck pentru România[28], iar statul ca un mecanism mai mult decât autoritar. Spațiul social nu mai putea rămâne ca înainte de război, nici să fie administrat după capricii de moment. Era nevoie de un alt orizont spiritual, unul în care individul și cetatea să nu mai fie în conflict. Personalitățile urmau să cunoască, în acest spirit, un proces de socializare, pe când masele aveau să fie cultivate sistematic, astfel ca ansamblul să constituie o „synergie" benefică pentru toți, o solidaritate creatoare la nivel național și dincolo de acesta. Până de curând numai politico-administrativ, statul însuși era sortit să devină un *stat cultural*, fiindcă numai astfel își putea împlini noua menire[29]. Era o idee subliniată și de Mircea Eliade, în acord cu plusul de libertate interioară promis de ieșirea din obsesia unității politice[30].

Cu aceasta nu se depășea conceptul de stat-națiune, activ peste tot în Europa, cu nuanțe locale asupra cărora nu putem insista. Ortodoxismul a pigmentat în ansamblu dezbaterile din Sud-Estul European pe marginea statului. Vechiul paralelism dintre stat și biserică făcea ca biserica majoritară să-și dorească identificarea cu statul național, idee lesne degajabilă din mișcarea gândiristă și din acțiunea lui Nae Ionescu de la *Cuvântul*[31]. Românismul și

---

[25] Costin Murgescu, *Mersul ideilor economice la români. Epoca modernă*, II, București, 1990, p. 729-743; Petre Bărbulescu, *România la Societatea Națiunilor (1929-1939)*, București, 1975, p. 122-141, 167-314.

[26] Louis Réau, *L'Europe française au siècle des Lumières*, Paris, 1951.

[27] H. Seton-Watson, *Eastern Europe between the wars, 1918-1941*, Cambridge, 1946, p. 362-365, 389-397; Karl Kaser, *Südosteuropäische Geschichte und Geschichtswissenschraft*, Wien-Köln, 1990.

[28] V. Pârvan, *Scrieri*, București, 1981, p. 110-112.

[29] *Ibidem*, p. 353-375.

[30] M. Eliade, *L'Epreuve du labyrinthe*, Paris, 1978, p. 26.

[31] Iordan Chimet (ed.), *Dreptul la memorie*, IV, Cluj-Napoca, 1993, p. 164-374.

ortodoxia erau echivalate pragmatic, în slujba unui stat ce se ştia încă sub ameninţare. La limită, se putea închipui autarhia. Nae Ionescu nu ezita să îndemne la „decuplarea" de Occident şi să condamne concordatul cu Roma, recunoscând însă că identificarea ortodoxiei cu statul român era abuzivă. Statul trebuia înțeles ca un organism politic modern, distinct de fenomenul religios[32]. Desigur, statul acesta nu putea fi decât centralist, pe linia impusă încă de modelul francez, deşi unii exegeţi au combătut ferm concepţia raţionalistă în domeniu, opunându-i ordinea juridică autohtonă[33], iar ca sursă de inspirație modelul german, care a făcut să se nască din „Reich und Länder" un „Einheitsstaat"[34].

Atitudini mai nuanțate, în sens apusean, au avut atunci E. Lovinescu, în *Istoria civilizaţiei române moderne,* Şt. Zeletin în studiile despre *Burghezia română* şi *Neoliberalismul,* apoi T. Vianu într-un eseu despre stat. Făcând un bilanț al analizelor anterioare, tânărul eseist opina ca statul să devină un simplu „îndreptar" în dezvoltarea naţiunii şi un instrument al cooperării internaţionale. „Ideea statului", în această viziune, urma să înlocuiască „sufletul etnic", la care exegeți ca N. Crainic făceau deja un apel abuziv[35].

Să mai amintim, pentru a închide această „paranteză românească", faptul că în acelaşi timp D. Gusti iniţia o întreagă şcoală ce se ocupa de „ştiinţa naţiunii", statul fiind conceput ca un instrument în slujba acesteia[36].

Asemenea dezbateri pe tema statului au avut loc, fireşte, peste tot în Europa Sud-estică, faţă de care cele menţionate constituie numai un caz particular şi ilustrativ. Cu un folos analog, atenţia se poate îndrepta spre oricare stat din zonă. Intrarea tardivă în modernitate şi-a pus peste tot pecetea, creând noi probleme, ignorând adesea partea de istorie comună care sugerează o conduită solidară.

Pe această istorie comună întemeia N. Iorga, în 1914, un *Institut de Studii Sud-Est-Europene,* menit să provoace, să îndrume, să ajute şi să orienteze cercetările ştiinţifice din regiunea carpato-balcanică şi zonele limitrofe. Ele trebuiau nu numai să dezvolte cunoaşterea mutuală, ci să contribuie totodată la pregătirea practică a celor implicaţi în activităţi de interes comun[37]. Viitorul nu mai putea fi lăsat la voia întâmplării. Este ideea ce se degajă şi din proiectele confederative din perioada interbelică, interstiţiu dominat încă de statul-naţiune, dar dispus să afle căi de transgresiune pe linia unei solidarităţi regionale, dacă nu şi mondiale[38].

Se înţelege, în toate aceste căutări statul, tipul de stat, a rămas mereu actual şi avea să rămână astfel până azi, când remodelarea statală şi geopolitică

---

[32] *Ibidem,* p. 280-282.
[33] *Ibidem,* III, 1992, p. 137-152: Petre Marcu-Balş, *Autohtonia ordinei juridice.*
[34] *Ibidem,* p. 142.
[35] *Ibidem,* IV, p. 186-194.
[36] D. Gusti, *Ştiinţa naţiunii,* in *Enciclopedia României,* I, Bucureşti, 1938, p. 17-30.
[37] *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe Sud-orientale,* I, 1, janvier 1914, p. 24.
[38] Al. Zub, *Istorie şi istorici în România interbelică,* Iaşi, 1989, p. 203-211: *Integrare „europeană" şi solidaritate „balcanică".* Cf. Eliza Campus, *Ideea federală în perioada interbelică,* Bucureşti, 1993; George Ciorănescu, *Românii şi ideea federalistă,* Bucureşti, 1996.

a lumii e în plină acţiune. *Centralizarea* şi *descentralizarea* nu se mai pot trata ca realităţi absolute, ci ca nuanţe în cadrul unor „tipuri ideale" (M. Weber) de expresie a puterii. Discuţiile purtate sub acest unghi, pe un plan mai vast (H. Lasswell, A. Kaplan, D.E. Lilienthal, J.R. Pennock etc.)[39] sau mai restrâns, au adus limpeziri utile, de care profită şi cercetarea istorică. Ea poate constata acum, după atâtea convulsii şi avataruri ale statului, că modelul iacobin şi-a epuizat în bună parte resursele şi că formele supranaţionale sunt demult active[40].

Dinamismului istoriei-realitate îi corespunde fireşte un dinamism istoriografic, evident şi în spaţiul sud-est european[41]. El a produs deja rezultate demne de interes, pornind anume de la studiile de un caracter mai amplu, studii tot mai necesare în epoca noastră. Cum altfel s-ar putea înţelege atâtea mari mutaţii din lume? Modelul însuşi care a inspirat statalitatea modernă se află în revizuire.

În expunerea de motive la proiectul de lege relativ la drepturile şi libertăţile comunelor, departamentelor şi regiunilor din Franţa, proiect prezentat Adunării Naţionale la 16 iulie 1981, se făcea constatarea că după Colbert şi Napoleon, ţara a trăit sub un regim centralizat, care a făcut ca în teritoriu comunităţile să fie mereu sub tutelă, ceea ce a avut consecinţe negative. „Guvernul, se spunea acolo, înţelege să curme această situaţie" şi să pună capăt unui fel de organizare şi gestiune întemeiat pe mefienţa puterii centrale în raport cu cetăţenii, dorind să angajeze ţara pe o cale ireversibilă, aceea a descentralizării[42]. Era şi un fel de a restabili încrederea în oamenii de rând, în capacitatea lor de a-şi gestiona singuri interesele.

Proiectul din 1981, adoptat în cadrul pregătirilor de integrare europeană, nu era desigur ceva cu totul nou. El punea o problemă care încă din epoca lui Napoleon a fost mereu actuală. Numai că anterior descentralizarea fusese un desiderat al opoziţiei, menit deci să piardă, în timp ce noul proiect era al puterii însăşi, dispusă acum să admită principiul autonomiei locale, acea *Selbstverwaltung* care în spaţiul german a existat mereu, devenind acum un element esenţial şi în politica statului francez. Kogălniceanu o evoca, la timpul său, sub forma engleză *(Selfgovernment),* pe care ar fi dorit să o aplice oarecum şi în România.

La fel de complexă pe cât de trenantă, chestiunea descentralizării comportă o perspectivă diacronică, aşa cum s-a mai făcut dealtminteri[43], pe

[39] *Mica enciclopedie de politologie,* Bucureşti, 1977, p. 66-67.

[40] Richard G. Plaschka, *Von nationalen zu übernationalen Konzeptionen,* in *Mitteleuropa-Konzeptionen in der ersten Hälfte des 20.Jahrhunderts,* hrsg. von Richard G. Plaschka etc., Wien, 1995, p. IX-XII; Joseph Rotschild, *Return to diversity,* Oxford University Press, 1993; Jaques Le Rider, *Mitteleuropa,* Paris, PUF, 1994.

[41] Jerzy Kloczowski, *L'Europe du Centre-Est dans l'historiographie des pays de la region,* Lublin, 1995; P.S. Wandycz, *The Price of Freedom,* Routledge, 1993.

[42] Rainer Riemenschneider, *Décentralisation et régionalisme au milieu du XIXe siècle,* in „Romantisme", Paris, XII, 1982, 35, p. 115.

[43] Idem, *Deszentralisation in Frankreich. Der Verwaltungsreform in historischer Perspective,* in „Dokumente", 37, 1981, 4, p. 316-324.

seama unor analize secvenţiale a temei[44]. Cazul Franţei rămâne desigur cel mai semnificativ, dat fiind că acolo se origina modelul statului modern de tip centralist. A fost nevoie de o lungă evoluţie, plină de căutări şi convulsii, pentru a se ajunge la măsura din 1981, coincidentă cu ampla deplasare spre „dreapta" stimulată de politica lui R. Reagan, Margaret Thatcher, Helmut Kohl.

Miza era considerabilă, deoarece tentativele descentralizante s-au izbit mereu de argumentul „unităţii naţionale". Când un deputat, Ferdinand Bechard, ceruse la 1848 să se treacă în constituţie principiul descentralizării, un oponent, Charles Dupin, l-a acuzat pur şi simplu că vrea să distrugă unitatea Franţei, aşa de scump plătită de înaintaşi[45]. Argumentul va fi reluat mereu de partizanii centralismului statal de oriunde. „Conştiinţa naţională" şi „conştiinţa regională" vor fi opuse mereu, pe seama Hexagonului, ca şi în afara acestuia[46], iar descentralizarea echivalată abuziv cu federalismul[47].

Centralismul statal a tins în genere la diminuarea specificului local, în ideea de a asigura „unitatea naţiunii". A reuşit adesea, făcând să dispară, aproape, multe din produsele istoriei, însuşiri de preţ, irepetabile, a căror identificare necesită azi o laborioasă „arheologie".

Suntem departe de a şti în detaliu cum a evoluat acest conflict între ideea centralismului şi cea care privilegia autonomia locală. Faptul se explică, în parte, prin tendinţa istoricilor şi juriştilor de a exalta centralismul ca formulă salutară pentru unitatea naţiunii. A avea un stat puternic, centralizat, era un fel de asigurare a viitorului. De Gaulle, se ştie, a făcut mari eforturi de întărire a statului, ca răspuns la presiunile dizolvante ale „stângii", într-un context geopolitic extrem de complex. Abia Mitterand a fost în măsură să admită, în alt context, derogări ca aceea evocată mai sus din 1981. Intuise, în fond, o evoluţie mai amplă, care impunea o rapidă aliniere, dincolo chiar de sistemul apartenent. Sesizând un anume declin al puterii centrale, dezordinea internă şi criza economică de la începutul anilor 80, Mitterand emitea în treacăt ipoteza unei disoluţii a Uniunii Sovietice înainte de finele secolului[48]. Pornise, în această estimare, de la „puterea unională", fiindcă ştia bine că imperiul sovietic îşi datora longevitatea mai ales centralismului.

Ca şi Revoluţia franceză, care declarase „republica indivizibilă", întărind statul pe măsura ameninţării externe, revoluţia bolşevică a făcut din

---

44 Idem, *Deszentralisationsbewegungen im Frankreich der Zweiter Republik. Der Verwaltungszentralismus als politisches Problem zwischen Revolution und napoleonischen Restauration*, Paris/Bonn, 1982.

45 Idem, *Décentralisation et régionalisme...*, in loc. cit., p. 117-118.

46 Maurice Aguilhon, *Consciense nationale et conscience régionale en France de 1815 à nos jours*, in *Federalism. History and current significance of a form of governement*, La Haye, 1980, p. 249 sqq.

47 Rainer Riemenschneider, *op. cit.*, p. 121.

48 François Mitterand, *Notre fin de siècle*, in „Le nouvel observateur", no. 1542/1994, p. 46.

indisolubilitatea Uniunii un program sacrosanct, în numele căruia n-a ezitat să adopte cele mai dure măsuri[49].

Studiile de sistem, servite de metoda comparatistă, înlesnesc desigur identificarea de nuanțe legate de timp, loc, evoluții specifice. Dar în ansamblu căutările în domeniul concepției despre stat, numeroase și fluctuante, s-au „simplificat" mult în secolul XIX, prin Herder (linia „verticală", bazată pe realități etnoculturale) și Renan (linia „orizontală", întemeiată pe națiunea electivă). Această dihotomie a fost utilizată adesea abuziv, pentru a alimenta mișcările de *dreapta* și respectiv pe cele de *stânga*[50].

Chiar și în *Mitteleuropa,* acolo unde direcția filoapuseană a fost totdeauna mai accentuată, s-a putut observa că „iobăgia tardivă" a lăsat urme, pe care dominația sovietică le-a accentuat, asigurând oarecum supremația statului asupra societății și după abolirea sistemului comunist. Sub acest unghi, ea se situează poate mai aproape de „Est" decât de „Vest"[51]. Liberalismul a fost mereu subminat în acel spațiu, ceea ce a făcut să se impună guverne autoritare sau dictaturi. Polonia lui Pilsudski era condusă dictatorial, ca și Ungaria hortistă. România, Iugoslavia, Bulgaria au evoluat pe aceeași linie, în virtutea unor realități comparabile, cu vechi rădăcini în istorie. Apartenența lor la ortodoxie și lunga dominație otomană le-a marcat puternic destinele, făcând ca aspirația proapuseană să rămână mult timp iluzorie[52].

Dihotomia dintre națiunea politică (simbolizată în Polonia de Pilsudski) și cea etnoculturală (reprezentată tot acolo de un Dmowski) poate fi extinsă asupra întregului spațiu centro-oriental, chiar și după 1989, când s-au reactivat vechi reflexe agrariene și populiste în toată zona de dominație ex-sovietică[53].

Dacă centralismul e încă puternic, iar federalismul stârnește mari aprehensiuni, o nouă formulă, aceea a regionalismului, pare a prinde consistență în Europa postcomunistă. Ea apare ca un produs „organic" al istoriei, susceptibil de a fi reactivat oricând și a nutri, cum s-a spus, reale „Spurensuche in die Zukunft"[54]. O găsim aplicată în raporturile politice internaționale, dar și ca formulă de cooperare economică implicând mai multe țări[55].

Nu se mai miră nimeni întâlnind acum în reviste de largă circulație rubrici dedicate regiunilor și regionalismului. După o lungă dominație a centrului, era firesc să se ajungă la o mișcare de reabilitare a periferiei, de stimulare a *regiunii* în raport cu metropola.

---

[49] Alain Besançon, *Présent soviétique et passé russe,* Paris, 1980; M. Heller, A. Nelkirch, *L'Utopie au pouvoir. Histoire de l'URSS de 1917 à nos jours,* Paris, 1982.

[50] Cf. Guy Hermet, *Istoria națiunilor și a naționalismului în Europa,* Iași, 1997, p. 143.

[51] *Ibidem,* p. 48-49.

[52] *Ibidem,* p. 50.

[53] *Ibidem,* p. 51.

[54] Cf. Johannes Humpel, Ortfried Hotzian (Hrsg.), *Spurensuche in die Zukunft. Europas vergessene Region Bukowina,* Augsburg, 1991.

[55] Adrian Năstase etc., *Regionalism. Concepts and approaches at the turn of century,* Bucharest, 1995 (Romanian Institute of International Studies/ Norwegian Institute of International Affairs).

Totuşi ideea de regiuni economice în interiorul ţării a trezit suspiciuni, ca sursă de posibile noi agitaţii, dar şi fiindcă subsistă o anume teamă de federalizare. Uniunea Europeană sprijină proiectele de dezvoltare regională[56], însă soluţia nu pare a stârni entuziasm, de teama unor manipulări politice[57]. O psihologie de perdant continuu ar explica numai în parte reacţia.

Unii consideră, fără a produce argumente concrete, că regionalizarea e o soluţie prematură, dat fiind că România n-a ieşit încă din zodia unui centralism paralizant[58]. Accentul s-ar cuveni pus momentan pe autonomia locală, formulă activă în alte ţări de multă vreme, chiar de secole, dar evitată cu grijă de guvernul român.

Nu e poate inutil să amintim, pentru a încheia, afirmaţia lui Vaclav Havel că Europa toată constituie deja o regiune şi că oamenii politici ar trebui să se conformeze nevoii acute de a solidariza în consecinţă continentul[59]. Uniunea Europeană poate fi instrumentul unei asemenea evoluţii, care să devină exemplară şi pentru alte zone din lume în ce priveşte relaţia cu mediul, drepturile omului, responsabilitatea faţă de ansamblu etc. Un atare model nu trebuie să renunţe la valorile specifice. Dimpotrivă, a rezista la presiunile uniformizante din lumea postmodernă e o datorie.

[56] *România va fi divizată în nouă regiuni,* in „Monitorul", Iaşi, 19 mai 1998, p. 5.

[57] Dan Pavel, *Jocuri politice regionale,* in „Curentul", Bucureşti, 10 august 1998, p. 18; *Central European Issues* (Romanian Foreign Affairs Review), Bucharest, 1995-1998.

[58] Florin Antohi, *Regionalizarea, o soluţie prematură pentru integrarea României în UE,* in „Independentul", Iaşi, 21 august 1998, p. 5; D.S., *Euroregiunea Dunărea de Jos a devenit o realitate,* in „România liberă", Bucureşti, 15 august 1998, p. 9.

[59] Vaclav Havel, *O speranţă pentru Europa,* in „Lettre internationale", iarna 1996/97, p. 3-5.

MODELUL NAȚIONAL FRANCEZ ȘI RECEPTAREA LUI ÎN MEDIUL ROMÂNESC

Cătălin Turliuc

O dimensiune fundamentală a ordinii mondiale – europene implicit – de mai bine de două secole este aceea a formării și afirmării statelor națiune. Unități de bază ale ordinii mondiale și ale structurilor geopolitice moderne, statele națiune au fost și, în unele cazuri, sunt încă obiectul devoțiunii publicului, subiectul preferat al politicienilor, dar și obiect de studiu predilect pentru cercetătorii din varii câmpuri ale disciplinelor socio-umane.

Intervenția mea își propune să reliefeze modul în care modelul național francez a fost receptat și a influențat elita politică românească a secolului XIX în drumul pe care aceasta s-a angajat în vederea construirii statului național român modern. Fără a avea pretenția de a trata exhaustiv o asemenea temă, doresc să reliefez câteva din aspectele importante ale acesteia în încercarea de descifrare mai exactă a mecanismelor intime ale societății românești care au condus la afirmarea statului național în paralel cu procesul accentuat al modernizării.

Demersul de față pornește de la premisa că naționalismul este o realitate esențială a lumii moderne, că el se găsește în mod fundamental la baza tuturor articulărilor economice, politice, culturale și ideologice ale lumii în care trăim și că, fără prezența lui, ar fi aproape imposibil de descifrat și explicat în mod coerent realitățile lumii de azi. Pentru a demonstra acest lucru este absolut necesară explicarea naționalismului, termen „umbrelă“ sub care sunt subsumate fenomenele și manifestările conexe realităților naționale, element primordial de analiză din orice perspectivă istoriografică. Ce înțelegem deci prin naționalism?

Există o adevărată babilonie terminologică și semantică, un haos taxonomic greu de imaginat în jurul termenului concept naționalism și al celor cosubstanțiale lui. Multitudinii de definiții ale națiunii îi corespunde o pletoră de definiții ale naționalismului care, în mod real, îngreunează studierea obiectivă a acestui fenomen cvasimodern. Naționalismul a fost privit și, deopotrivă, studiat ca artefact cultural, doctrină politică, ideologie, liturghie secularizantă a modernității, surogat populist, nouă religie etc. Toți cei care au fost preocupați de studiul lui au încercat să-l înțeleagă pornind de la diverse criterii (cronologice, tipologice, de penetrare socială, relevanță în discursul politic, aplicabilitate la

nivelul puterii instituţionalizate etc.) desprinzând caracteristici şi forme de manifestare particulare.

Specificitatea naţionalismului este una, în primul rând, *conceptuală*. Naţionalismul este un mod de gândire şi fiinţare, un mod de acţiune în exprimarea sa finală, în care identitatea individuală (o necesitate psihologică absolută pentru toate fiinţele umane) îşi găseşte sursa în comunitatea umană numită generic „naţiune". Toate încercările de definire şi clasificare a naţionalismului s-au izbit de situaţii particulare în care vechiul adagiu – „excepţia întăreşte regula" – s-a dovedit a fi inaplicabil. Discutând despre aceste probleme într-un alt studiu[1] am conchis că nu poate fi vorba de naţionalism în sine, ci de naţionalisme cu origine, forme de manifestare şi acţiune diferite, deci de o pluralitate proteică subsumată generic termenului naţionalism. Mai pe scurt, parafrazându-l pe Paul Valery, care spunea: „Nu există dragoste, ci numai dovezi de dragoste", putem spune: „Nu există naţionalism, ci numai dovezi de naţionalism". În ciuda faptului că raţionamentul pare dus la extrem, trebuie să conchidem că este greu de folosit un pat procustian atunci când vorbim de naţionalism. Totuşi, naţionalismul nu este un particularism, în mod necesar. El poate fi coextensiv, în sensul că definind o ideologie politică, el nu trebuie identificat, în mod automat, cu o anumită comunitate.

Fiind vehiculat cultural, în primul rând, naţionalismul a presupus o multitudine de influenţe şi intercondiţionări, a fost adoptat, judecat şi aplicat în acord cu moda timpului, cu spiritul vremii (*Zeitgeist*) şi cu realităţile contingente. Astfel, chiar cei care la început s-au ocupat cu studiul lui au încercat să definească cel puţin două tipuri mari de naţionalism: unul occidental şi altul răsăritean, tipuri opuse, cu rădăcini şi forme de manifestare diferite. Eu am numit această clasificare „dihotomia Hans Kohn"[2] şi i-am dovedit – în opinia mea – falsitatea. Cert este că modul de abordare al naţionalismului, implicit al programelor naţionale, a fost până acum şi nu ne îndoim că va fi şi în continuare, în bună măsură, *încărcat etic*.

Naţionalismul „occidental", născut în retortele iluminismului, marcat de o puternică componentă civică, a fost considerat bun, constructiv, un factor primordial de aglutinare socio-istorică a statelor occidentale, în timp ce naţionalismul „răsăritean" a fost considerat ca fiind funciar rău, bazat pe elemente exclusiv etnico-religioase, exclusivist şi generator de tragedii la scară istorică. Paradoxal, aplicând criteriile specifice acestei taxonomii, cel mai „răsăritean" naţionalism, la scară europeană, este cel irlandez, culmea, ţara cea mai vestică a bătrânului continent.

Curios, dar nu inexplicabil, este faptul că aceeaşi *încărcătură etică* a avut-o, încă de la origini, termenul de modern, respectiv modernizarea. Dezvoltată ca

---

[1] Cătălin Turliuc, *Naţionalism şi etnicitate. Consideraţii istoriografice şi metodologice*, în vol. *Istoria ca lectură a lumii*, Iaşi, 1996.

[2] Idem, *National Ideology and the Modern State*, în „Xenopoliana", 1998, VI, Nr. 1-2, p. 26-35.

teorie suport, încă din anii '60, pe fondul decolonizării şi a problemelor tot mai complexe ale Lumii a Treia, teoria modernizării a ajuns de multe ori să fie rezumată la industrializare sau, şi mai grav, la occidentalizare pur şi simplu. Ce este deci modernizarea şi cum folosesc acest concept în studiul de față? Există o majoritate a opiniilor în istoriografia curentă potrivit cărora modernizarea desemnează marile transformări ale societății şi culturii începute în Europa odată cu Renaşterea şi care continuă, la nivel planetar, până astăzi. Conceptul şi teoria modernizării se află în flagrantă contradicție cu teoria ciclurilor în evoluția istorică a umanității, este pozitivistă şi concepe istoria omenirii ca o istorie a progresului. Modernizarea implică o revoluție intelectuală, tehnologică şi socială transformând relațiile fundamentale ale individului cu timpul, natura, omenirea. Timpul nu mai este perceput ciclic sau repetitiv, ci ca un proces, o matrice a schimbării coerente. Natura este concepută de omul modern ca fiind inteligibilă şi marcată de o ordine inerentă. Cercetarea ştiințifică are drept scop pătrunderea acestei ordini, iar tehnologia transformarea naturii potrivit scopurilor umane. Rolul ştiinței şi tehnologiei este acela de a schimba locul ființei umane în natură şi societate prin ingineria socială şi diviziunea muncii. Văzută astfel, modernizarea ne apare ca un termen comprehensiv şi neutru din punct de vedere etic.

Interpretarea modernizării, difuziunea şi uniformitatea sa creează conuri de umbră, diferende şi dispute cu vădite implicații politice. Pentru istorici, modernizarea a fost una din grilele interpretării marilor transformări: Renaşterea, Reforma, Iluminismul etc. Economiştii au văzut modernizarea în trecerea de la economia autarhică la cea de piață, dublată de acumularea capitalului şi producția industrială. Juriştii au luat în calcul momentul în care contractul a luat locul dreptului statutar ca principiu fundamental al obligației sociale. Istoricii mentalităților, ai culturii, au văzut modernizarea în depărtarea de sacru şi secularizarea gândirii, în trecerea de la metafizica speculativă la empirismul ştiinței. Sociologii şi antropologii sociali au identificat modernizarea cu trecerea de la familia „extinsă“ la cea „nucleară“. În fine, politologii şi specialiştii din domeniul relațiilor internaționale au văzut modernizarea în extinderea birocrațiilor, în ascensiunea maselor pe scena politică, în dispariția imperiilor şi apariția statelor națiune.

În opinia mea, toate aceste aspecte se intercondiționează şi acționează în viața de zi cu zi. Pe scurt, modernizarea – pentru mine – include tot ceea ce numim industrializare, raționalizare, secularizare, birocratizare şi mobilizare socială[3]. Este cazul, deci, să acceptam cu toții că modernizare şi occidentalizare nu înseamnă unul şi acelaşi lucru, că termenii nu sunt interşanjabili decât în anumite secvențe cronotopice bine determinate.

Naționalismul şi modernizarea au mers mână în mână ca elemente interconectate în marea majoritate a analizelor dedicate lumii actuale. Cvasimajoritatea

[3] Idem, *The Impact of Modernisation on the Moldavian Jews in the Second Half of the 19th Century*, în „Studia Judaica“, VI, 1997, p. 127-137.

teoriilor despre naţionalism[4] îl explică din perspectiva modernizării, a construirii realităţilor statal naţionale în orizontul european, stabilind o relaţie de *feed-back* între naţionalism şi modernizare. Există desigur şi teorii care argumentează existenţa naţiunilor *in nuce* încă înaintea timpurilor moderne, dar ele sunt mai puţin îmbrăţişate de specialiştii din domeniu[5].

Identitatea naţională, în sensul său modern, este un tip de identitate care derivă de la apartenenţa la o comunitate numită „naţiune", în care liniile de demarcaţie privind status-ul, clasa socială etc. sunt transgresabile datorită omogenizării, mobilizării şi asimilării, fenomene moderne în esenţa lor. Modernizarea, pe de altă parte, aşa cum am arătat mai sus, implică, în linii generale, industrializarea, secularizarea, omogenizarea, birocratizarea şi mobilizarea socială[6]. Se vorbeşte, de aceea, tributar unei singure teorii, despre „difuziunea inegală a modernităţii", despre „modernizarea nedefinitivată" sau „în salturi", despre „modernizarea tardivă" etc. Toate aceste formule nu ascund decât faptul că modernizarea este, în mod esenţial, echivalentul occidentalizării, teorie şchioapă şi, în mod necesar, eurocentrică. Cuplarea teoriilor despre naţionalism cu cele despre modernizare, ambele – am văzut – adesea încărcate etic, au dat naştere unui *pattern* eminamente occidental prin care este explicată identitatea naţională. Pentru mine este mai mult decât evident că identitatea naţională nu este una generică, ci este specifică. Nevoia de identitate este o realitate incontestabilă din punct de vedere psihologic, dar aceasta nu trebuie să fie în mod necesar una naţională. Suportul oferit de etnicitate[7] face ca identitatea naţională să capete aspecte particulare, exprimate ideologic şi în forma naţionalismului. Nu tot ceea ce este etnic este naţional – poate fi conţinutul unei axiome vehiculate de cercetătorii din domeniu. Pornind de la aceasta realitate, Walker Connor[8] a forjat termenul de etnonaţionalism, tot mai des folosit astăzi, în special în legătură cu realităţile din centrul şi estul european.

Naţionalismul a fost conceput şi este, pentru mulţi dintre cercetătorii fenomenului, o expresie a suveranităţii populare. Ideea modernă a naţiunii s-a născut, după unii[9], în Anglia secolului XVI sub forma naţionalismului având la bază principiile civice şi ale individualismului. Pentru alţii, mult mai numeroşi, naţiunea este o creaţie a evenimentelor conexe Marii Revoluţii Franceze şi a

---

[4] Vezi exemplele celebre ale lui Ernest Gellner, E. Kedourie, Louis Snyder ş.a.m.d. La rândul său, Karl Deutsch a mers pe aceiaşi linie dezvoltând o adevarată „şcoală" mai ales în Germania.

[5] Este vorba de teoriile primordialiste, mai puţin acceptate şi vehiculate astăzi. În istoriografia noastră recentă, cazul cel mai cunoscut este cel al lui Ioan Aurel Pop, *Geneza medievală a naţiunilor moderne*, Bucureşti, 1998.

[6] Multe din teoriile modernizării pun un accent deosebit doar pe industrializare, considerată a fi vârful de lance al modernizării. David Apter este un bun exemplu în acest sens.

[7] O modalitate mai degrabă *de dictu* nu *de re*.

[8] Walker Connor, *Ethnonationalism. The Quest for Understanding*, Princeton, 1994. Volumul este o reluare a studiilor sale mai vechi consacrate problematicii naţionale.

[9] Vezi Liah Greenfeld, *Nationalism. Five Roads to Modernity*, Cambridge Massachusetts, London, 1992.

îmbrăcat forma colectivismului. În definitiv, Franţa şi naţiunea franceză este un exemplu ambivalent, în sensul că la originea naţionalismului dezvoltat aici găsim deopotrivă rădăcini civice şi individualiste alături de cele colectivist-etnice. În mod evident şi în ciuda tuturor încercărilor de a disjunge între naţionalismul „occidental" şi cel „răsăritean", nu se poate afirma că există vreun naţionalism modern fără o componentă etnică pe teritoriul Vechiului Continent. Secolul XVIII şi, mai cu seamă, cea de-a doua jumătate a sa a transformat principiul naţional într-un factor extrem de potent, pentru ca, începând cu primele decenii ale secolului următor, principiul naţional – al naţionalităţilor – să devină un adevărat element ordonator al noii ordini europene născânde.

Preeminenţa şi dominaţia, din ce în ce mai clară, a puterilor occidentale, modelul de succes oferit de acestea, au fost tot atâţia factori care au transformat noul principiu, cel naţional, într-o adevărată „muniţie" socială. Odată cu extinderea sferei sale de influenţă, Occidentul şi modelul propus de acesta – naţional, în esenţa sa – au devenit centrul unei lumi suprasocietale spre care au gravitat toate societăţile europene, aliniindu-se acestei noi ordini. Mai precis, pentru a fi acceptat şi integrat acestui sistem devenirea în sens *naţional* a fost obligatorie. Dezvoltarea naţiunilor, a identităţilor naţionale, s-a transformat în partea esenţială a unui proces european, „internaţional", care a creat o nouă ordine bazată pe realitatea şi necesitatea existenţei statelor naţiune. Specificul acestei schimbări majore a fost acela că ea a afectat, în fiecare dintre cazuri, modul în care naţionalismul, temele şi programele naţionale au fost alcătuite şi au funcţionat la nivelul societăţii şi ordinii europene în general.

Fondul ideatic de bază al naţionalităţii a luat formă şi a fost modificat în acord cu actorii majori de pe scena internaţională, cu interesele, aspiraţiile şi frustrările fiecărei comunităţi. Acest lucru a determinat reinterpretarea în sens naţional a cutumelor şi tradiţiilor ancestrale, adoptarea în varii măsuri, în raport cu ideile dominante ale epocii, a subiectelor abordate de opinia publică şi de elite. Încorporarea realităţilor „pre-naţionale" şi „pre-moderne" şi amalgamarea lor într-un nou tot a generat specificităţile fiecărui naţionalism şi program naţional în parte. În fond, aveam de-a face cu un mimetism temperat de propriile nevoi şi tradiţii, un mimetism adesea condamnat de reprezentanţii „vechiului regim", care vedeau periclitată „ordinea" tradiţională. Mai mult, dacă ar fi să relaţionăm profund naţionalismul cu modernizarea, ar deveni evident faptul că, cel puţin pentru partea central estică a continentului, în opinia „naţionaliştilor" zilei, a celei mai importante părţi a clasei politice de atunci, *modernizarea a echivalat, în bună măsură, în cursul secolului XIX, cu occidentalizarea*. Această realitate poate fi îndelung comentată, dar nu cred că am avea suficiente motive şi argumente valide să o infirmăm. Desigur, în alte situaţii şi cazuri, în alte timpuri chiar, între modernizare şi occidentalizare nu poate fi pus semnul egalităţii.

Resentimentele generate de modelul „importat" sau „copiat" au determinat, de fapt, partea importantă a ceea ce este specific etnonaţionalismului, şi anume, accentul puternic pus pe limbile vernaculare, originea etnică, cultura tradiţională

etc. Expresia în plan pragmatic, politic, a acestei realităţi a fost regruparea la nivel social a categoriilor influente sub stindardul noului model, promovarea lui continuă şi, în unele cazuri, ridicarea lui la nivelul de factor esenţial al politicii de stat. La nivelul intelectualităţii, categorie socială care a dobândit din ce în ce mai mult prestigiu social şi capital simbolic, preocuparea pentru etnografie, folclor, filologie, istorie naţională ş.a.m.d. a marcat această schimbare profundă, structurală. Naţiunea şi valorile ei au devenit elementul constitutiv central al modernităţii. *În raportul biunivoc naţionalism-modernizare ni se pare evident faptul că nu modernitatea naţionalismului este elementul de subliniat ci, în primul rând, faptul că naţionalismul a însoţit modernizarea.* Premisele de la care pornim în analiza noastră dedicată modului în care modelul naţional francez a fost receptat în societatea românească a secolului XIX pot fi formulate astfel:

a) naţionalismul este o realitate recentă, care s-a conturat şi afirmat în strânsă relaţie cu procesul modernizării;

b) naţionalismul nu este un particularism în calitatea sa de ideologie politică, dar, în acelaşi timp, îmbracă forme şi aspecte diverse, de aceea este mai util să vorbim de naţionalisme cu trăsături şi forme de manifestare specifice;

c) naţionalismul originează în spaţiul occidental pe fond iluminist şi iradiază odată cu acesta la nivel continental. Nu putem vorbi de elemente constitutive esenţial diferite ale naţionalismului în calitatea sa de ideologie politică, ci de forme de manifestare diferite, recte, nu putem fi de acord cu „dihotomia Hans Kohn" şi, mai ales, cu implicaţiile sale de natură etică şi morală;

d) ordinea europeană a fost schimbată în laturile sale esenţiale odată cu apariţia şi dezvoltarea statelor naţiune şi a impus cu necesitate ca o condiţie a acceptării în cadrul ei o devenire în sens naţional.

*

Modelul naţional francez a jucat un rol extrem de important în devenirea în sens naţional a societăţii româneşti. Impactul ideilor Marii Revoluţii franceze a fost semnificativ şi uneori determinant, chiar dacă Franţa şi francezii nu au fost geografic în proximitatea regiunilor noastre decât pentru scurt timp în perioada campaniilor napoleoniene. Mai mult, acest model, un stat – o cultură – o naţiune, a fost cel mai influent în zona geopolitică căreia îi aparţinem şi a reprezentat o alternativă aparent viabilă pentru modul în care elitele locale proiectau viitorul lor şi al comunităţii din care făceau parte. Modelul francez a oferit deopotrivă aspectul civic al formării naţiunii – mai puţin apreciat în această regiune datorită „deficitului democratic" – dar şi al integrării valorilor tradiţionale „pre-moderne" în noua formă de aglutinare socială. Cele „trei identităţi succesive" asumate de Franţa şi locuitorii ei după expresia cercetătoarei Liah Greenfeld[10] constituie un posibil model, preambular, al transformării societăţilor central răsăritene, implicit româneşti, în naţiuni moderne. Prusia şi, mai târziu, Germania au oferit modelul perfect al valorificării şi integrării valorilor

[10] Idem, p. 89-184.

autohtone în noua realitate națională. Rusia a fost modelul exemplar al influenței formative a *resentimentului* împotriva modelelor externe, de sorginte occidentală, de aglutinare națională. Un amestec subtil al celor trei modele, într-o adevărată *ars combinatoria* cu o preponderență central-europeană – germană, deci – a stat la baza dezvoltării programului național și a naționalismului în societatea noastră.

Dincolo de maniera în care, adeseori, prin transculturație și aculturație, în sensul antropologiei culturale, Franța și modelul național oferit de ea a exercitat o influență asupra societății române moderne, trebuie remarcată acțiunea politică directă, pragmatică, a acesteia în sensul impunerii unor puncte proprii din programul național în această regiune.

Deși relativ îndepărtată geografic, Franța, după campaniile napoleoniene, a încercat să-și păstreze tradiționalul rol în Răsărit, rol dobândit odată cu statutul său de protectoare a catolicilor din Imperiul otoman. Expresia cea mai clară a implicării Franței a fost, desigur, Congresul de la Paris (1856) care a pus capăt războiului Crimeei. Franța a găsit atunci oportunitatea de a se dovedi consecventă „principiului naționalităților" – așa cum fusese el formulat în 1810 de M-me de Staël – aceasta în paralel cu dobândirea poziției de „primadonă" în „concertul european". Modul în care diplomația franceză, în primul rând, a abordat și soluționat momentan „chestiunea orientală" și în cadrul acesteia problema Principatelor Românești a fost o expresie clară a triumfului noului principiu, care a fost implementat în răsăritul continentului. Convenția de la Paris (17 august 1858) nu a făcut decât să formalizeze, prin intermediul dreptului pozitiv, noua turnură pe care o luaseră lucrurile, în ceea ce privește arena internațională europeană. Franța a însemnat un pol activ al extinderii ordinii europene în Răsărit, în special până în deceniul 8 al secolului XIX, Parisul fiind capitala care s-a bucurat cel mai mult de simpatia elitelor „progresiste" ale societății românești. Acest lucru a coincis cu perioada de *Risorgimento*, în sens politic, a națiunilor central est europene, a celei românești cu precădere, care au găsit în Franța nu numai un model ci și un sprijinitor activ și extrem de influent.

Din a doua jumătate a secolului XVIII și, mai cu seamă, din secolul XIX, principiul naționalității – în formularea sa cea mai completă de sorginte franceză – vine în contradicție cu vechile principii legitimizatoare ale relațiilor internaționale și naționalismul devine o doctrină a libertății, o forță revoluționară, eliberatoare, dând o nouă coeziune vechilor popoare și contestând dominația străină a marilor imperii, căpătând, astfel, aspectul său dezintegrator din perspectiva imperială și/sau imperialistă.

Lungul drum de la expansiunea identității naționale în plan social până la naționalismul integral și, mai târziu, contracția etnică a identității naționale[11], a fost parcurs de societatea noastră în contextul internațional creat de extinderea

[11] Vezi Norman Davies, *The Polish Nation 1793-1921: The Survival of an Ideal and an Ideea*, p. 3-10, in FCO Historians, Occasional Papers, Nr. 12, *Nationality and Nationalism in East Central Europe since the XVIII-th Century*, Foreign and Commonwealth Office, February 1996.

ordinii europene şi sub presiunea elementelor modernizatoare, care, în exclusivă măsură, au fost occidentale. Simbioza dintre naţionalism şi modernizare s-a născut, în această zonă a Europei, tocmai în urma dezvoltării unui model mimetic, atins însă profund de normele, valorile şi tradiţiile locale.

Modelul francez, al cristalizării şi afirmării succesive a trei identităţi diferite[12] care, în cele din urmă, a dat naştere naţiunii franceze şi programului ei naţional, a fost un motor ideologic dominant în spaţiul european şi a fost receptat inclusiv la noi. Mutaţiile succesive şi relocarea loialităţii de la monarh la naţiune a avut la bază un trend ideologic urmat şi de naţiunea română, proces în care, parohialismul şi „mizeria vieţii rurale" au fost înlocuite, treptat, prin procesul modernizării, de asumarea şi răspândirea în mai toate mediile a noii forme de identitate, cea naţională. Model civic şi urban deopotrivă, cel francez nu a putut fi asumat integral datorită realităţilor socio-economice retardate de la noi. A devenit, astfel, mai atrăgător, spre sfârşitul secolului XIX, modelul german, model fundamentat în gândirea herderiană. „Germania a fost principalul transmiţător al ideilor occidentale, inclusiv naţionalismul, estului Europei cu toate că şi influenţa ei directă nu a fost neglijabilă", afirma Peter F. Sugar[13]. De fapt, născut în occidentul Europei ca parte a unui curent general şi cu sens politic, naţionalismul a îmbrăcat, în spaţiul german, un puternic aspect cultural-lingvistic şi şi-a schimbat încă odată înfăţişarea prin reataşarea componentei politice în teritoriile slavilor, grecilor, românilor şi maghiarilor. Aspectul proteic al naţionalismului a favorizat, deci, remixarea şi ataşarea de noi valori, în esenţa lor moderne, în răsăritul continentului. Dacă în Occident tendinţele generale ale democraţiei şi constituţionalismului ataşate naţionalismului au constituit norma, la noi, doar cele cu vocaţie constituţională au fost mai bine şi mai clar dezvoltate. În acest sens, trebuie subliniată ideea centralităţii statului în programul naţional românesc, aşa cum s-a afirmat el în contextul extinderii noii ordini continentale cu sorginte occidentală.

Dacă spiritul iluminist occidental a contrapus bisericii democraţia, cel puţin până la Chateubriand, care le-a reconciliat, în cazul românesc, de exemplu, iluminismul a avut şi o puternică vocaţie creştină. La românii ardeleni, spre pildă, primul cuvânt despre democraţie l-au rostit către popor slujitorii bisericii argumentând că dreptul natural este de esenţă divină, aceasta şi în contextul situaţiei sociale excepţionale cu care se vedeau confruntaţi românii. Ceea ce noi numim astăzi drepturile negative ale omului au fost înţelese atunci de slujitorii bisericii în contextul unei lungi tradiţii româneşti dominată cu autoritate de *lex antiqua valachorum* şi instituţiile sale, lege valabilă în tot cuprinsul locuit de români, fie ei organizaţi în state proprii sau aflaţi sub dominaţie străină.

---

[12] Liah Greenfeld, *op. cit.*, cap II.

[13] Peter F. Sugar, *External and Domestic Roots of Eastern European Nationalism,* în vol. Peter F. Sugar, Ivo Lederer (eds.), *Nationalism in Eastern Europe,* University of Washington Press, 1969, p. 12.

În România, și nu numai aici, s-a înțeles destul de repede că identitatea națională este, în fond, o chestiune de capital simbolic, de demnitate. Societatea noastră a fost dublu influențată în procesul transformării înnoitoare de modernizare și naționalism. Dacă primul proces urma să anuleze diferențele socio-economice majore față de Occident, să asigure sincronia și relativa prosperitate, naționalismul urma să asigure prestigiul și poziția, întâietatea regională – de ce nu? – în noua ordine europeană aflată în plin proces de extindere spre răsărit. Resursele necesare unor astfel de transformări s-au dovedit a fi însă mai puține decât nevoile reale implicate de acest proces și de aici specificitățile și „întârzierile" istorice înregistrate. Melanjul modelelor invocate de noi nu a fost decât încercarea de a asigura „arderea etapelor" și întâietatea în zonă, cu atât mai mult cu cât lumea occidentală a încărcat etic sensul conceptelor de național și modern, transformându-le în criterii axiologice.

În lumea occidentală termenul *civilizat* a echivalat oarecum cu termenul *modern*, iar acesta din urmă cu dezvoltarea economică în sens capitalist. În spațiul românesc, termenii *civilizat* și *modern* nu au avut aceiași determinare și același sens în ultimă instanță. Pentru a înțelege mai limpede acest fapt, valabil până cel puțin la mijlocul secolului XIX, trebuie înțeles că elitele și, mai apoi, opinia publică au pus multă vreme semnul egal între modernizare și occidentalizare, ambele procese cuprinse fiind în formula generică a „europenizării", a „integrării europene". De abia spre sfârșitul secolului XIX preocuparea pentru formularea unor programe economice vizând o dezvoltare susținută în sens industrial au captat interesul politicienilor și doctrinarilor epocii.

A apărut la noi, la fel ca și în Occident, o mitologie națională propovăduită prin sistemul instituționalizat al educației, învățământul. Particula național a început să însoțească nu numai instituții ale statului și societății, ci și domenii ale cunoașterii precum istoria, geografia etc. Motivațiile de ordin superior ale colectivității sau ale reprezentanților ei au devenit „naționale" și discursul politic s-a mulat în acest sens.

O altă trăsătură care merită a fi subliniată și care, în fond, este o particularitate central est europeană, este aceea că toate națiunile din această zonă au proiectat ca ideal suprem realizarea unei alcătuiri politico-statale care să fie „Mare". Putem deci discuta despre Germania Mare, Ungaria Mare, Polonia Mare, România Mare, Bulgaria Mare, Serbia Mare, Grecia Mare etc. nu numai ca niște proiecții ideale ale unor minți înfierbântate, ci și ca scopuri politico-teritoriale concrete înscrise în programele lor naționale din această perioadă. Nenorocirea a fost, firește, faptul că atributul de „Mare" nu se putea obține decât în dauna altcuiva – a vecinilor, evident – și astfel relațiile din zonă au devenit și mai tulburi și mai conjuncturale. Două modele au concurat la conturarea unei astfel de realități: modelul francez și cel german. Modelul francez propunea o identitate între națiune și stat, ideal al tuturor naționaliștilor din toate timpurile, pe când cel german făcea imposibilă o astfel de identitate, luând în considerare realitatea geopolitică și demografică. Cu toate acestea, elitele europene central răsăritene nu au văzut nici o contradicție între cele două modele: dacă realitatea

de pe teren era una similară cazului german (un mozaic de naționalități și minorități), viitorul era perceput în dimensiunea modelului francez (un stat, o națiune). Poate găsim aici ceea ce mai târziu a determinat cumplitele „curățiri etnice“ care se perpetuează până astăzi în această zonă europeană[14].

Ordinea europeană nu a presupus și nici nu a fost înțeleasă ca fiind una lipsită de criterii și valori ierarhizatoare. Locul în această ierarhie a devenit o preocupare nu numai pentru elitele politice, ci și pentru marele public. Dacă în „vechea ordine“ confesiunea a jucat un rol central, în cea nouă, națiunea și toate cele conexe ei au devenit factorul ordonator. Preocuparea pentru starea generală a statelor vecine, comparațiile tot mai adesea invocate, dovedesc acuitatea cu care fiecare stat și societate din această zonă a Europei a simțit vârtejul „competiției“ în care au fost aruncate de realitățile moderne. Atunci când diferențele erau mari și vizibile se făcea apelul și trimiterea simbolică la „sora mai mare“, fie ea Rusia pentru slavi sau Franța pentru români.

Când România și celelalte țări din spațiul central est european au ajuns la o identitate de tip național matură, cele din Occident dezvoltaseră deja, prin programele lor naționale, aspirații de tip imperialist, naționalismul acestora îmbrăcând o altă coloratură. Acest fapt ține de ritmul istoric și, mai ales, de cel care îl impune și dictează. Înțelegând acest lucru, elita românească a căutat „scurtături“ și atunci când nu le-a găsit – acesta fiind cazul cel mai frecvent – a inventat și a folosit noi mijloace pentru a obține coeziunea și omogenitatea socială exacerbând, printre altele, și naționalismul.

Dreptul națiunilor formalizat ca atare de lumea modernă[15] nu este de fapt un drept natural, ci unul eminamente pozitiv. Oamenii sunt egali, națiunile ca rod a celor care le-au creat nu împărtășesc această egalitate și, de aceea, competiția dintre ele este mult mai dură și necruțătoare.

Naționalitatea este un principiu fondator al modernității, iar modernitatea nu este rodul general al umanității, ci doar al unor țări care au impus-o și extins-o la nivel cvasimondial. Românii au înțeles și acceptat modelul statului națiune și al ordinii bazată pe acesta într-un mod propriu și creativ. Influențele modelelor pe care le-au avut și le-au acceptat, cel francez ocupând o poziție privilegiată – cel puțin până în ultimul pătrar al veacului XIX – au fost fără îndoială extrem de importante. Dar și aceste modele, așa cum am văzut, au avut particularități care le fac deosebite între ele. Gradul în care fiecare din aceste modele, în primul rând cel francez, a fost folosit și a influențat în mod concret realitățile de la noi poate fi estimat prin cercetarea istorică comparată, dar este cert că tradițiile și cutumele locale, realitățile nemijlocite ale vieții cotidiene, au dat măsura a ceea ce noi numim astăzi specificul național.

[14] Cazul spațiului fostei Iugoslaviei este prea recent pentru a nu face trimitere la acest exemplu cutremurător.

[15] Nu întâmplător marile organizații internaționale cu aspirații universaliste au în titulatură cuvântul națiune: Liga Națiunilor, Organizația Națiunilor Unite etc.

INFLUENȚA FRANCEZĂ ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC. MODALITĂȚI DE RECEPTARE, FORME DE EXPRESIE

Doina Calistru

„Secolul fericirii", „Marele Secol", „al Luminilor", cum a fost văzut în alte zări veacul XVIII, nu s-a dovedit în istoria românilor nici luminos, nici fericit ba, dimpotrivă, un „secol întunecat", „un veac de apăsare, de jefuire, de corupție şi degradare, de slăbiciune şi oprimare a naționalității..."[1]. Viața părea aproape un calvar, datorită stăpânirii străine, războaielor, jafurilor, amputărilor teritoriale, asupririi sociale, instabilității politice interne, precarității economice şi culturale; traumatismele istorice lăsau arareori clipe de linişte.

Ca o consecință a evoluției raporturilor cu Imperiul Otoman, începând cu al doilea deceniu al secolului XVIII, în Principate s-a instaurat regimul fanariot, care a adus cu sine mutații profunde. În primul rând (indiferent de originea sa), domnitorul era numit de Poartă; exista apoi o birocrație care „a favorizat tendințele contrare de precizie (în contabilitate) şi de abstractizare (în ceea ce priveşte ideea de stat, teoria guvernării etc.)"[2]. Funcția internă a statului s-a orientalizat ca structură şi mentalitate, iar cea externă a fost îngrădită la maximum[3]. Principatele, conduse de fanarioți, „mici despoți într-o lume barbară"[4], se înfățişau sub raport politic ca o „epocă a efemeridelor", a provizoratului. Desigur, au existat şi încercări de îmbunătățire a structurii administrative a sistemului dar, datorită caracterului discontinuu al cârmuirii, nu putea fi vorba de reforme de structură, ci doar de măsuri limitate, chiar şi acestea fiind[5] greu de aplicat. În aceste condiții, orice scrutare a viitorului părea cel puțin inutilă, dacă nu chiar imposibilă. Puterea fanariotă oglindea structuri politice şi sociale neclintite, fiind însăşi fațada decalajelor şi adversităților din interiorul lumii româneşti: „Toate elementele de naționalitate şi de patriotism sunt de mult perdute, legile

---

[1] N. Bălcescu, *Mersul revoluției în istoria românilor*, în Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date şi mărturii*, vol. II, Bucureşti, Ed. Enciclopedică, 1998, p. 1189.

[2] Andrei Pippidi, *Hommes et idées du Sud-Est européen à l'aube de l'âge moderne*, Bucureşti/Paris, Ed. Academiei&Éditions du C.N.R.S., 1980, p. 347.

[3] Vlad Georgescu, *Ideile politice şi iluminismul în Principatele Române 1750-1831*, Bucureşti, Ed. Academiei, 1972, p. 17.

[4] Paul Cornea, *Lecturi actuale ale luminilor*, în vol. *Aproapele şi departele*, Ed. Cartea Românească, 1990, p. 10.

[5] Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 23.

fundamentale a ţerii se calcă în picioare, Adunările obşteşti, supt numele de Divanuri, se fac numai nişte formalităţi fără interes. O aristocraţie ignorantă, sprijinită de Poartă şi de cler, pe de o parte, ţine în lanţuri un popor de mai mult de două milioane de oameni..."[6] – astfel caracteriza Kogălniceanu starea de lucruri din epoca fanariotă.

Chiar în condiţiile amintite mai sus, veacul XVIII a cunoscut mutaţii ce i-au conferit un loc aparte în trecutul românilor. Dincolo, şi adesea chiar în ciuda accidentelor istorice din desfăşurarea sa, societatea românească a făcut însemnaţi paşi pe linia modernizării. Criza vechilor instituţii a fost grăbită de înseşi domniile fanariote; fanarioţii „fără ştirea lor chiar", au îndeplinit rolul de intermediari ai culturii moderne şi, până la un punct, ai „luminilor" franceze.

Numeroase opinii avizate indică faptul că „virtualii afluenţi ai unui *curent liberal* (s.a.) începuseră să-şi facă loc în mediul românesc de gândire încă din secolul Luminilor"[7], când „s-a trecut de pe planul vechilor tradiţii cu origini milenare la regimul de idei"[8]. Îmbogăţirea limbajului politic cu termeni precum: „drit firesc", „aşezăminte politiceşti", „folosul vieţii soţialnice", „bucuria proprietăţii", „soţietate", indică o societate aflată în plin proces de transformare, al cărei „alfabet de tranziţie"[9] asimilase idei aparţinând Şcolii dreptului natural. În acest sens, Iorga afirma că „... toate părţile, tăiate de hotare sau risipite în depărtări, ale neamului românesc, urmărind instinctiv o unitate ruptă de nenorocirile seculare, erau străbătute de aceste idei ale «filosofiei» occidentale"[10].

Însă răul, odată acceptat ca parte a existenţei, devine inteligibil (acestui paradox al suferinţei, de esenţă hegeliană, Bălcescu îi va da o expresie aforistică: „adesea din covârşirea răului iese binele"[11]). Într-adevăr, „exces al răului" în partea noastră de lume, cu oameni epuizaţi de stăpâniri străine, în care părea că amorţise însuşi sentimentul naţional. Totuşi, veşnicele lupte pe care românii au fost constrânşi să le ducă de-a lungul istoriei, deşi le-au interzis accesul la creaţia monumentală, i-au menţinut mai tineri, mai viguroşi, iar „mirabila sămânţă" a viitorului, o dată aruncată, va prinde cu atât mai adânci rădăcini, cu cât pericolul deştărării plana asupră-i.

Spre sfârşitul secolului XVIII şi începutul celui următor, cu surpriză, fervoare, îndoială sau spaimă, oamenii epocii descoperă schimbarea, conceptualizează idei şi sentimente care le pregătesc spiritele în consens cu dinamizarea vieţii naţionale. „Uraganul dezlănţuit în Apus de Marea Revoluţie Franceză"[12] a

---

[6] M. Kogălniceanu, *Cuvânt pentru deschiderea cursului de istorie naţională în Academia Mihăileană, rostit în 24 noemvrie 1843*, în Cornelia Bodea, *op. cit.*, vol. I, p. 222.

[7] Gheorghe Cliveti, *Liberalismul românesc. Eseu istoriografic*, Iaşi, Ed. Fundaţiei „Axis", 1996, p. 52.

[8] N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. VII, *Reformatorii*, Bucureşti, 1938, p. 5.

[9] *Alfabetul de tranziţie* este titlul unei lucrări a lui Ştefan Cazimir, apărută la Editura Cartea Românească în 1986.

[10] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VIII, *Revoluţionarii*, Bucureşti, 1938, p. 75.

[11] N. Bălcescu, *Privire asupra stării de faţă, asupra trecutului şi viitorului patriei noastre*, în Cornelia Bodea, *op. cit.*, I, p. 320.

[12] A.D. Xenopol, *Istoria partidelor politice*, I, Bucureşti, 1911, p. 53.

făcut să trosnească din încheieturi cele „două corăbii plutind pe o mare furtunoasă“[13], care erau Principatele. Începând din veacul XVIII „lumina vine dinspre Apus... progresul nu poate însemna decât... fecundarea fondului naţional prin elementul creator al ideologiei apusene“[14].

Că societatea românească era pregătită să primească lumina, o dovedeşte şirul de mutaţii asemănătoare celor petrecute în Franţa în epoca ce a precedat Revoluţia. Filosofia care va face să se ivească baricadele, doctrina care a servit cel mai bine interesele burgheziei s-a mulat pe o „stare de receptivitate“ românească, atât de necesară asimilării noilor idei, care deja exista în plin secol fanariot.

Pe drumul către marile destinaţii: Constantinopol şi Sankt-Petersburg, „călătorii“ secolului XVIII observau inevitabil Principatele dunărene, contribuind la creşterea volumului de informaţii despre aceste ţări, rar vizitate anterior. Servind la definirea, prin contrast, a Europei de Vest, Principatele reprezentau o destinaţie atât de neobişnuită, încât „fiecare călător ducea cu sine o hartă mentală vagă, care pe drum urma să fie adnotată, înfrumuseţată, îmbunătăţită sau reîmpăturită după bunul plac“[15]. Chiar cu aceste limite, călătorii descoperă o colectivitate care prezenta suficiente trăsături proprii pentru a-i individualiza existenţa, un „model cultural“ care se distingea de alte popoare atât din punct de vedere etnic, cât şi cultural; scrierile lor au pregătit cunoaşterea românilor de către Europa, provocând „un fel de curiozitate“ pentru acest spaţiu[16].

Faptul că erau rezultatul contactului direct cu realităţile evocate au contribuit la creşterea interesului şi a audienţei unor memorii sau note de călătorie scrise în franceză de către francezi sau ale unor călători germani, englezi, italieni şi apoi traduse în limba franceză. Din prima categorie fac parte notele aparţinând lui La Motraye, baronului Tott, lui d'Hauterive, contelui de Ferrière-Saveboeuf, J.B. Lechevalier; din a doua, scrierile lui Boscovitch, Raicevich, D'Antérmony, Elisabeth Craven, von Struve şi mulţi alţii. Deşi, în aceste lucrări, informaţiile se limitau adesea doar la cunoştinţe generale despre originea sau romanitatea poporului român şi a limbii sale sau la relatări despre evenimentele la care asistaseră autorii[17], ele pot fi considerate ca precursoare ale istoriografiei franceze despre români a secolului XIX[18], care a aprofundat

---

[13] Expresia îi aparţine lui Anton Maria del Chiaro, *Revoluţiile Valahiei*, în „Viaţa Românească“, Iaşi, 1929; apud Şt. Lemny, *Sensibilitate şi istorie în secolul XVIII românesc*, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1990, p. 12.

[14] Eugen Lovinescu, *Istoria civilizaţiei române moderne*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1972, p. 76.

[15] Larry Wolff, *Inventarea Europei de Est. Harta civilizaţiei în Epoca Luminilor*, Bucureşti, Humanitas, 2000, p. 21.

[16] Ştefan Lemny, *Les roumains dans les écrits français du XVIII-e siècle*, Extras din „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A.D. Xenopol»“, XXII/1, Iaşi, Ed. Academiei R.S.R, 1985, p. 7.

[17] *Ibidem*, p. 10.

[18] Este vorba despre lucrările lui F. Recordon, F.G. Laurençon, Félix Colson, E. Quinet, Jules Michelet.

cunoaşterea, integrând-o într-o amplă operă de sprijinire a cauzei naţionale româneşti.

Charles-Marie, marchiz de Salaberry, îşi relatează impresiile de călătorie în *Voyage à Constantinople*, publicată la Paris în 1799. Principatele îi apăreau lui Salaberry „un pustiu", datorită intrigilor şi a dărilor cerute de domnitorii fanarioţi, trecuţi într-un tabel de „greci, valahi sau moldoveni sugrumaţi sau decapitaţi în acest secol pentru stăpânirea celor două principate"[19]. Din fericire, adaugă Salaberry, valahii erau „orbi din născare", deoarece nu văzuseră niciodată Europa de Vest.

Călătoarea din 1786, lady Elisabeth Craven (care refuzase ruta belgrădeană pentru că era prea bântuită de tâlhari), a notat cu uimire că Valahia nu era tocmai Orientul[20]. Domnul (Nicolae Mavrogheni), ştia franţuzeşte şi italieneşte. În vizita făcută bogatului boier Dudescu, lady Craven descoperă o grădină în stil englezesc. Masa domnească se dovedeşte a fi una europeană: „Cina a fost servită într-un mod mai european decât mi-aş fi imaginat; o masă cu picioare şi scaune pe care să şezi erau lucruri la care nu mă aşteptam". Oaspeţii stau pe scaune, vasele de argint par a fi de provenienţă engleză, iar masa este luminată de un sfeşnic de alabastru încrustat cu flori din rubine şi smaralde; se vorbeşte despre dansurile Apusului[21]. Trăgea concluzia: „Această ţară poate fi numită o piatră-preţioasă rău montată; ce ar putea ea fi dacă ar fi cârmuită de oameni înţelepţi şi harnici"[22]. Un alt călător, Ludolf, observa, la rândul său, în legătură cu masa servită la domnul Alexandru Ipsilanti: „Totul era servit după moda de la noi. Au fost cinci servicii, fiecare de câte zece feluri... Vinul era destul de bun; erau şi vinuri din Franţa"[23].

Primii francezi veniţi în Principate, deşi nu întotdeauna oameni de o mare valoare intelectuală şi nici măcar de o cinste ireproşabilă, au oferit domnului şi boierilor un bun prilej de a-şi arăta ospitalitatea. Cel mai reprezentativ dintre străinii de limbă franceză, prinţul de Ligne, „vestit fluture de saloane"[24], „într-un secol faimos prin cosmopolitismul său, unul dintre cei mai autentici cosmopoliţi"[25], a rămas încântat de primirea făcută la curtea „beiului Mavrocordat" şi

---

[19] Charles-Marie, marquis de Salaberry d'Irumberry, *Voyage à Constantinople, en Italie et aux îles de l'archipel, par l'Allemagne et la Hongrie*, Paris, Imprimerie de Crapelet, 1799, p. 110, în Larry Wolff, *op. cit.*, p. 72.

[20] Relatarea ei se înfăţişează sub formă de scrisori adresate viitorului ei soţ, prinţul de Ansbach.

[21] N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, Bucureşti, Ed. Eminescu, 1981, p. 396-397.

[22] Elisabeth Craven, *A Journey Through the Crimeea to Constantinople: In a Series of Letters from the Right Honourable Elisabeth Lady Craven, to His Serene Higness the Margrave of Brandenbourg, Anspach, and Bareith, Written in the Year MDCCLXXXVI*, Dublin, 1789; republicat: New York, Arno Press şi New York Times, 1970, p. 361-362; vezi şi *Anspach, Elisabeth*, în *Dictionary of National Biography*, Oxford Univ. Press, vol. I, p. 508-509.

[23] Constantino-Gugliemo Ludolf, *Scrisori despre trecerea prin Ţara Românească şi Transilvania*, în *Călători străini despre Ţările Române*, vol. I, Bucureşti, Ed. Academiei Române, 2000, p. 435.

[24] N. Iorga, *Istoria românilor prin călători...*, p. 398.

[25] Larry Wolff, *op. cit.*, p. 188.

totodată surprins a auzi aici vorbindu-se franțuzește. Dintr-o scrisoare alcătuită la Iași, aflăm că gazdele sale încă nu acceptaseră cu desăvârșire modelele occidentale, deși luxul femeilor era fără margini. Primit în intimitatea saloanelor protipendadei, a petrecut ceasuri întregi „ascultând liniștea" culcat pe sofale, îmbrăcat turcește și fumând pipă.

Printre călătorii francezi se remarcă un nobil de la sfârșitul Vechiului Regim: de Launay, conte d'Antraigues. Acesta avea vederi liberale, în spiritul „luminilor", al anticlericalismului lui Voltaire și al idealului de reîntoarcere la natură, predicat de Rousseau. Înconjurat de enciclopediști, prieten cu Mirabeau și Bernandin de Saint-Pierre, de Launay este autorul unor articole anticlericale și antinobiliare, care i-au adus alegerea în Adunarea Constituantă, unde a activat până în 1790. A ținut un memorial de călătorie prin Balcani, Moldova și Dobrogea, care oferă informații inegale. Deși înfierează abuzurile fanarioților și ale boierilor și condamnă purtarea trupelor de ocupație țariste din timpul războiului din 1768-1774, el o face cu detașare, ca un teoretician adept al „filosofiei luminilor", fără prea multe puncte de vedere și observații proprii[26].

Un eminent om de știință din secolul XVIII, abatele Boscovich, a călătorit, în 1762, prin Bulgaria și Moldova până în Polonia. El a ținut un jurnal de călătorie, publicat în traducere franceză în 1772 și apărut în 1784 în versiunea italiană originală: *Giornale di un viaggio da Constantinopoli in Polonia* (*Jurnalul unei călătorii de la Constantinopol în Polonia*). În Moldova, Boscovich a găsit motive să creadă că această țară se afla mai aproape de civilizație decât Bulgaria. Deși aflase că domnii fanarioți își cumpărau tronul de la Constantinopol și apoi încercau să-și recupereze cheltuiala „prin orice mijloace, furându-i, storcându-i de bani, prădându-i pe supușii lor", Boscovich s-a simțit extrem de măgulit atunci când domnul Grigore Callimachi a trimis după el. Intrat mai întâi într-un cabinet curat, cu sofale, dar și cu o mică bibliotecă cu cărți bune, mai ales de știință, cu două globuri, unul terestru și altul ceresc, Boscovich este condus în odaia unde se afla domnul și fratele său. Suitei abatelui i se oferă scaune, înjghebându-se apoi o conversație în franceză despre fizică și camera optică; Vodă cere detalii și cere să-i fie și lui trimise niște instrumente noi[27]. Deoarece nu bănuia că „un om de litere" ca el se va bucura de o „primire distinsă într-o țară a ignoranței și a barbariei", lui Boscovitch i-a făcut plăcere să constate că Moldova „avea legături cu Republica Literelor și că îi recunoștea luminile călăuzitoare"[28].

Cu prilejul primei dezmembrări a Poloniei, un oarecare domn de Châteaufort a venit în Țara Românească, devenind sufletul propagandei în favoarea polonezilor. Prin 1770, numele domnului de Valcroissant revine mereu

---

[26] Vezi capitolul dedicat lui de Launay în *Călători străini...*, I, p. 285-313.

[27] N. Iorga, *Istoria românilor prin călători...*, p. 358.

[28] Ruggiero Guiseppe Boscovich, *Giornale di un viaggio da Constantinopoli in Polonia dell'abate Ruggiero Guiseppe Boscovich,* Milano, Giordano Editore, 1966, p. 5; apud Larry Wolff, *op. cit.*, p. 241.

în documentele diplomatice; circulând între Polonia şi malurile Dunării, i-a venit, nici mai mult, nici mai puţin, decât ideea de a deveni domnitor al Ţării Româneşti!

Ştefan Raicevich, „un om cu totul obiectiv“, slav italinizat, medic, negustor, apoi diplomat, a stat unsprezece ani în Principate. Îşi prezintă experienţa în lucrarea *Osservazioni sulla Valachia e Moldavia*, apărută la Neapole în 1788, în care se dovedeşte foarte bine informat în toate privinţele, inclusiv în domeniul culturii. Aminteşte, între altele, de şcolile întemeiate în Principate şi de influenţa franceză care se face simţită aici: „Limba franceză este foarte mult *en vogue* (s.a.), şi sunt multe femei care o vorbesc“[29].

Indubitabil, unii domnitori fanarioţi au avut un rol esenţial în pătrunderea ideilor iluministe în sfera politicului, economicului, socialului şi culturalului. Posedând „sentimentul culturii şi un interes viu pentru ceea ce se petrece în Europa“[30], fanarioţii – în majoritate oameni cu aptitudini intelectuale şi cunoştinţe întinse, de multe ori cu un nivel cultural mult superior celui al moldo-vlahilor –, stimulează traducerile şi publicaţiile, se înconjoară de oameni învăţaţi, înfiinţează noi şcoli; toate acestea duc la „surparea zidului impenetrabil care despărţea, la mijlocul secolului XVIII, societatea românească de Europa luminilor“[31].

N. Iorga remarca faptul că domnitorii fanarioţi au continuat „într-un fel şi mai hotărât tradiţia de «despotism luminat» pe care o creaseră, de la începutul regimului, prin familiile din Fanar, primii doi Mavrocordaţi“[32]; pe aceeaşi linie, Gh. Platon susţine că „fanarioţii înşişi au fost constrânşi, în anumite limite, să adere la liniile politicii naţionale“[33]. Însuşi Nicolae Bălcescu a fost nevoit să admită că „înălţarea fanarioţilor la putere avu cu totul caracterul înălţărei orăşeniei în apusul Europei“ şi că unii fanarioţi „au împlinit o misie providenţială şi au ajutorat progresul“, revoluţionând „întru tot ţările române“[34].

În majoritate foşti dragomani ai Porţii, domnitorii fanarioţi erau obligaţi să înveţe franceza, limba diplomaţiei secolului XVIII, şi cunoscând această limbă, erau în măsură să studieze scrierile franceze. Pregătindu-i pentru dragomanat, grecii bogaţi din Constantinopol făcuseră un obicei din a-şi trimite fiii să studieze în Italia şi Franţa. Cultura fanarioţilor era formată mai ales de manualele „ştiinţifice“ ale timpului şi acele breviare civice şi mondene care erau „cărţile de înţelepciune“, peste care se juxtapuneau manifestări tipice unei elite: bucăţi de retorică „à la Bossuet“, lectura lui Fénelon, a lui Rousseau şi a *Enciclopediei*, opere care au exercitat, în epocă, o influenţă comparabilă cu cea

[29] N. Iorga, *Istoria românilor prin călători...*, p. 338-341.

[30] Paul Cornea, *Originile romantismului românesc. Spiritul public, mişcarea ideilor şi literatura între 1780-1840*, Bucureşti, Ed. Minerva, 1972, p. 50.

[31] *Ibidem*, p. 53.

[32] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VII, p. 52.

[33] Gheorghe Platon, *Ponderea factorului extern în istoria modernă a României*, în „Studii şi Articole de Istorie“, vol. LIII-LIV, Bucureşti, 1986, p. 174.

[34] N. Bălcescu, *Mersul revoluţiei în istoria românilor*, în Cornelia Bodea, *op. cit.*, II, p. 1190.

pe care Malraux a avut-o asupra intelectualilor români dintre cele două războaie mondiale[35]. Astfel se explică faptul că, în plină epocă fanariotă, în Principate fuseseră deja introduse forme de civilizație și idei franceze.

Primul domn fanariot, Nicolae Mavrocordat, i-a mirat pe supușii săi munteni și moldoveni prin numărul mare de limbi pe care le cunoștea. Necrologul scris de Radu Popescu îl elogiază ca de la cărturar la cărturar: „era om foarte cu minte și foarte învățat. Limbi știa multe: turcește, elinește, letinește, frâncește și toate cu cărțile lor“[36]. În chiar momentul de apogeu al monarhiei absolutiste franceze, *Sfătuirile fericitului principe domnului domn Constantin Nicolae voievod Mavrocordat date fiului său, domnului domn Constantin Nicolae voievod, mai înainte de a fi domn, în anul mântuirii 1725* dovedesc o concepție avansată asupra guvernării, prefigurând viitoarele idei ale lui Rousseau și Montesquieu: „Gratificările nemăsurate, darurile de prisos, fie de la strein, fie de la casnicii tăi, cauzează rău nume, locuitorilor sunt nesuferite și fac mâhnire supușilor“; „Mărețiile deșarte, veșmintele multe, giuvaierurile multe, caii mulți, edificiile să lipsească“; „Să știi meritele și defectele acelor cu care ai a te servi...“[37].

Descendent al unei familii ce impusese urmașilor prețuirea neștirbită pentru carte, fiul său, Constantin Mavrocordat (care, în 1741, și-a obținut tronul datorită influenței de care se bucura ambasadorul francez la Constantinopol!), a avut o bibliotecă ale cărei baze fuseseră puse de tatăl său.

Nicolae Caragea „va uimi“ prin cunoștințele sale de politică și istorie, în timp ce fiul teribilului Hangerliu s-a bucurat de o reputație europeană datorită vastității culturii sale, care i-a determinat pe prietenii săi francezi să ceară pentru el un loc de membru corespondent la *Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*.

Domnitorul Moldovei, Grigore Ghica (al cărui secretar a fost Carra), iubea Franța și civilizația franceză datorită educației occidentale primite la Constantinopol. Alexandru Ipsilanti, domnul Munteniei, „dacă nu cel mai bun, măcar cel mai potolit dintre domnitorii fanarioți, și cel care a ținut cel mai mult la aparența exterioară a Curții sale, precum și la buna educare a copiilor săi“[38], avea o admirație deosebită pentru tot ceea ce era francez. El era înconjurat de toți francezii pe care îi putea găsi, atât pentru a-i avea în preajmă, cât și pentru a-i educa fiii: secretarul La Roche, marseillezul Linchou, ragusanul Raicevich, cu toții cititori ai *Enciclopediei*.

Printre preceptorii aduși de Ipsilanti se numără unul, italianul Leonardo Panzini, care îi face domnitorului o descriere deosebit de măgulitoare în scrisorile trimise prietenului său, clericul Diodato Marone: „După ce a orânduit

---

[35] Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 349.
[36] În Dan Horia Mazilu, *Noi despre ceilalți. Fals tratat de imagologie*, Polirom, 1999, p. 236.
[37] *Ibidem*, p. 238.
[38] Pompiliu Eliade, *Influența franceză asupra spiritului public în România. Originile*, București, Ed. Univers, 1982, p. 135.

sistemul politic inferior al Principatului, după ce a asigurat libertatea personală şi reală a supuşilor săi, uşurându-i de enormele greutăţi şi lucruri arbitrare supt care zăceau, învăţându-i puţin câte puţin cu ideea de ordine şi rânduială... după toate acestea râvneşte să-i facă a gusta laptele ştiinţelor... A înălţat o şcoală publică. Îi place s-o înzestreze cu un număr potrivit de instrumente şi maşini de fizică. Vrea să se prevadă, mai mult pentru folosul lui decât al publicului, cu o bibliotecă"[39]. Ipsilanti se dovedea un adevărat om al „luminilor", deoarece „În privinţa religiei, domnul este legat de credinţa sa, dar nu dispreţuieşte religia altora; este înţelept, omenos, tolerant... Priveşte cu aceiaşi ochi şi fără parţialitate pe ortodocşi, pe catolici, pe armeni, pe luterani, pe evrei; le acordă tuturor libertate de conştiinţă şi exerciţiul public al cultului"[40].

Beizadelele, care „lepădaseră învelişul oriental" datorită educaţiei apusene primite şi cărora li se trezise curiozitatea faţă de cunoaşterea Europei, au fugit în 1782 în Austria. Această întâmplare, care a provocat abdicarea tatălui, constituie totodată şi prima călătorie „pe care au întreprins-o nişte greci fanarioţi în Occident cu alt scop decât acela de a se pregăti pentru dragomanat sau acela de a face comerţ"[41].

Fanarioţii nu au fost numai intermediari ai influenţei franceze; în egală măsură, lor li se datorează şi primele contacte directe, deoarece primii francezi au venit în Principate în calitate de secretari particulari sau profesori ai copiilor acestora[42]. Secretarii francezi ai domnilor fanarioţi aveau în grijă redactarea corespondenţei cu agenţii secreţi şi cu marile puteri şi erau retribuiţi de către ambasadorul Franţei la Constantinopol, cu care purtau corespondenţă cifrată. În genere doar nişte aventurieri săraci, secretarii au fost totuşi printre primii francezi care au văzut Principatele şi au făcut ca Franţa să fie, dacă nu iubită, cel puţin cunoscută pe aceste meleaguri.

Prin scrierile lor, au arătat puţinilor lor cititori unde se află cele două Principate, cum sunt administrate, de cine sunt locuite, făcând ca Moldova şi Muntenia să fie cât de cât cunoscute în Franţa şi pregătind înfiinţarea de consulate franceze la Bucureşti şi Iaşi. În numeroasele dări de seamă pe care aceşti secretari le trimiteau nu doar la Constantinopol, ci şi la Paris, ei cereau, aproape întotdeauna, numirea unui consul francez în Principate, contribuind la sporirea interesului politic al Franţei faţă de această parte a Europei aflată la confluenţa intereselor Curţilor de la Petersburg şi de la Viena. Printre aceşti secretari îi aflăm pe: Millo, Linchou, Simian, La Roche, Carra, contele d'Hauterive, abatele le Chevalier.

Lui Jean-Louis Carra (care lucrase, la recomandarea lui Voltaire, cu Robinet, editorul *Suplimentelor Enciclopediei* şi se pare că ar fi redactat chiar

---

[39] În N. Iorga, *Istoria românilor prin călători...*, p. 376-377.

[40] Lionardo Panzini, *op. cit.*, în *Călători străini despre Ţările Române...*, p. 211-212.

[41] Pompiliu Eliade, *op. cit.*

[42] Alexandru-Florin Platon, *Imaginea Franţei în Principatele Române: modalităţi de receptare (sec. XVIII-XIX)*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A. D. Xenopol»", XVIII, 1981, p. 203.

unele articole din „Jurnalul Enciclopedic")[43] i s-a oferit posibilitatea de a fi preceptorul francez al odraslelor lui Grigore Al. Ghica, domnul Moldovei[44]. Carra, care a promovat în Moldova cauza francmasonilor, a scris prima carte în franțuzește despre cele două Principate, intitulată pretențios: *Histoire de la Moldavie et de la Valachie, avec une Disertation sur l'état actuel de ces deux provinces*. În această lucrare, tipărită mai întâi la Iași, apoi la Paris[45], Carra nu găsește nimic bun la români: țăranii locuiesc în sate mizerabile, iar hora i se pare cu adevărat sălbatică. Face referiri cu privire la atmosfera politică de incurie și ignoranță, la orientarea tineretului, la spolierea populației de către „dregători" și la tirania fanariotă[46] și conchide, în privința stării în care se aflau cele două Principate: „dacă domnul Rousseau continuă să susțină că popoarele barbare și fără legi valorează mai mult decât un popor civilizat, l-aș îmbia să se ducă să trăiască măcar un an în pădurile Moldovei"[47].

Descriindu-se ca un „observator imparțial" și „filosof cosmopolit", Carra a căutat (fără succes însă) să intre în slujba lui Frederic al II-lea și a Ecaterinei a II-a, cei doi „despoți luminați" care creau „filosofilor" iluzia unui Eldorado. În toiul intrigilor diplomatice legate de prima dezmembrare a Poloniei, Carra schițează un plan „filosofic" de împărțire a teritoriilor Imperiului Otoman. Când izbucnește revoluția, se manifestă cu vehemență la tribuna clubului iacobin, e unul din conducătorii insurecției de la 10 august și e numit membru al Convenției Naționale. Convins de rolul mobilizator al presei, împreună cu Mercier, scoate ziarul „Les Annales patriotiques et littéraires de la France" și întemeiază „Le Journal de l'État et du citoyen". S-a alăturat apoi girondinilor și a cooperat cu ei în timpul ministrului Roland, fapt care a condus la executarea lui.

Alexandre-Maurice Blanc de Lanautte, conte d'Hauterive, a părăsit în 1785 ambasada franceză de la Constantinopol pentru a lua în primire un post de secretar la curtea Moldovei. Avea 31 de ani când a ajuns la Curtea din Iași, ca

[43] În scrisoarea trimisă, la 13 mai 1776, ministrului de afaceri externe de la Paris, Carra își întocmește fișa personală, invocându-i ca referenți pe Voltaire, Diderot și abatele Reynal. Amintește despre cele aproape 800 de contribuții la suplimentele *Marii Enciclopedii*, de călătoriile prin Europa, de calitatea sa de om de litere, care i-a deschis toate ușile și l-a pus în contact cu personalitățile vremii. Se prevalează de cunoștința ministrului Durand în timpul șederii sale la Moscova, de funcția de secretar al lui Grigore al III-lea Ghica la Iași și de o călătorie pe care ar fi făcut-o în Țara Românească (lucru foarte improbabil), datorită cărora știe toate legăturile domnilor cu turcii, rușii și austriecii „și multe alte lucruri, pe care le pot arăta într-o primă scrisoare".

[44] Carra este ambiguu atunci când vorbește despre funcția avută la curtea lui Grigore Al. Ghica. Într-o scrisoare din 1779, adresată lui G. Saul, afirmă: „Mă ocupam cu plăcere de educația copiilor săi și îi stăteam la dispoziție pentru corespondența sa franceză".

[45] *Histoire de la Moldavie et de la Valachie, avec une dissertation sur l'état actuel de ces deux provinces*, Iași, 1777; a doua ediție, Neufchâtel, 1781. Carra avea însă obiceiul de a da indicații false pe foile de titlu ale cărților sale (Londra, Iași, Constantinopol) când, de fapt, acestea erau tipărite la Bouillon sau Paris.

[46] D. Ciurea, *Influența Revoluției Franceze din 1789 în Țările Române*, Extras din *Românii în istoria universală*, vol. III/1, Iași, 1988, p. 22.

[47] Carra, p. 197, în Pompiliu Eliade, *op. cit.*, p. 125.

reprezentant al regelui Franței și sfătuitor luminat al domnului Alexandru Constantin Mavrocordat[48]. D'Hauterive n-a zăbovit la Curtea din Iași decât atât cât să redacteze *Tableau de quelques usages de la Moldavie et de l'idiome moldave* (*Înfățișare a câtorva uzanțe ale Moldovei și ale graiului moldovenesc*). A mai redactat, apoi, două opuscule: *Journal d'un voyage de Constantinople à Jassy* (*Jurnalul unei călătorii de la Constantinopol la Iași*) și *Rensseignements moraux et curieux sur quelques usages des habitants de la Moldavie et sur l'idiome moldave* (*Informații și curiozități asupra câtorva obiceiuri ale locuitorilor Moldovei și asupra graiului moldovenesc*). Regiunea munteană i se pare că seamănă cu o regiune frumoasă, dar săracă din Franța: cea dintre Beauce și Sologne. Deși i-au făcut mai puțină plăcere cei „un milion de puces affamées", care l-au mâncat într-o noapte, înainte de a ajunge la Iași, d'Hauterive nu se putea abține să nu remarce frumusețea româncelor.

În memoriul care privea Moldova, redactat în 1785 și prezentat lui Alexandru Ipsilanti în 1787, deși îmbibat de o filosofie iluministă, pur teoretică, d'Hauterive a scris despre „feudalitate" și „tirania feudală"[49] și a emis unele judecăți pertinente asupra situației social-economice și politice a țării, condamnând cu vehemență regimul fanariot[50]. Recunoștea asemănarea dintre Moldova și Valahia: „Punctele în care cele două state se învecinează seamănă perfect; aceleași încercări, aceleași nenorociri, aceeași istorie i-au redus pe valahi și pe moldoveni la cea mai deplină uniformitate fizică și morală" și constata, în Moldova, „extraordinara politețe arătată la vederea unui bărbat care pare să fie unul dintre apropiații domnitorului"[51]. „D'Hauterive a trebuit să plece, afirmă Iorga, dar cartea lui rămâne cel mai distins document de înțelegere binevoitoare pe care vreun străin l-a dat până în timpul nostru despre țerile românești"[52].

Tot în timpul și datorită domnilor fanarioți, limba franceză a început a fi cunoscută în cele două Principate. După greacă și italiană, franceza era a treia

---

[48] Ulterior, va deveni consul francez la New York și director al Arhivelor Naționale de la Paris sub regimul lui Napoleon. Considerat expert în problema orientală, d'Hauterive s-a bucurat de protecția lui Talleyrand, care l-a numit redactor diplomatic într-unul din oficiile ministerului de afaceri externe, calitate în care a întocmit mai multe rapoarte diplomatice sub Republică, Imperiu și Restaurație.

[49] D. Ciurea, *op. cit.*, p. 22.

[50] „... oamenii din jurul domnului. Niciunul nu îndrăznește să vorbească decât ca să răspundă, fără a mai zice că ar cuteza să se așeze sau să se uite în ochii stăpânului lor. Se face curte aici cum se aduce în alte părți salutul, cu frică și tremurare a corpului". „Este în tot ceea ce îmi izbește privirile <un lucru> ce ar putea să descumpănească înțelepciunea observatorului cel mai atent. Mare asuprire a poporului, mare supunere a celor mari, mare autoritate a domnului..." Fragmentele fac parte din *Moldova în 1785*, în *Călători străini...*, vol. X, partea I, p. 690 și 692.

[51] Alexandre-Maurice Blanc de Lanautte, conte d'Hauterive, *Journal inedit d'un voyage: de Constantinople à Jassi, capitale de la Moldavie dans l'hiver de 1785*, în *Mémoire sur l'état ancien et actuel de la Moldavie: Présenté à S.A.S. le prince Alexandre Ypsilanti, Hospodar régnant, en 1787, par le comte d'Hauterive*, București, L'Institut d'Arts Graphiques Carol Göbl, 1902, p. 317; vezi. și *Hauterive, La Grande Encyclopédie*, Paris, Librairie Larousse, 1886-1902, vol. 19, p. 935-936.

[52] N. Iorga, *Istoria românilor prin călători...*, p. 382.

limbă vorbită de protipendadă, căci atât din interes, cât şi din spirit de imitaţie, boierii români care voiau să aibă un rol în conducerea ţării urmau exemplul stăpânilor lor. Călătorii străini erau uimiţi când auzeau vorbindu-se atâtea limbi: „Mulţi boieri ştiu franţuzeşte şi toţi foarte bine italieneşte“[53]; „Franceza e foarte la modă şi este vorbită chiar şi de unele doamne“[54].

În „Le spectateur du Nord“, foaie apărută la Petersburg la sfârşitul secolului XVIII, se relatează că, în vremea lui Costache Moruzi (înconjurat de o jumătate de duzină de intimi francezi), la Bucureşti se vorbea foarte bine franţuzeşte, „aproape ca la Paris“[55]. Pe la 1790, generalului de Langeron i s-a întâmplat să vadă un boier „cu barba deasă şi lungă“ vorbind despre Paris, unde nu fusese, cu mai multă uşurinţă decât prinţul Gagarin, care locuise acolo; el adaugă: „Mulţi (boieri, n.n.) ştiu limba franceză şi toţi foarte bine pe cea italiană“[56]. În 1828, un alt război îl va aduce pe la noi pe bătrânul, de data aceasta, general Langeron; el va mărturisi că „a găsit o altă generaţie, de care s-a despărţit numai cu lacrimi de recunoştinţă“[57].

Salaberry, care a vizitat Oltenia în 1791 ne spune că, la Craiova, boierii vorbesc „destul de bine“ franţuzeşte[58]. Soţia diplomatului francez Reinhardt, aflat în misiune la Iaşi în 1806 afirma că: „Prinţul Ipsilanti... mi-a vorbit în limba noastră, pe care o vorbeşte curent“, iar doamna vorbeşte cu farmec în limba franceză şi „literatura noastră nu-i e necunoscută“[59]. Panzini, preceptorul italian al beizadelelor lui Ipsilanti[60], afirma că boierii de la Curte vorbesc cu străinii fie limba italiană, fie franceza[61].

Domnilor fanarioţi li se datorează şi introducerea primelor publicaţii în limba franceză. Din vanitate sau spirit de imitaţie, boierii şi-au alcătuit biblioteci în care, pe lângă romane distractive şi galante, aflăm operele istorice şi filosofice ale marilor enciclopedişti. Se ştie că, în a doua jumătate a secolului XVIII, pe teritoriul românesc erau cunoscute lucrările lui Voltaire care, de altfel, a fost şi cel mai receptat dintre marii autori francezi. În opera sa, publicată la 1781-1782, Sulzer ne aduce la cunoştinţă că lumea bună din Bucureşti şi Iaşi citea *Istoria romană* a lui Rollin, *Analele imperiului*, *Istoria universală*, tragediile şi operele filosofice ale lui Voltaire. Ienăchiţă Văcărescu îi considera pe „dascălii Europei oameni vrednici de laudă“, fiind unul dintre cei care „îşi

---

[53] Langeron, *Journal des Campagnes faites au service de la Russie en 1790, par le Comte de Langeron, Général en Chef*, în Hurmuzaki, Supliment I. Volumul III (1709-1812). Documente culese din Arhivele Ministerului Afacerilor Străine din Paris de A.I. Odobescu, Bucureşti, 1889, p. 75.

[54] Raicevich, *Voyage en Valachie et en Moldavie*, Paris, 1822, p. 137; cf. George Bengesco, *Bibliographie franco-roumaine du XIX-eme siècle*, Bruxelles, 1895, vol. I, p. 25.

[55] N. Iorga, *Istoria românilor prin călători...*, p. 398.

[56] Langeron, *op. cit.*

[57] N. Iorga, *Istoria românilor prin călători...*, p. 441.

[58] Salaberry, *op. cit.*, p. 98.

[59] *Une femme diplomate. Lettres de Madame Reinhardt à sa mère* (1798-1815), Paris, 1900.

[60] Alexandru Ipsilanti, domn al Ţării Româneşti între 1774-1782.

[61] Lionardo Panzini, *Scrisori din Ţara Românească*, în *Călători străini despre Ţările Române...*, p. 214.

hrăneau sufletul citind operele lui Voltaire". În prefața *Gramaticii* sale, publicată în 1787, Văcărescu citează un pasaj din lucrarea dedicată de Voltaire lui Petru cel Mare, iar pentru alcătuirea *Istoriei Imperiului otoman* mărturisește că s-a inspirat și din opera voltairiană *Essai sur l'esprit des nations*.

Enciclopedia franceză era binecunoscută în Principate. Știm că fuseseră introduse câteva exemplare și chiar episcopul Chesarie din Râmnic comanda, într-o scrisoare din 15 iunie 1778, să i se aducă de la Viena „o carte ce se numește franțozește *Dictionaire Encyclopedique*, adică lexicon care este despărțit în multe tomuri, unde se cuprinde toate învățăturile și de toate științele cu alfaviton"[62]. Constantin Stamati cerea guvernului francez să-i trimită în dar lui Codricas, secretarul domnului Mihail Șuțu, un exemplar din *Enciclopedia franceză*, ca răsplată pentru politica lui filo-franceză. În 1802, un alt exemplar al *Enciclopediei* era cumpărat de vodă Constantin Ipsilanti[63].

Din 1790, răspândirea continentală a *Declarației drepturilor omului și ale cetățeanului* determină apariția, și în Principate, a ideilor profesate de burghezia franceză. „Răul" mersese atât de departe, încât Patriarhul de la Constantinopol, căruia i se adusese la cunoștință că în Moldova există o colonie de masoni, a amenințat cu „mânia cerului" pe toți cei care ar citi cărți catolice și mai cu seamă pe cele ale „domnului de Voltaire". Jeremy Bentham, cunoscutul apostol al utilitarismului și părintele radicalismului liberal englez, ajuns la București la mijlocul lui decembrie 1785 în suita domniței Ecaterina, sora domnului Moldovei, Alexandru Mavrocordat Firaris, a avut prilejul să cunoască aici, pe lângă „doi boieri cu spirit european", și niște „discipoli" ai lui Helvétius[64]. Agenții diplomatici din Principate semnalau cu îngrijorare progresele „duhului iacobin", sub influența căruia boierii citeau cărți precum: *Lettres sur la Souveraineté du peuple, Manuel du Citoyen, Histoire politique de la Révolution en France, Discours de Mirabeau, Histoire de la Convocation et des Élections aux Etats Généraux en 1784*[65].

Daniil Philipide citea cu nesaț *Enciclopedia* și învățase limba germană ca să-l poată citi pe Kant în original. Prin aceste cuvinte la care ar putea subscrie orice gânditor iluminist, Dionisie Fotino pare, și el, un adept al filosofiei „luminilor": „Filosofia vine și ea, încet-încet, după înavuțire și propășire, ca să risipească beznele ignoranței, ale barbariei, ale superstițiilor și ale tuturor prejudecăților. Iar acolo unde au început să se răspândească luminile, nici ignoranța, nici minciuna, nici neadevărul nu mai pot să stăpânească și să dăinuiască"[66].

---

[62] N. Iorga, *Contribuții la istoria literaturii române în veacul al XVIII-lea și al XIX-lea*, I, *Scriitori bisericești*, în *Analele Acad. Rom.*, secț. lit., ser. II, vol. XXVIII, 1906, p. 186.

[63] Adriana Camariano, *Spiritul revoluționar francez și Voltaire în limba greacă și română*, București, Ed. Cartea Românească, 1946, p. 10-11.

[64] Jeremy Bentham, *Călătoria în Țara Românească și Moldova*, în *Călători străini despre Țările Române...*, p. 710.

[65] Alexandru-Florin Platon, *op. cit.*, p. 204.

[66] Dionisie Fotino, *Istoria vechii Dachii, a Transilvaniei, a Valahiei și a Moldovei, adunată din mulți istorici noi și vechi*, Capitolul X, *Despre arte*, în Dan A. Lăzărescu, *Imaginea României prin călători*, II, București, Ed. Sport-Turism, 1986, p. 277.

Pe lângă așa-numitele cărți „libertine", bibliotecile epocii conțineau și numeroase scrieri ale „filosofilor" francezi. Constantin Mavrocordat avea în bibliotecă numeroase cărți în limba franceză, limbă pe care o înțelegea foarte bine. „Geniul" și „erudiția" acestui principe îl determină pe Des Fontaines să-i dedice, în 1744, traducerea din operele lui Vergiliu. În 1742, acest domnitor a trimis o primă schiță a „Reformei" sale revistei „Le Mercure de France". Se pare că influența domnitorului asupra boierilor a fost pe măsură, de vreme ce călătorul Flachat afirma că Andronachi, primul secretar al lui Constantin Mavrocordat, „avea o bibliotecă mare și bine aleasă; avea și un număr de tablouri de preț, câteva admirabile piese de sculptură și multe instrumente... era un învățat lipsit de prejudecăți și de părtinire... Vorbea toate limbile din Europa, îi cunoștea pe cei mai buni scriitori și se străduia să-i înțeleagă..."[67]. Biblioteca de la Stânca, a boierului Rosetti-Roznovanu, era renumită în epocă și număra, la 1821, 1.939 de volume, un sfert dintre acestea fiind în limba franceză[68]. În 1818, medicul englez Mac-Michael a străbătut Moldova, cu care prilej a fost primit de domnul Scarlat Callimachi, cel care a redactat prima condică de legi și căruia i se aduceau multe ziare și cărți bune. La București, vodă Caragea era un om cult; el plătea o mie de galbeni pe lună vestitului Frederic de Gentz, la Viena, „ca să aibă din Apus știrile proaspete și bune pe care le trimite Porții".

Intensa circulație a cărții relevă deschiderea spirituală spre Europa, nevoia crescută de informații a unei părți din populația Principatelor. Ca o reacție la cererea sporită de carte, negustorii și librarii aduc lucrări de circulație europeană; multe dintre acestea, deși relatau evenimentele franceze, erau tipărite la Viena, Buda sau Petersburg, reflectând, desigur, aceste evenimente în mod partinic și chiar tendențios[69]. Dar, afirmă Iorga, ce nu se aducea de acolo: „Ce nu e acolo cu privire la Statele Generale, la «revoluția din Franța», la «administrațiile din 1789», la mișcările din Brabant, la «suveranitatea poporului», la «republica belgă», cu un discurs al lui Mirabeau, un «manual al cetățeanului» cu o broșură de defăimare pentru regina Maria-Antoaneta, pe lângă tot felul de articele de distracție..."[70]

Traducerile din scriitorii francezi, „deși nu pot fi considerate ca reprezentări exacte și definitive ale profilului intelectual și ale mentalității unei epoci date"[71], răspândirea lor fiind cantonată doar la pătura „luminată" a societății românești, au oferit încă o posibilitate de contact cu ideile Apusului. S-a tradus mult și inegal ca valoare literară: din Voltaire, lucrări politice și istorice, precum *Essai historique et critique sur les discussions des églises de Pologne*, *Le*

---

[67] Jean-Claude Flachat, *Observations sur le commerce et les arts d'une partie de l'Europe, de l'Asie, de l'Afrique et même les Indes orientales*, Lyon, 1766, vol. I, p. 190 și urm.; apud Pompiliu Eliade, *op. cit.*, p. 133.

[68] Alexandru-Florin Platon, *op. cit.*, p. 204.

[69] *Ibidem.*

[70] N. Iorga, *Istoria românilor...*, vol. VIII, p. 127.

[71] Alexandru-Florin Platon, *op. cit.*

Tocsin des rois (*Toaca împăraţilor*), *Histoire de Charles XII*, dintre lucrările literare: *Numa Pompilie*, a lui Florian, *Enriada* lui Voltaire (tradusă de Ienăchiţă Văcărescu), *Întâmplările lui Telemac* a lui Fénélon şi, desigur, romanele. Picante, uneori chiar frivole, acestea din urmă stârneau indignarea feţelor bisericeşti, ceea ce punea serioase piedici în calea difuzării lor. Totuşi, nu puţine erau femeile care citeau *Manon Lescaut*, *Întâmpările lui Ismin şi ale Ismeniei*, *Istoria celor mai gingaşe amoruri ale Parisului*, istoria lui Raimond şi a Marinei, a lui Alţidalis şi a Zelidei... Altele chiar traduceau din limba franceză: Ecaterina, fiica lui Alexandru Şuţu, traduce din *Dialogurile lui Focion* ale lui Mably, în timp ce altă fiică, Ralu, traducea, tipărind cartea la Veneţia, *Sfaturile unei mame către fiica sa*, după d-na de Lambert[72]. Pe marginile foilor *Corinei* d-nei de Staël, o cititoare l-a gratulat, în greceşte, pe Osvald ca „măgar", „dobitoc" şi chiar „măgar cu coarne"!

Se citea de asemenea, presă franceză: „Mercure de France", „Journal littéraire", „L'Almanach des Dames". În timpul ocupaţiei ruseşti a fost editată, pe la 1790, prima gazetă apărută pe teritoriul românesc, „Courier de Moldavie". În cele cinci numere apărute, ziarul a făcut cunoscute evenimentele politice din Franţa, într-un stil care lasă să se ghicească simpatia pentru revendicările revoluţionare[73].

Aşa cum am mai spus-o, boierii, imitându-l pe domnitor, au învăţat franţuzeşte, şi-au alcătuit biblioteci cu opere în limbile greacă şi franceză şi, mai ales, au angajat preceptori francezi pentru educaţia copiilor lor. Dascălul grec şi-a pierdut cu totul vechea importanţă, deoarece nu puteai fi considerat un boier instruit sau, în limbajul epocii, „cu carte", fără a fi frecventat un profesor francez. Orleanezii erau la mare căutare pentru pronunţia lor. Uneori, profesorul „beizadelelor" oferea lecţii şi în casele boierilor.

În 1780, sărdarul Barbu Ştirbey îl ruga pe negustorul Hagi Pop din Sibiu să-i găsească un preceptor de limbă franceză pentru copiii săi. Documentele consemnează multe nume ale unor astfel de preceptori: Jean-Louis Carra, un oarecare Lorenes (trimis în 1783 ca preceptor la Bucureşti de către ambasadorul francez la Constantinopol), Jacques Ledoulx şi Cado de Lille, care dădeau lecţii în casele boierilor la Iaşi în 1794, fraţii François şi Jean-Baptiste Trécourt, preceptori în Moldova anului 1796, Martinot (adus de Callimah în 1798), Clémaron, preceptorul fiilor lui Alexandru Moruzi (1802), St. Aulaire, profesorul copiilor lui Constantin Ipsilanti în 1804[74] şi lista ar putea continua...

În privinţa rolului jucat de genul de cultură vehiculat de fanarioţi în Principate, Andrei Pippidi afirmă că aceasta „a avut un rol esenţial, cel de a pregăti clasa mijlocie spre accesul la putere: această clasă a fost burghezia care, după ce a urmat cursurile Academiilor Domneşti de la Bucureşti şi Iaşi, va descoperi valorile naţionale..."[75] Şcoala grecească, frecventată de fii de negustori,

---

[72] N. Iorga, *Istoria românilor...*, VIII, p. 239.
[73] Alexandru-Florin Platon, *op. cit.*, p. 206.
[74] Adriana Camariano, *op. cit.*, p. 7-8.
[75] Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 349-350.

de preoți, de boieri de rangul al treilea și chiar de fii de boieri din „proti-pendadă" îi învăța pe elevi, pe lângă altele, franceza și italiana. Prin hrisovul din aprilie 1714, Nicolae Mavrocordat a reorganizat Academia domnească din Iași, „cea dintâi școală în limba țării" deschisă nu numai fiilor de boieri, ci oricărui iubitor de învățătură[76]. La rândul său, Constantin Mavrocordat a contribuit decisiv la orientarea spiritului românilor spre civilizația Europei occidentale[77], încurajând învățământul, în special studierea limbilor străine și aducând reale îmbunătățiri școlilor superioare din București și Iași, precum și din alte localități din ambele Principate[78].

În hrisovul din ianuarie 1776, referitor la reorganizarea școlilor din Țara Românească, Alexandru Ipsilanti își exprimă opinia că „toate bunurile materiale", „oricât ar veni cu îmbelșugare în viața omului..., nu pot să facă pe cel ce le posedă, fericit, pe cât timp lipsește învățătura"[79]. El a fost, de altfel, primul care s-a gândit să introducă în mod oficial învățarea limbii franceze în Colegiul domnesc din Muntenia. Nu mult după aceea, studiul limbii franceze este introdus și în școlile moldovenești.

Multe din cărțile găsite în arhivele Academiilor domnești din București și Iași contribuiau la învățarea francezei[80]. De aceea, în epoca fanariotă, puțini erau boierii care să nu aibă măcar cunoștințe vagi de limbă și literatură franceză[81]. Deși este sigur că nu toți știau franțuzește, erau unii care vorbeau fluent această limbă, pe care tinerii o cunoșteau întotdeauna mai bine decât părinții lor. Ca urmare a acestei educații, pe la 1822, J.M. Lejeune, „profesor de literatură și profesor particular al Alteței Sale prințul Moldovei" (Mihai Șuțu), afirma: „Toți boierii vorbesc azi franțuzește și nu e nimeni care, dacă a primit ceva educație, să nu fie în stare a ținea o conversație în această limbă"[82]. În afară de plimbarea zilnică pe Copou, la Iași, femeile răsfoiau romanele franțuzești.

---

76 ****Istoria învățământului românesc*, ed. Ilie Popescu-Teiușan, București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1971, p. 27-28.

77 A.D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, vol. XI, ed. a III-a, București, 1930, p. 36-38.

78 Matei D. Vlad, *Iluminism în politica școlară a unor domnitori fanarioți din secolul al XVIII-lea*, în „Studii și Articole de Istorie", LVII-LVIII, 1988, București, p. 203.

79 V.A. Urechia, *Memoriu asupra perioadei din istoria românilor de la 1774-1786*, București, 1893, p. 83.

80 Restaut, *Principes généraux et raisonnés de la grammaire française*, Paris, 1757; *Gramatica Gallica brevis et facilis*, Varșovia, 1763 și, în grecește, *Învățătură amănunțită a limbii franceze*, de I. Caragea, 1785, *Gramatica limbii franceze* de Vendotis, Viena, 1786, a doua ediție în 1793 și, tot de Vendotis, *Dicționar trilingv al limbilor franceză, italiană și greacă*, Viena, 1790.

81 Cu toate acestea, în epoca fanariotă, femeile nu aveau acces la instrucție, la fel ca soții lor. O dovadă în acest sens este mărturia Elisabethei Craven despre discuția purtată cu soția domnului Nicolae Mavrogheni: „Doamna a crezut pe semne că îmi îngădui libertatea călătorilor de a povesti lucruri neadevărate, când i-am spus că, la noi, doamnele învață să danseze și să scrie, împreună cu alte lucruri de care de asemenea se cam îndoia..." Vezi Lady Elisabeth Craven, *Trecerea prin Țara Românească*, în vol. *Călători străini...*, p. 723.

82 J.M. Lejeune, *Voyage en Valachie et en Moldavie*, Paris, 1822, după N. Iorga, *Istoria românilor prin călători...*, p. 486-487.

Şi, dacă Franţa monarhică nu avusese nici un fel de curiozitate faţă de Principatele dunărene, Franţa republicană şi-a întors privirea către aceste provincii ale sultanului, manifestându-şi interesul direct prin trimiterea unui consul. „Contactul *politic* (s.a.) – oficial – stabilit acum cu Franţa, prin intermediul consulilor, adânceşte şi diversifică legăturile franco-române, deschizând un nou drum influenţei franceze în această regiune“[83]. În 1795, în trei memorii consecutive, Constantin Stamati, un grec originar din Constantinopol devenit cetăţean francez, a tras concluzia necesităţii înfiinţării unui Consulat al Republicii franceze la Iaşi sau Bucureşti. Motivele: necesitatea de a ataşa de Franţa pe locuitorii Principatelor, de a pregăti aici calea pentru comerţul francez. În 1798, s-au obţinut de la Înalta Poartă firmanele de numire pentru cetăţeanul Flury, numit consul la Bucureşti şi cetăţeanul Parrant, la Iaşi. Secretarii celor doi erau Maurice Dubois, respectiv Jacques Ledoulx.

În afară de faptul că a trimis memorii după memorii lui Talleyrand, Parrant a studiat societatea moldovenească a vremii în *Notes sur la géographie, l'administration et la population de la Moldavie*. Sintetizează admirabil situaţia domnitorului şi starea de spirit din Moldova: „domnitorul este totodată sclav şi despot. Are la Constantinopol tot atâţia stăpâni câţi supuşi are la Iaşi“; „În Moldova nu există spirit public, nu există nici o noţiune despre ce înseamnă guvernare, nici un sentiment al libertăţii; aici oamenii sunt sclavi fără chiar să-şi dea seama…“[84]. În aceeaşi lucrare, Parrant se referea şi la influenţa Revoluţiei Franceze asupra boierilor cu vederi avansate. Putem conchide că intensa propagandă desfăşurată de consuli „care, cu toată discreţiunea lor, tot lăsau să transpire ideile lor înaintate“[85] a creat în conştiinţa locuitorilor Principatelor „o anumită imagine despre realitatea franceză. O imagine *oficială* (s.a.) însă, poate neadevărată, dar în orice caz, credem, atractivă…“[86].

O altă cale, nu lipsită de însemnătate, prin care s-au răspândit în Principate limba şi manierele franceze, a constituit-o influenţa pe care armatele ruseşti au exercitat-o asupra moldo-vlahilor în timp de război, mai ales în ultimele lor campanii, din 1789 şi 1806. Rusia a avut, în epocă, cele mai mari apropieri de iluminismul occidental de tip francez, deschizându-se larg spre Occident încă din vremea lui Petru cel Mare. De la jumătatea secolului XVIII, limba franceză cunoaşte un amplu proces de difuziune în nobilimea rusă şi, odată cu ea, se răspândesc şi se citesc operele lui Voltaire, Rousseau, Helvétius, Diderot[87]. În majoritate fii de nobili, ofiţerii ruşi avuseseră în familie câte un „uciteli“, care îi familiarizase cu *Enciclopedia* şi îi învăţase franţuzeşte. Ei foloseau limba lui Voltaire atunci când vorbeau cu boierii ţării, astfel încât această limbă a devenit limba saloanelor, limba vorbită de femei şi de tineri în relaţiile lor cu ruşii.

---

[83] Alexandru-Florin Platon, *op. cit.*, p. 207.
[84] Hurmuzaki, *Documente privind istoria României* (serie nouă, publicată de Andrei Oţetea), Supl. I, vol. II, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., 1967, p. 182-183.
[85] ****Istoricul Partidului Naţional-Liberal de la 1848 şi până astăzi*, Bucureşti, Imprimeriile „Independenţa“, 1923, p. 8.
[86] Alexandru-Florin Platon, *op. cit.*, p. 208.
[87] Ovidiu Papadima, *Ipostaze ale iluminismului românesc*, Bucureşti, Ed. Minerva, 1976, p. 38.

Deoarece ruşii pronunţau franceza într-un fel anume, cu afectare, într-un stil apropiat celui al scrisorilor lui Voltaire, a „vorbi şi pronunța franceza ca un ofițer rus" a rămas un ideal pentru cei care îşi făceau studiile în străinătate, chiar în secolul XIX. Ruşii au sedus şi prin calitatea manierelor, numită „politețe franceză"; a fi politicos însemna, în epocă, nu o datorie, ci o modă.

În 1822, J.M. Lejeune nota că nu poate să afirme îndeajuns cât de mult s-a schimbat, în sens cultural occidental, societatea boierească după războiul din 1806-1812: deşi din trecut s-au păstrat costumul de ceremonie, masalaua rezervată doar boierilor de clasa întâia, ifosul rangurilor, s-au dus vechile farse ale „caraghioşilor", ţiganii apar numai la anumite ocazii (şi atunci cântă arii naționale!), iar boierii munteni, schimbaţi de haine, pot fi luați drept occidentali. Lejeune conchide: „îndrăznesc a spune că nu lipseşte acestor naţii decât o altă formă de guvern şi bune instituţii pentru a se aşeza cândva la nivelul naţiilor existente"[88].

De pe la sfârşitul veacului XVIII, în marile familii, franceza şi pianul au devenit indispensabile educaţiei unei fete, pentru care se aduc institutoare de la Viena şi Frankfurt. Fiica lui Alexandru Vodă Ipsilanti, *la principessina* (cum o numeşte Panzini), se trudeşte a învăţa franţuzeşte. Doamnele îşi dădeau multă osteneală să danseze „à la française", „evropeneşte", valsuri, polci, cadriluri; soţia lui Nicolae Mavrogheni vorbeşte cu lady Craven despre dansurile Apusului. La curtea din Iaşi a lui Alexandru Moruzi se dansau „poloneza" şi „engleza". Doamnele cântau „muzica Apusului", cu vocea sau la mandolină. În 1788, la Iaşi s-a ascultat, în prezenţa cnazului Potemkin, primul concert. Se ştie că domnița Ralu, fiica lui Caragea, îndrăgea muzica lui Beethoven.

Timpul multor boieri şi boieroaice părea ocupat de „boala amorului" (de care vorbea Poteca în 1829), partidele de vânătoare se organizau cu fast, fiecare boier mândrindu-se cu „tacâmul" său, alcătuit din diferite rase de câini; Vodă Caragea însuşi asista, la 1818, în marginea Bucureştiului, la ascensiunea unui balon, numit în documentele vremii „băşică"!

Jocul de cărți (mai ales „faraonul") e introdus pretutindeni. Se petrece mult: în Bucureşti, tinerii fac plimbări pe insula Sfântului Elefterie, iar în Iaşi, pe dealul Copoului. Călătorii găsesc că, la Iaşi, ca şi la Bucureşti, nimeni nu se simte în vreun colț uitat de lume. De două ori pe săptămână, la Bucureşti se dădea bal mascat la „clubul nobil". Circul francez al fraţilor Mahieux era frecventat de domnitor şi doamnă, jupânese şi boieri. Mesele, a căror cheltuială se ridica până la 2-3000 de galbeni, cuprindeau cincisprezece, până la douăzeci de feluri. Logofătul moldovean Constantin Balş a dat, în 1820, o petrecere. Din relatări, aflăm că la bufet se găsea cafea, îngheţată, oranjadă, iar boierii, deoparte, jucau boston, whist, ombre, faro. Supeul s-a servit la miezul nopții, dansul a ţinut până în ziuă. Solii polonezi conduşi de Boscamp au fost trataţi „după moda europeană" în apartamentele domnitorului Grigore Al. Ghica[89].

---

[88] J.M. Lejeune, *op. cit.*, în N. Iorga, *Istoria românilor prin călători...*, p. 486.

[89] Karol Boscamp-Lasopolski, *Călătoria prin Moldova (1776)*, în *Călători străini despre Ţările Române...*, p. 231.

Încetul cu încetul, s-au făcut schimbări şi în mobilier: pe lângă sofale, câteva scaune, o masă „evropenească" şi, alături de covoarele cu paşale şi sultani ce împodobeau pereţii, câte un tablou. Mobilierul oriental este treptat înlocuit cu cel adus din Europa: „Se putură vedea în curând, în toate casele, mobile puţin demodate, aduse cu mare cheltuială din Viena". Noul stil neoclasic îşi pune amprenta asupra conacelor, transformate în mici palate cu un etaj, scări interioare, faţade cu elemente curbe (corespunzând saloanelor cu rotondă din interior), portice şi balcoane în stil doric, terase şi intrare cu boltă pentru trăsuri[90]. Apărură servitori străini, lucrători francezi, şi, poate cel mai important în receptarea noului mod de viaţă: „nu se mai vorbi decât franţuzeşte în saloane şi iatacuri"[91]. Pe Podul Mogoşoaiei treceau rădvane de Viena, precedate de masalale. Langeron recunoaşte că, dacă la 1806 mai erau femei în costum oriental şi se jucau încă dansuri vechi, sub ocupaţia rusească a avut loc o adevărată revoluţie: s-au adus trăsuri din Apus şi bucătari francezi, iar tinerii au îmbrăcat fracul.

Lui Haquet, Iaşul i se părea, în 1789, ca un „sat mare" în mijlocul vastelor curţi şi a grădinilor. În 1817, acelaşi oraş i se înfăţişa francezului Bascheville ca având circa 40.000 de locuitori, cu destule case de piatră, construite după obiceiul „italian" şi multe biserici, care i se par „remarcabile". Curtea din Iaşi era suficient de încăpătoare ca să poată cuprinde, în odăile ei de stil „semi-oriental şi semi-european", peste o mie de persoane. Contele de Moriolles o caracteriza ca fiind: „o adevărată locuinţă de suveran. De o construcţie elegantă şi modernă, clădită de puţini ani şi cu o împodobire grandioasă, era, pe lângă aceasta, aşezată într-o poziţie încântătoare... Împărţirea înlăuntru era vastă, impunătoare, puţintel în stil oriental, şi mobilarea măreaţă"[92]. Bucureştiul, refăcut după marele cutremur din 1802, oferea privirii case boiereşti frumoase, cu acoperişuri de şindrilă şi chiar de tablă, cu sere de plante rare, poduri „de obicei bine întreţinute", trei băi turceşti şi cafenele europene.

Din Viena soseau nu mai puţin de 800 de trăsuri pe an; pentru luxul femeilor, erau aduse caşmiruri din India şi mătăsuri din Lyon[93]. Şi la Botoşani se aduceau, pentru cumpărătorii bogaţi, mărfuri englezeşti, franţuzeşti, stofe turceşti scumpe pentru femei, tulpane şi năframe frumoase. În 1820, învăţatul englez sir Robert Ker Porter afirma că boierii „trăiesc într-un lux şi cu o splendoare care abia pot fi întrecute în vreo capitală din Europa. Balurile şi partidele lor, cu rochiile cu pietre scumpe ale doamnelor lor, sunt peste orice închipuire"[94]. Soţia lui Balş, văzută în budoarul ei mobilat în stil francez, culcată din cauza „migrenei", uimea prin bogăţia dantelelor, mătăsurilor şi

---

[90] Ştefan Lemny, *Sensibilitate şi istorie în secolul XVIII românesc*, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1990, p. 44-45.

[91] În Hurmuzaki, Supl. I, vol. II (1781-1814), documente culese din Arhivele Ministerului Afacerilor Străine din Paris de A.I. Odobescu, Bucureşti, 1885, p. 79.

[92] *Le voyage en Moldavie du comte de Moriolles*, Bucureşti, 1903, p. 26.

[93] În N. Iorga, *Istoria românilor prin călători...*, p. 463.

[94] *Travels in Georgia, Armenia, ancient Babylonia, etc., during the years 1817, 1818, 1819, and 1820*, II, Londra, 1817, în *Ibidem*, p. 466-467.

cașmirului scump care o acopereau. Doamna lui Constantin Ipsilanti era îmbrăcată european, într-o rochie de crep roșu, în timp fetele de casă, ca și domnițele, purtau vechiul costum de curte, de inspirație orientală.

Epoca imediat anterioară revoluției de la 1821 este una de tranziție spre adoptarea completă a costumației europene: costumul e turcesc la bărbați, cingătorile femeilor sunt orientale, pantofii de modă constantinopolitană, în schimb, rochiile sunt europene, de fabricație vieneză. Iorga zugrăvește un tablou cu fine trăsături de penel, care ne face să vedem, cu ochii minții, societatea Principatelor în preajma revoluției lui Tudor: „... boierimea petrecea cu tarafurile de lăutari țigani cari «ziceau» ceva din cântecele bătrânului Conachi, care, ele, rămăseseră tot tinere și sprențare, ori la mesele de cărți de whist și faro... În casele lui Canta de la Copou actori nemți jucau piese ușoare cu pacăleli și meșteșuguri ale trupului pe care le putea înțelege și prețui chiar și acela cari nu li înțelegea limba. O «musică italienească»... cânta arii europene. Primblarea în marginea orașului, cu caleștele dela Viena, în coada cărora stătea viteazul Arnăut, aveau aceiași strălucire ca de obiceiu. Vechea viață de bielșug, de huzur și de amorțeală fericită se urma fără nici-o schimbare“[95].

Ca și alte popoare care nu își realizaseră deplin unitatea și independența națională, grecii au fost „printre primii, dacă nu chiar primii care au receptat în întregime și în adevăratul ei înțeles influența Revoluției Franceze“[96]. Lupta lor seculară pentru eliberarea de sub stăpânirea otomană s-a amplificat în a doua jumătate a secolului XVIII, când s-au răspândit și ideile iluministe. Datorită împrejurărilor istorice specifice, savanții și scriitorii greci au avut contacte directe atât cu iluminismul occidental, cât și cu cel românesc. Cărturarii greci – inclusiv cei din Țările Române –, cunoșteau temeinic mai multe limbi occidentale și în special limba franceză[97].

Grecii aveau numeroși reprezentanți în Principate, Bucureștiul și Iașul fiind importante centre ale grecicismului. Lumea negustorilor și a boierilor greci din Principate a contribuit mult la răspândirea ideilor Revoluției Franceze, deoarece cărțile și publicațiile franțuzești au invadat toate țările în care se vorbea grecește. Tinerii greci, care crescuseră în spiritul principiilor Revoluției, și-au îndreptat atenția mai cu seamă către Principate, întrucât aici se găsea tot ceea ce era mai bogat și influent în lumea greacă.

Unul din reprezentanții grecilor, Rhigas Velestinul, „crainicul libertății balcanice“[98], aromân grecizat, a fost propagatorul cel mai însemnat al ideilor Revoluției Franceze în Principate. „Generosul Rigas – afirmă Kogălniceanu – măgulindu-se cu făgăduințele lui Bonaparte, se face propoveduitorul slobozeniei; oprit în întreprinderea sa, el se dă călăilor de la Belgrad, și moare pentru patrie“[99].

---

[95] N. Iorga, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea*, vol. I, București, Institutul de Arte Grafice și Editură, 1907, p. 52.

[96] Alexandru-Florin Platon, *op. cit.*, p. 205.

[97] Ovidiu Papadima, *op. cit.*, p. 50.

[98] N. Iorga, *Istoria românilor...*, vol. VIII, p. 118.

[99] M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 223.

Rhigas şi-a ales drept centru de acţiune Muntenia. Secretar al lui Al. Ipsilanti la Constantinopol, pe la 1787 devine secretar al boierului Brâncoveanu şi al domnitorului Mavrogheni, care îi oferă funcţia de ispravnic la Craiova. Fapte de netăgăduit ne arată că Rhigas a jucat un rol important în revoluţia grecească de la 1821. El se afla şi în legătură cu importanţi reprezentanţi ai iacobinilor: a început să poarte corespondenţă cu Émile Gaudin, secretar la ambasada franceză, pe care-l cunoscuse la Constantinopol, s-a împrietenit cu cetăţeanul Hortollan şi a devenit corespondentul voluntar al cetăţeanului Desroches, ambasadorul Republicii Franceze.

Negustor bogat şi totodată profesor de franceză la Colegiul Naţional din Bucureşti, Rhigas întemeiază prima societate pregătitoare a mişcării revoluţionare greceşti, „Eteria prietenilor", din care făceau parte, alături de greci şi bulgari, albanezi, români (figurau în Eterie nume mari de boieri munteni, ca Ghica, Dudescu, Câmpineanu, Sturdza, Brâncoveanu) şi chiar vestitul paşă Pasvanoglu. Pe lângă poezii patriotice şi vestitul marş („Hai copii ai Grecilor, timpul gloriei a sosit"), inspirat din *Marseilleză*, lui Rhigas i se datorează *Proclamaţia* revoluţionară, o *Constituţie* alcătuită după modelul constituţiilor revoluţionare franceze şi traducerea lucrării lui Montesquieu, *L'Esprit des lois*[100].

Alături de propaganda făcută de Righas şi de susţinătorii lui, Principatele erau mereu vizitate de greci ce fuseseră sau învăţaseră la Paris. La numai o zi după Revoluţia Franceză se puteau auzi, rostite de greci, pe străzi şi în casele din Bucureşti, cuvintele: „Allons, enfants de la Patrie" sau ale *Carmagnolei*: „Vive le son, vive le son du canon..."[101].

După „Marea Revoluţie", refugiaţii francezi, foarte bine primiţi de boieri, s-au încadrat repede mediului de adopţie; cei mai mulţi au devenit institutori în casele boierilor şi ale domnilor fanarioţi, dar şi negustori. Când, în 1793, unui comerciant francez republican, Hortollan, i-a venit ideea de a se stabili în Principate, a rămas uimit de faptul că: „Toţi locuitorii de aici sunt nişte sans-coulottes"[102]. De altfel, Hortollan&Pellet, republicani convinşi, încercau mai mult să-şi strecoare ideile decât să-şi vândă mărfurile prăvăliei. Şi profesorul Jacques Ledoulx, republican înfocat, vine în 1794 în Principate.

Că ideile Revoluţiei nu-i lasă insensibili pe români, ne-o arată un raport al vice-consulului francez la Iaşi, Parrant: „... este chiar de remarcat că Revoluţia Franceză, pentru acea mică parte de boieri care ştiu să judece, nu este cu totul lipsită de farmec; le place să li se vorbească despre ea; nu au cum să nu fie în parte de acord cu ea, să nu-i admire cel puţin progresele; şi, cu timpul, tinerii mai ales, continuându-şi studiile pe care încep să le facă, vor suferi neîndo-

[100] Adriana Camariano, *op. cit.*, p. 18, 21. Majoritatea articolelor *Constituţiei* lui Rhigas sunt o copie fidelă a constituţiilor franceze din 1793 şi 1795, dar există şi anumite părţi originale, de pildă, art. 22, care prevede învăţământul obligatoriu; în această privinţă, Rhigas are idei mai avansate decât revoluţionarii francezi.

[101] Pompiliu Eliade, *op. cit.*, p. 166.

[102] *Hortolan către cetăţeanul Marie Desroches, ambasadorul Republicei Francese din Constantinopole, 23 Vendémaire, an 2, Bucureşti*, în Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 94.

ielnic, aici ca și în alte părți, dulcea și binefăcătoarea lor influență"[103]. Cetățeanul Flury, așezat consul al Republicii Franceze în Muntenia, a știut să se descurce mai bine decât Parrant în Moldova. Și-a luat în primire titlul de consul organizând o mare ceremonie, deoarece voia să-i cucerească de partea Franței atât pe domnitor, cât și pe boieri. Succesul său a depășit toate așteptările, devenind copilul răsfățat al societății bucureștene însă, după expediția din Egipt, pe care Turcia nu a putut-o ierta Franței, atât Flury, cât și Parrant au sfârșit prin a fi la început ținuți sub supraveghere în casele lor, iar apoi au fost închiși împreună cu secretarii lor în cele șapte turnuri, la Constantinopol.

Tot mai greu controlabile de către cârmuire, contactele românilor cu Franța și cu filosofia luminilor au început să se înmulțească. Mulți călătoreau în Apus, pentru a vedea cu proprii ochi minunile pe care le știau din cărți sau le aflaseră pe căi indirecte. „Peregrinul transilvan", I. Codru-Drăgușanu, resimțea trecerea din spațiul românesc în Occident ca pe un „salt mortal", fiind șocat de diferența de nivel, de ritm, de civilizație[104].

După lovitura de stat din 18 brumar și mai ales după bătălia de la Marengo, „partida națională" din Muntenia și-a îndreptat speranțele către Primul Consul, hotărând, în timpul iernii anului 1800, să-l trimită la Paris pe acela dintre ei care știa cel mai bine franțuzește: boierul Nicolae Dudescu. Cu butca plină de dulcețuri și de provizii, împreună cu arnăuții și țiganii lui, ajuns la Paris după săptămâni întregi de cale, bogatul boier Dudescu devine vestit pentru risipa lui. S-au povestit lucruri extraordinare despre el: supranumit „Nebunul", a sosit la Paris cu o suită de treizeci de arnăuți cu cai ale căror ornamente erau brodate cu fir de aur, într-un costum de postav roșu, eclipsându-l prin pompă pe însuși Napoleon[105]. A socotit că cel mai bine ar fi să caute să-i atragă cel puțin pe oamenii de seamă din anturajul lui Napoleon: Madame de Stäel, Madame Récamier sau generalul Poniatowski. Legenda ne spune că, în miezul verii lui 1801, a presărat cu zahăr o mare parte din Champs-Elysées, invitând nobilimea franceză la o plimbare cu sania și că oferea mari banchete, la care doamnele de Stäel și Récamier găseau întotdeauna ascunsă, sub șervetul lor, câte o bijuterie... Oricum, pasiunea sa pentru risipă l-a costat, în câțiva ani, toate proprietățile.

Sulzer vorbea laudativ despre un Balș, ce fusese la Viena. Spre 1780, Barbu Știrbei a fost la Karlsbad și costumul său, care nu era tocmai obișnuit, a suscitat un mare entuziasm. Din scrisori (publicate de Iorga, care nu le consideră deloc banale)[106], aflăm că-i plăcea atât de mult acolo, între „duchi și duchese", încât nu mai voia să revină acasă, cu toate insistențele nevestei. Este, de asemenea, cunoscută călătoria lui Iordache Catargiu la Paris, oraș în care locuia și fiul postelnicului Manu. Un relativ complex de inferioritate, dublat de

[103] Pompiliu Eliade, *op. cit.*, p. 183.
[104] I. Codru-Drăgușanu, *Peregrinul transilvan*, București, 1956.
[105] După N. Iorga, *Les voyageurs orientaux en France*, Paris, Librairie J. Gamber, 1927, p. 46.
[106] *Ibidem*, p. 45-46.

regretul că românii, deşi ar merita-o, nu se află la acelaşi nivel de civilizaţie, pune stăpânire pe „călători“, care îşi povestesc, cu lux de amănunte, peripeţiile.

Primii studenţi români în străinătate sunt de extracţie socială modestă. Dacă, într-o primă etapă, Parisul este ocolit datorită temerilor inspirate de evenimentele revoluţionare, după 1800 numărul românilor călători în Franţa sporeşte substanţial. Lui Gheorghe Bogdan, fiu de boier care studia dreptul la Paris prin 1803, îi urmează, în 1806, un alt fiu de boier, Furnaraki. Petre Manega îşi trece în 1818 bacalaureatul în litere la Sorbona; Gheorghe Bibescu şi Barbu Ştirbey sunt atestaţi prin 1819-1820 ca studenţi în drept la Paris. În jurul anului 1821 se aflau în Franţa fraţii Golescu, viitorii luptători de la 1848 (pe care tatăl lor i-a chemat înapoi în 1828, la începerea războiului ruso-turc), Constantin Brăiloiu (care studiase mai întâi la Geneva), Nicolae Bălteanu, fraţii Lenş şi un Racoviţă[107].

În contextul unei largi difuziuni a „luminilor“ din Occident, după Marea Revoluţie Franceză schimbările din mentalitate conduc spre înfiriparea unui anumit spirit politic, preocupat de problemele majore ale Principatelor. „Revoluţia franţeză, sguduind Europa până în cele mai adânci ale sale temelii, se resimţi şi între români; unii dintre ei se pun în comunicaţie cu directoriul franţez... Pe urmă biruitorul de la Marengo, în expediţia sa în Egipet, vroind a da treabă turcilor, trimite emiseri în Valahia şi Moldavia ca să formeze partizani ideelor noue...“[108].

Totuşi, ecourile directe ale Revoluţiei Franceze în Principate sunt mai degrabă slabe în perioada iniţială. Ele nu declanşează un puternic curent de opinie, ale cărui urmări să se facă simţite în practică. În faza iniţială, de până pe la 1800, ideile Revoluţiei nu-şi găsesc la noi purtători de cuvânt autorizaţi. Cu toate acestea, datorită ataşamentului faţă de marea putere latină, influenţa franceză s-a manifestat în forme variate, mergând de la economie şi cultură până la mişcarea revoluţionară. Spre sfârşitul perioadei fanariote, timpul începe să nu mai aibă răbdare, noi imagini apar pe pânza înnegrită a vremii, generând reacţii de panică, uimire, entuziasm, indignare, receptivitate...

[107] Bibescu şi-a luat şi doctoratul, dar Ştirbei s-a întors doar cu un atestat de la un profesor particular. Cf. N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti în veacul al XIX-lea...*, p. 63.

[108] M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 222-223.

SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ ÎN LUMINA RAPOARTELOR CONSULARE FRANCEZE DE LA BUCUREŞTI ŞI IAŞI ÎN ANII PREMERGĂTORI UNIRII PRINCIPATELOR (1856–1859)

Iulian Oncescu

Epoca ce a urmat după 1848, epocă în care s-a constituit statul naţional român, avea să arate cât de importantă a fost acumularea realizată în deceniile anterioare; ea avea să probeze că sprijinul eficient acordat de diplomaţia şi opinia publică din Franţa în constituirea statului naţional român nu a fost rezultatul unei politici de conjunctură, ci a unei bogate tradiţii care se sprijinea pe afinităţi comune[1].

Redeschiderea crizei orientale, facilitată de războiul Crimeii (1853-1856), a adus în primul plan al discuţiilor situaţia Principatelor Române[2]. În timpul operaţiunilor militare desfăşurate între combatanţi a avut loc o serie de negocieri diplomatice, mai ales între aliaţi, pe tema condiţiilor ce urmau a fi impuse Rusiei atunci când aceasta va fi înfrântă definitiv. Interesul manifestat de Puterile Europene pentru Principatele Române s-a concretizat în cadrul conferinţei de la Viena (martie 1855) atât prin faptul că la punctul I al dialogului pentru încheierea păcii se afla schimbarea statutului politico-juridic al Principatelor Române[3], cât şi prin declaraţia ambasadorului Franţei, Bourqueney, făcută la 26 martie 1855, când a propus unirea celor două principate într-un singur stat, în sensul modern[4].

---

[1] Gheorghe Platon, *Franţa şi Principatele Dunărene în epoca de constituire a naţiunii, de formare a statului naţional român*, în *De la constituirea naţiunii la Marea Unire. Studii de Istorie Modernă*, vol. II, Iaşi, Editura Universităţii Al. I. Cuza, 1998, p. 135.

[2] Dumitru Ivănescu, *Alexandru Ioan Cuza în conştiinţa posterităţii*, Iaşi, Editura Junimea, 2001, p. 65.

[3] Idem, *Informaţii din arhivele franceze despre Unirea Principatelor Române*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A.D. Xenopol»", Iaşi, XXVI, 1989, p. 87; Dumitru Vitcu, *Iaşii şi Unirea Principatelor*, în *Aspecte ale luptei pentru unitate naţională. Iaşi, 1600-1859-1918* (coordonatori, Gh. Buzatu, A. Kareţchi, D. Vitcu), Iaşi, Editura Junimea, 1983, p. 75.

[4] T.W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaţionale (1856-1866)*, Bucureşti, 1944, traducere de Alice L. Bădescu, p. 47-48. O recentă reeditare a lucrării a fost efectuată de Dan Jumară, la Editura Alfa, Iaşi, 2000; *Românii la 1859, Unirea Principatelor Române în conştiinţa europeană. Documente externe*, vol. I, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi

Conferinţa de la Viena (1855) a transferat „chestiunea română" conferinţei ambasadorilor marilor puteri aflaţi la Constantinopol (februarie 1856). În instrucţiunile primite de la guvernele lor, ambasadorilor nu le era îngăduită momentan nici o schimbare fundamentală în afară de aceea a protectoratului rusesc, propusă la Viena. Până la urmă, protocolul de la Constantinopol (11 februarie 1856) recomandă pentru Principatele Dunărene înfiinţarea unei căimăcămii sau a unui guvern provizoriu, până la punerea în aplicare a unei noi constituţii (nu se pomenea nimic de o garanţie europeană). Faptul că principiul unirii nu fusese adoptat era deplâns de toţi locuitorii Principatelor, unde dezamăgirea era obştească[5].

La 25 februarie 1856, la Paris s-au deschis lucrările congresului în urma căruia problema românească nu şi-a pierdut deloc importanţa şi acest lucru se poate constata din prevederile tratatului încheiat cu acest prilej[6]. Congresul de pace de la Paris, din 1856[7], pe lângă faptul că a luat în discuţie situaţia Principatelor Române ca o componentă a crizei orientale, a relevat şi o nouă dispunere în cadrul sistemului de alianţe constituit în perioada războiului Crimeii. Cele două tabere – Franţa, Rusia, Prusia şi Sardinia, pe de o parte, Turcia, Austria şi Anglia, pe de altă parte – unioniste şi antiunioniste, s-au format nu pe baza opţiunilor afective pentru ideea Unirii, ci mai ales pe jocul de interese care guverna aceste puteri în anii ce au urmat încheierii conflictului militar[8].

Enciclopedică, 1984, p. 49-53, unde este redat Protocolul nr. 6 al conferinţei de la Viena din 14-26 martie 1855, în care se arată discuţia asupra propunerii de unire a Principatelor făcută de ambasadorul Franţei la Viena, Bourqueney. Vezi şi Leonid Boicu, *Unirea Principatelor Române în dezbaterea forurilor internaţionale*, în *Unirea Principatelor şi Puterile Europene*, Bucureşti, Editura Academiei, 1984, p. 56; Idem, *Geneza chestiunii române ca problemă internaţională*, Iaşi, Editura Junimea, 1975, p. 72; Idem, *Austria şi Principatele Române în vremea Războiului Crimeii (1853-1856)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1972, p. 322; Anastasie Iordache, *Principatele Române în epoca modernă*, vol. II, Bucureşti, Editura Albatros, 1998, p. 292.

[5] T.W. Riker, *op. cit.*, p. 57-58; Dumitru Viţcu, *Iaşii şi Unirea Principatelor...*, p. 80.

[6] Dumitru Ivănescu, *op. cit.*, p. 87; Dumitru Vitcu, *op. cit.*, p. 82. Pentru articolele referitoare la Principatele Române, a se vedea: T.W. Riker, *op. cit.*, p. 59-76; Dumitru Vitcu, *Diplomaţii Unirii*, Bucureşti, Editura Academiei, 1979, p. 25-29; Dan Berindei, *Epoca Unirii*, Bucureşti, Editura Corint, 2000 (ediţie revăzută şi adăugită), p. 35-36; Nicolae Corivan, *Unirea Ţărilor Române în cadrul politicii europene*, în „Studii. Revista de Istorie", Bucureşti, Editura Academiei, 1959, p. 162-166; Stelian Neagoe, *Istoria Unirii Românilor, de la începuturi la Cuza Vodă*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986, p. 284-303; *Românii la 1859. Unirea Principatelor Române în conştiinţa europeană*, vol. I, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1984, p. 56-58; Gheorghe Cliveti, *România şi Puterile garante (1856-1878)*, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 1988, p. 38-43; Nicolae Isar, *Istoria modernă a Românilor. Edificarea statului naţional (1848-1866)*, Editura Universităţii din Bucureşti, 2002, p. 32-35; 127-130.

[7] Subliniind importanţa tratatului de la Paris pentru români, *Frédérich Damé* scria că „Această dată (30 martie 1856) este una din cele mai memorabile pentru români, căci din această zi datează România modernă" (*Istoria României contemporane de la reîntoarcerea domnilor pământeni până în zilele noastre – 1822-1900*, în *Românii la 1859...*, vol. II, *Texte străine*, p. 389.

[8] Dumitru Ivănescu, *Constituirea statului român modern în context european*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol»", XXXIV, Iaşi, 1997, p. 61; Idem, *Alexandru Ioan Cuza...*, p. 65.

Congresul de pace de la Paris n-a împlinit aşteptările românilor. Cu rare şi justificate excepţii, deciziile acestuia au fost primite fără entuziasm în ţară[9].

Marile Puteri nu au adoptat o poziţie constantă faţă de dorinţele româneşti, ci aceasta a variat în funcţie de propriile lor interese. Totodată, datorită românilor, n-au putut să ignore problemele ce se ridicau în Principatele Dunărene[10]. După 1856 şi până în momentul dublei alegeri a lui Al. I. Cuza (1859), problema Principatelor, în special frământările interne legate de unirea acestora, a stat în atenţia diplomaţiei şi opiniei publice europene[11].

În perioada 1856-1859, societatea românească era dominată de mari aşteptări din perspectiva posibilităţilor ce se iveau în context internaţional pentru realizarea obiectivelor naţionale. Împrejurările generale, ca şi cele specifice, au făcut ca Franţa să fie puterea către care s-au îndreptat aceste aşteptări. Franţa însăşi a acceptat sprijinirea românilor şi şi-a plasat încrederea în ei, pornind de la propriile interese avute în Europa Orientală[12]. Practic, condiţiile istorice au impus cunoaşterea societăţii româneşti, evaluarea energiilor şi posibilităţilor asumate, în cadrul politicii europene. Din această perspectivă, rapoartele consulare franceze oferă numeroase mărturii şi observaţii interesante despre ceea ce ştiau ori aveau să afle francezii despre societatea românească în pragul creării statului naţional.

Reprezentanţii Franţei în cele două capitale ale Principatelor au acordat, într-adevăr, o atenţie specială societăţii româneşti, arătând destulă simpatie românilor şi problemelor lor politico-naţionale. Cum observa şi istoricul american T.W. Riker, *„aceşti agenţi de la Bucureşti şi Iaşi erau într-o privinţă stâlpii protectoratului european şi de bună seamă că nu existau nicăieri observatori mai atenţi ai unei naţiuni în formare“*[13].

Consulii francezi la Bucureşti şi Iaşi, Léon Béclard şi, respectiv, Victor Place, şi, mai important, chiar ambasadorul Franţei la Constantinopol, Edouard Thouvenel, prezentau cu exactitate şi înţelegere argumentele folosite de români pentru unirea Moldovei cu Muntenia, descriind uneori cu lux de amănunte unele evenimente din Principate şi străduindu-se să ofere imagini cât mai convingătoare ale năzuinţelor şi intereselor societăţii româneşti în contextul convulsiv al epocii[14].

---

[9] Dumitru Vitcu, *Iaşii şi Unirea Principatelor...*, p. 82.

[10] Dan Berindei, *Epoca Unirii*, Bucureşti, Editura Corint, 2000, p. 33.

[11] Gheorghe Platon, *Reflecţii privind locul „problemei româneşti“ în politica europeană în anii luptei pentru Unire (1856-1859)*, în *De la constituirea naţiunii la Marea Unire. Studii de istorie modernă*, vol. II, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza“, 1998, p. 152.

[12] Dumitru Vitcu, *O meteahnă încă persistentă: cosmetizarea prin omisiune*, în „Xenopoliana“, VI, 1998, nr. 3-4, p. 22; Gheorghe Platon, *Diplomaţia europeană şi Unirea Principatelor Române. O încercare de reevaluare*, în *Vârstele Unirii. De la conştiinţa etnică la unitatea naţională* (vol. editat de Dumitru Ivănescu, Cătălin Turliuc şi Florin Cântec), Iaşi, Fundaţia Academică „A.D. Xenopol“, 2001, p. 59.

[13] T.W. Riker, *op. cit.*, p. 9.

[14] *Românii la 1859...*, vol. I, p. XXI.

Din punct de vedere al cantității informației, se observă clar din rapoartele trimise de Léon Béclard, consulul de la București, că acesta nu s-a implicat emoțional. În schimb, Victor Place, consulul de la Iași, câștigat cauzei românești în general și Unirii în special, a fost o fire mai energică, mai întreprinzătoare și mai entuziastă. El considera că misiunea sa includea nu numai observarea și comentarea evenimentelor, ci și o implicare personală în apărarea intereselor franceze, în a promova linia politico-diplomatică ce-i era trasată. Ca urmare, el a depus o remarcabilă activitate de sprijinire a românilor în 1857-1859[15]. Spre deosebire de omologul său de la București, el a scris ambasadorului francez la Constantinopol peste 100 de scrisori personale, prin intermediul cărora îl ținea la curent cu tot ceea ce se întâmpla mai important în Moldova. Această corespondență completa depeșele și rapoartele oficiale înaintate Parisului și conține o mulțime de informații interesante, opinii personale sau chiar sugestii[16].

Dintre observațiile cele mai frecvente și mai semnificative, reținem de pildă o ciocnire a intereselor franceze cu cele austriece în Principatele Dunărene. Trebuie amintit aici faptul că în contextul creat de războiul Crimeii (1853-1856), adversarii cei mai incomozi ai austriecilor în Principatele Dunărene au fost reprezentanții consulatelor franceze[17], datorită înrâuririi și relațiilor lor. Consulii francezi contracarau tot ceea ce provenea din partea austriecilor pe plan administrativ, politic și economic[18].

Franța a adoptat, după multe ezitări generate de propriile-i obiective, principiul creării unui stat tampon în zonă prin formarea statului național român, vizând să dețină un rol politic și economic preponderent. Francezii socoteau Principatele o sursă inepuizabilă de bogății și își imaginau la gurile Dunării o

---

[15] *Documente privind Unirea Principatelor. Corespondența diplomatică franceză (1856-1859)*, Editura Academiei, 1980, vol. VI, p. XIX (elaborat de Grigore Chiriță, Valentina Costache și Emilia Poștărița) – în continuare, *DUP*, vol. VI. O parte a acestei corespondențe consulare a fost reprodusă, utilizată și cunoscută parțial prin intermediul lucrării lui T.W. Riker și a lucrării lui Louis Thouvenel, *Trois années de la question d'Orient, 1856-1859, d'après les papiers inédits de M. Thouvenel*, apărută la Paris, în 1897, și tradusă aproape integral în *Românii la 1859...*, vol. II, p. 239-350.

[16] O scurtă caracterizare a consulilor francezi de la Iași și București este făcută de T.W. Riker în lucrarea sa, la p. 98. Autorul american apreciază în mod deosebit activitatea lui V. Place în Moldova, care era filoromân și lupta deschis pentru izbânda cauzei naționale. Totuși, se constată uneori atitudinea derutantă, orgolioasă și inconsecventă a consulului (Dumitru Vitcu, *O meteahnă...*, p. 21). Riker îl apreciază pe L. Béclard dintr-o altă perspectivă, căci el „lasă lucrurile să se desfășoare normal, fără a interveni prea mult în desfășurarea lor" (p. 98). Autorul american descrie și pe ambasadorul francez la Constantinopol – Ed. Thouvenel – ca fiind un om destoinic, înzestrat cu toate calitățile necesare unui ambasador (p. 80). Gheorghe Platon arată însă că Thouvenel nu manifesta sentimente deosebite față de români și nici nu credea în posibilitatea realizării unirii celor două Principate. Totuși el a reprezentat cu fermitate și distincție interesele țării sale. Din fericire, acestea au coincis cu cele naționale ale românilor (*Diplomația europeană...*, p. 61).

[17] Leonid Boicu, *Austria și Principatele Române în vremea războiului Crimeii (1853-1856)*, București, Editura Academiei, 1972, p. 243.

[18] *Ibidem*, p. 245.

țară „mai mult decât o colonie pentru Franța"[19]. Începând cu 1855, încercările franceze de pătrundere în economia Principatelor Române au avut un caracter mai organizat, câștigând amploare și fiind puternic dirijate[20]. Consulii francezi de la Iași și București constată însă deseori devansarea economică a Franței de către Austria în Principatele Dunărene și sugerează revanșa. Dintre observațiile cele mai frecvente, privind această dispută economică, reținem, de pildă, pe cele ale lui V. Place legate de anularea privilegiului de navigație acordat francezilor în mai 1856[21].

În ce privește influența economică a Austriei în Țara Românească, Béclard, consulul de la București, observă clar că aceasta încerca cu insistență să acapareze navigația și comerțul pe Dunăre, precum și concesionarea unor terenuri. Consulul francez, împreună cu cel englez, protesta și reproșa lui Al. D. Ghica, caimacamul Țării Românești, faptul că, prin conduita sa, îi favoriza pe austrieci[22].

Importante și semnificative observații reținem, de asemenea, din rapoartele și depeșele ulterioare ale lui Béclard despre posibila structură a Adunărilor ad-hoc, pentru ca acestea să devină instituțiile eficiente, la care se gândea și el ca francez. Consulul își exprimă punctul de vedere arătând ambasadorului Ed. Thouvenel că ar ține mult ca toate clasele populației să fie reprezentate, dar separat, sfătuindu-și superiorul ca în fiecare principat să se formeze comitete ale proprietarilor, țăranilor și comercianților. Béclard este convins că un ansamblu unic ar fi produs incoerență și confuzie[23].

Se pare că, în acel context, consulul francez acordă o importanță deosebită țărănimii, amintind lui Thouvenel că reprezentarea țăranilor în Adunările ad-hoc le-ar fi dat posibilitatea acestora să-și exprime plângerile, dar și speranțele. El afirmă că, dacă se vrea reformarea instituțiilor care au reglat până aici raporturile dintre proprietari și țărani, nu este fără interes să se aibă în vedere o reuniune compusă din țărani, pentru a ști din propria lor gură dacă sunt satisfăcuți sau nefericiți de soarta lor. „Nu lor le aparține misiunea de a elabora legile, nici proprietarilor, nici comercianților... Convocarea deputaților speciali pentru clasa țăranilor va avea avantajul că aceștia se vor face mai bine înțeleși... Pentru mine, ca și pentru moldo-valahi, continuă Béclard, admiterea țăranilor în

---

[19] Idem, *Încercări franceze de pătrundere în economia Moldovei în epoca războiului Crimeii și a Unirii (1853-1859)*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, Editura Academiei, 1960, p. 167-198. Autorul apreciază că această perioadă beneficiază de o atenție deosebită pe care o acordă istoriografia românească, în special relațiilor politice dintre Franța și Principatele Române. El arată că aspectul economic a fost neglijat de istorici, iar interesele economice au fost privite prin prisma relațiilor comerciale, încercând să se oprească asupra unor aspecte importante, și nu asupra unor tentative individuale.

[20] *Ibidem*, p. 167-179.

[21] *DUP*, vol. VI, p. 9. Este vorba de privilegiul acordat la 26 mai 1856 căpitanului Magnan referitor la navigația pe râurile Prut și Siret, privilegiu anulat în august 1856, la intervenția Austriei.

[22] Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare, ANIC), Microfilme Franța, MAE, A.D.C.P.C., Turquie – Bucarest, rola 7, c. 207-212.

[23] *DUP*, vol. VI, p. 181-182.

exercitarea drepturilor de cetățeni este o chestiune de viață și de moarte. Ameliorarea soartei țăranilor este un element indispensabil al prosperității publice"[24].

În cuprinsul rapoartelor lor, consulii francezi au cele mai critice aprecieri la adresa boierilor. Relevant este raportul lui Béclard către Thouvenel, din 24 ianuarie/5 februarie 1857, unde remarca faptul că boierii se arătau nemulțumiți de „confundarea" politică cu lucrătorii pământului. Consulul se arăta indignat de atitudinea boierilor și afirmă: „nu vreau să manifest interes față de marii boieri, deoarece dacă există aici niște oponenți ai Unirii Principatelor, ei se găsesc printre aceștia. Mulți boieri pretind că reprezintă experiența, luminile, capacitatea, aristocrația, bogățiile; ei reprezintă chiar mai mult interesele egoiste ale unei oligarhii opuse interesului general"[25].

În acel context, consulul francez la București adresa o critică severă clasei boierești, care nu-și vedea decât propriile interese, boierii fiind considerați chiar trădători, în funcție și de avantajele alternativelor. Asemenea conduită, în concepția lui Béclard, apărea ca scuzabilă într-o țară unde astfel de acte sunt tradiționale[26]. Interesante sunt remarcile aceluiași consul privind societatea din Moldova și Muntenia în anul Unirii provinciilor surori: în Moldova, ideile liberale sunt parte exclusivă a clasei celei mai luminate (chiar a aristocrației), iar la București – considera el –, categoria medie și elementul popular ocupă în ziua de azi un loc ce tinde neîncetat să se mărească. Păturile inferioare ale societății nu sunt reprezentate la Iași decât prin izraeliți, care au acaparat comerțul, negoțul, meseriile, în fruntea clasei bancare, precum și în umile ateliere; țăranii moldoveni nu visează deloc să vină în capitală pentru avere. Rezultă că boierii pot să acționeze și să discute în sfera politică fără a se supune presiunii populare. Mai rezultă că partidul progresist și cel conservator în Moldova sunt mai puțin exigente, mai puțin intolerabile și mai puțin excesive decât în Valahia. La București, cele două extreme sunt active în prezent și antagonismul lor nu este fără de pericol. Boierii bătrâni nu pot să sufere nici ideile noi, nici pe cei care sunt adepți ai acestora. Aceștia din urmă, „îmbătrâniți", înțeleg azi a-și lua revanșa. Înrăiți, neexperimentați, nerăbdători de a reacționa, ardoarea lor crește din cauza repulsiei pe care o inspiră. Partidul conservator și membrii săi sunt puțin dispuși la concesii, devin recalcitranți când sunt amenințați. Partidul radical la București are un sprijin „natural" în elementul popular, uneori redutabil pentru cei care-l invocă[27].

Consulii francezi își rezervă cele mai acide aprecieri pentru oamenii „vechii societăți" românești, reprezentată de Alexandru D. Ghica, Teodor Balș sau Nicolae Vogoride, și sunt încântați de oamenii „noii societăți", în formare, ilustrată prin personalitatea lui Al. I. Cuza.

Referitor la caimacamul Al. D. Ghica și la instalarea sa în funcție, consulul L. Béclard remarcă la 3 august 1856 – prin compararea firmanelor din 1842 (de

[24] *Ibidem*, p. 186-187.
[25] *Ibidem*, p. 205.
[26] *Ibidem*, p. 189.
[27] *Românii la 1859*..., vol. I, p. 433-434 – raportul lui Béclard din 17 februarie/1 martie 1859 către Al. Walewski, despre intrarea domnitorului Cuza în București.

destituire) şi cel din 1856 (de numire), pentru că ele se refereau la acelaşi personaj – ipocrizia şi duplicitatea boierilor valahi, dar şi a Turciei. Lectura firmanului din 1856 a stârnit strigăte entuziaste în rândul funcţionarilor, micilor şi marilor boieri, componenţi ai fostei Adunări Obşteşti din 1842. Acest lucru îl face pe consul să exclame: „Iată ce valorează instituţiile şi caracterele în Valahia!"[29] De altfel, la 3/15 iulie 1856, aflând despre numirea lui Al. D. Ghica în postul de caimacam al Ţării Româneşti, L. Béclard arată că alegerea era extrem de regretabilă. „Prinţul Alexandru Ghica nu este nicidecum un necunoscut, a fost deja văzut în acţiune. Se ştie că domnia lui de opt ani, din 1834 până în 1842, n-a fost decât un lung şir de abuzuri. Poarta, care l-a pedepsit printr-o revocare serios motivată, nu poate să şteargă această amintire. Astăzi, prinţul Alexandru Ghica este un bătrân ramolit, înăcrit, care a dat aproape în mintea copiilor. Ce se mai poate spera de la el?"[30]

Consulul Franţei la Iaşi, V. Place, informa şi el, cu nedisimulată amărăciune, pe L. Thouvenel, la 4/16 iulie 1856, despre numirea lui T. Balş în Moldova: „Permiteţi-mi să nu vă împărtăşesc toată încrederea cu privire la noul caimacam"[31]. „Însă atunci când v-am dezvăluit cine erau principalii boieri care se opuneau unirii, domnul Toderiţă Balş era cu siguranţă printre cei care i-am avut în vedere! Oamenii cu poziţia sa, ca şi Sturdzeştii, sunt în mod evident interesaţi în menţinerea separării Principatelor. De fapt, speră să devină domnitori într-unul din ele, şi nu să ajungă principi ai statului reunit. Deci ei se străduiesc să împiedice unirea prin orice dispoziţie"[32].

În raportul din 7/19 august 1956, L. Béclard îşi informa superiorul ierarhic despre spectacolul trist pe care-l oferă Al. D. Ghica: „Acest biet om slăbeşte din ce în ce mai mult, atât fizic, cât şi intelectual. Este un spectacol trist! În locul unui om nou, liber de orice angajament, neinclus în ruşinoasa poveste a intrigilor ţării, departe de orice înţelegere cu clasa incorigibilă a boierilor, a fost aşezat în fruntea treburilor un bătrân neputincios, care nu înţelege nimic din circumstanţele actuale şi se pierde în trăncăneli despre trecut"[33].

În 1859, în contextul dublei alegeri a lui Al. I. Cuza[34], consulii francezi formulau aprecieri deosebite la adresa celui ales[35]: „Alegerea colonelului Cuza

---

[29] ANIC, Microfilme Franţa, MAE, AD, CPC Turquie – Bucarest, rola 7, c. 1-10.
[30] *DUP*, vol. VI, p. 188.
[31] *Ibidem*, p. 1.
[32] *Ibidem*, vol. VI, p. 2.
[33] *Ibidem*, p. 193.
[34] Constantin C. Giurescu, *Bucureştii şi alegerea lui Al. I. Cuza,* în *Studii privind Unirea Principatelor*, Bucureşti, Editura Academiei, 1960, p. 347-386; Cornelia Bodea, *Actul original al alegerii prealabile a lui Al. I. Cuza ca domn al Principatelor Unite*, în „Studii. Revista de istorie", Bucureşti, Editura Academiei Române, 1959, p. 263-273; Dumitru Ivănescu, *De ce a fost ales Al. I. Cuza domnitor al Principatelor Unite*, în *Vârstele Unirii. De la conştiinţa etnică la unitatea naţională* (vol. editat de Dumitru Ivănescu, Cătălin Turliuc şi Florin Cântec), Iaşi, Fundaţia Academică „A.D. Xenopol", 2001, p. 85-91; Constantin C. Giurescu, *Viaţa şi opera lui Cuza Vodă*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1986, p. 45-57; D. Vitcu, *Iaşii. Leagăn al Unirii Principatelor...*, p. 118-129.
[35] *Românii la 1859...*, vol. I, p. 302-303, 327-328, 387-390, 409-410, 412, 430-436; *DUP*, vol. VI, p. 175-176, 295-299, 301-304, 305-306, 306-313; D. Ivănescu, *De ce a fost ales...*, p. 88-89.

reprezintă triumful deplin al ideilor unioniste şi liberale împotriva vechiului sistem de corupţii, depăşit de vreme"[36]. Viitorul este privit cu încredere, după afirmaţia lui V. Place, care arată şi faptul că „alegerea lui Cuza ca domn reprezintă în mod sigur triumful cel mai strălucit al politicii franceze"[37].

Despre calităţile lui Cuza, consulul francez la Iaşi se exprimă astfel: „are judecată, fineţe şi fermitate"[38]. L. Béclard remarcă şi el că, chiar dacă în ajunul confruntării electorale nimeni nu se gândea încă să-l aleagă pe Cuza, au existat trei cauze sau sentimente diferite referitoare la votul din 5 februarie 1859: timiditatea, invidia şi patriotismul[39]. După spusele consulului de la Bucureşti, „faţa sa era plăcută, aspectul tineresc, expresia calmă a fizionomiei sale încânta mulţimea"[40]. El admiră sinceritatea lui Cuza, bunul simţ şi moderaţia, arătând că „colonelului i se simte originea", nu era ameţit de succes, se resimte simplitatea sa, „foarte hotărât să pună în practică ideile sale de reformă şi progres, fiind devotat principiului de ordine"[41]. Cuza, în opinia sa, realiza diferenţele dintre societatea valahă şi cea moldoveană a vremii. Colonelul era conştient de neglijenţa, dezordinea şi indisciplina pe care le remarcase la munteni, dar era convins că el putea remedia răul.

În privinţa luptei pentru unire, merită menţionată aici atitudinea consulilor francezi, care s-au dovedit partizani fideli ai materializării obiectivului naţional românesc din 1859. Deseori, aceştia semnalau ambasadorului Franţei la Constantinopol starea de spirit din Principate, dar şi neregulile pe care le observau, formulând critici dure la adresa opozanţilor unirii, fie că aceştia erau interni sau externi. Interesante sunt rapoartele lui L. Béclard adresate lui Thouvenel, mai ales cele din august 1856, când, cu ocazia sărbătoririi zilei împăratului Napoleon al III-lea la Bucureşti, a rostit un toast închinat unirii şi reorganizării Principatelor[42].

Informând şi comentând unele abuzuri ale administraţiei din Moldova în aceeaşi perioadă – între altele anularea concesiunilor economice acordate anterior

---

[36] *Românii la 1859*..., vol. I, p. 303 (raportul lui V. Place, din 6/18 ian. 1859, către Al. Walewski despre solemnitatea alegerii ca domn al Moldovei a lui Al. I. Cuza şi entuziasmul manifestat în rândurile populaţiei).

[37] *Ibidem*, p. 320.

[38] *Ibidem*, p. 327.

[39] Vezi şi *ibidem*, p. 409 (raportul din 12/24 feb. 1859, al lui Béclard către Al. Walewski, despre semnificaţia dublei alegeri a lui Al. I. Cuza); Constantin C. Giurescu, *Bucureşti şi alegerea lui Al. I. Cuza*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, Bucureşti, Editura Academiei, 1960, p. 347-386. Autorul arată că Bucureştiul a avut un rol important în alegerea lui Al. I. Cuza, descrie atmosfera alegerii lui Al. I. Cuza ca domn al Ţării Româneşti. C.C. Giurescu afirmă contrar celor spuse de consulul Béclard: delegaţia moldoveană, în drum spre Constantinopol, se opreşte la Bucureşti, unde rămâne patru zile (14/26 ianuarie – 18/30 ianuarie 1859). Bucureştenii vor oferi moldovenilor un banchet unde are loc şi o „consfătuire" între delegaţii moldoveni şi reprezentanţii partidei naţionale muntene (p. 359). C.C. Giurescu arată că alegerea lui Cuza ca domn al Ţării Româneşti s-ar fi pus pe seama acestei întâlniri.

[40] *Românii la 1859*..., vol. I, p. 431.

[41] *Ibidem*, p. 433 – raportul lui Béclard din 17 februarie/1 martie 1859 către Al. Walewski, despre intrarea domnitorului Cuza în Bucureşti.

[42] *DUP*, vol. VI, p. 192-193.

francezilor –, V. Place remarcă semnificaţia antiunionistă a unor măsuri luate de caimacam, începând cu înlocuirea ispravnicilor, a judecătorilor, intimidarea ţăranilor, până la introducerea cenzurii şi suspendarea apariţiei unor jurnale[43].

Corespondenţele trimise de la Iaşi şi Bucureşti la începutul anului 1857 relevă modul în care majoritatea societăţii româneşti a primit normele liberale de convocare a Adunărilor ad-hoc, fără a trece sub tăcere nemulţumirile marilor boieri[44]. Interesantă este opinia lui V. Place despre guvernul Moldovei, la 24 ianuarie/5 februarie 1857, despre care crede că este vândut în maniera cea mai ruşinoasă turcilor şi austriecilor şi dacă nu este răsturnat, libera exprimare a dorinţelor acestor ţări nu va fi decât un cuvânt cu care ne-am jucat[45].

Ambii consuli apreciau că firmanul era bun. Dar, în timp ce în Ţara Românească L. Béclard credea că alegerile vor conduce la constituirea unei adunări naţionale autentice, V. Place considera că dacă în Moldova se va menţine actualul guvern, antiunionist, acesta, prin presiune şi fraudă, va căuta să falsifice libertatea de exprimare[46]. L. Béclard arată că la Bucureşti locuitorii s-au reunit prin câteva saloane sau locuri publice pentru a înţelege textul firmanului şi a se pregăti de alegeri. Reuniunile, fără a fi turbulente, sunt puţin confuze, şi acest lucru este normal – aprecia el –, din partea unor oameni instruiţi atât de puţin în practici parlamentare[47].

Perioada campaniei electorale[48], februarie-septembrie 1857, prima de factură modernă, va fi amplu reflectată în rapoartele consulilor francezi, mai ales în cele expediate de V. Place din Moldova, unde antiunioniştii îşi canalizaseră eforturile pentru falsificarea alegerilor. V. Place descrie cu virulenţă şi dezgust uneltirile caimacamilor T. Balş şi N. Vogoride, ale Turciei şi Austriei, şi apreciază în mod deosebit calmul necesar al populaţiei[49]. Deşi sprijinise oarecum pe N. Vogoride pentru a fi numit caimacam[50], mai târziu, consulul va regreta acest fapt, amintind deseori că Vogoride „tremură în faţa turcilor" şi la fiecare pas pe care-l făcea îşi arunca privirea spre Constantinopol. Consulul de la Iaşi se arăta scârbit de atitudinea guvernului, care dorea menţinerea separaţiei, fiind „autoritar neruşinat, duplicitar"[51], de mizerabilele lupte şi josnicele intrigi din societatea moldoveană[52].

Multe rapoarte ilustrează clar faptul că caimacamul N. Vogoride primea ordine precum orice paşă de la Constantinopol[53], persecutând unioniştii cu

---

[43] *Ibidem*, p. 15-16.
[44] *Românii la 1859...*, vol. I, p. 89.
[45] *DUP*, vol. VI, p. 29.
[46] *Ibidem*, p. 25.
[47] *Ibidem*, p. 207.
[48] Dan Berindei, *op. cit.*, p. 41-49; Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 340-377.
[49] *DUP*, vol. VI, p. 31.
[50] *Ibidem*, p. 39-41 (raportul lui V. Place către Ed. Thouvenel, din 2/14 martie 1857).
[51] *Ibidem*, vol. VI, p. 57-58.
[52] *Românii la 1859...*, vol. I, p. 108; a se vedea şi Dumitru Vitcu, *Unionişti şi separatişti în faza confruntărilor decisive (1856-1857)*, în *Vârstele Unirii...*, p. 93-102.
[53] *DUP*, vol. VI, p. 62 (raportul lui V. Place către Ed. Thouvenel din 21 mai/2 iunie 1857).

ajutorul guvernului: „Nu este ciudă contra Unirii, este furie". Partidul separării este constituit la Iaşi de sus în jos pe scară administrativă, iar partidul unirii acţionează în umbră[54]. Nu este uşor a face bine oamenilor, în ciuda bunăvoinţei de care se dă dovadă, afirmă V. Place într-un raport din 28 martie/9 aprilie 1857, în care îşi exprimă dezamăgirea faţă de ceea ce se întâmpla în Moldova, unde guvernul „confecţiona" liste electorale[55].

Referitor la falsificarea listelor electorale din Moldova, V. Place afirma că „mânuşa a fost aruncată în maniera cea mai insultătoare"[56], remarcând în dese rânduri manevrele de violenţă, corupţie şi fraudă[57] (18/30 iulie 1857). „Falsului electoral din Moldova anului 1857 i-a fost opusă întâlnirea franco-engleză de la Osborne, din 6-10 august acelaşi an, dintre regina Victoria şi împăratul Napoleon al III-lea"[58]. După anularea alegerilor falsificate din Moldova, acelaşi V. Place arată că vestea a fost primită cu satisfacţie şi bucurie în Moldova[59], dar şi în Ţara Românească. Consulul Béclard anunţa pe Ed. Thouvenel, la 13/25 august 1857, că a aflat de noutatea aşteptată cu atâta nerăbdare de anulare a alegerilor din Moldova[60].

După desfăşurarea noilor alegeri, din septembrie 1857, V. Place consemna că rezultatul constituia un succes răsunător, care depăşea toate speranţele[61], concluzionând că „rămâne de văzut cum vor folosi românii divanurile ad-hoc"[62]. Consulul se va implica şi în activitatea Divanului ad-hoc al Moldovei, dând sfaturi fruntaşilor unionişti[63], dar fiind şi rezervat în unele privinţe: „*Decid că pentru moment trebuie acestor ţări un guvern puternic şi onest şi nimic mai mult*"[64]. Deseori, îşi exprimă temerea că ar putea izbucni o răscoală a ţăranilor, semnalizând faptul că nu este departe o „jacquerie".

---

54 *Românii la 1859...*, p. 110.
55 *DUP*, vol. VI, p. 52.
56 *Ibidem*, p. 66.
57 *Ibidem*, p. 76.
58 Dumitru Ivănescu, *Constituirea...*, p. 61; vezi şi T.W. Riker, *op. cit.*, p. 170-180. Dan Berindei afirmă, în *Epoca Unirii...*, p. 46: „În ce priveşte problema românească, vara anului 1857 a reprezentat momentul ei culminant".
59 *DUP*, vol. VI, p. 81.
60 *Ibidem*, p. 209. Interesante amănunte despre activitatea ambasadorului Franţei la Constantinopol în vara anului 1857, a se vedea Gheorghe Platon, *Diplomaţia europeană...*, p. 67-68.
61 *DUP*, vol. VI, p. 90. V. Place mai informează că alegerile s-au desfăşurat în bună regulă şi conform legii, despre un incident al schimbării câtorva prefecţi, cu puţin înaintea alegerilor (prefectul de Focşani, de Huşi, de Roman, de Bârlad, de Fălticeni, de Galaţi). Aceste schimbări i se par consulului „a fi o stângăcie" (p. 91).
62 *Ibidem*, p. 96-98. Pentru activitatea ad-hoc a Moldovei, a se vedea Dumitru Vitcu, *Iaşii...*, p. 103-109; Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 377-441. Pentru activitatea Adunării Ţării Româneşti, a se consulta *Ibidem*, p. 442-490.
63 A se vedea rapoartele din 24 octombrie/5 noiembrie 1857 (*DUP*, vol. VI, p. 102-104), unde V. Place relatează despre aversiunea pe care i-o provoacă N. Vogoride, care s-a înconjurat de netrebnici, abuzurile administraţiei indicând care dintre separatişti l-ar putea înlocui pe caimacam – Al. Mavrocordat, N. Millo, Al. Balş, C. Catargiu, V. Ghica; şi din 31 octombrie/12 noiembrie 1857, unde arată faptul că numirea lui Gr. Sturdza în funcţia de caimacam ar produce impresia că ţara este dată pe mâna turcilor (*DUP*, vol. VI, p. 104-105).
64 *DUP*, vol. VI, p. 111 (raportul lui V. Place către Thouvenel, din 28 nov./10 dec. 1857).

În etapa de relativă acalmie a vieţii politice din Principate (ianuarie-mai 1858), atunci când se aşteptau deliberările comisiei europene[65], corespondenţa consulară franceză înfăţişează unele aspecte şi acţiuni antiunioniste mai ales în Moldova, dar şi în Ţara Românească[66]. Referitor la provizoratul administraţiei, L. Béclard nota în raportul său către Ed. Thouvenel, la 28 ianuarie/9 februarie 1858: „Nimic nu poate da o idee despre haosul şi corupţia care există astăzi în administraţia Principatelor“[67]. Iar consulul de la Iaşi, V. Place, confirmându-l, adăuga, la rându-i, la 22 mai/3 iunie 1858, că şi în Moldova este o „dezorganizare completă în administraţie, justiţie şi finanţe şi nu înţeleg cum această maşină mai ţine“[68].

În timpul desfăşurării Conferinţei de la Paris, din mai-august 1858, ambii consuli consemnau în rapoartele lor convingerea că dacă Unirea va fi respinsă, românii vor încerca ei înşişi să constituie statul naţional, recurgând la o insurecţie[69]. Remarcabil în acest context este raportul din 27 mai/8 iunie 1858, al lui L. Béclard, care comunica lui Ed. Thouvenel că în Valahia „spiritele sunt doborâte“. Referitor la moldo-valahi, consulul aprecia că „resemnarea este caracterul şi rezumatul istoriei lor… se vor resemna din nou“[70]. După emiterea „actului“ Convenţiei de la Paris[71], apreciată în general pozitiv, lui Béclard i se păreau excelente prevederile despre alegerea domnilor, componenţa adunărilor, respectarea autonomiei[72], însă credea că normele electorale aveau să fie imposibil de aplicat[73].

Interesante din mai multe puncte de vedere sunt, pentru reconstituirea atmosferei convulsive a societăţii româneşti, informaţiile consulilor privind acţiunile şi regrupările politice petrecute în lunile august-octombrie 1858 (în

[65] După 52 de şedinţe pregătitoare, Comisia Europeană este în măsură să întocmească un raport – „Raportul asupra stării şi reorganizării Principatelor – Moldova şi Muntenia –, adresat Congresului de la Paris“ (Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 493). Textul ca atare fusese încheiat la 7 aprilie şi iscălit la 13 aprilie 1858 şi cuprindea toate problemele exprimate de Adunările ad-hoc din Principate (L. Thouvenel – *Trei ani din problema Orientului, 1856-1859*, în *Românii la 1859...*, vol. II, *Unirea Principatelor în conştiinţa europeană*, Texte străine, Bucureşti, 1984, p. 321).

[66] *Românii la 1859...*, vol. I, p. 224.

[67] *DUP*, vol. VI, p. 214.

[68] *Ibidem*, p. 117.

[69] *Ibidem*, p. 228.

[70] *Ibidem*.

[71] Textul Convenţiei de la Paris (7/19 august 1858) dintre Puterile Garante privind Principatele Române, a se vedea în *Românii la 1859...*, vol. I, p. 283-291. Vezi şi T.W. Riker, *op. cit.*, p. 204-231. Vezi şi Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 496-501 (Conferinţa şi Convenţia de la Paris).

[72] În raportul din 2/14 august 1858, L. Béclard informa pe Ed. Thouvenel că înţelegerile la care a ajuns Conferinţa de la Paris în problema alegerii domnitorilor, componenţi ai Adunărilor, instituţiilor comune, respectării autonomiei, ***i se par excelente*** (*DUP*, vol. VI, p. 237-238).

[73] În raportul din 23 august/4 septembrie 1858, L. Béclard îşi exprimă gândurile sale către Ed. Thouvenel şi anume că Principatele au nevoie de un guvern onest şi puternic. În ceea ce priveşte unele prevederi ale Legii electorale, acestea vor fi greu de aplicat, deoarece în vreo 10 din cele 17 oraşe reşedinţă de judeţ din Muntenia există câte un singur alegător având un capital de 6000 de ducaţi. (*DUP*, vol. VI, p. 245).

etapa de tranziție a instalării căimăcămiei de trei). Ele dezvăluie pregătirea caimacamului Alexandru D. Ghica pentru a fi ales domn, dar și eforturile altor candidați, precum: Barbu Știrbei, Gheorghe Bibescu și Ioan Cantacuzino[74].

În Moldova, Nicolae Vogoride încerca zadarnic să câștige simpatia unioniștilor, în timp ce Mihail și Grigore Sturdza căutau, fiecare separat, să recruteze noi partizani. În octombrie-noiembrie 1858 vor apărea dificultăți privitoare mai ales la activitatea căimăcămiei de trei, relatate pe larg în aceeași corespondență a consulilor francezi[75]. Deși acea corespondență nu oferă detalii deosebite, în legătură cu momentele care au culminat cu alegerea lui Al. I. Cuza ca domn al Moldovei (5/17 ianuarie 1859) și al Țării Românești (24 ianuarie/ 15 februarie 1859), în schimb ea cuprinde interesante aprecieri despre atmosfera politică din Principatele Române înaintea și mai ales ulterioară momentului Unirii.

[74] A se vedea raportul lui L. Béclard din 27 septembrie/9 octombrie 1858, unde prezintă în ordine candidații la domnie cu șansele cele mai mari: B. Știrbei, Gh. Bibescu și I. Cantacuzino (*DUP*, vol. VI, p. 253-254), precum și raportul din 13/25 octombrie 1858 (vol. VI, p. 255-258), unde discută șansele pretendenților la tronul Țării Românești (a se vedea Mihai Cojocariu, *Partida Națională și constituirea statului român (1856-1859)*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza", 1996).

[75] În rapoartele din octombrie-noiembrie (1/13 octombrie 1858, 9/21 octombrie 1858, 16/28 octombrie 1858, 23 octombrie/4 noiembrie 1858), V. Place informa pe Ed. Thouvenel despre situația din Moldova (abuzuri, delapidări, împiedicarea activității căimăcămiei în trei, speranțele lui Vogoride de a deveni domn, implicările Turciei și Austriei, instalarea noii căimăcămii și dezbinarea dintre membrii săi) (*DUP*, vol. VI, p. 169-174).

În aceeași perioadă (octombrie-noiembrie 1858), L. Béclard informa și el în rapoartele din 27 septembrie/9 octombrie 1858, 13/25 octombrie 1858 și 28 octombrie/9 noiembrie 1858, pe Ed. Thouvenel despre situația din Muntenia (candidații la domnie și șansele acestora, instalarea căimăcămiei în trei și neînțelegerile dintre membrii ei, proclamația și ofisul acesteia) (*DUP*, vol. VI, p. 253-261).

Corespondența dintre consulii din Principate și L. Thouvenel încetează la începutul lunii noiembrie 1858, din cauza plecării ambasadorului de la Constantinopol pentru mai multe luni la Paris (locul său va fi ținut de A. de Lallemand, însărcinatul cu afaceri al Franței care, pe baza informațiilor primite din Principate, va informa Parisul). Vezi și Dumitru Vitcu, *Iașii...*, p. 111-113.

DOMNIA LUI AL. I. CUZA ŞI MODELUL INSTITUŢIONAL FRANCEZ

Dumitru Ivănescu

Convenţia de la Paris, din 7/19 august 1858, impusese Principatelor Române un sistem de administraţie greoi, cu două guverne, două Camere şi o Comisie Centrală la Focşani. Proiectele de legi elaborate de această Comisie trebuiau cercetate de ambele guverne, votate în ambele Camere, sancţionate şi promulgate separat de Al. I. Cuza. În plus, legea electorală, care era anexată la Convenţie, redactată pe principiul sistemului cenzitar, censul fiind foarte ridicat, acorda drepturi electorale unei părţi reduse din populaţia ţării, în mod deosebit proprietarilor de pământ, mai puţin interesaţi de introducerea unor măsuri reformatoare. Atitudinea forţelor naţionale faţă de noul statut internaţional şi principiile de organizare internă a Principatelor Române, cuprinse în Convenţia din 7/19 august 1858, mai ales după recunoaşterea dublei alegeri a lui Cuza, era total diferită de cea a puterilor care semnaseră documentul amintit. În timp ce ultimele erau hotărâte să nu mai accepte nici o încălcare a Convenţiei, primele considerau dubla alegere doar un prim pas pe calea desăvârşirii unirii administrative, politice şi economice a Principatelor Române.

În sensul celor arătate mai sus, semnificativ este programul adoptat de domnitor pentru realizarea unificării legislative şi administrative interne. O primă formă a programului său o găsim în scrisoarea din 17/29 mai 1859, trimisă împăratului Napoleon al III-lea. După ce arată poziţia de provizorat în care se află, prin dubla sa alegere, Cuza susţine necesitatea desăvârşirii Unirii şi face o primă expunere a Programului său de reforme propunând, în acelaşi timp, soluţii prin care acesta ar putea fi pus în practică. De asemenea, nu trebuie să surprindă opţiunile domnitorului care, pentru început, apelează la consulul Franţei la Iaşi, Victor Place, un apropiat colaborator, pentru a da contur propriului program. Sub influenţa prevederilor Constituţiei franceze din 1852, memoriul alcătuit de Victor Place, intitulat *Idei generale pentru a folosi în reorganizarea Principatelor Unite Moldova şi Valahia,* definitivat la mijlocul lunii noiembrie a anului 1859, şi care avea şi un apendice privind soluţionarea problemei ţărăneşti *(Chestiunea ţăranilor sau, mai curând, eliberarea*

proprietăţii prin emanciparea ţăranilor)[1], cuprindea organizarea judecătorească, financiară, a industriei şi a comerţului, a administraţiei şi a învăţământului, a armatei, a lucrărilor publice, oferind soluţii şi pentru reglementarea regimului străinilor şi a jurisdicţiei consulare. Se făceau propuneri în direcţia înfiinţării unei Curţi de Conturi, instituţie specială de control a Curţii de Casaţie, a curţilor de apel şi a tribunalelor, construirea de căi de comunicaţie – inclusiv căi ferate – care să asigure legăturile interne şi valorificarea bogăţiilor subsolului, o nouă organizare administrativă, în spiritul programului de dezvoltare proiectat de domnitor, în funcţie de care se va înfăptui şi reforma electorală; organizarea Consiliului de Miniştri şi a ministerelor, întărirea disciplinei funcţionarilor, delimitarea exactă a atribuţiilor, reorganizarea instrucţiei publice plecând de la obligativitatea învăţământului elementar.

Între memoriul alcătuit de consulul francez şi programul schiţat de Al. I. Cuza în mesajul din 6/18 decembrie 1859, prezentat cu prilejul deschiderii corpurilor legiuitoare, este o legătură evidentă. Acest *manifest naţional*[2], cum îl numeşte N. Iorga, cuprinde întregul program de guvernare al domnitorului Unirii. Elaborat după recunoaşterea internaţională a dublei alegeri, el încheia o etapă a „provizoratului şi tulburărilor politice" pentru a deschide una nouă, ce stătea sub semnul certitudinii şi al creaţiei. Ca şi în memoriul lui Place sunt trecute în revistă principalele direcţii unde reforma trebuia să acţioneze. De la finanţe, justiţie şi administraţie la întărirea autorităţii comunale, fixarea statutului funcţionarilor publici şi atragerea capitalului străin, de la sprijinirea operei de creaţie tehnică asemănătoare celei iniţiate de Napoleon al III-lea (în stare să pună în valoare bogăţiile materiale şi intelectuale proprii) la organizarea unui învăţământ ataşat de specificul naţional şi de nevoile ţării, nimic nu este omis. Programul mai conţine, în egală măsură, necesitatea unui sistem protecţionist în industrie, susţinut prin legi speciale – prin garantarea funcţionării principiilor liberalismului, a neintervenţiei statului în tranzacţiile particulare, în mod special. De asemenea, nu lipseşte nici dorinţa de a soluţiona problema agrară, al cărei scop final era de a „lega pe toţi cetăţenii de pământul patriei prin aceleaşi legături de iubire şi de interes".

Folosind ca model de organizare sistemul francez, pe care domnitorul îl cunoştea atât de la sursă – dacă avem în vedere studiile sale întreprinse în Franţa şi desele contacte cu lumea şi realităţile acestei ţări – cât şi datorită funcţiilor îndeplinite în justiţie (ca preşedinte al Judecătoriei Galaţi), administraţie (în calitate de prefect al ţinutului Covurlui şi director în Ministerul de Interne) şi armată (ofiţer şi comandant al armatei Moldovei şi membru, în această calitate, în guvernul de la 1858), Cuza şi principalii săi colaboratori au reuşit să facă din Principatele Unite un stat modern şi european.

[1] Victor Slăvescu, *Domnitorul Cuza şi Victor Place*, Bucureşti, p. 123 şi urm.; N. Iorga, *Un mémoire de Victor Place sur la question rurale en Rommanie*, in RHSEE, IV, 1927, p. 283 şi urm.; M. Emerit, *Victor Place et la politique française à l'époque de l'Union*, Bucureşti, 1931.

[2] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IX, Bucureşti, 1938, p. 58.

Lucrurile nu au mers uşor de la început, în mod deosebit în prima etapă a domniei sale (24 ianuarie 1859 – 24 ianuarie 1862), perioadă a desăvârşirii Unirii. Situaţia internă cât şi cea externă nu erau deloc simple. Potrivnice la orice transformări ce aveau loc în Principatele Române, imperiile conservatoare vecine nu doreau decât să-şi apere mai vechile interese pe care le aveau asupra românilor: suzeranitatea în cazul Turciei şi stăpânirea unor teritorii în cazul celorlalte două.

Într-o măsură asemănătoare, şi Marile Puteri susţinătoare ale principiului Unirii nu erau dispuse să renunţe la regimul anacronic al capitulaţiilor ce le aducea, prin amestecul constant în chestiunile interne ale Principatelor Române, un important beneficiu economic. Nici în interior lucrurile nu aveau o înfăţişare mai roză. Încercând să pună în aplicare un complex program de reforme de care aminteam mai înainte, Cuza şi colaboratorii săi au întâmpinat mai multe greutăţi. Una, şi nu cea mai lipsită de importanţă, era, aşa cum arătam mai sus, caracterul incomplet al Unirii din 1859. De asemenea, nu-i mai puţin adevărat că domnitorul s-a văzut obligat să colaboreze cu Adunări alese pe baza legii electorale impuse de Convenţie, lege care împiedica accesul acelor forţe hotărâte să introducă în societatea românească înnoiri sociale şi politice. Semnificativ, în sensul afirmaţiei noastre, e raportul pe care reprezentantul Franţei la Iaşi, L. Castaing, îl trimite, la 8 martie 1860, ministrului său de externe, Thouvenel. „Alegerile pentru noua Adunare legislativă a Moldovei, – scrie el – ce a înlocuit pe cea dizolvată în decembrie trecut, tocmai s-au terminat în întregul Principat. Ele au dat rezultate de care guvernul alteţei sale nu are motive de a fi prea satisfăcut. Aproape toţi şefii vechii opoziţii au fost realeşi[3].

Atitudinea refractară la nou a partidei conservatoare avea mai multe motivaţii, pe care Castaing încearcă să le explice în documentul amintit mai sus: „Dar motivul cel mai serios – afirma el – rezidă în respingerea generală printre marii proprietari de a face vreun sacrificiu pentru ameliorarea soartei ţăranilor"[4]. Această „eroare considerabilă", cum o caracterizează diplomatul, era previzibilă, dacă se avea în vedere atitudinea moşierimii în timpul dezbaterilor dramatice din Divanul ad-hoc al Moldovei. „Dorinţele pe care şi le-au exprimat în sesiunea Divanului ad-hoc din 1857 lasă, deja, să se întrevadă că vor fi intratabili în această chestiune atât de gravă totuşi şi atât de plină de pericole. Dar – continua Castaing – cum ei cunosc, sau aproape cunosc, propunerile pe care ministrul actual contează să le supuie viitoarei Adunări în interesul ţăranilor, ei şi-au dat astăzi votul acelor proprietari care sunt cunoscuţi a fi cei mai ostili oricărei tranzacţii. Rezultatele alegerilor acestei clase de electori pot fi, deci, considerate ca un protest contra oricărei propuneri care ar vrea să-i constrângă la vreun sacrificiu oarecare în favoarea ţăranilor"[5].

---

[3] ANB, colecţia Microfilme Franţa, rola 43 (Ministére des Affaires Etrangéres, Archives diplomatiques, C.P.C. Turquie – Iassy, vol. 10, f. 21-23v, în continuare C.P.C. Turquie – Iaşi).

[4] *Ibidem.*

[5] *Ibidem.*

N-a trebuit să treacă prea mult timp ca oamenii politici, diplomații, în genere cei care urmăreau evoluția evenimentelor în Principatele Române, să-și dea seama că Al. I. Cuza nu va putea conduce respectând regimul impus de Convenție. Cu toate eforturile depuse de domnitor pentru a unifica și moderniza structurile administrative ale statului – în această direcție se înscrie unificarea celor două ministere de război, a urmat unificarea administrativă a Poștelor și Telegrafului, apoi a vămilor și a serviciului sanitar, toate având sediul în București, ca și dispozițiile și legile privind funcționarea Justiției, organizarea evidenței statistice, înființarea Universității din Iași (1860), instituirea impozitului funciar, măsurile cu privire la secularizarea averilor unor mănăstiri și schituri, care a anticipat legea din 1863 ș.a. – problemele fundamentale ale țării, cea agrară și cea electorală, continuau să rămână nesoluționate.

Împotriva acestei situații s-au ridicat unele personalități politice române, care doreau desăvârșirea cât mai grabnică a Unirii prin încălcarea prevederilor Convenției și ignorarea hotărârilor puterilor garante, ceea ce ar fi pus Europa, din nou, în fața unui fapt împlinit. Domnitorul, dând dovadă de mult simț politic, conștient de implicațiile unei asemenea atitudini necugetate, înțelegând că pentru a realiza Unirea deplină trebuia făcută o serioasă pregătire, a ales calea negocierilor. Pentru aceasta, Al. I. Cuza a alcătuit, în iunie 1860, un proiect de memoriu, destinat Porții și reprezentanților la Constantinopol ai puterilor garante, în care se demonstra necesitatea Unirii instituționale și unde, cu mult tact, nu uita să sublinieze că acest act, „Convenția din 7/19 august, fiind rezultatul unui compromis între opinii și interese diferite, nu este lipsită de contradicții și permite, în multe puncte, interpretări contrarii"[6]. Pentru a obține adeziunea Porții, domnitorul a hotărât să facă o vizită sultanului, stabilită cu mult înainte dar amânată, urmând ca acest prilej să fie folosit și pentru discutarea memoriului.

În acest document, asupra căruia merită să ne oprim, deoarece el conține programul de desăvârșire a unificării și de reformă, Cuza evidenția inconvenientele sistemului de guvernare existent, care nu satisfăcea speranțele manifestate de români în Adunările ad-hoc și, de asemenea, nu răspundea prevederilor Tratatului de la Paris; „sentimentul național – afirma domnitorul – s-a simțit oprit și încătușat în elanul său". El nu uita să-și avertizeze destinatarii că se bucură de sprijinul întregului popor, că „votul din 24 ianuarie n-a fost decât reacția imperioasă a instinctului național" și că dubla alegere reprezenta „rezultatul unei mișcări naționale"[7].

Puțin a lipsit ca desăvârșirea Unirii să fie înfăptuită în 1859, mai ales după conflictul franco-italo-austriac, când „mișcarea spirituală (din Principatele Române – n.ns.) – declara domnitorul – a împins atunci violent pe români să înainteze până la capăt pe calea Unirii și ei au fost impulsionați în această

[6] *Ibidem*, rola 72 (Ministére des Affaires Etrangéres, Archives diplomatiques, Memoires et documents, Rommanie, vol. 3, f. 187-194, în continuare Memoires et documents, Rommanie).
[7] *Ibidem*.

tendinţă de complicaţiile survenite în Italia, care păreau a încuraja dorinţele lor mai mult ca nicicând"[8]. Evenimentele din Italia au stimulat pe români în direcţia consolidării statului naţional, domnitorul fiind hotărât să desăvârşească unitatea şi să cucerească independenţa. Consulul Austriei la Bucureşti, Eder, îi comunica omologului său rus, Giers, la 30 aprilie 1859, că „prinţul Cuza nu vizează nimic altceva decât să profite de circumstanţele critice în care se afla Austria, pentru a încuraja pretenţiile populaţiei româneşti din Transilvania şi Bucovina"[9]. Un ţel pe care Cuza şi-l propusese şi pe care îl declarase fără nici o rezervă. „Ca domnitor, îi scria el lui V. Alecsandri, sunt convins de necesitatea de a acţiona cu vigoare şi hotărât să trag tot profitul posibil pentru fericirea şi independenţa poporului meu"[10].

Alexandru I. Cuza a înţeles foarte bine că naţiunea îi încredinţase un mandat, iar dubla sa alegere s-a datorat patriotismului şi convingerilor sale, lucru pe care îl mărturiseşte şi în memoriul de care aminteam: „Eu eram, pentru a spune astfel, şi sunt în continuare legat pe cuvânt să fac să învingă aceste convingeri"[11]. Chemat să organizeze ţara pe baza principiilor Convenţiei, domnitorul se afla în situaţia, deloc de invidiat, de a nu putea pune în aplicare năzuinţele concetăţenilor, desăvârşirea Unirii în primul rând, şi de a pierde încrederea celor care-i acordaseră investitura. Colaborând cu adunări a căror majoritate era formată din „foşti privilegiaţi, regretând trecutul, şi conduşi, de obicei, de foşti aspiranţi la tron" şi „îndepărtând astfel de la Reprezentanţa Naţională aproape pe toţi acei care au avut mai mult de sperat de la reformele sociale", „încredinţând dezvoltarea organică a marilor principii ale Convenţiei acelora pe care ea în mod just îi lipseşte de avantajele exclusive de care s-au bucurat până în prezent"[12] este evident, susţine Cuza, că aplicarea practică şi onestă a tot ce constituie pentru români meritul Convenţiei este grav compromisă. Ori, în această situaţie, unirea celor două guverne era imperios necesară, impusă şi de logica dublei alegeri, recunoscută de semnatarii Convenţiei. „Ea este indispensabilă – afirma, pe bună dreptate, Al. I. Cuza – pentru a face guvernul mai puternic şi unit şi pentru a-l pune astfel chiar să stăpânească ambiţiile individuale, mai mult sau mai puţin agitate, şi să îndeplinească reorganizarea ţării, în ciuda intereselor exclusive şi îndârjite". Unirea celor două guverne aducea, inevitabil, unirea celor două Camere, căci unitatea guvernamentală nu putea fi concepută altfel. Dar cel mai convingător argument în favoarea unificării celor două guverne şi a celor două Adunări era, în viziunea domnitorului, „utilitatea şi necesitatea de a da, în sfârşit, dorinţelor poporului

---

[8] *Ibidem.*

[9] Dumitru Ivănescu, *Informaţii din arhivele franceze despre Unirea Principatelor Române*, în AIIAI, vol. XXVI_1, p. 87.

[10] R.V. Bossy, *Agenţia diplomatică a României în Paris şi legăturile politice franco-române sub Cuza vodă*, Bucureşti, 1931, p. 165-167.

[11] ANB, colecţia Microfilme Franţa, rola 72 (Memoires et documents, Rommanie, vol. 3, f. 187-194).

[12] *Ibidem.*

român satisfacţia pe care el se crede în drept să o aştepte după Tratatul de la Paris, împlinirea aspiraţiilor naţionale ale unui popor care nu gravitează către nici o putere străină şi care voieşte numai să fie român". În fine, ultima chestiune importantă pe care memoriul lui Cuza o lua în discuţie şi care era în strânsă legătură cu precedentele două, o constituie lărgirea bazei electorale, fără de care orice reformă era exclusă, acum când ţara le aştepta cu o „nerăbdare febrilă şi neliniştită"[13].

Bun cunoscător şi fin observator al realităţilor româneşti, Victor Place, consulul francez de la Iaşi, remarca, încă de la mijlocul lunii mai a anului 1861, că „prinţul Cuza nu ignoră deloc faptul că realizarea Unirii nu va pune capăt dificultăţilor misiunii sale. Chestiunea politică este stabilită, dar cea organizatorică abia abordată. Totul este de refăcut în această ţară, de la bază până la vârf, şi, din nefericire, doi ani de încercări şi cinci ani de provizorat au dat populaţiei o nerăbdare care o face exigentă faţă de ocârmuirea lor. Prinţul Cuza ştie mai bine ca oricine şi deja de mai multe săptămâni pregăteşte primele elemente ale reorganizării, spre a le pune în aplicare fără întârziere, imediat după proclamarea Unirii"[14]. Pentru a remedia situaţia din ţară, după afirmaţia lui Place, domnitorul a ajuns la concluzia că administraţia franceză este aceea al cărei tip s-ar potrivi mai bine nevoilor, aptitudinilor şi resurselor poporului român. În acest sens au fost chemaţi specialişti din Franţa pentru armată, finanţe şi lucrări publice, urmând să fie aduşi şi pentru alte domenii, interne şi justiţie, iar într-un timp scurt îşi propunea să aplice sistemul monetar francez, ca şi pe cel de măsuri şi greutăţi[15]. Din convorbirile pe care le are cu Al. I. Cuza, diplomatul ajunge la concluzia, firească am spune noi, de a nu fi întâlnit un al doilea om în Principatele Române „care să poată fi comparat cu alteţa sa ca pregătire practică în administraţie"[16].

Unul din primele obiective urmărite de domnitor a fost organizarea şi modernizarea administraţiei, motiv pentru care a apelat la serviciile specialiştilor francezi. De selecţionarea şi trimiterea în ţară a acestora din urmă s-a ocupat Carol Davila, iniţiat în proiectele lui Cuza şi aflat la începutul anului 1861[17] în capitala Franţei pentru a le pune în aplicare. Prin intermediul său au sosit în Principate două misiuni, una civilă şi alta militară. La 9 martie, Davila trimitea o depeşă în ţară cu detalii referitoare la cheltuielile de drum şi salariile ce ar trebui să le primească Aristide Dumont, inginer şef de poduri şi şosele, precum şi colegului său, inginerul Bonnet, în perspectiva angajării lor de către autorităţile române[18]. De altfel, prin decretul domnesc nr. 16, din 10/22 ianuarie 1862, primul a fost numit „inspector general al lucrărilor publice din Principatele

[13] *Ibidem.*
[14] ASB, colecţia Microfilme Franţa, rola 43 (C.P.C. Turquie – Iassy, vol. 10, f. 203-206).
[15] *Ibidem.*
[16] *Ibidem.*
[17] BAR, arhiva Cuza, mapa IV, f. 47-47u.
[18] *Ibidem*, mapa XLVII, doc. 29 şi 30.

Unite", iar cel de al doilea „şef de serviciu"[19]. Cei doi au desfăşurat o activitate foarte apreciată de partea română, Aristide Dumont ocupându-se, printre altele, şi de problema construirii unor căi ferate.

Conform înţelegerii stabilite cu misiunea civilă franceză, şeful acesteia, Michelet Tronson du Coudray, şi-a asumat chestiunea reorganizării şi restructurării finanţelor româneşti, motiv pentru care, la 19 iunie/1 iulie 1862, i s-a încredinţat conducerea serviciului contabilităţii generale din Ministerul de Finanţe. În această calitate, el trebuia să dea „instrucţiile şi luminile necesare subşefilor de secţie respectivi în ceea ce atinge ramura scriptelor... conform noului sistem de contabilitate adoptat", cu scopul de „a se observa o uniformitate în ţinerea registrelor şi formarea conturilor casierilor generali"[20]. În acelaşi timp, reforma sistemului penitenciar s-a întreprins cu ajutorul lui Dodun des Perrières.

Simultan cu misiunea civilă franceză a funcţionat şi o misiune militară condusă de maiorul Lamy[21], care a dirijat cu autoritate şi profesionalism cursurile Şcolii de ofiţeri din Bucureşti. Faptul în sine a fost evidenţiat de domnitor într-o scrisoare adresată ministrului de război francez, mareşalului Randon. În răspunsul său, trimis la 29 noiembrie 1862, mareşalul îşi manifesta satisfacţia pentru felul în care era apreciată activitatea desfăşurată de misiunea militară franceză[22]. Din această misiune au mai făcut parte căpitanul Guérin[23], intendentul Leclerc[24], căpitanul Lamy – având acelaşi nume ca şi maiorul – precum şi alţi ofiţeri.

Cele două misiuni au avut un rol important în organizarea instituţiilor administraţiei de stat româneşti după modelul celor franceze. În acest sens, au luat naştere, avându-se în vedere corespondentul lor francez: Curtea de Casaţie şi Justiţie, Curtea de Conturi, Casa de Depuneri şi Consemnaţiuni, Universitatea, Conservatorul, Consiliile permanente judeţene, Consiliile Comunale etc. S-au preluat şi adaptat regulamentele civile şi militare, s-a introdus o întreagă terminologie de specialitate. În administraţia centrală şi locală, în justiţie şi barou, în armată şi finanţe, în comunicaţii şi lucrări publice, în toate sectoarele administraţiei, în învăţământ şi sănătate, termenii de origine franceză invadează şi domină. Aşa încât nu poate surprinde faptul că numărul neologismelor de provenienţă franceză creşte în mod copleşitor în epoca lui Al. I. Cuza, proces ce va continua până la mijlocul secolului trecut.

Aplicarea unor reforme în domeniul justiţiei şi administraţiei, fără de care bunul mers al societăţii româneşti era de neînchipuit, l-a preocupat constant pe domnitor. La plângerea lui Tissot, consulul Franţei la Iaşi, în aprilie 1863, că

[19] „Monitorul", nr. 11, din 15/27 ianuarie 1862; vezi şi C.C. Giurescu, *Viaţa şi opera lui Cuza vodă*, Bucureşti, 1966, p. 403-405.

[20] BAR, arhiva Cuza, mapa XLVI, doc. 16.

[21] *Ibidem*, mapa III, f. 167.

[22] *Ibidem*, mapa X, f. 298-298v.

[23] *Ibidem*, mapa III, f. 166.

[24] *Ibidem*, mapa II, f. 271-272v.

întâmpină dificultăţi când se află în postura de a soluţiona problemele concetăţenilor săi, Cuza îi răspunde că situaţia existentă a justiţiei româneşti se află într-o astfel de împrejurare încât e imposibil de a obţine dreptate. Localnicii, sub acest raport, nu sunt mai bine trataţi decât străinii. Legea este astfel aplicată încât ajunge neapărat o negare a justiţiei; Cuza s-a putut convinge personal de acest adevăr încă din timpul când era preşedinte al Tribunalului de Galaţi. Din nefericire, nu depindea de domnitor dezvoltarea elementelor de prosperitate pe care le oferea ţara. Acţiunea sa a fost perpetuu împiedicată, uneori complet paralizată, când de împrejurările politice, când de nulitatea şi ostilitatea oamenilor cu care a avut de-a face, de instituţii. Regulamentul organic, dictat de o putere străină şi pentru un interes cu totul străin, a inaugurat haosul administrativ şi judiciar în care se zbat, încă, Principatele Române. Regimul constituţional, puţin adaptat cu temperamentul ţării, a fost, până în prezent, mai curând un obstacol al reformelor decât un instrument de regenerare, aplicat în mod stângaci de Cameră, puţin înţeles de mase, obişnuite, după atâtea secole de aservire, a vedea autoritatea concentrată într-o singură mână; instituţiile parlamentare nu au fost până acum decât o armă pentru numeroase ambiţii neîmplinite, un obstacol la acţiunea binefăcătoare a puterii, ca şi în ochii poporului, obişnuit să facă să urce până la domnitor răul ca şi binele, orice dreptate şi orice nedreptate, făcând să cadă asupra şefului statului o responsabilitate nemeritată. Aceste vicii trebuie să dispară şi e riscant să judeci defavorabil o ţară a cărei situaţie este excepţională: „exteriorul este detestabil, recunoaşte Cuza, fondul este excelent“[25].

Contradicţiile din arena politică, alimentate de regimul instituit prin Convenţia de la Paris, nu permitea realizarea unei societăţi româneşti echilibrate şi armonioase. Pentru că, într-un fel, mai ales prin art. 48, Convenţia reclama aplicarea unor reforme importante în toate domeniile publice, iar pe de altă parte, baza electorală pe care o oferea nu făcea altceva decât să paralelizeze orice iniţiativă pe calea progresului şi să provoace ciocniri în domeniul social. „Reformele administrative şi judecătoreşti – spunea Al. I. Cuza adresându-se aceluiaşi Tissot – indispensabile ordinii publice, instituţiile de credit, lucrările publice, întreprinderile industriale destinate a dezvolta resursele ţării, a face să iasă din sol bogăţiile care sunt îngropate, totul a eşuat înaintea relei voinţe a Camerei, discuţii mizerabile au făcut să amâne reformele cele mai urgente, să eşueze proiectele cele mai utile“[26]. Domnitorul era convins că situaţia nu se putea prelungi fără a crea serioase pericole şi din acest motiv credea necesară o măsură radicală, cu atât mai mult cu cât, în felul său caustic, Cuza nu are dubii asupra opţiunilor compatrioţilor săi, care „vor imita binele cu atâta perfecţiune ca şi răul, când vor fi puşi pe calea ce bună; dar trebuie să-i pui, ei nu vor intra niciodată singuri“[27]. Toată pledoaria făcută de domnitor, atacul dur şi în mare

[25] ANB, colecţia Microfilme Franţa, rola 132 (C.P.C. Turquie – Iassy, vol. 6, f. 202-205).
[26] *Ibidem.*
[27] *Ibidem.*

parte nemeritat la adresa Regulamentului organic, trebuie acceptat având în vedere circumstanţele speciale ale momentului, pregătirea unui teren propice loviturii de stat, care se va consuma la 2/14 mai 1864.

Evenimentul de la 2/14 mai 1864 a marcat debutul celei de a treia etape a domniei lui Al. I. Cuza, etapa domniei autoritare, perioada în care s-au înfăptuit reformele fundamentale ce vor conferi statului român caracterul său modern şi european. *Statutul dezvoltator al Convenţiei de la Paris* a primit denumirea de *Act adiţional la Convenţia din 7/19 august 1858* şi a devenit actul fundamental al statului român, o adevărată constituţie. El a stabilit principiile şi normele fundamentale ale dezvoltării şi organizării de stat. Unul dintre cele mai importante era separarea puterilor în stat, *Statutul* accentuând rolul puterii executive. Puterea legislativă era exercitată de domn şi de cele două Camere legiuitoare (Adunarea legislativă şi Senatul). Adunările trebuiau să constituie o *Comisie mixtă*, cu obligaţia de a prezenta domnitorului un raport asupra sesiunii desfăşurate şi programul privind îmbunătăţirile preconizate în diferite ramuri de activitate. Puterea executivă era exercitată domn şi de guvern, acesta din urmă, între sesiunile parlamentare, putând emite decrete cu putere de lege.

Consiliul de stat, instituit prin legea din 13 februarie 1864, compus din jurişti, lucra sub preşedinţia domnitorului şi avea sarcina de a elabora proiectele de lege. De la 3 iulie 1864, data intrării în vigoare a Statului, şi până la 5 decembrie 1864 au fost elaborate şi aplicate 40 de decrete-legi[28], dintre care cele mai importante privesc reforma agrară, introducerea sistemului de măsuri şi greutăţi, unificarea legilor penale şi civile, înfiinţarea Camerelor de Comerţ, a Casei de Depuneri şi Consemnaţiuni.

Printre primele măsuri în vederea unificării legislative s-au aflat revizuirea codurilor civil, penal, comercial şi de procedură penală. Acesta s-a făcut preluând şi adoptând Codul civil francez, elaborarea unei legislaţii proprii cerând prea mult timp şi un efort considerabil. Iniţiativa avea în vedere de a asigura, cu ajutorul legii, „proprietatea persoanelor şi deosebitele tranzacţii între ele". După intrarea în vigoare a *Statutului* s-a continuat unificarea legislaţiei. În această direcţie, numai în cursul anului 1865 au fost promulgate 32 de legi, un interes aparte prezentând Legea organizării judecătoreşti din iulie 1865 şi Codul de procedură civilă. Un şir de alte reforme – legea asupra instrucţiunii, din 25 noiembrie 1864, legea de organizare a Curţii de Casaţie, pentru admisibilitatea şi înaintarea în funcţiile judecătoreşti, legea de organizare judecătorească, înfiinţarea curţilor de juraţi, a înaltei Curţi de justiţie, legea privind organizarea bisericească, pentru înfiinţarea unei autorităţi sinodale centrale (3 decembrie 1864) şi declararea autocefaliei Bisericii romane, înfiinţarea Consiliului medical superior (10 noiembrie 1865), care funcţiona pe lângă Direcţia generală a Serviciului sanitar, organizat în 1862 ş.a. – au contribuit la întărirea statului modern român. După punerea în aplicare a Codului comercial şi unificarea

[28] Constantin C. Angelescu, *Unificarea legislaţiei Principatelor Unite Române sub domnia lui Alexandru Ioan Cuza*, în *Cuza vodă. In memoriam*, Iaşi, 1973, p. 402-403.

realizată prin legea din 7 decembrie 1864 au fost adoptate, la 1 mai 1865, Codurile penal şi de procedură penală, completate după codurile franceze din 1808 şi 1810, cu modificările adoptate după Codurile austriac, belgian şi prusac. Codurile civil şi de procedură civilă au intrat şi ele în acţiune cu 1 ianuarie 1865.

O importanţă specială pentru evoluţia economică a statului român l-au avut măsurile ce aveau drept scop atragerea capitalului străin în construcţia de căi ferate şi poduri rutiere, înfiinţarea burselor de comerţ şi a Camerelor de comerţ în principalele oraşe, adoptarea sistemului de măsuri şi greutăţi (15 septembrie 1864), încurajarea creditului, creşterea venitului statului, perfecţionarea aparatului fiscal. Legislaţia adoptată acum, în cea mai mare parte a ei după model francez, a pus pe baze noi principalele instituţii ale statului, administraţia, justiţia, armata, serviciile publice, sistemul sanitar, învăţământul, biserica, sistemul fiscal. Avea dreptate publicistul francez Ernest Dréolle („La Patrie“, 15 noiembrie 1864) să afirme că „România reprezintă o oază de democraţie şi de libertate, creată de energia unui om, un nou pas către civilizaţia modernă“[29].

[29] C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 312-313.

MODELUL CULTURAL

MODELELE PARODIEI LA VOLTAIRE ŞI ION BUDAI-DELEANU

Valeriu P. Stancu

Convenţia permanent reactualizată a parodiei îşi păstrează neschimbat, indiferent de epoca literară, principiul cu care operează: deturnarea unui obiect către altul, căruia i se atribuie o semnificaţie diferită. Dacă la început termenul indica intrarea pe scenă a corului şi a orchestrei, iar mai târziu este privită ca „o imitaţie comică a unei opere serioase şi de notorietate, căreia i se vizează subiectul sau procedeele de expresie"[1], cu timpul parodia devine „o posibilitate a atitudinii faţă de orice realitate literară, artistică sau comportamentală"[2]. Mobilitatea parodiei ca mod al comicului explică, în bună măsură, alegerea obiectului pe care îl supune actului critic: structurile înţepenite şi stereotipia substanţei dintr-o operă sau dintr-un ansamblu de opere.

Continuând seria de transformări în regim ludic ale unor modele serioase (poemele epice antice sau medievale), epopeile eroicomice *La Pucelle d'Orleans* (1755) a lui Voltaire şi *Ţiganiada* (1812) a lui Ion Budai-Deleanu sunt înrudite atât ca spirit, cât şi din perspectiva procedeelor literare, însă nu toate demersurile prin care istoria literară a pus alături cele două opere au reuşit să explice valoarea lor autentică. De pildă, ideea lui Ion Budai-Deleanu de a-şi comenta poema în note, ca şi tonul general al „poemation"-ului său – pe care D. Popovici le considera împrumuturi din Voltaire[3] – sunt, de fapt, elemente ale dialogului de tip intertextual, subordonate, până la a-şi pierde identitatea literară, parodiei generalizate. Punctul de tangenţă al celor două texte îl constituie modalitatea parodică de realizare a comicului, în *Ţiganiada* ochiul critic îndreptându-se cu predilecţie către calităţi de ordin moral ale unei umanităţi tipice.

La Voltaire, Ioana d'Arc, eroina secolului al XV-lea, devine protagonistă a unei povestiri versificate cu multe episoade licenţioase, al căror caracter ireverenţios viza instituţiile statale şi bisericeşti, morala denaturată, dar şi instituţiile literare. Intenţia lui Voltaire era nu de a înjosi amintirea Ioanei, ci de a demitiza figura acesteia, învăluită în trecut de o negură mistică şi supranaturală. Prin

---

[1] M. Popa, *Comicologia*, Bucureşti, Ed. Univers, 1975, p. 147.
[2] *Ibidem*.
[3] D. Popovici, *Studii literare*, I, Cluj, Ed. Dacia, 1972, p. 478.

punerea sub semnul interogaţiei a unui loc comun, autorul urmăreşte o incitare la reflecţia vie asupra simbolului. În *acest* spirit precizează Voltaire că trebuie înţeleasă personalitatea Ioanei d'Arc: „Nu trebuie să facem din Ioana o vizionară, ci s-o considerăm doar o fetiţă simplă, stăpânită de mania proorocirii, pusă de alţii să joace un rol mare. A fost o fată plină de bărbăţie, pe care inchizitorii şi învăţaţii, în cruzimea şi laşitatea lor, au dus-o pe rug... Judecătorii au declarat drept eretică şi au condamnat la arderea pe rug pe aceea care şi-a salvat regele şi căreia, în vremurile eroice, i s-ar fi ridicat un altar" (*Eseu asupra moravurilor*). Opera lui Voltaire nu a fost însă înţeleasă de contemporani mai mult decât faptele Ioanei d'Arc în vremea săvârşirii lor. Departe de a satisface gustul pentru frivolitate al epocii sale, autorul *Fecioarei din Orléans* prelungeşte ideile eposului eroicomic în direcţia unei virulente critici la adresa canoanelor de orice natură. Lupta cu stereotipurile – acesta este unul din temeiurile parodiei la Voltaire.

Deturnarea şi coborârea modelului se apropie în poemul voltairian de forţa degradantă a travestiului şi de maniera de a exagera ridicolul şi de a îngroşa stilistic a şarjei, funcţia satirică dând intensitate transformării ludice. Deşi a existat, înainte de eposul eroi-comic al marelui luminat francez, o altă „istorie" demitizată, *La Pucelle* a lui Chapelain, Voltaire nu realizează travestirea acesteia, ci, potrivit caracterizării genettiene din *Palimpsestes,* „o bufonerie cu statut mult mai complex, care amestecă transpuneri medieval-creştine ale unor *topoi* homerici (luptele zeilor devin dueluri între Sfântul Gheorghe şi Sfântul Denis), travestiri din Ariosto (Ioana d'Arc urcă pe un măgar înaripat) şi ridiculizări, sacrilegii care par să reprezinte, în această tradiţie, partea de inovaţie voltairiană"[4].

Imaginea parodică, „element de simetrie şi de compensaţie"[5], îşi ia drept obiect, la Voltaire, pe de o parte, tot ceea ce dă aură mitică şi deformantă întâmplărilor reale, adică „evenimentul istoric şi mitologia istorică"[6], iar pe de altă parte, tot ce ţine de sistemul stereotipurilor sociale sau culturale, începând cu formalismul religios, ordinele monahale, codul de comportament cavaleresc şi ajungând până la convenţiile literare ale reprezentării şi receptării acestor elemente. Raportată la stereotipurile altora, parodia dobândeşte o funcţie critică şi mai accentuată, pentru că lasă modelul să vorbească prin propria sa voce. Confruntarea cu modelul se face, aşadar, numai prin „procedeele sugestiei şi implicaţiei", modalitatea esenţială a expresiei constituind-o categoria livrescului, sau „intraliterarul", cum îl numeşte Marian Popa[7]. Pentru o ilustrare necesarmente sumară, trebuie spus că modelele acuzate de stereotipie de poemul lui Voltaire încep cu viziunea asupra sacrului, ce parodiază uneori secvenţele confruntării zeilor din epopeile antice serioase, iar alteori textul propriu-zis al

[4] G. Genette, *Palimpsestes,* Paris, Ed. du Seuil, 1982, p. 73.
[5] M. Popa, *op. cit.,* p. 149.
[6] *Ibidem,* p. 156.
[7] *Ibidem,* p. 150.

Bibliei: Sfântul Denis apare „Cu rumenită faţă şi călare / Pe-o rază smulsă negreşit din soare, / Tot cerul despicând până-n pământ. / Se simte primprejur miros de sfânt“[8] şi-i linişteşte pe înfricoşaţii războinici: „Teamă, iubiţii mei, să nu vă fie. / Eu sunt Denis şi-s sfânt de meserie“[9]. De asemenea, nici una dintre instituţiile prestigioase nu scapă de şarja „discretului“ autor: imaginea iadului din vechile epopei, în care eroul cobora pentru a revedea pe cineva drag ori pentru a afla secretul vieţii veşnice, are, în parodie, accentele satirei la adresa feţelor bisericeşti ce populează acest ţinut al lumii de dincolo; Sorbona devine „vechi lăcaş de harţă“, iar figura monarhului este coborâtă în ridicol prin deformarea numelui, a statutului şi a caracterului: „Dar vai, în parlament se sfătuiră / Şi pe Cărluţ din tron îl izgoniră, / Să pună prinţ străin, pierzând săracu, / Un tron ce-i moştenit de la babacu“[10]. Imaginea, evocată anterior, a calului năzdrăvan ca adjuvant al eroului, trebuie pusă în relaţie cu şarja motivului literar al metamorfozei din *Măgarul de aur* (prefaţa la *Fecioara din Orléans* e semnată, cu titlu de avertisment, de Don Apuleius Risorius), alte motive degradate fiind călătoria, lupta, invocaţia, *ubi sunt...?*, castelul fermecat etc. Dintre elementele de paratext, mai ales prefaţa şi notele de subsol se înscriu în linia parodiei. Discursul prefaţial susţine că Ioana d'Arc va fi prezentată „în toată puritatea sa“, întrucât autorul discret „nu şi-ar permite nici un fel de licenţe, iar vechile poveşti imaginate în Italia şi puse în versuri de La Fontaine sunt mai puţin morale decât *Pucelle* a noastră“[11]. Numai convins de acest lucru i-a putut invoca autorul pe „pângăritorii“ mitului, parodiind orice încercare de interpelare critică puritană: „Pângăritori nedemni de amintire / Care-a Ioanei slavă aţi mânjit / Şi scrieri înţelepte-aţi măsluit, / Voi, mârşavi scribi, care prin plăsmuire / Aţi terfelit fecioara mea Ioană / (...) / Voi încâlciţi şi faptele şi anii / Şi pângăriţi minuni de cele stranii“[12].

Notele infrapaginale de provenienţă auctorială, dar nesemnate, din *La Pucelle...*, pun alături, de multe ori pe aceeaşi pagină, două regimuri diferite ale discursului: comic (situaţie în care prevalează ironia accentuată) şi grav, „ştiinţific“ – am putea spune. Aflate în spaţiul textului secund împreună cu note cât se poate de serioase, pur informative (de ex. „Prezidentul Louvet, ministru de stat sub Carol al VII-lea“)[13], notele marcate ironic, care aduc tot felul de dezvăluiri ori dau drept ficţiuni adevăruri evidente, dobândesc, prin tonul care parodiază stilul ştiinţific al discursului istoric şi prin atitudinea autorului, o însemnată funcţie critică. Se înscriu, astfel, în parodia convenţiilor la care consimte instituţia literaturii mai multe tipuri de note infrapaginale. Unele dau amănunte despre diverse personaje, totodată fiind negată legătura cu o realitate anume (despre consilierul Bonneau se spune: „Personaj disimulat. Câţiva

[8] Voltaire, *Fecioara din Orléans*, trad. de Sergiu Dan, Bucureşti, ESPLA, 1955, p. 25.
[9] *Ibidem*, p. 26.
[10] *Ibidem*, p. 83-84.
[11] Idem, *Oeuvres complètes*, t. VIII-e, Paris, Hachette, 1877, p. 56.
[12] Idem, *Fecioara din Orleans*, ed. cit., p. 137.
[13] Idem, *Oeuvres complètes*, ed. cit., p. 63.

curioşi pretind că discretul autor avea în vedere un anumit mare servitor al unui anumit prinţ: dar nu suntem de această părere, iar remarca noastră subzistă, cum spune Dacier")[14]. Alte note privesc lecţiunile mai mult sau mai puţin corecte din felurite ediţii, prilej pentru autor de a nega paternitatea asupra unei opere ce i-a adus multe necazuri: de pildă, în nota ataşată primului vers al epopeii, „Eu nu-s născut pe sfinţi să-i proslăvesc", autorul comentează: „Mai multe ediţii scriu: /Îmi porunciţi să-i proslăvesc pe sfinţi./ Această lecţiune este corectă; dar noi am adoptat-o pe cealaltă, ca fiind mai recreativă". În plus, ea arată marea modestie a autorului. El mărturiseşte că nu e demn de a cânta o fecioară. Îi dezminte astfel pe editorii care, într-una din ediţiile Operelor sale, i-au atribuit o odă *Către Sfânta Genoveva,* al cărei autor în mod sigur nu e el[15]. Interesant este şi genul de adnotare în care enunţul auctorial se întoarce asupra propriei arte literare, pe care mimează parodic că ar critica-o, punând-o astfel la adăpost de orice critică. Ascendenţa literarizată a Ioanei d'Arc, despre care „discretul" şi „modestul" autor mistificat spune că era fiica unui preot, este „corectată" în nota aparent serioasă, care pune în discuţie atât statutul veridic (şi totodată ficţional) al textului, cât şi rolul autentificator al notelor infrapaginale: „Ea era într-adevăr născută în satul Domremi, fiică a lui Ioan d'Arc şi a lui Isabeau, atunci în vârstă de douăzeci şi şapte de ani, şi servitoare de cabaret; însă tatăl ei nu era nicidecum preot. Aceasta este o ficţiune poetică ce nu e permisă, poate, într-un subiect grav"[16].

Dacă definim lumile ficţionale construite în *La Pucelle*... şi în *Ţiganiada* din perspectiva relaţiilor semiotice stabilite de Charles Morris, atât relaţia de tip *semantic,* dintre opera-semn şi realitatea reprezentată, cât şi cele de tip *sintactic* (dintre aceste opere şi altele din aceeaşi clasă) ori *pragmatic* (dintre operă şi receptor, prin elementele de paratext) ne apar ca aspecte parodiate fără vreo discriminare. Principiul parodic transfigurează, prin urmare, întregul univers de semne generat în jurul unui eveniment, veridic sau pur ficţional. În afară de aceasta, parodia, întrucât este mai mult expresia unei atitudini decât un limbaj ca atare, ajunge să îmbrăţişeze nu numai relaţiile instituite în operă, ci şi opera însăşi, propriul univers de semne, în formele autoparodiei.

Epopeea „eroi-comico-satirică" a lui Ion Budai-Deleanu, capodoperă de bricolaj textual, nu parodiază doar un gen literar sau o clasă de texte: alăturarea de motive şi imagini de provenienţă livrescă într-un soi de palimpsest mozaicat din care nu lipseşte nici un procedeu transtextual trădează ambiţia de a institui o nouă paradigmă, a parodiei „totale", al cărei obiect este literatura însăşi. De altfel, alegoria din *Ţiganiada* sporeşte funcţia critică a parodiei, care ia în derâdere tot ce e consacrat şi supralicitat în veacul iluminismului întârziat. Maxima înflorire a eposului eroicomic din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea se reflectă în „poemationul" din 1812 al lui Budai-Deleanu într-un mod aparte:

[14] *Ibidem,* p. 58.
[15] *Ibidem,* p. 57.
[16] *Ibidem,* p. 67.

într-o istorie internă a literaturii, preconizată de G. Călinescu, *Ţiganiada* are trăsături datorate faptului că nu a fost precedată de modele autohtone: seria epopeilor literare, dacă va fi o adevărată „serie", se deschide, la noi, cu o parodie a acestei clase de texte. Aşa se explică, pe de o parte, libertatea pe care şi-o ia autorul de a parodia copios locurile comune de orice fel, iar pe de altă parte alternarea episoadelor eroicomice cu cele scrise în registrul grav (mai ales cele despre Vlad-vodă), menite să suplinească lipsa modelului clasic.

În redistribuirea comică a modelelor serioase proprie parodiei şi burlescului, Ion Budai-Deleanu are precursori iluştri, Homer, Tassoni şi abatele Casti fiind menţionaţi în *Epistolia închinătoare cătră Mitru Perea.* Întâlnirea pe cale intertextuală cu poemul voltairian *La Pucelle...* are, de asemenea, oarecare importanţă pentru motivarea ameţitoarei alcătuiri de imagini destinată parcă să-i deruteze pe receptori. Prin simplă sugestie sau prin imitare motivată de congruenţa spiritului parodic, apar în *Ţiganiada* secvenţe prezente şi în opera lui Voltaire: Sân Spiridon face gesturi identice cu ale lui Saint Denis, motivul înarmării sfinţilor, trimiterile la hipotextul biblic şi atitudinea faţă de epopeea antică sunt construite în mod asemănător, însă, considerate în raport cu întreaga operă, ele constituie doar elemente comune ale viziunii asupra lumii.

Caracterul parodic al *Ţiganiadei* se defineşte în primul rând prin trăsăturile modelului clasic al epopeii, la care aceasta se raportează. Eposul eroicomic „încalcă parţial" (Ioana Em. Petrescu) normele generice formulate de Aristotel în *Poetica* sa. Calităţile subiectului (care în epopeea eroică trebuia să fie înalt, unitar şi verosimil) sunt degradate în *Ţiganiada,* unde personajele au, cu excepţii puţine, un statut „jos" (provin de la periferia societăţii), iar evoluţia acţiunii este o parodie a unităţii şi a verosimilului. În privinţa caracterului ales al personajelor clasice, parodia ia forma antieroului, „dalba ţigănie", iar singurul personaj cu trăsături eroice, Vlad-vodă, se exclude din această categorie în momentele în care se foloseşte de şiretlicuri pentru a pune în mişcare tabăra ţigănească şi renunţă benevol la statutul de erou. „Maşinile", episoadele din *Ţiganiada,* uneltesc, de asemenea, împotriva speciei clasice, alternând eroicul şi comicul, pe de o parte, eposul eroic cu eposul folcloric, pe de altă parte. Sentimentele sunt într-o evidentă discrepanţă cu nobleţea şi cu puritatea, iar din libertăţile de limbaj pe care şi le permite Budai-Deleanu ia naştere parodia limbajului homeric de înfrumuseţare a eroilor.

Însuşi titlul *Ţiganiada* parodiază modelul intitulării din epopeea clasică: semnificaţia eroică tradiţională a sufixului *-ada,* fixat de bună seamă o dată cu titlul „arhitipului" *Iliada,* face ca epopeea lui Budai-Deleanu să conţină, în vocabula intitulantă, un oximoron, vitejia „dalbei ţigănii" fiind de neîmpăcat cu sensul de eroism ataşat sufixului. Modelul alcătuirii acestui titlu l-ar putea constitui o antiepopee citată de Aristotel, *Deiliada* (de la gr. *deilos,* care înseamnă „laş"), adică o *Iliadă a* laşităţii.

Ion Budai-Deleanu se raportează mai puţin decât Voltaire la adevărul restituit de textele istoriei, ceea ce însă nu îl împiedică să ridiculizeze *toposul*

„eu spun adevărul“, prin adoptarea unui statut ficţional presupus ambiguu: „Iară cele ce de-acum urmează, / Într-un chip s'află-în cărţile toate. / Şi fieş'care poate să crează / Cestor întâmplări adevărate / Ce să vor spune de-acum nainte, / De nu cumva toată cartea minte“[17].

Inserţia miraculosului păgân şi creştin parodiază „màhinele“ clasicilor prin coborârea personajelor din planul mitic în sfera umanului. Transcendentul este desacralizat în manieră voltairiană, imaginile iadului şi raiului evocate de Parpangel actualizând, în ipostază caricaturală, o parte a mitologiei creştine. Locurile comune ale istoriografiei politice antice sunt degradate în discursul lui Baroreu, iar încheierea dezbaterilor privind forma de guvernământ subminează idealul iluminist al fericirii asigurate de „contractul social“.

Motivele literare parodiate de Budai-Deleanu după modelul eposului eroicomic au particularităţi ce se datorează în primul rând alegoriei alese de autor (de pildă, împotriva schemei epice clasice a *drumului* unelteşte motivul complementar al *popasului,* bine reprezentat în poemă). Din aceste motive permanent denaturate şi coborâte se compune imaginea unei întregi instituţii literare parodiate, spaţiul privilegiat al şarjelor auctoriale fiind notele infrapaginale – poate şi datorită formei dialogate, care lasă loc spectaculosului şi exerciţiului dramatic. Nesemnate în prima variantă a *Ţiganiadei,* aşa cum apar şi în poemul eroicomic al lui Voltaire, ele sunt atribuite în varianta a doua unor personaje care concurează, ca număr şi ca schimb de replici, personajele din textul prim. Cititorul descoperă aici idei despre arta literară atât de felurite, încât nu se mai îndoieşte de intenţia autorului de a parodia toate modalităţile de lectură refuzate de lumea ficţională şi de a descuraja orice formă de critică la adresa cărţii: cel ce ar dori să critice textul ar trebui să se substituie unuia dintre personajele parodiate în notele de subsol, pierzându-şi astfel autoritatea de comentator. Jocul procedeelor textuale ajunge, într-o notă la *Cântecul I,* până la autoparodie, formă prin care autorul urmăreşte să obţină invulnerabilitatea operei: „Adecă teacă-fleacă, vorbe goale, pagubă de hârtie. Mai bine era să cânte ca ţiganii noştri, şi cu verşuri cum sunt obicinuite. Eu toate câte s-au zis până aice, în scurt le-aş fi cântat: *«Frunză verde de săcară, / Iacă ţiganii s'armară / Ca să'ş pue-un vodă-în ţară, /Asemene lor, pe-o cioară; / Dar sfădin-du-să-între sine / Lăsară-ş' vodă ş'ocine / Şi mearseră-în ţări străine, / Precum le-au părut mai bine».* Iată toate, în scurt, fără a se lăţi pe la haos şi urgii sau nu ştiu ce ţări pustii! // Cocon Idiotiseanul“[18].

Viziunea lui Ion Budai-Deleanu asupra posibilităţilor de a parodia oferite de eposul eroicomic, precum şi asupra funcţiilor acestui gen de deturnare a sensului este apropiată de concepţia lui Voltaire. Distorsiunea sensurilor şi demistificarea sunt, atât pentru unul, cât şi pentru celălalt, acte critice care afirmă, indirect, valoarea modelului artistic.

---

[17] Ion Budai-Deleanu, *Ţiganiada,* Bucureşti, Ed. Minerva, 1985, p. 46.
[18] *Ibidem*, p. 16.

DIFUZIUNEA CĂRȚII FRANCEZE ÎN IAȘI (1832–1854) PRIN LIBRĂRIA ȘI CABINETUL DE LECTURĂ FR. BELL[1]

Alexandrina Ioniță

Apreciate multă vreme ca fiind magazine fără importanță deosebită în cadrul unei activități economice ce nu atingea cifre impresionante, librăriile moldovene nu au constituit încă obiectul unei cercetări speciale, iar aportul lor economic și cultural a rămas încă neelucidat. Intenția lui C.A. Stoide și C. Turcu de a realiza o istorie a negoțului de carte în spațiul românesc nu s-a materializat[2], iar cercetarea lor, de reală valoare, care ar fi răspuns multor întrebări importante dintr-o sferă încă neinvestigată, a rămas, pentru nu se știe câtă vreme încă, în stadiul de manuscris.

Dacă mențiunile documentare cu privire la pătrunderea cărții străine în spațiul românesc (în special, cea greacă) sunt numeroase în tot cursul secolului XVIII, în ceea ce privește cartea franceză în original, informațiile sunt cu totul accidentale în prima jumătate de veac. Ele devin mai numeroase în a doua jumătate a secolului, și, mai ales după 1820, pentru ca, în deceniile patru-cinci, cartea franceză să monopolizeze cu adevărat domeniul[3], punând o distanță considerabilă între ea și cartea germană, greacă sau italiană.

După intrarea în vigoare a *Legii cenzurii* (1833), prin instituirea unui sistem de control strict asupra importului de carte, informațiile devin din ce în ce mai numeroase, mai disipate și mai greu de organizat și de interpretat, pentru ca, după 1854, atunci când legea nu se mai respectă cu strictețea anilor '40, și mai ales după 1856, informațiile să se rărească din nou, până la dispariție. Abia după 1868, când apar marile librării românești, dintre care Socec se distinge în mod deosebit, autoare de cataloage, informațiile se înmulțesc și se diversifică.

Am văzut deja că, la sfârșitul secolului XVIII și în primele decenii ale celui următor, *gazetele* franceze și germane reprezentau principalele mijloace de

---

[1] Fragment din teza de doctorat, *Carte franceză în Moldova până la 1859*, aflată în curs de tipărire la Casa Editorială Demiurg.

[2] „Studia bibliologica", III, 1969, p. 321, n. 58.

[3] Pentru începuturile pătrunderii și răspândirii cărții franceze în spațiul românesc, și, în special, cel moldav, până la 1833, vezi capitolul I: *Interferențe bibliologice româno-franceze...*, în Al. Ioniță, *Carte franceză...*

informare ale boierimii moldovene cu privire la realitățile politice europene, iar pentru educarea copiilor din suprastructura societății se aduceau *manuale* de limba franceză. Cu siguranță, în afara celor două categorii, se mai căuta și carte de *literatură*, *istorie* și *filosofie*, din care se traducea intens, iar còpiile circulau în manuscris. Grație relațiilor comerciale cu negustorii vienezi, cartea franceză era adusă de negustori moldavi, la comanda marilor boieri, ca *produse auxiliare* ale unui comerț intens, ce contribuia la modernizarea mentalităților autohtone. În absența susținerii documentare, este prea devreme să vorbim despre librărie ca magazin *specializat în vânzare de carte* înainte de 1830.

Chiar înaintea marii boierimi, curtea domnească fusese aceea care apelase la negustorii cu relații vest-europene pentru a aduce în capitala Moldovei „gazeturi" și carte franceză[4]. Abia în 1813, avem prima mențiune documentară a unui magazin ce făcea, printre altele, un comerț de carte mai intens decât confrații de breaslă; la el apela însuși domnitorul, Scarlat Callimachi. Acest magazin, ce aparținea grecului **Athanasi Gani** (sau Tănase Gani, cum îl numește N. Iorga), făcea abonamente – pe întreg anul! – la patru periodice franceze (*Monitioriu, Merchiur, Francfort* și *Telegraf*)[5], cheltuiala fiind trecută în contul statului.

După informația oferită de N. Iorga, negustoria lui Athanasi Gani cuprindea diverse produse, caracteristica *dughenelor* moldovene, printre care se găseau cărți franțuzești, grecești și moldovenești. Clientela sa, formată din mari boieri, cucoane cu pretenții literare și fețe bisericești, avea gusturi literare pretențioase[6], ne spune același N. Iorga. Postelnicul Mihalache Mavrogheni, cel ce media relația între domn și negustor, se va fi numărat și el printre clienți, ca om cult și bine informat, după cum îi cerea rangul. Un alt client era vornicul Constantin Mavrocordat, care dorea, în februarie 1821, volumul 10 din *La Revolution* și volumul 2 din *Dictionnaire de l'Academie,* pentru că, foarte probabil, voia să completeze achizițiile anterioare, în vreme ce spătarul Gheorghe Bălșucă cere „l'art d'aimer d'Ovide". Reținem observația lui N. Iorga, că lectura hexametrului ovidian, într-o limbă care nu este maternă, este departe de a fi o lectură de amatori[7], acest lucru necesitând o excelentă cunoaștere a limbii respective.

După 1821, asupra librăriei lui Tănase Gani se așterne uitarea, dar, pe firmamentul cultural moldovean se ivește curând o alta, atestată documentar în

---

[4] Vezi sămile de vistierie, mai ales, ale Moldovei, publicate de I. Caproșu: *Sama Visteriei Țării Moldovei pe anul 1764. Sama I (februarie-iulie)*, în „Ioan Neculce" (S. N.), 1996-1997, II-III, p. 273-320; *Sama Vistieriei Țării Moldovei din 1777 (I)*, în „Arhiva genealogică", IV (IX), 1997, 1-2, p. 125-158; *Sămi de visterie*, în „Revista de istorie socială", I, 1996, p. 544-561; *Sama visteriei Moldovei din 1784,* în „Cercetări istorice", XVI, 1997, p. 101.

[5] *Condica de socoteli pe 1813-14 a lui Scarlat vodă Callimachi*, în *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, București, 1903, p. 137.

[6] N. Iorga, *Un mare negustor ieșean și clienții săi*, în „Revista istorică", vol. XXVIII, nr. 1-12, 1942, p. 49 sqq.

[7] *Ibidem*, p. 52.

1827[8]: cea a lui **Gavril Mircovici**, asociat apoi cu **Dimitrie Nica**[9]. În anii următori, librăria se va dezvolta prin colaborarea cu Iosif Romanov din București și Hagi Calcu din Focșani. Deși librăria era profilată pe răspândirea cărții românești, aici se găseau cărți rare grecești[10] și nu este exclus să fi avut și cărți franceze. Dimpotrivă, prin extinderea relațiilor comerciale cu București, Chișinău, Moscova și Viena, această primă mare librărie ieșeană își va fi dezvoltat, probabil, zona importului de carte străină, respectiv exportul de carte românească, într-o perioadă care s-a prelungit, se pare, până spre 1847[11].

Dacă activitatea librăriei Mircovici-Nica se întinde pe o perioadă de aproape 20 de ani (1827-1847), acesta a fost un caz fericit și cu totul deosebit, explicabil, se pare, prin unele activități adiacente care au susținut zona desfacerii de carte. Alți librari însă, printre care **Marcela**[12], **Marcus Pineles**, care intenționa să se ocupe de răspândirea cărții germane și evreiești[13], sau **Bolzenda**[14], nu au rezistat vreme îndelungată pe o piață ce presupunea dificultăți aproape insurmontabile, ca legea cenzurii ori concurența acerbă. Unul însă, dintre cei care nu numai că au rezistat concurenței și vicisitudinilor pieței de carte, dar au reușit chiar să acapareze o parte importantă a comerțului de acest gen, și, mai mult decât atât, au reușit să se specializeze pe importul de carte franceză în Iași, a fost Frederic Bell.

Deși nimeni nu s-a ocupat de acest personaj în mod special, există mai multe păreri cu privire la originea sa: după mărturia contelui Arnim, contemporan cu librarul nostru, Bell venea din Franța[15]; după părerea Steluței Mărieș[16], era sudit englez. Dacă ținem seama că înregistrarea străinilor din Moldova, în anii 1824-1825, se făcea conform propriei mărturii, atunci dispunem de informații direct de la sursă. Frederic Bell s-a declarat el însuși născut în Elveția[17], în 1794. Avea, deci, la data catagrafierii, aproximativ 32 de ani, era de religie catolică, nu se căsătorise încă la acea dată – nici nu știm dacă ulterior a avut o familie –, și se îmbrăca după moda occidentală, mai precis cu acei pantaloni,

---

8 Dum. Z. Furnică, *Documente privitoare la comerțul românesc. 1473-1868*. București, 1931, Doc. 230, p. 333.

9 Urechia, I, p. 154; cf. C. Sion, *Arhondologia Moldovei*, București, Editura Minerva, 1973, p. 189.

10 Furnică, *op. cit.*, p. 333.

11 C. Sion, *op. cit*, p. 189.

12 Arhivele Naționale, Filiala Iași (în continuare: ANI), fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 476/1838, f. 16.

13 *Ibidem*, dosar 1981/1855, cerere de autorizație.

14 Theodorescu Barbu, *Istoria bibliografiei române*, București, Editura Enciclopedică Română, 1972, p. 31.

15 E. Păunel, *Trecerea prin Moldova și Bucovina a diplomatului prusian C.O.L. von Arnim, acum o sută de ani*, în „Codrii Cosminului“, X-XII, 1939, p. 404-405, n. 1.

16 Steluța Mărieș, *Supuși străini din Moldova în statisticile preregulamentare*, în „Populație și societate. Studii de demografie istorică“, II, 1977, Cluj-Napoca, p. 333.

17 *Catagrafia sudiților din Moldova. 1824-1825*, în *Documente statistice privitoare la orașul Iași*, ed. Ioan Caproșu și Mihai-Răzvan Ungureanu, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza“, II, 1997, p. 507, nr. 64.

care, în opinia lui Alecu Russo, aveau să revoluționeze mentalitatea patriarhală moldoveană. În momentul realizării catagrafiei, Bell se stabilise deja de cinci ani în Moldova şi era „dascăl de limba franțuzasc(ă)" în casa logofătului Dumitrache Sturdza, unul din cei 19 profesori de franceză, la vremea aceea, în capitala Moldovei! Mai mult decât atât, catagrafia păstrează un sumar portret fizic, aşa după cum fusese înscris de funcționarul însărcinat cu realizarea înregistrărilor. Natura îi dăruise lui Frederic Bell o statură înaltă, ochii negri şi părul brunet. Neavând nici o proprietate (casă sau dugheană) *de veci*, concluzia catagrafiei îi era favorabilă: „poate fi sudet". Opinia Steluței Mărieş privind originea engleză a lui Fr. Bell s-a conturat, probabil, pe baza omonimiei, însă cercetările recente ale lui Paul Cernovodeanu înlătură această ipoteză, fără importanță majoră[18].

După catagrafierea din 1825, cândva, între anii 1825 şi 1830, Fr. Bell renunță la profesoratul particular – statut social ingrat, de altfel – şi se asociază cu un oarecare **Bogard** – după nume, probabil, tot de origine franceză – şi deschid magazinul căruia, la 7 noiembrie 1830, „Madame de Palladi" îi datora 776 de piaştri pentru produse care nu erau de profilul librăriei[19]. Nu ştim dacă magazinului îi erau asociate, la această dată, librăria şi cabinetul de lectură ori acestea au fost înființate ulterior. Însă, înainte de 1833, când Bell este chemat să semneze pe actul de încunoştiințare cu privire la *Instrucțiunile cenzurii*, librăria şi cabinetul de lectură nu numai că funcționau, dar aveau chiar o anumită reputație în capitală. De pe document lipsesc semnăturile lui Mircovici şi Nica deşi, la acea vreme, ei făceau deja un negoț de carte consistent. Absența lor s-ar putea explica prin faptul că autoritățile nu le recunoşteau calitatea de librari, profilul principal al magazinului fiind altul decât comerțul de carte. Semnătura lui Bell, alături de a celor trei mari librari ieşeni, este deosebit de semnificativă: la data intrării în vigoare a *Instrucțiunilor cenzurii*, librăria lui se bucura de suficient prestigiu în capitala țării, încât proprietarul să fie chemat de autorități pentru a semna. Această semnătură confirmă recunoaşterea de către autorități a faptului că librarul Bell avea posibilitatea şi mijloacele de a încălca dura lege a cenzurii din ianuarie 1833. Documentul pe care Fr. Bell şi-a pus semnătura reprezenta nu numai asumarea obligației de a respecta Legea cenzurii, ci, în acelaşi timp, este prima atestare a activității librăriei. La 8 ianuarie 1833, data semnării, Frederic Bell avea 39 de ani, conducea o librărie şi era deja un personaj cunoscut în Iaşi.

La catagrafia următoare, realizată în 1838, Fr. Bell se declară de profesie *bibliotecar*, aflat sub jurisdicția consulatului francez. Se constată cu uşurință

[18] Numele lui Fr. Bell din Iaşi putea fi confundat cu firma Bell şi Anderson, angrosişti englezi, de origine scoțiană, cu care negustorul ieşean nu a avut nici o legătură. Aceştia din urmă şi-au desfăşurat activitatea la Bucureşti şi au dat faliment în 1837 în încercarea de a exploata zone forestiere din Țara Românească (cf. N. Iorga, *Opere economice*, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1982, p. 756 şi nota 14; Paul Cernovodeanu, *Implicațiile de ordin politic ale activității şi falimentului casei de comerț „Bell&Anderson" din Bucureşti (1834-1836)*, în „Studii şi materiale de istorie modernă", vol. XII, 1998, p. 3-20).

[19] ANI, fond *Documente*, P. 434, f. 111.

confuzia între *bibliotecar* și *librar*, generată de obiectul muncii: la vremea aceea, o bibliotecă instituționalizată în Moldova încă nu exista. Iar după ce a fost înființată Biblioteca Academiei Mihăilene, primul ei bibliotecar a fost Dimitrie Gusti, cel care va realiza și catalogul ce-i va purta numele. Nu este exclusă alternativa angajării lui ca bibliotecar particular, în vreo familie boierească moldoveană, dar trebuie să ne amintim că, în 1830, Bell era deja asociat la magazin, iar în 1833 semnează ca librar. I-ar fi fost foarte greu, dacă nu imposibil, să mai aibă și o slujbă la stat în condițiile unei afaceri particulare, aflată, după cum o dovedesc documentele, în plină dezvoltare. Calfa, menționată în catagrafie, era, foarte probabil, un angajat la librărie, nu avem nici un motiv să-l considerăm bibliotecar-ajutor la Biblioteca Academiei Mihăilene, ale cărei colecții tocmai se adunau. Ipoteza confuziei între profesii pare astfel credibilă.

O comparație între documentele semnate de librarii ieșeni, prin care se angajau să respecte legea cenzurii – în 8 ianuarie 1833[20] și în noiembrie 1848[21] – indică o evoluție interesantă a librăriei conduse de Fr. Bell: pe documentul din 8 ianuarie 1833, prima semnătură îi aparține lui Bogusz, urmat de Alexandru Emanuel, Heinrich Hemschieg și, abia pe ultimul loc, îl găsim pe Frederic Bell; fără îndoială, semnăturile pe un document oficial se făceau în ordinea importanței din cadrul breslei, după amploarea comerțului, iar Bell apare pe ultimul loc, ceea ce ar putea indica o vechime mai mică în domeniu, o prestație mai mică, și, implicit, o pondere economică inferioară celorlalte persoane semnatare. După un număr de ani, în 1848, librarii sunt din nou chemați să certifice întărirea legii cenzurii, iar documentul prezintă acum o altă ordine, în virtutea acelorași argumente: Fr. Bell, A. Hennig, Ghiță Căliman și Gheorghe Hristofor. Ordinea semnăturilor din documentele de la 1833 și 1848, corelată cu numărul mare al facturilor păstrate la Arhivele Naționale, Filiala Iași, din această perioadă, subliniază încă o dată că *ordinea numelor librarilor pe acest document atestă poziția lor pe piața cărții ieșene*, în momentul semnării.

Într-adevăr, librăria lui Bell nu putea fi puternică la începutul deceniului patru. Înainte de 1833, documentele nu o amintesc și, în general, înainte de Legea cenzurii, informațiile despre comerțul de carte au doar caracter întâmplător. În anii următori, până în 1839, librăria Bell își cucerește treptat un loc și își creează o personalitate pe piața cărții, dacă luăm în considerare numărul facturilor și calitatea cărții franceze și germane, adusă în Moldova, asupra cărora se va reveni mai jos.

Aflat la Lunéville, în compania fiilor lui Mihail Sturdza, în ianuarie-martie 1835, Mihai Kogălniceanu le scria surorilor sale, rămase în Iași, recomandându-le

[20] Rosetti Radu, *Despre censura în Moldova*, în „Analele Academiei Române", Secțiunea Istorică; I: *Înființarea censurii de guvernul provizor rus și funcționarea eu sub acel regim. 1828-1834*, t. XXIX, 1907, partea I-a, Documentul nr. 5, p. 315-316.

[21] Hrisovul domnesc nr. 93/noiembrie 1848, publicat în Rosetti Radu, *Despre censura în Moldova*, în „Analele Academiei Române", Secțiunea Istorică, p. a II-a: *Censura sub Mihaiu Sturdza. 1834-1849*, t. XXIX, 1907, p. 331-471; Document nr. 28, p. 403-410; Semnăturile librarilor, la sfârșitul Documentului nr. 29, p. 410.

librăria și cabinetul de lectură al lui Bogusz[22], deși în oraș existau și alte librării, pe care le cunoștea în mod cert. Este foarte probabil ca protipendada vremii să fi apelat atunci la librăria lui Bogusz, mai veche și, probabil, mai bine aprovizionată. După tipărirea cărții sale, la Viena, *Histoire de la Valachie...*, Kogălniceanu preferă, din motive știute numai de el, să facă afaceri cu Bell, calculându-i chiar și comisionul, și nu cu Bogusz, pe care îl recomandase entuziast cu doar puțină vreme înainte, și nici cu Hennig sau vreun alt librar din Iași[23].

Caracterul diversificat al magazinului lui Fr. Bell, în afara documentului din 1830, semnat *Madame de Palladi*, mai răzbate dintr-o cerere către Secretariatul de Stat, depusă la 30 august 1840, prin care solicita eliberarea din vamă a celor 50 de abecedare germane „avec d'autres marchandises"[24]. Este foarte probabil ca librăria și cabinetul de lectură să își fi desfășurat activitatea separat de magazinul cu celelalte produse. Amintirea lui a rămas printre contemporani. Peste foarte mulți ani, N.A. Bogdan era convins, la începutul secolului XX, că „cele mai bune delicatese" se găseau în magazinele „cu galanterie" ale lui Bell și Bogusz[25]. În mod sigur, aceste „alte mărfuri" nu erau cărți sau reviste și nu intrau sub incidența *Instrucțiunilor*. Mai mult decât atât, la 9/21 iulie 1845, Bell face o declarație către Secretariatul de Stat al Moldovei[26], în care arată că, din cele șapte colete expediate de negustorul J.M. Milley, de la Viena prin Galați, lipsesc mai multe articole. Nu se specifică însă natura lor.

Majoritatea documentelor emise de Bell au o singură semnătură, la care se adaugă cu mândrie îndeletnicirea: *kaufmann* (= *negustor, comerciant, negutător*). Există indicii pentru a crede că Bell a avut, pe rând ori simultan, mai mulți asociați la conducerea magazinului, unul a fost deja amintit, în 1830, **Bogard**. Deși, în general, facturile emise de această librărie poartă, în finalul lor, semnătura *Bell et Compagnie*, mai multe documente au semnătura lui Bell și **Czihac**, pentru o perioadă cuprinsă între 1841 și 1845: Factura nr. 1/16 decembrie 1841, F. 21/5 martie 1843, F. 22/7 iunie 1843, F. 5/28 decembrie 1843, F. 25/5 mai 1844, F. 213/21 februarie 1845 (vezi *Anexa I: Importurile de carte franceză în Librăria și Cabinetul de lectură Fr. Bell*)[27].

Dat fiind caracterul extrem de diversificat al titlurilor menționate în această ultimă factură și fără legătură cu caracterul strict științific al Societății medico-naturaliste și al bibliotecii sale, este puțin probabil ca publicațiile să fi fost destinate în întregime bibliotecii de curând înființate. Calitatea dr. Czihac

---

[22] M. Kogălniceanu, *Scrisori. 1834-1849*. Cu o prefață, indice de lucruri, de nume proprii și de cuvinte de Petre V. Haneș, București, 1913, S. 13, nedatată, p. 26.

[23] Surorilor, care fuseseră delegate să-i rezolve această afacere, le scria de la Berlin: „Les autres [volumes] il peut les remetres à Monsieur Bell; je les lui laisse pour quatre écus pour les deux volumes; lui, pourra les vendre quatre écus et demie" (*Ibidem*, S. CXXVII, 7 decembrie 1837, p. 183).

[24] ANI, fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 506/1838-1840, f. 15.

[25] N.A. Bogdan, *Orașul Iași. Monografie istorică și socială ilustrată*, Iași, 1913, p. 429.

[26] ANI, fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1364/1845, f. 3.

[27] Apud Alexandrina Ioniță, *Carte franceză...*

de reprezentant al Societăţii, nu-i permitea să semneze un document a cărui responsabilitate cădea, conform prevederilor *Instrucţiunilor* cenzurii, în seama destinatarului, respectiv, a librarului, şi nici autorităţile nu ar fi acceptat o semnătură neautorizată. Mai degrabă se poate accepta că apreciatul doctor ceh, naturalizat aici şi mult îndrăgit de societatea ieşeană, devenise între timp asociatul lui Fr. Bell în afacerea importului de carte franceză şi germană. Cu siguranţă cei doi se cunoşteau de nişte ani buni. Îi găsim colaboratori la fondarea Societăţii medicilor şi naturaliştilor, atunci când Fr. Bell devine „întâiul secretar" al Societăţii[28]. Pasiunea pentru ştiinţele naturale şi ornitologie l-a determinat pe librarul nostru să-i dăruiască o colecţie de 78 de păsări indigene împăiate[29], care, la începutul secolului nostru, încă se mai găsea în colecţiile Muzeului de Ştiinţe Naturale. „Doctorul Tzihac e ajutat de d-l Bell din Franţa, care sporeşte institutul cu toată râvna şi în orice mod posibil"[30], scrisese contele von Arnim. În semn de apreciere a cunoştinţelor sale ştiinţifice, acumulate într-o perioadă îndelungată de şedere aici, Bell a primit din partea Societăţii însărcinarea de a face un studiu privind flora şi fauna Moldovei[31], despre realizarea căruia nu avem însă nici o informaţie. Trebuie să fi fost acest Frederic Bell – pe nedrept uitat astăzi – un om deosebit de energic, un adevărat *self-made-man*, care a reuşit să îmbine, la jumătatea secolului XIX, o viaţă intelectuală intensă cu una de afaceri trepidantă, într-un mod atât de benefic pentru spiritualitatea moldoveană.

Un alt asociat la Librăria şi cabinetul de lectură Fr. Bell pare să fi fost **Schwartz**, a cărui semnătură apare pe mai multe documente, în vara anului 1845, cum ar fi cererea de cenzură, scrisă în limba germană, din 12 iulie 1845[32] şi documentul din 31 august[33]. Se pare că, pe parcursul activităţii de librar, Frederic Bell a avut mai mulţi asociaţi, care apar uneori după semnătura sa pe facturi; sistemul asocierii nu pare să fi fost benefic, singurul care a rămas în mod continuu la conducerea firmei a fost Bell, ceilalţi, cu excepţia lui Czihac, dispărând în uitare.

În ciuda mai multor încercări, numele complet al firmei lui Fr. Bell nu poate fi identificat cu precizie, importanţa sa, de altfel, nefiind semnificativă pentru problema de faţă. Numeroasele facturi, prezentate în *Anexe*, au menţiunea, adeseori incompletă: *Casa F. Bell et C[nie]*, *Librăria* şi/sau *Cabinetul de lectură F. Bell*. N. Georgescu-Tistu[34], primul cercetător al cataloagelor de librărie din spaţiul românesc, nu precizează locul unde a văzut documentul şi unde, eventual, ar putea fi cercetat. Foarte probabil, documentul putea fi văzut

---

[28] S. Mărieş-Agapi, *Supuşi străini din oraşul Iaşi după catagrafia din anul 1838*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A. D. Xenopol»" (AIIAI), VI, 1969, p. 197 şi nota 53.

[29] E. Păunel, *op. cit.*, p. 404-405, n. 1.

[30] *Ibidem.*

[31] *Ibidem.*

[32] ANI, fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1389/1845, f. 32.

[33] ANI, fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1101/1843, f. 33.

[34] N. Georgescu-Tistu, *Bibliografia literară română*, în „Studii şi cercetări", XVIII, 1932, Bucureşti, p. 67.

înainte de război în Biblioteca Academiei; în bibliotecile din Iași această publicație nu se mai găsește, nici chiar în colecția depozitului legal din Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu"; după N. Georgescu-Tistu, numele care apare pe catalog este în fapt chiar numele firmei: *Librairie et cabinet de lecture français et allemand de F. Bell et C-e*, singura mențiune oficială de care dispunem deocamdată.

Privită retrospectiv, întreprinderea lui Bell pare să fi fost fructuoasă, din punct de vedere financiar, pentru că a rezistat neașteptat de mult timp. Înființată înainte de 8 ianuarie 1833, cel mai târziu în cursul anului 1832, librăria și cabinetul de lectură Bell editează primul catalog în 1846 și un altul în 1854. Catalogul din **1846** (*Catalogue du Cabinet de lecture français*) menționa că aici se găsea și carte germană, nu numai franceză, iar titlurile puteau fi găsite pe parcursul celor 42 de pagini (peste 3.000 de volume)[35]. Dacă rivalul său, Hennig, preferase, în catalogul din 1840, să anunțe titlurile în ordine alfabetică, Bell optează pentru așezarea titlurilor după domenii (*romane, cărți clasice, istorice* și *politice*)[36], alternativă care oferă o perspectivă privind amploarea achizițiilor. În mod firesc, primele trei grupe au deplină credibilitate. Însă, în ceea ce privește cărțile *politice*, există foarte multe îndoieli, generate în primul rând de *Instrucțiunile cenzurii*, intrate în vigoare cu doar câțiva ani mai înainte și care, la data publicării catalogului, încă se aplicau cu severitate. Titlurile trecute în catalog erau titluri *admise* de Comisia cenzurii. Întrucât se știe că publicații cu caracter politic erau introduse și circulau în cercuri restrânse, în ciuda interdicțiilor Legii cenzurii, probabil că grupa de carte politică din Catalogul Bell (1840) nu cuprinde toate cărțile cu acest caracter, existente în librărie și în cabinet.

Al doilea catalog, tipărit în **1854** sugerează în titlu (*Catalogue des livres du Cabinet de lecture de la Librairie nouvelle à Iassy*)[37] schimbările structurale care avuseseră loc în managementul librăriei, iar pe parcursul a 68 de pagini sunt prezentate ofertele de lectură. Acest *Librairie nouvelle* ar putea indica dizolvarea vechii asocieri, iar Bell – care nu a renunțat la ideea comerțului de carte – pare să fi restructurat firma, el fiind ceea ce astăzi se numește *asociat unic* în întreprindere. Acel *et Compagnie* care apărea în antetul facturilor și în componența semnăturii din finalul documentului dispare. Cert este că schimbarea proprietarului nu a însemnat și schimbarea profilului: comerțul de carte preponderent franceză a continuat, într-un ritm care nu poate fi apreciat decât relativ. Este foarte probabil să-și fi schimbat și sediul, detalii însă nu ne-au parvenit. Se poate afirma că printre clienții săi se aflau nume ilustre ale vremii, cum ar fi Toderiță Balș, pentru care adusese și reușise să strecoare pe sub ochii cenzurii chiar operele, atunci considerate licențioase, ale lui Piron[38].

---

[35] *Ibidem.*
[36] *Ibidem.*
[37] *Ibidem.*
[38] Radu Rosetti, *Despre censura...*, I, p. 311.

Aprecieri concrete cu privire la cartea franceză, importată în Moldova de firma Bell, se pot face însă numai urmărind structura facturilor depuse la Secretariatul de Stat al Moldovei (Arhivele Naționale, Filiala Iași), în perioada regulamentară.

1831 (corectat **1839**). **1.** Cerere de cenzură[39] și factura[40] coletului nr. 1 și 2, nedatată, sursa **Berlin**. Avem o factură de mari dimensiuni, care prezintă conținutul celor două pachete cu carte franceză și germană. În primul colet au intrat 108 titluri franceze și 9 în limba germană; în al doilea colet se găseau 77 de titluri franceze, dar lista nu pare să fie completă pentru că lipsește semnătura și data care atestă sfârșitul documentului. Factura se dovedește a fi deosebit de importantă pentru atitudinea cenzurii. De la o primă privire se remarcă semnele cenzorului de reținere a cărții, care însemnau, probabil, *atenție la...* (θ). Mai mult decât atât, se constată că unele cărți aveau un semn mai insistent (desenat cu penița), pentru a semnaliza un grad mai mare de... periculozitate (#). Pentru formarea unei imagini privind rezervele cenzorului oficial cu privire la libera circulație a unei cărți franceze, vom cita titlurile marcate. Prima carte este banala și foarte des comandata *Exercices* de Noël și Chapsal, lucru care ridică însemnarea cenzorului la rangul de ridicol absolut, știut fiind faptul că acest titlu foarte rar lipsește din facturile librăriilor Bell și Hennig! Fiind o carte de gramatică franceză, care îndeplinea în învățământul moldovean rolul de manual școlar, nu avea nici o legătură cu politica și cu guvernarea Moldovei în perioada regulamentară. Alte titluri reținute sunt: *Paris révolutionaire* (4 vol.), André (?), *Mémoires*, Guizot, *Conspiration de la justice* (renvoyé!), *Les Saintes Evangiles*, Pradt, *Question de l'Orient* (renvoyé), Wilkinson, *Tableau de la Vallachie (!) et de la Moldavie*, Chodako (?), *La Polognie illustré*, *Mesdames, les femmes par un medium*, Colson, *Sur l'etat de la Moldovaie et Wallachie* (!), (renvoyé), Strauss, *Vie de Jésus*, Urguhand, *Le sultan et le Pasha*, Aulignan, *La Turquie nouvelle*, Paulin, *Insurection de Polognie* (renvoyé), Jofain, *Livres des peuples et des rois* (renvoyé), *La Hongrie et la Wallachie*, *La Russie dans l'Asie mineure*, *Précis des droits des Nations* (renvoyé), Colson, *Coup d'oeil rapide* (idem - renvoyé). Din al doilea colet a fost reținut numai *Reputation des jeunes filles*, volum care, neavând în mod sigur nici o legătură cu politica Sfintei Alianțe în estul Europei, va fi fost râvnit, probabil, de vreun înalt personaj de la Pârcălăbie.

Într-o factură atât de mare, ne-am aștepta să fie mai multe cărți pentru asimilarea limbii franceze; descoperim binecunoscutele volume ale lui Noël și Chapsal (*Grammaire* și *Exercices*) și un Letellier (*Grammaire*), iar dintre dicționare, un Leviray (*Dictionnaire français-allemand*), un Karlschmidt (*Deutsche Wörterbuch*) și *Dictionnaire de l'Académie*. Nelipsitul *Télémaque* a fost identificat în două ediții (text simplu în 20 de exemplare și ilustrat, 3 ex.). Această factură se adresează, se pare, unui grup deja format de adulți ale căror

[39] ANI, fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 499/1838, f. 52.
[40] *Ibidem*.

interese de lectură se îndreaptă spre volume compacte de *Oeuvres*, semnate de autori cunoscuți: Delavigne, Mme de Staël, Lamenais, Hugo, Muset, Gozlan, Gauthier (N.B. Kant – *Werke* – se citește în original), dar și spre operele disparate ale lui Dumas, Bossuet, Bernardin de St. Pierre, Lesage, Molière, Racine, Chateaubriand, d'Abrantès, Landeau, și chiar o variantă franceză de Byron.

La fel ca la facturile precedente, cărțile de istorie nu lipsesc. Autori ca Guizot (*Conspiration de la justice, Les moyens du gouvernement* și un alt titlu neidentificat), Barette (*Histoire de France*), Segur și Laurent (*Histoire du Napoléon*), cărora li se adaugă câteva titluri anonime (*Les crimes des rois de France, Gallerie des Maréchal de France, Gallerie historique de Versailles, Versailles ancien et moderne, Napoléon en Belgique, Mémoire de Talleyrand, Les Français*) indică faptul că, din punctul de vedere al lecturii istorice, Franța concentrează interesul societății moldave. În paralel însă, românii încearcă să cunoască mai bine istoria turcilor prin aceeași filieră franceză (Hammer, *L'histoire de l'Empire Ottoman*, Pradt, *Question de l'Orient*, Gulignon, *La Turquie nouvelle*).

Caracteristica facturii o formează însă cărțile de călătorie, care includ impresii ale călătorilor occidentali despre români. Primul volum de acest gen poartă semnătura lui Wilkinson, fostul consul englez la Iași, în 1814[41]. Dacă ținem seama că ediția engleză, care apăruse la Londra în 1820 (*An Account of the Principalities of Wallachia and Moldavia. Including various political observations relative to them*), s-a bucurat de mult succes și a fost urmată repede de alte trei ediții franceze (*Tableau de la Vallachie et de la Moldavie*, 1821, 1824 și 1831)[42], e posibil ca volumul cerut să aparțină tocmai aceste ultime ediții.

Nici Felix Colson nu este uitat (*Sur l'etat de la Moldavie et Walachie* – reținută inițial, apoi returnată – și *Coup d'oeil rapide...*), românii vor să-i cunoască părerile și să-și dea seama cum îi văd occidentalii; vor mai trece câțiva ani până când D.A. Sturdza îl va traduce și îl va publica la tipografia ieșeană a lui Teodor Stamati[43] (*Scurtă descriere a drepturiloru moldovenilor și a muntenilor fundate pe dreptul gintelor și pe trataturi*, Iași, Buciumul român, 1856).

Acestor doi autori li se adaugă un al treilea, foarte cunoscut în epocă mai mult pentru prestanța socială, contele Demidov, cel care devenise, cu mai mulți ani în urmă, membru de onoare al Societății medicilor și naturaliștilor din Iași. Volumul său, *Voyage dans la Russie*[44] ..., publicat cu puțină vreme înainte, nu se

---

[41] Detalii despre autor și carte la Dan A. Lăzărescu, *Imaginea României prin călători*, vol. II: *1789-1821*, București, Sport-Turism, 1985, p. 114.

[42] N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, București, Editura Eminescu, 1981, p. 468.

[43] Vezi *Anexa* nr. 3, punctul 4, în Constantin Belțic, Alexandrina Ioniță, *Biblioteca unui intelectual român la 1852: Teodor Stamati*, în vol. *Cercetarea bibliologică și bibliotecile specializate*, red. coord. Alexandrina Ioniță, Constantin Belțic, vol. II, Iași, Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu", 1995, p. 250. Vezi și Alexandrina Ioniță, *Cartea franceză în biblioteca lui Teodor Stamati*, în Idem, *Studii de bibliologie*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2003, p. 121-142.

[44] Anatoli Demidov, *Esquisse un voyage dans la Russie Méridionale et la Crimée*, Paris, 1838.

găseşte decât foarte rar în facturi. Acum (1839!), când este adus de Bell, poartă, la fel ca şi celelalte două volume menţionate mai sus, însemnul cenzurii.

Dorinţa de a cunoaşte geografia Europei se regăseşte în comenzi de carte de călătorie, care prezintă Italia, Grecia, Rusia, Polonia. Aceeaşi fascinaţie pentru biografia personalităţilor istorice ilustrează năzuinţa spre un ideal politic (Laurent, *Histoire du Napoléon*, Dumas, *Napoléon*, Salin, *Histoire de la vie de Luther,* Michelet, *Mémoires de Luther, Lettre inédites de Marie Stuart*, anonimă, *Mémoires sur Capo d'Istris*, anonimă, *Gallerie des Maréchals de France*, şi chiar *Frederich der Grosse, Napoleon von mir* şi *Geschichte der kaisers Napoleon!*).

Deşi nu se poate spune că este neglijată cartea religioasă (*St. Bible, Les Saintes Evangiles*, 2 ex., *Epîtres* şi *Evangiles*), ca amploare este nesemnificativă şi, probabil, este carte catolică. Încet, dar sigur, îşi face loc cartea de ştiinţă (Brand, *Nouv. Élémen. de minéralogie* (!)). Foarte interesant este volumul *Précis des droits de nations*: acesta, deşi are marca cenzurii, a fost ulterior returnat în ciuda titlului cu adevărat revoluţionar care indică o deschidere europeană a mentalităţii celui care a comandat-o, cititor rămas, din nefericire, necunoscut.

Există indicii serioase de a schimba datarea facturii din 1831 în **1839**. Un argument este, de pildă, creaţia lui Lamartine. Se ştie că unele volume, menţionate pe documentul prezentat mai sus – *Récueillements poétiques* (ediţia princeps din 1839), *Jocelyne* (1836), *La chute d'un ange* (1838), *Voyage en Orient* (1835) – au ediţiile princeps datate în mod indiscutabil, după anul 1831; am păstrat datarea 1831 pentru că aparţine emitentului.

1833. 2. ***13 aprilie***. Bell primeşte cărţi franceze din sursă necunoscută[45]. În afara unor volume de autori clasici, în franceză (Plutarh), factura cuprinde autori francezi de rezonanţă: Montaigne, Voltaire, numeroase dicţionare.

1835. 3. ***mai***. Pe adresa lui Fr. Bell şi Czihac sosesc mai multe cărţi religioase în limba greacă, franceză, italiană, germană şi evreieşti[46], din sursă necunoscută. Dacă ţinem seama de „izvodul“ lui Bell, depus la Comisie, numărul lor este destul de mare, între 1 şi 40 de exemplare din fiecare titlu, printre care se află 10 ex. din *Noul Testament* şi o *Biblie* în limba franceză. După sigilarea lor, Bell îşi exprimă dorinţa de a renunţa la ele, din cauza preţului de expediere, dar îşi opreşte Biblia pentru „folosinţă proprie“, după cum şi dr. Czihac va păstra câteva exemplare. Documentul este important, pe de o parte, pentru că arată în mod precis că plata restituirii coletului la expeditor este suportată de destinatarul păgubit, încă o dată, de prevederile *Instrucţiunilor*, şi pe de altă parte, pentru că aduce un element nou în cunoaşterea personalităţii lui Fr. Bell, şi anume apartenenţa la o altă religie decât ortodoxismul. În cele din urmă, Mitropolitul interzice doar cărţile greceşti, din motive de dogmă, celelalte urmând a fi puse în vânzare.

---

[45] Radu Rosetti, *Despre censura...*, I, Documentul nr. 12, p. 321-322.
[46] *Ibidem*, II, Documentul nr. 2, p. 378-380.

1837. 4. *16/28 august*. Cerere de cenzură[47] şi factura[48] pentru lăzile cu nr. 25 şi 26, sursa: **Paris**, şi factura pentru coletul cu sigla B. B. nr. 3, sursa: **Leipzig**, conţinând cărţi franceze. Factura lăzilor nr. 25 şi 26 cuprinde mai multe dicţionare de literatură greacă-franceză şi franceză-greacă, format 8° şi 16°; acestora li se adaugă dicționarul latin-francez (pe factură este înscris un exemplar francez-latin, din greşeală) publicat de Noël, în 1807. Cu totul nou este un *Dictionnaire de commerce*. Dintre operele lui Noël şi Chapsal, create în mod special pentru învățarea limbii franceze, se cere *Grammaire* şi *Exercices*, apoi o altă gramatică, tot franceză, una latină, alta greacă.

Operele complete par să se bucure de mare cerere: 21 de volume din J.J. Rousseau şi Florian (?). Factura se dovedeşte a fi foarte importantă, ea semnalează două opere celebre, singurele exemplare cunoscute în epocă: *Les liaisons dangereuses* de Laclos, a cărui primă ediție apăruse în 1782, şi cunoscutul roman al lui Daniel Defoe, *Robinson Crusoe*, fiecare într-un singur exemplar.

Scrisorile şi memorialistica sunt prezente prin operele lui St. Marc Girardin şi cele semnate de Madame de Ségur, Madame de Sévigné. Nu lipsesc autorii clasici: Molière, La Fontaine, Fénelon (cu două ediţii, una în franceză), Bossuet, *Oraisons…*; nici Voltaire nu a fost uitat, dintre operele sale se citesc: *Henriade, Histoire de Charles XII* şi *Teatru* (o ediţie în 7 volume).

Ştiinţele au foarte mare solicitare: *Chimie* (Helvetius), *Physique amusante*, matematică de Lacroix, Gallais, astronomie (Arago), se remarcă uşor că ceea ce se cere este de calitate, autorii sunt celebrităţi în domeniu. Cartea despre manufacturi se bucură de un interes crescând: fabricarea ţuicii, a zahărului din sfeclă, zgomotul maşinilor. Dintre personalități, viața Mariei Tudor, a lui Cromwell şi, mai recent, a lui Napoleon nu scapă interesului public. Alte personalităţi sunt cunoscute din *Encyclopédie des gens du monde*. Dorința de a cunoaşte lumea se reflectă prin cererea de atlase generale, dar şi cartea de călătorie este bine reprezentată: Grecia, Elveția şi Tirolul, Italia, Polonia, Franța. Educaţia domnişoarelor şi a femeilor pare să trezească un interes deosebit, se citeşte: *La mère institutrice, Le Code des femmes, Education des mère de famille,* iar o matematică scrisă special pentru domnişoare este cerută pentru a uşura asimilarea unei discipline considerată aridă. În afara istoriei universale (Levi, *Elemens d'histoire*) se cere şi istorie națională. Rusia (o ediție scrisă de Karamzin şi una de Esmeninov) şi Franța (Thiers, *Histoire de la révolution française*) concentrează interesul în acest domeniu.

Periodicele sunt departe de a fi neglijate, dar nici unul nu are caracter politic: *Journal des connaissances utiles, Musées de familles, Univers pittoresque, Magasin pittoresque, Magasin universel*. În finalul facturii au fost consemnate mai multe *tratate*: de aritmetică, geometrie, anatomie, de geografie a Franței.

Literatura în limba engleză este reprezentată mult mai puțin decât cea franceză. Prezența unei ediții din Fénelon (*Télémaque*) în limba engleză, atunci

[47] ANI, fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 382/1837, f. 46.
[48] *Ibidem*, f. 47-48.

când fusese deja citită de multă lume şi memorată în franceză, s-ar putea explica doar prin dorinţa de a învăţa limba engleză printr-o comparaţie de franceza. În volumul *Nuits*, identificăm uşor poemul filosofic al lui Ed. Young (1683-1765), *The Complaint* (*Jeluirea*...), ceea ce are semnificația primei mențiuni documentare a receptării „şcolii cimitirului" în societatea moldoveană. Un alt volum de *Anecdotes* în limba engleză indică un interes deosebit pentru asimilarea acestei limbi. În ceea ce priveşte *literatura de limbă germană*, factura mai sus menţionată are meritul de a atesta lectura lui Kant într-o variantă franceză de astă dată (*Critique de la raison pure*).

Coletul cu sigla B. B. nr. 2 nu cuprinde volume de mare interes: identificăm cu uşurință un Balzac deja cunoscut (*Scènes de la vie privée*), un Chateaubriabd (*Le paradis perdu*), periodice obişnuite în epocă (*Revue des revues, Revue de Paris*), un Thiers (*Histoire de la révolution française*) şi cărțile ducesei d'Abrantès.

5. ***20 septembrie/1 octombrie*** – cerere de cenzură[49] şi factura[50] numeroaselor cărți de limbă germană, sursa **Leipzig.**

Deşi pentru cartea franceză nu este relevantă, pentru că, în afara cunoscutului *Dictionnaire français-latin* al lui Noël şi o revistă franceză (*Musée français*) nu mai există nimic semnificativ, factura impresionează prin multitudinea autorilor clasici greco-latini în limba germană: Eschil, Euripide, Hesiod, Homer, Pindar, Esop, Demostene, Herodian, Platon, Lucian, Polibiu, Strabon, Tucidide, Xenofon, Diodor din Sicilia, Plutarh etc.

Numeroase *Conversation Lexikon*. Cartea engleză este reprezentată de *Englishman* şi *British Museum*. Foarte probabil, este o comandă didactică.

6. ***7/19 decembrie*** (corectat 1839). Cerere de cenzură[51] şi factura[52] pentru „un ballot" cu nr. 4, **sursă necunoscută**, conținând cărți franceze. În afara unor periodice foarte solicitate (*Revue des revues, Revue de Paris, Magasin pittoresque, Petir Courrier des enfants*) se găseşte un exemplar *Dictionnaire de l'Académie Française*, *Memoires* ale Ducesei d'Abrantes. Proză şi teatru de Hugo, *Ouvres complètes* de Lamartine şi Hugo, cunoscutul *Mémoire du diable* a lui Soulié, un exemplar din Paul de Kock etc.

7. ***11/23 decembrie.*** Cerere de cenzură[53] şi factură[54] pentru coletul nr. 15, sursa **Leipzig**, conținând 75 de titluri, în majoritate în limba germană, printre care găsim un Bailly, *Conseils*, *Musées françaises*, *Le secrétaire moderne* şi un exemplar din Leng şi Wolf, *Wörterbuch der Franzözisch&Deutsche Sprache*.

1838. 8. ***18 martie.*** Cerere de cenzură[55] şi factura[56] pentru lada cu nr. 16, **sursa necunoscută**, conținând cărți germane, franceze şi engleze.

---

[49] *Ibidem*, f. 64.
[50] *Ibidem*, f. 65.
[51] *Ibidem*, dosar 403/1837-1839, f. 5.
[52] *Ibidem*, f. 6.
[53] *Ibidem*, dosar 382/1837, f. 88.
[54] *Ibidem*, f. 87.
[55] *Ibidem*, dosar 505/1838, f. 17.
[56] *Ibidem*, f. 18.

Factura cuprinde, în majoritate, carte germană, care nu face obiectul acestei investigații. Numeroase partituri de operă și operetă (Rossini, *Norma*, *Othello, Barbier de Sevilla*). Cartea franceză este nesemnificativă, cu excepția unui necunoscut astăzi, Mittiz, autorul volumului *Manuel des consuls*. Cartea engleză este reprezentată de două titluri, *The Englishman* și *British Museum*.

9. *7/19 iulie*. Cerere de cenzură[57] și factura[58] pentru lada nr. 17, **sursa necunoscută**, conținând cărți germane. Nu este imposibil să fi venit de la Leipzig, dacă ținem seama de numeroasa carte germană. Identificăm cu ușurință o ediție germană din V. Hugo (*Werke*), dar și autori minori, ca Rebeau, *Jugenfreund*, ori Carabelle, *Zahnheilkunde*.

Într-o factură de carte germană nimic nu e mai firesc decât să regăsești un *Werke* cu semnătura lui Goethe sau un *Album* al lui Schiller. Dar oare cele trei exemplare din *Don Quijote* sau *Robinson*-ul lui Defoë erau tot ediții germane?

Numeroase lexicoane (Staal, Oertelo, Naglers, Rechtz, Schebe, Bilier, Wolfs) indică dorința de asimilare a limbii germane. O noutate este reprezentată de publicațiile bibliologice; se remarcă un *Handbibliothek*, un *Buchland Umwelt*, o *Bibliographie*, 13 exemplare din *Original Bibliotheck* (periodice?) și *Buchführung*-ul lui Herzstein. Cele 17 publicații indică nu numai dorința de informare cu privire la noile apariții, dar și nevoia de a organiza biblioteca personală pe criterii precise. Publicațiile bibliologice de limbă germană sugerează în mod precis existența unui public interesat de *ergonomia bibliotecii*.

10. ***23 octombrie/4 noiembrie***. Cerere de cenzură[59] și factura[60] „pour un ballot", nr. 25, conținând „livres allemands", sursa **Leipzig**.

Factura coletului cuprindea, în majoritate, cărți germane, printre care regăsim cinci exemplare din *Manuels des consuls*. „*Les suites de 17 ouvrages*" include, probabil, romane pentru *lecture de loisir*, asupra cărora nu se poate formula nici o apreciere. Remarcăm un Homer, fără îndoială în limba germană (ce buni cunoscători de limbă germană trăiau în Moldova, dacă ținem seama că Homer nu e deloc ușor de citit nici în română, nici în franceză, și cu atât mai dificil în germană!), enciclopedii, dicționare (lexicoane), patru biografii ale lui Frederic cel Mare, un *Handbibliothek*, și nelipsitul, când este vorba de carte germană, *Conversation Blatt*.

1840. 11. ***9/21 februarie***. Cerere de cenzură[61] și factura[62] pentru lada cu nr. 23 („le catalogue des livres allemands"), sursa **Leipzig,** conținând carte germană, în majoritate. Sunt 40 de volume, la care se adaugă un număr neprecizat din „diverses suites d'ouvrages". Echivalentul cunoscutului *Englishman* se regăsește în varianta franceză (*Galant homme*). Cele patru exemplare din

---

[57] *Ibidem*, dosar 476/1838, f. 24.
[58] *Ibidem*, f. 23.
[59] *Ibidem*, dosar 506/1838-1840, f. 18.
[60] *Ibidem*, f. 20.
[61] *Ibidem*, dosar 705/1840, f. 1.
[62] *Ibidem*, f. 3.

biografia lui Frederic cel Mare nu ne miră, după cum nu ne uimeşte *Werke* de Schiller (12 volume) sau Goethe (2 vol.).

12. ***19/31 iulie.*** Cerere de cenzură[63] şi factura[64] pentru lada cu nr. 48, sursa **Paris**, conţinând cărţi franceze.

Factura cuprinde, în general, periodice de limbă franceză (8 titluri în 30 de fascicole); interesul este reţinut de *Ouvres illustrés* de Boileau (2+1) şi *Animmaux parlants*, opera licenţioasă a lui Gianbatistta Casti (1724-1803), scrisă cu doar un an înaintea morţii. Volumul lui Hammon, *Histoire de l'Empire ottoman*, operă istoriografică semnificativă în epocă, vine să întregească informaţiile despre puterea suzerană, în vreme ce *Histoire d'Amérique* are meritul de a populariza o lume necunoscută în această parte a Europei.

13. ***28 august/9 septembrie.*** Cerere de cenzură[65] şi factura[66] pentru lada cu nr. 2, sursa **Bruxelles**, conţinând cărţi franceze.

Un fapt relativ des întâlnit în epocă are în vedere datarea în stil poetic a facturilor; această factură, de pildă, are două date: 1838 (sus, lângă titlu) şi 1840 (în final, lângă localitate şi semnătură). Întrucât dosarul cuprinde acte din perioada 1838-1840, anul dosarului nu este semnificativ. S-a optat pentru anul din finalul facturii (1840), din mai multe considerente: pe de o parte, factura nu putea cuprinde decât publicaţii editate *înainte* de datarea facturii, şi nu *după* (vezi periodicele citate mai jos), pe de altă parte, în finalul facturii se găseşte, în afara datei, locul emiterii şi semnătura librarului, ceea ce dă un plus de responsabilitate documentului (scrisul aparţine aceleiaşi persoane şi nu a fost operată nici o corectură, ca în alte cazuri).

Dintre periodice, cererea pentru *Revue de Paris*, pentru doi ani (1838, 1840), ar putea să indice colecţionarea ei de către un pasionat; mai regăsim, de asemenea, *Vie parisienne*. Aşa-zisa *literatură uşoară* este reprezentată de nume celebre ale domeniului, ca Dumas (este prezent pe listă în trei rânduri), Souvestre, Soulié. Li se adaugă nume de rezonanţă ale literaturii franceze: Georges Sand (*Ascagne, Gabriel*), Chateaubriand (*Atala, Rene*).

Volumul lui Silvio Pellico, înscris în această factură cu titlul *Mémoires,* nu poate fi decât cunoscutul *Mes prisons* (1833), în ediţie franceză. Un exemplar se regăseşte în factura nr. 115 din 27 decembrie 1843. În acest caz, avem două variante din acelaşi titlu, deosebit de cunoscut şi citit în epocă. Este de mirare că acest volum, în care sunt descrise torturile fizice şi psihice îndurate în închisorile austriece pentru că autorul dorise să intre în mişcarea carbonară, a trecut de cenzura politică, la acea dată, deosebit de exigentă. Însuşi menţiunea *prison* ar fi putut să-i atragă atenţia cenzorului oficial. Să fie vorba de o neglijenţă reală sau o eludare intenţionată a legii? Tot „scăpat“ de sub ochii cenzurii ar trebui considerat şi volumul *Tableau des révolutions*, când, se ştie, guvernul era foarte sensibil la cuvântul *revoluţie*, generator de gânduri… „pernicioase“!

---

[63] *Ibidem*, dosar 506/1838-1849, f. 4.

[64] *Ibidem*, f. 5.

[65] *Ibidem*, f. 9.

[66] *Ibidem*, f. 11-12.

Pasiunea românilor pentru asimilarea limbilor europene se ilustrează prin cererea de *gramatici* – engleză (Sadtlin), și, bineînțeles, franceză, scrisă de Noël și Chapsal – și de dicționare (*Dictionnaire anglais-francais*). În condițiile în care puțini români învățau engleza, s-a preferat calea franceză pentru cunoașterea acestei literaturi: *Marie de Bougogne* – prezent în factura care se radiografiază acum – este cunoscutul roman al fostului consul englez în diferite state europene, George James (1801-1860), autor a peste 100 de romane istorice, scrise după model scottian. În mod evident, nu putea lipsi, dat fiind înclinația spre romantism a moldoveanului deschis către Europa, „cel mai francez dintre francezi", cum avea să fie numit Béranger, pentru imensul serviciu făcut națiunii prin *Chansons*, cunoscute la acea vreme mai bine chiar decât opera lui Hugo sau Lamartine.

În afara volumelor care încearcă să întrunească opera, regăsim două serii de romane balzaciene (*Les chouans, Beatrix, Istraelite, Veronique, Une fille d'Eve, Contes bruns, Anette et le criminel, Histoire des treize, Le Medecin de la campagne, Vie de la province, Peau de chagrin, Père Goriot, Phisiologie du mariage, Vie parisienne, Maison Nucingen, Rivalité en province, Vie privée*, etc.) lansate în anii 1830-1840 pe piața pariziană și care nu întotdeauna au avut un succes de librărie imediat. Înclinația cititorului moldovean nu către clasicii francezi, ci spre Balzac sugerează o schimbare de gust literar și de mentalitate, căci realismul *Comediei umane* este, în fapt, o critică de moravuri de o luciditate care l-a înscris pe autor în nemurire.

Cărțile cu dedicație specială sunt solicitate pentru educația tinerei generații (*Le livre des jeunes personne, Education progressive, Lectures pour jours, Traité de l'éducation publique*), dar și pentru formarea adulților într-un anumit spirit (*Guide des employé*). O știință veche și mereu nouă, filosofia, își caută adepți în Moldova (*Principes de la philosophie, Principes philosophiques*).

14. ***24 octombrie.*** Cerere de cenzură[67] și factura[68] coletului nr. 25, de la **Leipzig**, cuprinzând cărți germane.

15. ***30 octombrie.*** Cerere de cenzură[69] pentru „50 Abecedaires allemands". Cărțile au sosit „avec d'autres marchandises" din **sursă necunoscută**.

16. ***11/23 noiembrie.*** Factura coletului nr. 26[70], sursa **Leipzig**, conținând cărți germane și franceze.

Lada nr. 26 conținea, printre cărțile germane (*Werke* de Schiller, etc.), un dicționar bilingv francez-german și german-francez de Thibaud, în 2 exemplare, *Oeuvres* în 19 volume, semnate de Georges Sand, și „2 plusieurs suites d'oeuvres comancés". Kotzebue, autor foarte citit în epocă, ale cărui opere au fost transpuse pe scenă, se regăsește acum și în varianta germană (*Geschichte für meine sohne*). Din *Staats Lexikon*, în 9 volume, se cer 5 seturi.

[67] *Ibidem*, f. 19.
[68] *Ibidem*, f. 20.
[69] *Ibidem*, f. 15.
[70] *Ibidem*, f. 21.

17. ***25 decembrie.*** Cerere de cenzură[71] şi factura[72] pentru lada cu nr. 16, sursa **Paris**, conţinând cărţi franceze. Avem din nou o problemă de datare: în titlul facturii, adăugat, se pare, ulterior, este trecut anul 1838, iar în finalul documentului, anul 1840, împreună cu localizarea şi semnătura scrise de librar (s-a preferat ultima variantă). Se remarcă un alt scris decât cel obişnuit, al lui Bell.

Cartea pentru educaţia tinerelor domnişoare ocupă o pondere cu totul deosebită, se disting titluri ca: *Le livre des jeunes filles, Lecture en famille, L'institutrice, Ami des jeunes demoiselles, Modèle des jeunes personnes, Jardin des enfants, Une jeune fille, Souvenir(s) du grand papa.* Dintre romanele sentimentale, recunoaştem doar celebrul *Les trois orphelines*, după care se va realiza un film foarte cunoscut, în anii 1960.

Periodicele uimesc prin abundenţa cererii: *Musée de famille* (colecţia pentru primii 11 ani de apariţie!), *Magasin universel* (12 cahiers!), *Journal des chasseurs* (3 volume), cerut încă de două ori, *Gallerie de la presse* (vol. 1, 2, 3) în care se legau câte 10 fascicole (în finalul facturii, încă o dată, se cer 3 serii), *Magasin pittoresque, Magasin des graces*, cunoscutul *Journal des connaissances utilles* este cerut nu mai puţin de patru ori pe aceeaşi factură, *Univers pittoresque.*

Spre deosebire de istorie, mai puţin solicitată de această dată – avem semnalate doar două istorii generale, una anonimă, una de Levi, şi un *Atlas historique* (antique?) *& moderne, Les chroniques françaises*, o istorie a Greciei (în 5 volume) şi a Italiei. Geografia trezeşte mai mult interes: *Constantinople ancien et moderne*, în 49 de volume, o adevărată colecţie într-un titlu, Anglia, şi, probabil, un periodic nemaiîntâlnit încă, *Meditéranée illustrée* (1-16). În finalul facturii avem surpriza de a găsi una din puţinele cărţi despre geografia Principatelor, este vorba despre volumul lui Anatoli Demidov, *Esquisse d'un voyage dans la Russie Méridionale et la Crimée*, apărută la Paris, în 1838. Se păstrează interesul pentru cunoaşterea Angliei. *Operele* de Byron (4 volume) se citesc în franceză, ca şi *Revista britanică* (cerută de două ori). Din celebrul *Dictionnaire de l'Académie* se cer două volume.

1841. 18. ***14/26 martie.*** Factura[73] pentru coletul nr. 48, trimisă de **Chr. E. Krollmann** din **Leipzig**. Acelaşi expeditor îi va trimite lui Bell factura 29 din 30 noiembrie 1845 (vezi mai jos). Scrisul de pe factura predată la Secretariat este însă neglijent, ilizibil, sugerând familiaritatea cu grafia germană. Factura este nesemnificativă pentru cartea franceză.

19. ***2/14 mai.*** Cerere de cenzură[74] şi factura[75] pentru lada cu nr. 17, sursa **Paris**, conţinând cărţi franceze.

O nouă problemă de datare: documentul se găseşte intercalat printre actele anului 1845, dar în finalul facturii (nesemnate) este trecut, de către librar, anul

[71] *Ibidem*, f. 29.
[72] *Ibidem*, f. 31-32.
[73] *Ibidem*, dosar 1559/1946, f. 39.
[74] *Ibidem*, dosar 1389/1845, f. 43.
[75] *Ibidem*, f. 44.

1841. Cărțile înscrise pe această factură se dovedesc a fi foarte importante sub aspectul calității cărții. Foarte puține din titlurile prezente pot fi trecute cu vederea, chiar și într-o prezentare generală.

Solicitarea *dicționarelor* continuă să fie o constantă pentru învățarea limbii franceze, dar și a celei germane (în afara unui ghid de limbă, descoperim dialoguri franco-germane, pentru cineva care dorea, probabil, să învețe germana prin comparație cu franceza). Regăsim un *Télémaque*, roman didactic din care se memorau fragmente întregi și fabulele lui Florian; volumele de *Opere*, care au meritul de a aduna realizările unei personalități, continuă să fie solicitate (Béranger, Chateaubriand, Voltaire), volume destinate în special cunoscătorilor.

Nu mai puțin interes se păstrează pentru cartea de călătorie: *Constantinople anciene et moderne, Le globe* de Balbi, și, două exemplare din cartea lui Demidov, *Voyage dans la Russie méridionale*. Biografiile lui Napoleon (inclusiv jurnalul contelui de Las Casas, *Mémorial de St. Hélène*), Byron, Shakespeare, dar și cuprinzătoarea *Encyclopédie des gens du monde*, sunt solicitate pentru că au menirea de a aprofunda cunoștințele generale și de a umaniza, de cele mai multe ori, un personaj istoric sau politic, considerat inaccesibil omului de rând. Încet, românii descoperă gustul pentru *autobiografii*, cum este cazul romanticului Étienne Pivert de Senancour (1770-1846), care, din admirație pentru Rousseau, a scris romanul autobiografic epistolar *Oberman* (1804), a cărui atmosferă metafizică este foarte greu de înțeles chiar astăzi.

În cadrul științelor exacte, uimește descoperirea unui *Traité de sfère* și a complicatului *Tables et logarithmes*, scris de celebrul astronom Lalande, volume care nu puteau fi solicitate decât de o persoană avizată în domeniu. Un *Manuel de musique* și *Manuel de l'acordeur* indică o preocupare specială pentru muzică. Cineva interesat de organizarea unei biblioteci comandase volumul *Notices et extraits de la bibliothèque du roi*, probabil în vederea organizării propriei colecții.

Periodicele cu caracter general, care vin să aducă noutățile literar-artistice, sunt foarte căutate: *Magasin théâtrale, Magasin universel* (de două ori cerut), *Annales de l'histoire naturelle (1839-1840), Univers pittoresque, Journal des connaissances utiles* (1840), *Revue britannique, Méditeranée illustrée, Musée des familles, Journal des chasseurs* (pe 4 ani!), *Galerie de la presse.*

20. ***21 august/9 septembrie.*** Cerere de cenzură[76] și factura[77] pentru coletul cu nr. 18. Factura este importantă pentru că relevă numele colaboratorului **Herzog Bossange** („*libraire à **Paris***"). Mai multe cărți, marcate de cenzor, au fost reținute pentru a fi cercetate. Factura cuprinde numeroase titluri de romane franceze nesemnificative.

Dicționarul francez rămâne un instrument de mare utilitate, căruia i se adaugă cărți pentru învățarea limbilor italiană și germană (Sforzi, *Dialogues italiens&français*, Meidinger, *Grammaire allemande*, și un *Maitre de la langue*

---

[76] *Ibidem*, dosar 1559/1846, f. 34.
[77] *Ibidem*, p. 35 f. și v.

allemande). *Les Aventures de Télémaque* continuă să hrănească imaginația, la fel ca biografia lui Napoleon. Interesul pentru grădinărit este dovedit de periodicele de profil (*Bon jardinier, Flore des jardiniers, Revue horticole*). Cărțile pedagogice ale d-nei Tastu își păstrează vechiul prestigiu și sunt încă la mare căutare (*Education maternelle, Education populaire*). Acestora li se adaugă cartea de geografie: *Le globe* al lui Balbi, *Atlas*-ul lui Defour se cer pentru orientarea generală, dar și monografiile sunt solicitate: *Constantinople ancienne et moderne*, Coquereau cu volumul *Souvenir d'un voyage*, un titlu nou *Syrie, terre sainte*, un ghid de călătorie (Mallebrun, *Guide d'un voyageur*), acestora li se adaugă *Voyage pittoresque*.

Se comandă în continuare periodice: *Revue britanique, Musée des familles, Galerie de la presse*. Romanul picaresc este reprezentat aici de Gil Blas de Santillanne a lui Lesage. În ceea ce privește istoria, Lamé Fleury se bucură de marea admirație a publicului. Din opera sa istoriografică, identificăm: *Histoire de France, Histoire grecque, Histoire ancienne, Histoire romaine*.

21. ***16 decembrie***. Cerere de cenzură[78] și factura[79] pentru coletul nr. 1, sursa **Bruxelles**, conținând cărți franceze. Este singurul caz în care se cunoaște *expeditorul*, *partenerul de afaceri* al Librăriei Fr. Bell din Bruxelles: **Adolphe Wahlen**&Compagnie. Documentul este contrasemnat, în final, de cei doi asociați, Bell și Czichak (!).

Factura cuprinde numeroase romane pentru *lecture de loisir* (Dumas, Sue, Soulié), dar și de autori consacrați (Balzac, Sand)). Regăsim traducerea din engleză a romanului istoric *Marie de Bourgogne* de James, alături de celebrele în epocă, *Leçons de litérature* de Noël. Cititorii avizați deja cu privire la creațiile titanilor, preferă volumele de *opere*: Lamartine, Balzac, alții doresc periodicele, în paginile cărora găsesc numeroase comentarii asupra vieții social-literar-artistice din capitalele occidentale. Alături de cunoscuta *Revue de Paris*, apare un titlu nou *Soir et matin*.

Deși acum lipsește cartea de călătorie, ca și memoriile, tratatul de geografie al lui Balbi se bucură de apreciere (4 exemplare). Cartea de istorie care se cere prin această factură este o carte serioasă. Dacă *Abregé de l'histoire romaine* poate fi citită de un elev de gimnaziu, *Révolution française* a lui Thiers este adresată deja cunoscătorilor. Prin structura sa, factura de la Wahlen pare a se adresa mai mult unui public feminin, deși Thiers și Balzac cer o lectură profundă, destul de îndelungată pentru a fi înțeleși.

1842. 22. ***26 februarie/10 martie***. Cerere de cenzură[80] și factura[81] pentru lada cu nr. 19, sursa **Paris**, conținând cărți franceze.

Factura are un profil de mare diversitate, cuprinzând, în general, carte de bună calitate, care se citește și astăzi. Periodicele cerute au nume cunoscute: *Revue britanique* (1837-1839), *Musée de famille*, t(om) 8, *Gallérie littéraire*.

[78] *Ibidem*, dosar 1389/1845, f. 47.
[79] *Ibidem*, f. 50.
[80] *Ibidem*, f. 49.
[81] *Ibidem*, f. 51.

Literatura pentru copii este reprezentată de reviste: *L'enfance pittoresque* (2 vol., ediția negru şi color), *Recréation des enfants* (ediția negru şi color), *Amusements de l'enfance*, *Géographie parlante* (negru şi color), dar şi de cărți speciale: *Phisiologie des enfants, Le livre des petits garçons, Modèles et lectures, Maximes et modèles*.

Cartea de geografie, dacă este ilustrată, are un mare succes de librărie: *Méditéranée illustrée, Alpes er Pyrénnée, Syrie illustrée, Constantinople ancienne et moderne*. Remarcăm un anumit interes pentru Orientul îndepărtat, prin dorința de a cunoaşte *L'Inde et Chine*. Dintre clasici, mai căutați sunt La Fontaine (2 ex.), Ségur, Fénelon şi – de ce nu? – Voltaire, Chateaubriand, şi chiar un Shakespeare în ediție franceză. Se observă un interes crescând pentru arta de a întreține o corespondență vie şi spirituală (Fresse Monval, *Manuel épistolaire*) şi, mai mult decât atât, legăturile între firme (*Coréspondance comérciale*). Pentru asimilarea noțiunilor elementare de limbă franceză, fuseseră comandate *Abécédaire français*, în ediție alb-negru şi color (2 ex.); de această dată, dicționarele sunt mai puțin solicitate (Raymond, 1 ex.).

Se poate aprecia că ceea ce dă caracteristica acestei facturi sunt *Les physiologies*, deosebit de căutate în epocă, pe de o parte pentru amusamentul literar, pe de altă parte pentru impresia falsă de profunzime literară; se cuvine menționat faptul că *fiziologiile*, despre care s-a spus că îşi găsesc rădăcinile în bestiariile medievale, au avut un mare succes la public, mai ales după ce Brillat Savarin şi Balzac şi-au publicat volumele, care aveau să devină vârful de lance al acestei specii literare. Prin această factură au fost furnizate librăriei Bell, în afara volumului *Physiologie des enfants*, mai multe titluri de gen: *Physiologie du bourgois, de campagne, du voyageur, du journaliste, des Champs Elisées, du carnaval, du chasseur, du portière (!), de lorette, du médecin*.

23. ***8 martie***. Cerere de cenzură[82] pentru lada cu nr. 163[83], conținând cărți franceze, sursa **Bruxelles**, fără factură. În lipsa facturii, nu se poate face nici un comentariu cu privire la autori, titluri şi cantitatea cărților importate.

24. ***4 mai***. Cerere de cenzură[84] şi factura[85] pentru „un ballot de livres allemands venant de **Leipzig**" cu nr. 30. Observații: remarcăm un Walter Scott în 52 volume. Factura este semnată Bell C^{nie} şi Czihak, nesemnificativă pentru cartea franceză. Scris neglijent, ilizibil.

25. ***30 octombrie***. Cerere de cenzură[86] şi factura[87] pentru coletul cu nr. 4, sursa **Bruxelles**, conținând cărți franceze.

Caracteristica facturii o reprezintă romanele nesemnificative, în genul *Le dragon rouge*. Atrage atenția impresionanta colecție *Oeuvres complètes* de Paul de Kock (114 vol.). În afara unor nume cunoscute ca Balzac şi Souvestre,

---

[82] *Ibidem*, dosar 1012/1842, f. 8.
[83] Factura coletului nr. 163, din 22 iunie 1846, de la Bruxelles, este redată în *Anexe I*.
[84] ANI, fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1012/1842, f. 16.
[85] *Ibidem*, f. 17.
[86] *Ibidem*, f. 3.
[87] *Ibidem*, f. 5.

majoritatea romanelor nu au autorul menţionat, iar titlurile nu spun mai nimic, sugerând doar apartenenţa la o categorie nu foarte preţuită de N. Iorga („romanţuri"). La acest gen, Soulié este cel mai bine reprezentat, cu titlurile: *Les 4 soeurs, Marguerite, Les forgerons.*

Învăţarea literaturii franceze continuă să se facă după manualul lui Noël (*Leçons de littérature*). Dintre personalităţile istorice întâlnim doar numele eroinei naţionale, Jeanne la Pucelle, şi pe acela al lui Napoleon. Slab reprezentate de această dată sunt periodicele (*Revue de Paris*, 1841). Atrage atenţia cartea lui Francois Arago (1786-1853), foarte cunoscută în epocă, *Voyage autour du monde.*

26. ***29 noiembrie.*** Cerere de cenzură[88] şi factura[89] pentru lada cu nr. 31, „venant de **Leipzig**", conţinând cărţi germane. Factura este semnată de Bell şi Czihak. Lista cuprinde 16 titluri de carte germană, nesemnificative pentru cartea franceză. Scris neglijent, ilizibil.

1843. 27. ***5/17 martie.*** Cerere de cenzură[90] şi factura[91] pentru lada cu nr. 21, sursa **Paris**, conţinând cărţi franceze. Factura poartă semnătura lui Bell şi Czihak şi are un caracter didactic.

Noël şi Chapsal sunt foarte bine reprezentaţi, prin *Grammaire française* (15 ex.!), *Grammaire latine* (4 ex.), *Corrigé des éxamens* (5 ex.). Lamé Fleury (*Histoire ancienne, Histoire moderne şi Histoire sainte*) şi Levi (*Histoire générale, Enigmes historiques*) reprezintă cartea de istorie. Absenţa romanelor de dragoste şi numeroasele exemplare din *Encyclopédie des gens du monde* (22) vin să întărească opinia că avem o comandă didactică.

28. ***7/19 iunie.*** Cerere de cenzură[92] şi factura[93] pentru lada cu nr. 22, sursa **Paris**, conţinând 156 de cărţi franceze. Factura poartă semnătura lui Bell şi Czihak şi cuprinde carte didactică.

Pentru aprofundarea gramaticii franceze se apelează la cunoscutul Noël (25 ex.!), pentru cea italiană se preferă Vergani (4 ex.), dar nici caligrafia germană nu era neglijată (6 ex.). Pentru literatura franceză, se preferă cursurile lui Villemain (1 ex.) şi Gamien (2 ex.). Literatura antică este prezentă prin Ovidiu şi Juvenal, în varianta franceză. Dicţionarele franceze (Boiste, 2 ex., şi Henschel, 1 ex.) atestă interesul pentru asimilarea unei limbi corecte. Fénelon continuă să trezească interesul (6 ex.), Mme de Staël se citeşte în volumul care reuneşte creaţia atât de controversată (*Oeuvres*). Precursorul poeziei romantice franceze, André Chénier, îşi câştigă cu greu teren într-o zonă atât de îndepărtată. Cele 20 de hărţi ale Europei şi alte 13 ale lumii sugerează o comandă didactică.

---

88 *Ibidem*, dosar 1101/1843, f. 31.
89 *Ibidem*, f. 30.
90 *Ibidem*, f. 14.
91 *Ibidem*, f. 20.
92 *Ibidem*, dosar 1559/1846, f. 51.
93 *Ibidem*, f. 53.

29. ***August*** s.a. Factura fără cerere de cenzură, coletul nr. 3[94], fără dată, sursa **Paris**, nesemnată, sigla FBC (Frederic Bell et Compagnie), cu mențiunea pe antet à Tsihak (!), intercalată printre documentele anului 1843.

Caracteristica acestei facturi o reprezintă cartea italiană și engleză, alături de cea franceză de bună calitate. În ceea ce privește cartea italiană, Silvio Pellico (*Mie prigioni*) se citește în original, ca și *Divina Comedie*, Manzoni, Metastasio, Bentivoglio, și chiar poezie (*I quattre poeti italiano*). Pentru asimilarea englezei, se cere un dicționar de pronunțare (*Pronouncing Dictionnary*).

Biografiile personalităților europene continuă să fie căutate (*Biographie universelle*). Operele lui Byron, Molière, Chateaubriand, Bernardin de St. Pierre, Boileau, dar și antologii (*Chef-d'oeuvre tragiques, historiques, comiques!*), Mme de Montpensier, Voltaire, dovedesc un gust ales. Dintre dicționarele franceze, autori ca Boiste și Laveaux sunt din nou ceruți pe piață. Gramaticile se bucură de succes egal (L'Homond, *Grammaire latine* și *Grammaire française*, Jaubert, *Grammaire turque*).

Interesul pentru istorie se păstrează treaz. Deși se cer istorii generale (*antică, romană*, tratatul deja cunoscut al lui Levi), constatăm un interes special pentru istoriile naționale: istoria Franței (Lavallée, *Histoire des Français*, Saint Ouën, *Histoire de France*, Anguetil, *idem*), a Veneției (Daru, *Histoire de Venise*), a statelor germane (Phisher, *Histoire d'Allemagne*).

30. ***21 septembrie***. Cerere de cenzură[95] și factura[96] pentru lada cu nr. 20, sursa **Paris**, conținând cărți franceze.

Numărul mare de volume (până la 30), absența romanelor de dragoste și caracterul general al titlurilor ne conving că avem o comandă didactică. Literatura pentru copii ocupă un spațiu semnificativ: *Historiette pour les enfants* sunt comandate în număr de 30 exemplare. O parte din destinatarii comenzii intenționau să aprofundeze cunoștințele de limbă germană cu ajutorul dicționarului franco-german (6 ex.) și a dicționarului de conversație (1 ex.).

Constatăm prezența consistentă a cărții de istorie: tratatul lui Levi (*Histoire*), Goldsmith (*Histoire romaine, Histoire grecque*), biografii ale lui Napoleon (Norvin, 3 ex., Balzac, 4 ex.). Cele 10 ex. din *Méthode calligraphique* arată ponderea acestei discipline în cadrul programei școlare.

31. ***10 noiembrie***. Cerere de cenzură[97] și factura[98] pentru coletul nr. 1, conținând 32 de volume nesemnificative, în limba germană, sursa **Leipzig**.

32. ***27 decembrie***. Cerere de cenzură[99] și factura[100] pentru lada cu nr. 115, sursa **Bruxelles**, conținând cărți franceze.

[94] *Ibidem*, dosar 1101/1843, f. 9.
[95] *Ibidem*, f. 19.
[96] *Ibidem*, f. 21.
[97] *Ibidem*, dosar 1559/1846, f. 54.
[98] *Ibidem*, f. 56.
[99] *Ibidem*, dosar 1101/1843, f. 38.
[100] *Ibidem*, f. 41.

Factura cuprinde o cantitate însemnată de carte franceză, din nefericire nu se precizează nici numărul volumelor, nici numărul exemplarelor dintr-un titlu. Impresionează prin calitatea cărții. Probabil e vorba de o comandă didactică. Bineînțeles că *Dictionnaire de l'Académie* rămâne în actualitate, ca și dicționarele simple (Lassargne), dar încep să pătrundă dicționare speciale (*de conversație, de rime*).

Istoria generală este mai mult solicitată (*Histoire universelle, Histoire générale de l'Europe*; Guizot, *Histoire moderne*; Michelet, *Histoire moderne*) decât istoria Franței (Thiers, *L'Histoire du Consulat et de l'Empire*). Biografiile feminine (*M-elle de La Vallière, Mme de Maintenon, Melle de La Fayette*) dezvăluie interesul pentru istoria romanțată a Franței. Atrag atenția cărțile de medicină generală (*Médecine de soi-même, Médicine des familles*), ceea ce indică un interes crescând pentru igiena și sănătatea familiei. Romanul istoric este reprezentat de Dumas și Sue, cu titluri deja cunoscute.

33. ***28 decembrie***. Factura[101] pentru lada nr. 5, sursa **Bruxelles**, cuprinzând cărți franceze. Factura este contrasemnată de Bell și Czihak.

Cuprinde *Oeuvres complétes* de Lamartine, Mme D'Abrantès și unii iluștri necunoscuți astăzi: Karr, contesa Dasch, Paul de Kock, Desbordes-Valmors, Marryot. Din opera lui Chateaubriand se repetă *Atala* și *Réné*. Cele 60 de exemplare *Abécédaire français* oferă o imagine palidă cu privire la ponderea pe care o ia limba franceză, în anii '40-'50, în programa școlară moldoveană.

Tot din 1843, avem o factură pentru coletul cu nr. 43, nedatată[102] și fără cerere de cenzură; transportul vine de la ***Leipzig*** și conține în majoritate cărți germane și câteva franceze. Dumas continuă să se bucure de același mare succes printre moldoveni, regăsim nu mai puțin de opt titluri în limba germană. Printre alți autori francezi cunoscuți, regăsim pe Sue, contesa Dash, în ediție germană! Ultimul exemplar, *Fizica* lui Claude Puillet (inventatorul galvanometrului) este, de asemeni, tot o ediție în germană, ca și Thiers, *Geschichte der Franzözischen Révolution*.

1844. 34. ***14 martie***. Cerere de cenzură[103] și factura[104] pentru coletul cu nr. 14, sursa **Paris**, conținând carte franceză.

Deși cuprinde mai mult periodice (*Univers pittoresque*, nr. 492-509, *Journal des démoiselles, Revue brittanique, Journal des chasseurs, Gallerie de la presse, Journal des connaissances utiles*), atrage atenția cartea de istorie (Hammer, *Histoire de l'Empire ottoman*) și biografiile (Feller, Vernet).

35. ***5 mai***. Cerere de cenzură[105] și factura[106] pentru lada cu nr. 25, sursa **Paris**, conținând cărți franceze. Factura este contrasemnată de Bell și Czihak.

---

[101] *Ibidem*, f. 13.
[102] *Ibidem*, f. 40.
[103] *Ibidem*, dosar 1110/1843-1844, f. 1.
[104] *Ibidem*, f. 2.
[105] *Ibidem*, dosar 1389/1845, f. 7.
[106] *Ibidem*, f. 9.

Poezia pare să caracterizeze această factură (Béranger, Musset, Lamartine, Byron în variantă franceză, Desbordes-Valmore). Dintre clasici identificăm pe Molière (*Oeuvres*). Spiritul lui Voltaire (*Histoire de Charles XII*) continuă să fie apreciat. Alături de cunoscutul *Dictionnaire de l'Académie*, se răspândesc dicționarele speciale (historique, 2 ex., de commerce, 1 ex.). Regăsim 13 abecedare de limbă franceză, dar și cărți destinate avansaților, care studiază literatura (Levi, *Littérature française*, St. Remy, *Science de la conjugaison*, Villemain, *Cours de littérature*, Levi, *Esquisses littéraires*, 3 ex.).

36. ***17/29 mai***. Cerere de cenzură[107] și factura[108] pentru lada cu nr. 28, sursa **Bruxelles**, conținând cărți franceze. Factura cuprinde un număr de 47 exemplare, mai puține periodice (*Revue britannique* pe anul precedent) și mai multe romane, unele de calitate (Balzac, Dumas, Sandeau, Souvestre), altele intrate în uitare (contesa Dasch, Kock). Biografia lui Froissart sugerează încă o dată interesul moldovenilor pentru istoria medievală franceză.

37. ***12/24 iunie***. Cerere de cenzură[109] și factura[110] pentru lada cu nr. 35, conținând 70 de volume germane, sursa **Leipzig**.

1845. 38. ***29 ianuarie***. Cererea de cenzură[111] și factura[112] pentru coletul nr. 36, conținând cărți germane, sursa **Leipzig**. Se remarcă cele 2 exemplare din Carnelle, *Méthode sur la guitare*, celelalte sunt cărți germane.

39. ***21 februarie***. Cerere de cenzură[113] și factura[114] pentru lada cu nr. 213, sursa **Bruxelles**, conținând cărți franceze. Factura este contrasemnată de Bell și Czihak. Cu excepția unui periodic (*Revue de Paris*, 1844, t. 1-7), factura cuprinde romane deja cunoscute ale lui Dumas, Sand, Karr, Soulié sau ale unor autori anonimi, nesemnificativi.

40. ***26 aprilie***. Cerere de cenzură[115] pentru „10 grammaires grecques", fără nici un alt detaliu. Sursa necunoscută.

41. ***12/24 iulie***. Cerere de cenzură[116] în limba germană și factura[117], semnată de Bell și Schwartz pentru coletul nr. 35, conținând 70 de volume de carte germană, sursă **Leipzig**. Dintre ele se remarcă ediția germană din *Fizica* lui Pouillet[118], inventatorul galvanometrului, scrisă în colaborare cu Müller, o *Chemie* de Graham Otto, o ediție Goethe cu *Faust* și *Werther's Leiden*.

---

[107] *Ibidem*, f. 60.
[108] *Ibidem*, f. 62.
[109] *Ibidem*, f. 4.
[110] *Ibidem*, f. 6.
[111] *Ibidem*, dosar 1559/1846, f. 3.
[112] *Ibidem*, f. 5.
[113] *Ibidem*, dosar 1389/1845, f. 26.
[114] *Ibidem*, f. 28.
[115] *Ibidem*, f. 34.
[116] *Ibidem*, f. 32.
[117] *Ibidem*, p. 33.
[118] Claude Pouillet (1790-1868) a scris mai multe lucrări despre căldură și electricitate, este autorul unei legi care îi poartă numele.

42. *31 august*. Cerere de cenzură[119] depusă de Bell și Schwartz pentru „1 caisse de livres nr. 358" (intercalată în dosarul pentru anul 1843 !), și factura[120], **sursă necunoscută**, conținând cărți franceze. Detalii cu privire la acest transport găsim la R. Rosetti, care citează raportul lui Barozzi cu o dată mult mai târzie: **24 septembrie**. Conform acestui raport, cenzura a confiscat volumul *18 mois à St. Petersburg*, iar Bell primea contravaloarea volumului[121].

Factura conține carte de literatură, semnată de nume consacrate în literatura franceză, dar, în primul rând, se cuvine mențiunea unei colecții celebre în epocă, *Panthéon littéraire*. Înființată în 1835, de Buchon, colecția cuprindea opere ale scriitorilor europeni, dintre cele mai diferite. Până în 1859, când și-a încetat apariția, în această colecție au fost publicate nu mai puțin de 139 de volume, unele se regăsesc pe această factură. Dintre volumele lui Lamartine, regăsim: *Chute d'un ange, Revueillements, Poésies diverses, Mort de Socrate, Méditations*. Bine reprezentat, Balzac apare cu titluri mai puțin cunoscute: *Lys dans la valée, L'Istraélite, Béatrix, Rivalités, Grand homme, Princesse parisienne, Vautrin, Clotilde, Fleurs de bois, Jâne la pâle, Annette, Petits manèges d'une femme,* dar și celebrul *Peau de chagrin. Confession d'un enfant du siècle*, publicat de Musset în 1836, era atât de cunoscut încât autorul nu a mai fost indicat. Operelor de mai sus li se adaugă romane *de loisir*, foarte citiți în epocă: Dumas, Féval, contesa Dash, Sandeau, Soulié, Souvestre. Factura abundă în romane istorice și cele cu nume feminine, specifice în epocă.

Se remarcă un exemplar din *Eulenspiegel*, și romanul lui Silvio Pellico, *Mei prigioni*, care nici de astă dată nu este remarcat de cenzură. În ceea ce privește *Guillaume Tell*, al cărui autor nu este menționat, suntem înclinați să credem mai degrabă că este vorba despre varianta franceză a dramei lui Schiller (1804), decât libretul operei lui Rossini (1829).

43. *25 octombrie*. Cerere de cenzură[122] pentru coletul nr. 28, de la **Leipzig**, cuprinzând cărți germane.

44. *5 noiembrie*. Cerere de cenzură[123] pentru „un petit paquet" cu nr. 3, conținând numai 20 de exemplare din *Almanach de Gotha*, sursa **Leipzig**. Este cunoscuta revistă, publicată anual din 1763, în franceză și germană.

45. *29 noiembrie*. Cerere de cenzură[124] și factura[125] pentru coletul nr. 331, sursa **Bruxelles**, conținând cărți franceze. Aceasta este cea mai mare factură a casei Bell. Ea cuprinde o cantitate mare de literatură franceză. Factura pare să fi fost făcută de un specialist: ordinea alfabetică a autorilor, precizarea numărului de volume și al exemplarelor din fiecare titlu dau valoare deosebită acestui document. Majoritatea autorilor sunt necunoscuți, dar printre ei identificăm

---

[119] *Ibidem*, dosar 1101/1843, f. 33.
[120] *Ibidem*, f. 35.
[121] Radu Rosetti, *Despre censura...*, II, Documentul nr. 8, f. 414-415.
[122] ANI, fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1389/1845, f. 38.
[123] *Ibidem*, f. 70, și precizarea expresă a lui Bell, la p. 71.
[124] *Ibidem*, f. 23.
[125] *Ibidem*, f. 76-79.

celebrități (Tasso, Molière, Balzac, Musset, Sand), uneori în volume de *Oeuvres* (Hugo, Sand, Dumas, Lamartine repetat). Romanele (Dumas, Kock, Sandeau, Soulié, Souvestre, Sue, Féval, contesa Dasch etc.) formează majoritatea copleșitoare a titlurilor. Ca o noutate, apare Vigny.

Noël apare cu un volum necunoscut *Dictionnaire de la fable* (2 ex.). *Codurile* de diverse facturi atrag cititorii (*Code de la conversation, de l'amour, langage de fleurs*). Cărțile de istorie științifică – cu autori recunoscuți, ca Thiers (*L'Histoire du Consulat et de l'Empire, Révolution française*, nici acest ultim volum nu a atras atenția cenzurii) și Michelet (*Histoire de Luther*) – cedează teren în fața istoriei romanțate.

46. ***30 noiembrie***. Cerere de cenzură[126] și factura[127] pentru lada cu nr. 29, conținând cărți germane, expediate de Ch. E. Kollmann din **Leipzig**, același colaborator care, în 1841, trimitea factura 48 (14/26 martie). Document nesemnificativ pentru cartea franceză.

1846. 47. ***4 ianuarie***. Cerere de cenzură[128] și factura[129] pentru „un ballot de livres allemands", cu nr. 42, sursa **Leipzig**, conținând carte germană și franceză.

Factura cuprinde, în majoritate, carte germană. Identificăm ediții în germană din Dumas (*Contele de Monte Cristo, Dame von Monsoreau, Bastard, Fernande*), Sue (*Le juif errant*) și chiar Byron. Nu lipsește istoria: *Geschichte Louis-Philippe, Weltpanorama*, Bottger, *Geschichte des Deutschen Volkes*.

48. ***18 ianuarie/2 februarie***. Factura[130] „d'un petit paquet de livres allemands" cu nr. 70, sursa **Leipzig**, printre care se găsesc 2 exemplare din Dumas, *La Dame de Monsoreau*.

49. ***14/26 martie***. Cerere de cenzură[131] pentru „une caisse de livres francais", **sursa necunoscută**. În lipsa facturii, nu se pot face comentarii asupra conținutului coletului.

50. ***18/30 martie***. Cerere de cenzură[132] și factura[133] pentru lada cu nr. 20, sursa **Bruxelles**, conținând cărți franceze. Factura cuprinde numeroase romane, cu autori cunoscuți (Balzac, Dumas, Hugo, Musset, Sand, ducesa d'Abrantès), mulți autori la modă în perioada respectivă, astăzi uitați (contesa Dasch, Karr, Kock, Soulié). Volumele lui Goethe (*Faust*) și Hoffmann (*Contes fantastiques*) întăresc pătrunderea literaturii germane de calitate prin filieră franceză. Pe această factură este înregistrată puțină carte de călătorie (*Milan, Venise, Rome, Naple*) și nu apare deloc literatură pentru copii sau pentru învățarea limbilor străine.

---

[126] *Ibidem*, dosar 1389/1845, f. 52.
[127] *Ibidem*, f. 53.
[128] *Ibidem*, dosar 1559/1846, f. 36.
[129] *Ibidem*, f. 39.
[130] *Ibidem*, dosar 1390/1945, f. 34.
[131] *Ibidem*, dosar 1559/1846, f. 25.
[132] *Ibidem*, f. 44.
[133] *Ibidem*, f. 42-43.

51. ***19 aprilie.*** Cerere de cenzură[134] şi factura[135] pentru lăzile nr. 1 şi 2, sursa **Paris**, conţinând cărţi franceze. Factura este deteriorată pe prima pagină, jos, în stânga, ceea ce creează dificultăţi de identificare a autorilor din zona respectivă. Deşi nu găsim însemnarea pe document, unele titluri ar fi trebuit, în mod normal, să atragă atenţia cenzorului (*Les prisons de l'Europe*). Altădată, titluri mai puţin periculoase fuseseră reţinute.

Atrag atenţia *Oeuvres* de Ronsard, Buffon, J.J. Rousseau, Shakespeare, Scribe (?), Gavargi (?), fără a neglija alţi autori la fel de celebri (Lesage, Hugo, Scarron). *Milles et un jour* şi *Voyage de Gulliver* au încântat copiii, adolescenţii şi adulţii, atunci ca şi acum. Deşi lipsesc titluri referitoare la învăţarea limbilor şi literaturilor, sunt numeroase cărţile cu caracter pedagogic: Tastu, *Education maternelle,* Berquin, *Ami des enfants*, *Les petits français*, cu autor necunoscut; *Bibliothèque de la jeunesse, Mythologie illustrée* etc. Tot la educaţie, dar pentru adulţi, se referă volumul lui Roussiron, *De l'action du tabac sur la santé* ori un altul, intitulat semnificativ *Philosophie de la vie conjugale.*

52. ***22 iunie/3 iulie.*** Cerere de cenzură[136] pentru coletul cu nr. 39, **sursă necunoscută**, conţinând cărţi franceze, cu menţiunea înscrisă la subsol „et 1 paquet sous notre adresse". Documentul poartă semnătura Bell şi Ulehmann. În lipsa facturii, nu se pot face comentarii.

53. ***22 iunie.*** Cerere de cenzură[137] şi factura[138] pentru lada cu nr. 163, sursa **Bruxelles**, conţinând cărţi franceze. De regulă, în această factură autorii sunt neglijaţi, cu mici excepţii: Vigny, Karr, Sue. Titlurile indică romane nesemnificative. Un interes deosebit prezintă lucrările lui Michelet: *Me de France, M^e romaines, de Nico*, *Précis* de la M. de France, *Introduction, Principes de la Philosophie* (?). Întrucât celebrul istoric, Jules Michelet, nu are în lista operelor sale titlurile menţionate mai sus (care au un caracter de popularitate), sunt probleme de identificare a autorului. Există tentaţia de a le atribui soţiei sale, Adèle, dar aceasta, în 1846, nu devenise încă doamna Michelet şi nu putea semna cu acest nume. Nici filosofului Charles Louis Michelet (1801-1893) nu i se pot atribui, pentru că nici pe lista sa de lucrări nu se regăsesc aceste titluri.

54. ***25 iunie.*** Cerere de cenzură[139], semnată Bell şi Schwartz, şi factura[140] pentru lada cu nr. 187, sursa **Bruxelles,** conţinând cărţi franceze. Factura cuprinde literatură, în tiparele deja cunoscute. Nume celebre ale unor literaţi (Chateaubriand, Dumas, Féval, Sand, Sue, Soulié) se îmbină cu cele ale istoricilor Thiers, Levi şi Guizot, Lamé Fleury, cu titlurile deja menţionate. *Histoire d'Angleterre*, scrisă cu mai mult timp în urmă (1754-62) de Hume, se citeşte acum, probabil ediţia prelucrată lui Smolett.

[134] *Ibidem*, f. 11.
[135] *Ibidem*, f. 10.
[136] *Ibidem*, dosar 1559/1846, f. 19.
[137] *Ibidem*, f. 19.
[138] *Ibidem*, f. 21.
[139] *Ibidem*, dosar 1559/1846, f. 26.
[140] *Ibidem*, f. 31.

55. ***8/20 iulie.*** Cerere de cenzură[141], semnată Bell şi Schwartz, pentru „un paquet de livres instructifs pour les enfants“, care conţin 3 titluri în limba germană (dintre care un *Modernischen Grammatik*), în 12, 6 şi 3 exemplare, din **sursă necunoscută**.

56. ***15/27 iulie.*** Cererea de cenzură[142] şi factura[143] lui Bell pentru coletul nr. 41, conţinând *cărţi germane*, sursa **Leipzig**. Identificăm carte franceză tradusă în germană, cu nume răsunătoare: Dumas, Hugo, Rousseau, Sue, şi o ediţie *Werke* de Shakespeare.

57. ***19/31 august.*** Cerere de cenzură[144] şi factura[145] pentru lada cu nr. 244, sursa **Bruxelles**, conţinând cărţi franceze. Factura cuprinde cunoscutele romane ale lui Dumas, Sue, Féval, cărora li se adaugă, ca printr-o minune, *Oeuvres* de Balzac. O noutate o reprezintă cărţile de ocultism (*L'art d'expliquer les songes, l'art de tirer les cartes, l'Art de connaître l'avenir*) şi cele cu caracter etnografic, care arată un interes deosebit pentru cunoaşterea particularităţilor altor popoare, altfel decât din perspectivă istorică şi geografică, cum am mai întâlnit deja (*Moeurs, usages, costumes et bons les peuples, Monuments de tous les peuples, Costume du Moyen Âge*).

58. ***21 septembrie.*** Cerere de cenzură[146], fără factură, pentru lada cu nr. 20, **sursa necunoscută**, conţinând cărţi franceze. În lipsa facturii, nu se pot face comentarii.

59. ***31 septembrie/12 octombrie.*** Cerere de cenzură[147] pentru „des Almanach de Gotha“, venite de la **Leipzig**. Bell mai primise 20 de exemplare din acelaşi titlu, prin factura din 5 noiembrie 1845.

60. ***28 noiembrie.*** Cerere de cenzură[148] şi factura[149] pentru lada cu nr. 4, sursa **Paris**, conţinând cărţi franceze. Chiar dacă majoritatea titlurilor sunt de literatură, vom constata că lipsesc romanele „uşoare“, care au cedat locul autorilor de rezonanţă. Acum avem o factură pentru un public cu gustul rafinat, înclinat spre muzică şi cunoştinţe de geografie şi istorie, care conferă acestei comenzi nu un caracter didactic, ci unul de maximă seriozitate.

Dicţionare sunt din nou cerute, mai puţin cele de limbă franceză (Henschel, *Dictionnaire français-allemand, allemand-français*, Beschrelle, *Dictionnaire français*) şi mai mult dicţionarele pe specialităţi: Bergier, *Dictionnaire de théologie, Dicţionnaire de médicine usuelle, Dicţionnaire philosophique*, Guizot, *Dictionnaire des sinonymes*, d'Orbigny, *Dictionnaire d'histoire naturelle.* Deosebit de căutate sunt periodicele: *Journal des*

---

[141] *Ibidem*, f. 29-30.
[142] *Ibidem*, f. 16.
[143] *Ibidem*, f. 17.
[144] *Ibidem*, f. 48.
[145] *Ibidem*, f. 49.
[146] *Ibidem*, f. 71.
[147] *Ibidem*, f. 50.
[148] *Ibidem*, f. 40.
[149] *Ibidem*, f. 41 f. şi v.

desmoiselles pentru anii 1845-1846, *Journal des économistes, Revue des deux monde pentru 1846, Annuaire des sciences et des lettres, Musée des familles, Dimanches des enfants, Gallerie des Versailles, La matinée* (!), *L'illustration.*

Cartea de drept indică interesul special pentru un domeniu îndelung studiat în această perioadă (numărul studenților români care studiau dreptul în străinătate este în continuă creștere în deceniile 4-5: *Codes Français*, Paillich, *Manuel du droit français*, Fench, *Recueil complet des travaux du Code civil*, Macarel, *Manuel du droit rural.*

Scriitorii clasici se regăsesc pe factură (Scarron, Sevigné, d'Abrantès, Fleury), dar par să cedeze locul contemporanilor: Balzac, Soulié, Béranger, Souvestre. Volumele de *Oeuvres*, care nu se adresează, în nici un caz, unor diletanți, sunt numeroase: Scarron, Byron, Schiller, și Shakespeare (!), Gavarny, Duval, Béranger, Molière, Beaumarchais, Voltaire, Chateaubriand, Malherbe, Corneille, Racine, Boileau etc. Opera franceză captează interesul suprastructurii sociale prin Touchard-Lafosse, *Chroniques de l'Opéra*, Bellini, *Il Pirata*, Donizetti, *Lucretia Borgia*, Mayerbeer, *Huguenoto* și revista de profil, *France dramatique.*

Se remarcă îndeosebi cartea de călătorie, care, de astă dată, nu mai este sub formă de memorii, ci adoptă o formă modernă, *ghidul* național: Germania, Franța, Elveția, Italia, Algeria (harta) și chiar un ghid continental (Europa!). Pentru Orientul Îndepărtat, cartea de acest gen oferă aspecte mai puțin cunoscute, în special despre China (Old-Nik – evident, pseudonim – *Chine ouverte, Empire chinois illustré, Oeuvres chinois des différents auteurs*...).

Istoria, ca totdeauna, ocupă un loc de frunte. Pentru Anglia, se cer doar două titluri (Goldsmith, *Histoire d'Angleterre,* și Guizot, *Révolution d'Angleterre*), pentru că Franța captează acum interesul general, prin: Lavalée, *Histoire des Français, Les Français sous Louis XVI,* Norvin, *Histoire de Napoléon, Atlas de l'histoire de la révolution française*, și, bineînțeles, cunoscutul Thiers, cu tratatul său, *Histoire du Consulat et de l'Empire.*

Unul din beneficiarii fideli ai librăriei lui Bell era interesat să învețe terminologia comercială în limba engleză (Spirs, *Termes de commerce anglais*). Nu este exclus ca aceeași persoană să fi comandat și tratatul lui Blanqui, *Histoire de l'économie politique* ori revista de profil, *Journal des économistes*. O noutate o reprezintă cartea de religie, care nu are un caracter de dogmă, ci mai mult de cultură religioasă: Lignon, *Theologie*, Givillon, *Bibliothèque des Saintes Pères*, Fleury, *Petit Catéhisme.*

61. ***29 noiembrie***. Cerere de cenzură[150] și factura[151] pentru lada cu nr. 353, sursa **Bruxelles**, conținând cărți franceze. Este o comandă cu multă literatură specifică epocii: Dumas, Feval, Soulié, Sue, Souvestre, Kock, contesa Dash, printre care se regăsește un Balzac (*Misères de la vie conjugale*). Mențiunile repetate de *suite* indică o comandă precedentă, pe volume. Cartea de istorie este

[150] *Ibidem*, dosar 1656/1848, f. 5.
[151] *Ibidem*, f. 6.

reprezentată de Thiers (*Atlas du Consulat*) şi *Les rois contemporains*, cu autor necunoscut.

1848. 62. ***4/16 ianuarie***. Cerere de cenzură[152] şi factura[153] pentru lada cu nr. 50, sursa **Leipzig**, conţinând „livres allemands". Deşi în cererea de cenzură se precizează, în mod expres, că au sosit cărţi germane, puţine nume sunt germane, iar titlurile sunt traduse în franceză. Factura este incompletă, cel puţin ultimul rând a fost tăiat. Continuă să impresioneze lectura foarte târzie a lui *Télémaque*, probabil o lectură didactică neactualizată tocmai într-o perioadă în care literatura pentru copii este foarte bogată. Numeroase *Oeuvres* poartă nume celebre: Shakespeare, Byron, Heine, Lessing, Frederic cel Mare (ultimul titlu), dar şi autori uitaţi astăzi, ca Mme Pischler, Chamisso, Spindler.

Deşi se păstrează interesul pentru limbile clasice (Schulze, *Grammaire latine*, Münich, *Grammaire du grec moderne*), constatăm acelaşi interes crescând pentru limbi şi literaturi moderne: franceză (Mozin, *Grammaire française*, Mabire, *Exercices*), engleză (Goetze, *Grammaire anglaise*), germană (Schwale&Schlüpfell, *Littérature allemande*), italiană (Torsanari, *Grammaire italienne*, Valentin, *Conversation italienne*) şi chiar rusă (Schmidt, *Dialogues en russe*). Dicţionarele nu mai ocupă o pondere semnificativă (Weber, *Dictionaire portatif*, Wolfsheng (!), *Dictionnaire*, probabil, german) în această comandă şi nici biografiile (Ainsworth, *Jacques le II*).

Modalitatea de a integrare în realitatea politicii contemporane prin cartea de istorie se păstrează. *Girondins* menţionat în factură este, în fapt, *Histoires des Girondins* a lui Lamartine, volum care tocmai văzuse lumina tiparului în anul precedent (era deci, o noutate!) şi, dacă ţinem seama şi de convingerile revoluţionare ale poetului şi de titlul amintind Marea Revoluţie, este a mirării că nu apare semnul de atenţionare al cenzorului. Un volum cu autor necunoscut (*Abrégé de l'histoire générale*), Becker cu *Histoire générale*, Stern cu *Livre de sentences historiques* completează seria cărţilor istorice din această factură. Li se adaugă *Guide diplomatique* şi *Récueil des tratats*, cu menirea de a completa tabloul politic contemporan. Atrage atenţia volumul lui Schott, *Contes valaques*, unul din puţinele volume comandate, care se referă la poporul român.

63. ***28 martie***. Cerere de cenzură[154] şi factura[155] pentru lada cu nr. 35, sursa **Bruxelles**, conţinând cărţi franceze. Constatăm absenţa cărţilor pentru învăţarea limbii franceze, din cunoscutul Noël şi Chapsal nu avem decât o *Mythologie*, nesemnificativă. Avem însă volumul lui Sadler, *Cours de la langue anglais*.

Câtorva romane *uşoare*, semnate de Dumas, Sue, Soulié, Karr, li se adaugă un interesant dicţionar special (!) al lui Plancy (*Dictionnaire infernal*). Cartea de istorie este reprezentată (L. Blanc, *Histoire de dix ans*, Michelet,

[152] *Ibidem*, f. 3.
[153] *Ibidem*, f. 4.
[154] *Ibidem*, f. 7.
[155] *Ibidem*, f. 8.

Précis de l'histoire moderne, Mémoires de Luther, Mémoire du prêtre, Le peuple; cunoscutul Norvin, *Histoire de Napoléon*, ori necunoscuţi, ca: Barginet, *Chroniques impériales*, ori autori anonimi, cu *Resumé de l'histoire d'Angleterre, Resumé de l'histoire de Russie*). Mai distingem remarcabile volume, cum ar fi tratatul lui Francoeur (*Mathématiques pures*) şi celebrul *Institutes* al lui Justinian. Prezenţa romanului de ultimă oră, *Dombey*, pe această factură sugerează nu numai informaţia literară promptă, dar şi faptul că, aici, în Moldova, patetismul, realismul şi umorul dickensian începe să fie apreciat, la fel ca în marile oraşe europene. Singurul volum de *Oeuvres* poartă semnătura lui Lamartine.

1849. 64. ***26 ianuarie***. Bell solicită Secretariatului să intervină la vama din Mihăileni pentru eliberarea unui pachet cu periodice (*Journal des Débats* şi *Le Constitutionel*), care îi fusese trimis de la **Viena**, iar oficialităţile locale îl reţinuseră, deşi titlurile respective aveau permisiunea de intrare în ţară[156]!

Două facturi nedatate şi nesemnate, dar care după grafie aparţin lui Bell, se regăsesc intercalate printre documentele din 1838/1839 şi 1840.

Primul document[157] cuprinde numeroase romane nesemnificative, poeziile lui Musset reprezintă o excepţie. Atrag atenţia titlurile care poartă semnul de reţinere al cenzorului: *Pontificat du Grégoire*, Vierges *et courtisanes*, *L'Espagne sans Ferdinand*, Cooper, *Oeuvres*, *Gallanterie d'une desmoiselle du monde, La cour du Dus Joan, Amours secrets des Bourbons, L'Autriche*, toate fără menţiunea de autor. În general, pe această factură nu sunt menţionaţi autorii, titluri celebre ca *Paul et Virginie*, *Faust* îşi regăsesc autorii cu uşurinţă. Cartea de istorie (*Pontificat du Grégoire VII, Mémoire de la duchesse de Berry, Histoire de la révolution française, Histoire de Philippe Auguste, Histoire de France, Histoire de la Réforme, Gouvernement de juillet, Histoires des prisonniers de St. Hélène, Mémoires de Napoléon Bonaparte*) şi biografiile (Clement XIV, Charlotte Coday, Pensée de Talleyrand, Louis XIV, Philippe d'Orléans) nu pot fi neglijate.

Apartenenţa facturii la librăria Bell nu pune probleme din cauza grafiei cu caracteristici specifice; dacă ţinem seama de conţinutul exclusiv de carte franceză, este foarte probabil ca factura să provină de la Paris. În mod firesc, factura descrisă mai sus păstrează anul dosarului (1837/1838) în care se găseşte documentul, chiar dacă ne scapă, pentru moment, argumentarea arhivarului. Există însă un titlu semnificativ pe această factură: *20 ans de la révolution de 1830*, care ridică datarea facturii cel mai devreme pentru 1851!

Cea de a doua factură[158] este, sub aspectul calităţii, net superioară precedentei. Absenţa romanelor de dragoste, în special, indică o comandă didactică. Sue (*Mystères de Paris* şi *Mystères de Londres*) reprezintă o excepţie a literaturii

---

[156] Radu Rosetti, *Despre censura...*, II, Document 21, p. 470-471, respectiv Documentele 17-19.

[157] ANI, fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 403/1837/1838, f. 2.

[158] *Ibidem*, dosar 705/1840, f. 9-10.

facile. Dicționarele ating un număr impresionant. Lexicoanelor lingvistice (*Dictionnaire français-allemand, Dictionnaire de conversation, Dictionnaire grec-français, Dictionnaire de l'Académie,* Henschel, *Dictionnaire français-allemand,* Boiste, *Dictionnaire français*, Flemming&Tibbing, *Dictionnaire anglais-français*) li se alătură: *Dictionnaire diamant* (!) *français,* Bouillet, *Dictionnaire historique*, iar apoi nelipsitele lecții de literatură franceză ale lui Noël&Laplace sau Lévi, după cum periodicele aduc informații generale de ultimă oră: *Magasins des enfants, Journal des demoiselles, Revue horticole, Musée industriel, Univers pittoresque, Alger pittoresque, Musée des familles, Illustrations*.

Impresionante sunt gramaticile (Vergani, *Grammaire italienne,* Noël și Chapsal, *Grammaire française, Exercices, Abrégé de grammaire, Corrigé des exercices,* Meidinger, *Grammaire française,* Idem, *Grammaire allemande*). Prezența lui Chénier, Musset, Lamartine (*Méditations*) arată un interes deosebit pentru poezia de calitate. Deși factura nu conține cărți „pernicioase", atenția revizorului a fost atrasă de mai multe volume: *Du savoir vivre en France,* Lamenais, *Esquisse de phylosophie*, Sarazin, *Art de se tranquilliser dans tous les évènemens* (!) *de la vie, Etrangers à Paris*.

Diversă și interesantă se dovedește a fi, încă o dată, cartea de istorie: Lamé Fleury (*Histoire ancienne, Histoire romane, Histoire grecques, Histoire du Moyen Âge, Histoire moderne, Histoire de France, Histoire d'Angleterre, Histoire semythologie* (!!), *Histoire des reines,* Guizot, *Civilisation en Europe* și *Histoire moderne de la civilisation*, Gombault, *Histoire de France* și, bineînțeles, nu putea lipsi Thiers, [*Histoire du*] *Consulat et de l'Empire*, cărora li se adaugă un Lefebvre, *Histoire des cabinets de l'Europe*.

Documentele prezentate vin să susțină convingerea că, în planul spiritualității moldovene din perioada 1830-1854, libăria și cabinetul de lectură Bell au avut o contribuție deosebită prin răspândirea cărții franceze și germane, în special. Importul de carte franceză al librăriei Bell a atins proporții impresionante, iar perioada sa de maximă activitate, cunoscută datorită facturilor impuse de Legea cenzurii, a fost cuprinsă între 1833-1854. Deși nu se cunoaște momentul înființării librăriei și a cabinetului de lectură Bell pe piața de carte ieșeană, știm că magazinul cu caracter mixt, condus la început de Bell și Bogard, a fost înființat în 1830 sau cu puțin timp înainte de această dată. Librăria, ca parte componentă a acestui magazin, funcționase înainte de ianuarie 1833 și, la data când Bell semnează – ultimul dintre cei patru librari ieșeni – documentul de luare la cunoștință a *Instrucțiunilor cenzurii*, este posibil să se fi desprins deja de magazin, funcționând de sine stătător. Este adevărat însă că dispunem de factura pentru coletele cu nr. 1 și nr. 2, care poartă data scrisă de librar, foarte clară în original 1831, corectată ulterior în 1839; edițiile princeps ale unor titluri menționate pe această factură, au fost tipărite la Paris, în mod sigur, după anul fatidic 1831 și ne conving să renunțăm la data librarului, deși este foarte puțin probabil ca, în momentul completării documentului, să nu fi

conştientizat anul calendaristic. Valoarea acestui document pentru a stabili începutul activităţii librăriei este deci contradictorie. Dacă acceptăm schimbarea datei facturii din 1831 în 1839, acest lucru nu modifică datele problemei, ci doar numărul de facturi din anul respectiv, ceea ce nu are nici o importanţă în condiţiile în care nu se cunoaşte nici numărul total al facturilor emise în anul respectiv, nici numărul total al facturilor emise de librărie pe parcursul activităţii sale de import de carte franceză, ceea ce ne-ar fi interesat cu adevărat pentru a face aprecieri cantitative corecte. Întrucât autorităţile îi recunoşteau calitatea de librar în ianuarie 1833, deci reputaţia sa profesională se conturase deja, este foarte probabil ca negoţul de carte al lui Bell să fi început cel mai târziu în cursul anului precedent sau, poate, chiar în 1831, dacă luăm în considerare şi faptul că stabilirea relaţiilor externe, întreţinerea corespondenţei de afaceri, crearea sistemului de achiziţie, într-o vreme în care comunicarea la distanţă se făcea cu mare întârziere, necesitau un timp îndelungat.

În afara facturilor mai sus expuse, singurele elemente care atestă intrarea cărţii franceze în Librăria şi Cabinetul de lectură Bell sunt cataloagele de librărie, publicate în **1839**[159], în colaborare cu firma lui Romanov din Bucureşti – deci, după catalogul librăriei Bogusz din 1832 sau al lui Romanov, din 1836 –, în **1846** (42 de pagini cu peste 3.000 de titluri)[160] şi în **1854** (68 de pagini[161]); după modelul acestui ultim catalog se va ghida Teodor Codrescu, atunci când va alcătui propriul catalog, în 1858[162].

Deşi ultimele facturi depuse de librarul Bell la Secretariatul de Stat datează din ianuarie 1849, publicarea catalogului în 1854 indică faptul că librăria şi cabinetul de lectură funcţionau încă la această dată, dispariţia lor de pe piaţa cărţii se poate să se fi produs, cel mai devreme, la sfârşitul acestui an şi începutul celui următor. Nu este exclus ca librăria Bell să mai fi funcţionat, însă nu o perioadă îndelungată. La întărirea legii cenzurii, din 1854, nu ştim ca librarii să mai fi fost chemaţi pentru a semna de încunoştiinţarea legii, aşa cum se întâmplase în ianuarie 1833 sau 1848, iar acest lucru ne privează de informaţii preţioase cu privire la activitatea sau inactivitatea lor în momentul respectiv. Absenţa facturilor poate fi explicată nu numai prin distrugeri mai mult sau mai puţin accidentale, ci, mai ales, prin faptul că, după 1854, legea cenzurii nu mai era respectată cu severitatea din anii 1833-1848, iar acum era, în mare măsură, eludată. De fapt, în scurtă vreme, se va renunţa la o lege ale cărei singure merite constau în furnizarea informaţiilor pentru cercetarea ştiinţifică, după 200 de ani.

Deşi există indicii serioase care ne conving că Bell nu şi-a condus întotdeauna singur afacerile şi că a avut unul sau mai mulţi asociaţi, pe rând sau chiar în paralel, acest lucru nu are o semnificaţie deosebită pentru problema în

159 B. Theodorescu, *op. cit.*, p. 25.
160 N. Georgescu-Tistu, *op. cit.*, p. 67; cf. B. Theodorescu, *op. cit.*, p. 30, n. 1.
161 B. Theodorescu, *op. cit.*, p. 31.
162 N. Georgescu-Tistu, *op. cit.*, p. 72.

discuție. Important este că librăria a funcționat, după toate probabilitățile, fără a-și întrerupe activitatea – deși, la un moment dat, avem mențiunea *librăria cea nouă* –, chiar dacă asociații lui Bell nu au fost mereu aceiași. Facturile depuse în numele librăriei la Secretariatul de Stat, indiferent cine avea calitatea de asociat în momentul respectiv, purtau întotdeauna – atunci când erau semnate! – numele proprietarului principal, Frederic Bell. Nu știm și nici nu ne interesează acum profilul magazinului lui Bell, important rămâne pentru noi comerțul său de carte franceză, despre care am văzut că nu era întotdeauna numai franceză, ci și germană, uneori numai germană, și într-o pondere nesemnificativă, italiană și engleză.

Originea îi va fi deschis cu siguranță ușa anumitor cercuri de afaceri, în Franța și Elveția, pentru că, am văzut deja, sursele sale de achiziție, așa cum relevă facturile citate deja, sunt librarii din **Paris, Bruxelles,** și **Leipzig** (pentru carte germană). Din punctul de vedere al sursei de achiziție, se constată că de la **Berlin** a sosit un singur transport (coletul număr. 1 și 2), conținând carte franceză și germană, însă este posibil să mai fi venit și altele, ale căror documente ar putea ieși la iveală printr-o cercetare mai amănunțită. Este același Berlin, despre care Kogălniceanu scria în 1835 „en général, tout le monde y parlait le français"[163] și care se înscrisese, așa cum o vor face și Principatele, în contextul general al unei Europe franceze.

De la **Bruxelles**, Bell primește, în perioada **1840-1848**, cel puțin 15 transporturi de carte, în majoritate de limbă franceză: 28 august/9 septembrie 1840, 16 decembrie 1841, 8 martie 1842, 30 octombrie 1842, 27 decembrie 1843, 28 decembrie 1843, 17/29 mai 1844, 21 februarie 1845, 29 noiembrie 1845, 18/30 martie 1846, 22 iunie 1846, 25 iunie 1846, 19/31 august 1846, 29 noiembrie 1846 și 28 martie 1848.

De la **Leipzig** sosesc, în perioada **1837-1848**, cel puțin 22 de transporturi de carte, în majoritate de limbă germană: 20 septembrie/1 octombrie 1837, 11/23 decembrie 1837, 23 octombrie/4 noiembrie 1838, 9/21 februarie 1840, 11/23 noiembrie 1840, 14/26 martie 1841 (Krollmann), 4 mai 1842, 29 noiembrie 1842, 10 noiembrie 1843, 12/24 iunie 1844, 29 ianuarie 1845, 12/24 iulie 1845, 25 octombrie 1845, 5 noiembrie 1845, 30 noiembrie 1845 (Krollmann), 4 ianuarie 1846, 18 ianuarie/2 februarie (!) 1846, 15/27 iulie 1846, 31 septembrie/ 12 octombrie 1846, 17/29 noiembrie 1846, 4/16 ianuarie 1848, 28 noiembrie 1848.

De la **Paris**, librăria Bell primește, în perioada **1837-1846**, cel puțin 15 transporturi: 16/28 august 1837, 19/31 iulie 1840, 13/25 decembrie 1840, 2/14 mai 1841, 21 august/9 septembrie 1840 (Bossange), 26 februarie/10 martie 1842, 5/17 martie 1843, 7/19 iunie 1843, august 1843 (?), 21 septembrie 1843, 14 martie 1844, 5 mai 1844, 31 august 1845, 19 aprilie 1846, 28 noiembrie 1846.

Acestora li se adaugă un număr de 14 facturi, din perioada **1837-1846**, provenind din **sursă necunoscută**: 13 aprilie 1833, mai 1835, 7/19 decembrie 1837, 18 martie 1838, 7/19 iulie 1838, 19/31 iulie 1840, 30 octombrie 1840, 24

[163] M. Kogălniceanu, *Scrisori*, S. IIC, 19 decembrie 1835, p. 151.

septembrie 1844, 26 aprilie 1845, 31 august 1845, 16/26 martie 1846, 22 iunie/3 iulie 1846, 8/20 iulie 1846, 21 septembrie 1846.

În concluzie, au fost identificate un număr de 66 de documente care atestă importul de carte franceză şi germană al librăriei Bell (15 pentru Bruxelles, 22 pentru Leipzig, 15 pentru Paris, 14 din sursă neprecizată). În cadrul grupei de documente care provin din sursă neprecizată de librar este posibil ca documentele ce atestă importul exclusiv de carte germană să provină de la Leipzig, după cum cele care dovedesc importul exclusiv de carte franceză să provină de la Paris.

Spiritul boem moldovenesc şi-a spus adeseori cuvântul în întocmirea facturilor către Secretariatul de Stat al Moldovei, ceea ce a creat mari dificultăţi pentru reconstituirea transporturilor respective şi a datelor de identificare absolut necesare. Nici o factură nu conţine toate informaţiile utile: numele expeditorului, oraşul de expediţie, numele destinatarului, data şi numărul coletului, autor, titlu (chiar şi prescurtat), numărul de titluri comandate, număr de volume, eventual, numele persoanei pentru care au fost comandate, prin intermediul librăriei etc.; cu mare dificultate, o parte din aceste informaţii pot fi reconstituite prin coroborarea informaţiilor care se regăsesc în cererea de cenzură şi pe factură, şi, rareori, în documentele publicate de Radu Rosetti. Un exemplu semnificativ este absenţa expeditorului coletului, care ar fi condus la stabilirea reţelei de colaboratori din Paris, Bruxelles şi Leipzig ai lui Bell şi ai celorlalţi librari ieşeni, în special Hennig. Această *uitare* a detaliului împiedică ataşarea unor verigi în lanţul reconstituirii bibliologice. Astfel, ştim că importul lui Bell de la Bruxelles se baza pe colaborarea cu firma lui **Adolf Wahlen** (vezi factura din 16 decembrie 1841), de la Leipzig, cărţile erau trimise de librarul **Krollmann** (14/26 martie 1841 şi 30 noiembrie 1845), iar de la Paris, expediţia din 21 august/9 septembrie 1840, fusese făcută de librăria lui **Herzog Bossange**. Se remarcă distanţa de cinci ani între cele două facturi ale lui Krollmann, ceea ce indică o colaborare de durată. Oricât de fidele (!) ar fi fost relaţiile de afaceri în prima jumătate a secolului XIX, este puţin probabil ca, timp de aproape 8 ani la Bruxelles, 11 ani la Leipzig şi alţi 9 ani la Paris, Bell să fi lucrat în permanenţă cu aceeaşi firmă. Dar, din nefericire, numele altor colaboratori occidentali ai lui Bell nu ne sunt cunoscuţi, pentru simplul motiv că facturile mai sus prezentate sunt departe de a fi perfect întocmite.

Să privim acum repartiţia transporturilor de carte, cu punctul lor maxim, în cadrul anilor, după documentele de arhivă: de la **Bruxelles**, în **1846**, s-au primit **cinci** colete, de la **Leipzig**, în **1845**, s-au primit **patru**, iar de la **Paris**, în **1843**, au venit alte **patru** colete, cel puţin. Bineînţeles că aceste documente nu reprezintă nici numărul total al pachetelor primite, nici al documentelor *depuse* la Secretariatul de Stat, nici al documentelor *păstrate* în arhive. S-ar putea chiar la Iaşi să se mai găsească documente de acest gen, în dosare necercetate, există posibilitatea ca multe dintre ele să se fi păstrat la Arhivele Statului din Bucureşti, unde se conservă unele dosare din fondul Secretariatului de Stat al

Moldovei. Rămâne inexplicabilă absența facturilor din anul 1847, când, se știe, librăria și cabinetul de lectură al lui Frederic Bell încă mai funcționau. Întrucât este exclusă întreruperea importului de carte franceză și germană pe parcursul unui an întreg, într-o perioadă de maximă solicitare pe piața românească, este mai degrabă posibil să apară un număr considerabil de documente în alte arhive.

Se poate afirma, urmărind documentele prezentate mai sus, că Librăria și Cabinetul de lectură Frederic Bell din Iași – despre care nu se poate vorbi separat pentru că nu există nici un indiciu care să le separe activitatea în afara principiului vânzării, respectiv, al închirierii cărții – au avut o activitate impresionantă, atât în ceea ce privește durata funcționării, cât și amploarea importului și a răspândirii cărții franceze. Librarul Frederic Bell a reușit să se mențină timp de aproape un sfert de veac pe piața ieșeană de carte, caracterizată printr-o concurență acerbă. Unul dintre rivali, Adolf Hennig era un personaj deosebit de activ, asupra activității sale ca librar și tipograf se va reveni cu alt prilej. Să ne amintim că, în ianuarie 1833, la intrarea în vigoare a legii cenzurii, Bell este ultimul dintre cei patru librari ieșeni care semnează de încunoștiințarea noii legi[164], iar până în 1848, ascensiunea sa profesională este atât de mare încât autoritățile îl pun să semneze pe primul loc[165], chiar înaintea lui Adolf Hennig, la rândul său, un librar binecunoscut în capitala moldavă.

Din punctul de vedere al mărimii comerțului de carte franceză al librăriei și cabinetului de lectură Fr. Bell, aprecierile nu pot fi decât relative: speranța de a regăsi documentele originale ale firmei – singurele care ar putea ilustra cu exactitate amploarea fenomenului de pătrundere și de răspândire a cărții franceze și germane prin această filieră în spațiul moldovean – rămâne o frumoasă utopie. Cartea franceză, adusă aici de Frederic Bell, de la Paris și Bruxelles, și cea germană – sosită de la Leipzig – ajung, fără nici o exagerare, la sute de titluri, iar sub aspect cantitativ, la multe mii și zeci de mii de volume din cele mai variate domenii ale cunoașterii. Cartea franceză, în special, a avut marele merit de a purta noutățile experienței umane de la Atlantic până la Urali și, odată ajunsă în Moldova, citită, recitită și parțial memorată, și-a exercitat influența nu numai într-un anumit domeniu, ci în toate sferele societății moldovene din prima jumătate a secolului XIX[166].

---

[164] Radu Rosetti, *Despre censura...*, I, p. 315-316.

[165] Hrisovul domnesc nr. 93/noiembrie 1848, publicat în *Censura...*, II, Document nr. 28, p. 403-410.

[166] Pompiliu Eliade, *Influența franceză asupra spiritului public în România. Originile. Studiu asupra stării societății românești din vremea domniilor fanariote.* În românește de Aurelia Creția. Prefață și note de Alexandru Duțu, București, Univers, 1982; Alexandru-Florin Platon, *Imaginea Franței în Principatele Române. Modalități de difuzare (secolele XVIII-XIX)*, în AIIAI, t. XVIII, 1981, p. 200-210; *La littérature française dans l'espace culturel roumain*, coordonator Angela Ion, Universitatea din București, Facultatea de limbi și literaturi străine, 1984; *La révolution français et les roumains. Impact, images, interprétations.* Etudes à l'occasion du bicentenaire publiées par Al. Zub, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza", 1989.

ENSEIGNEMENT DU FRANÇAIS ET PENSIONS FRANÇAISES À IASI AU XIXe SIECLE

Olivier Dumas, Felicia Dumas

Si le XVIIIe siècle fut marqué par l'arrivée chez les princes phanariotes de Iasi des secrétaires français qui furent aussi les premiers précepteurs de leurs enfants et de ceux des grands boyards de la cour, le XIXe siècle voit l'apparition dans la capitale moldave de Français qui sont déjà ou deviendront professeurs de français et même fondateurs d'écoles et de pensions françaises.

En 1801, l'abbé Jean Pierre L'Hommée, prêtre réfractaire émigré originaire de Lunéville, entre au service de Grigorascu Sturdza et devient précepteur de son fils, le futur prince de Moldavie, Mihail Sturdza. Il sera ensuite le précepteur de ses enfants et participera également à l'éducation de Mihail Kogalniceanu. A la même époque, un autre émigré, le Marquis de Beaupoil de Saint Aulaire est gouverneur des enfants du prince de Moldavie Constantin Ypsilanti, tandis que Luce Gaspari, comte de Belleval (lui aussi émigré) est son conseiller, comme il sera également celui de son successeur, le prince Alexandre Sutu.

A partir de 1813, de nombreux officiers de la Grande Armée de Napoléon 1er, en déroute en Russie, passant le Prut en venant de Bessarabie ou encore venant de Constantinople, arrivent à Iasi. L'histoire retient les noms de Germont, Joseph Bagard (ou Bayard), Vincent Perez, Philippe Pellier, Charles Ballif (mort à Iasi en 1847), André Chefneux, Mouton, Devivier, Quinez, Raymond, Jordan. C'est certainement la première vague d'émigration française à Iasi. Après la chute de l'empereur, de nombreux officiers quittèrent leur régiment et certains s'établirent temporairement en Egypte ou à Constantinople, avant de s'installer en Moldavie. On estime ainsi que, jusqu'en 1817, une quinzaine de ces Français s'installèrent à Iasi. Peu de temps après leur arrivée, les boyards des familles les plus riches de Iasi s'empressèrent de profiter de la culture et de l'éducation des ces hommes pour les employer en tant que précepteurs, professeurs particuliers pour leurs enfants. Mais d'autres entreront en tant que professeurs de français dans les écoles grecques existantes, avant de créer leurs propres pensions, tels Victor Lincourt, Joseph Bagard et André Chefneux (protégé suisse et ancien agriculteur) qui étaient dans les pensionnats grecs de Govdala, Cuculi et Chiriac puis créèrent leur propre Institut pour garçons à Miroslava près de Iasi vers 1830

(pension dirigée ensuite seulement par Lincourt, révolutionnaire, instituteur originaire de Lunéville, arrivé en 1813 à Iasi où il est mort en 1835).

Avec l'aide de ces Français, un grand nombre d'enfants de boyards firent de rapides progrès en français et la culture française commença dès lors à supplanter la culture grecque. Dans les salons, la langue française prit la place du grec et, à la disparition des vieux maîtres grecs des pensionnats, les nouveaux professeurs français les remplacent, fondant même de nouveaux établissements. En 1814, à l'initiative de l'acteur Philippe Pellier et du professeur Lincourt les premières représentations théâtrales de Iasi sont données en français et en grec par les élèves des écoles de Chiriac, Govdala et Cuculi. En 1819, l'anglais William Mac-Mickael constate dans *Journey from Moscow to Constantinopol in the years 1817-1818* que les boyards de la cour de Iasi s'expriment très facilement en français avec les occidentaux. Cette bonne connaissance de la langue de Molière serait due aux «Français qui sont réfugiés ici et y vivent des leçons qu'ils y donnent»[1]. En 1822, J.M. Lejeune, professeur de littérature, ancien secrétaire du prince de Moldavie Callimachi et précepteur de ses enfants, publie chez Masson à Paris, la traduction de *Voyage en Valachie et en Moldavie*... du consul d'Autriche en Moldavie Raicevich. On y apprend que l'éducation des garçons est maintenant confiée, dans les bonnes maisons, à des maîtres français, que le maître grec n'a plus que la religion et le grec à enseigner, que la langue française est en vogue et que tous les boyards comprennent et parlent le français. D'après ce témoignage, toute personne ayant reçu de l'éducation serait même en état de tenir une conversation dans cette langue.

Le pensionnat de Germont et de son épouse, créé en 1813, est considéré comme étant le tout premier pensionnat français «de jeunes filles nobles». D'autres sont créés par Mouton, Victor Cuénin (ou Cuénim, ancien militaire émigré), Lincourt et Jordan.

En 1820, Victor Cuénin (?-1859) et son épouse Marie (arménienne, née en 1798), qui viennent d'arriver de Constantinople, ouvrent un excellent établissement scolaire appelé «Institut pour les jeunes nobles moldaves», d'où sortiront les plus grandes figures moldaves du XIXe siècle (Vasile Alecsandri, Mihail Kogalniceanu, C. Negri, M. Millo). Le programme d'éducation de Cuénin insistait sur la grammaire, l'histoire naturelle, la mythologie et «l'analyse». L'instruction, l'ordre, la propreté et la nourriture étaient les points forts de l'établissement, nottament grâce aux bons soins de Mme Cuénin. L'institut, florissant dans les années 1820-1830, ne comptera plus qu'une vingtaine d'élèves en 1836, notamment à cause de la concurrence des autres maisons, et dans les années '40 il devra faire face à des difficultés financières. Philadelphe Cuénin (1818-1884), fils de Victor, sera instituteur dans l'école de son père. En 1843, Cuénin vendra le bâtiment qui accueille son institut au vornic Bals qui mettra des années à le payer. Sans ressources, il deviendra négociant de graines

[1] Apud N.A. Bogdan, *Oraşul Iaşi, Monografie istorică şi socială ilustrată*, Iaşi, Tehnopress, 1997, p. 420.

potagères «de Paris» (annonce faite en 1855 dans la *Gazette de Moldavie*). Son fils, négociant lui aussi, épousera la moldave Catherine Cerni en 1858.

Dans les années 1820, l'instituteur François Garet et son épouse, d'origine anglaise, ouvrent le premier «Pensionnat de Nobles Demoiselles». En 1830 le couple part pour Strasbourg pour y ouvrir une librairie mais ils rentrent à Iasi au bout de trois ans. En 1833, ils ouvrent à nouveau leur pension, dirigée par Mme Garet, et, le 29 juillet 1834 ses élèves donnent en l'honneur du nouveau règne du prince Mihai Sturdza, dans les salons du boyard Bals, la première véritable représentation théâtrale en français jouée par des jeunes filles moldaves. Le journal *Albina Romaneasca* remarquera à cette occasion les progrès réalisés par les élèves en langue française et dans sa déclammation. En 1836 l'établissement n'a plus que 12 pensionnaires. M. Garet est le seul professeur, sa femme est chargée de la direction administrative et de la surveillance. L'institut était peu fréquenté mais les soeurs de Mihail Kogalniceanu y étaient élèves. La pension Garet continuera à fonctionner jusqu'à la mort de son fondateur, en 1848.

Comme l'écrit le jeune historien Emmanuel Samson dans son mémoire de maîtrise, «les premiers pensionnats pour garçons issus de la noblesse ont été créés par la même génération d'instituteurs français, celle qui transporta avec elle les idées philosophiques du XVIIIe siècle comme les principes de la Révolution française. Leurs idéaux sont forcément passés dans l'esprit des élèves, à savoir la haine de toute oppression (qui se traduira chez les jeunes moldaves par l'antirussisme), le tempérament révolutionnaire puis la volonté d'indépendance. De cette manière ces premiers pensionnats français ont contribué à la gestation d'une nouvelle génération moldave, celle qui posera les bases de la Roumanie nouvelle»[2]. On doit signaler aussi que, lorsqu'il s'agit de créer un pensionnat particulier, la marche à suivre est assez simple et que les autorités ne semblent pas s'opposer à ce genre de projets qui pallient au manque d'écoles publiques. En outre, des précepteurs français n'hésitent pas à s'installer également dans les villes de province. En 1816, Jean Dubert enseigne à Botosani, en 1824, Louis Vandamme (né dans le Pas de Calais en 1789 et mort en Moldavie en 1868) est maître de pension à Husi, puis au service du boyard Dimitri Mavrocordat pendant trois ans. En 1830, le marseillais Jacques Caillol (1793-1862) s'installe à Bârlad où il devient instituteur et y sera agent consulaire (1857). Signalons aussi la présence du professeur Charles Batigne (né à Aix-en-Provence en 1810), qui, après avoir été un précepteur de haut niveau à Iasi dans les années '30, s'installera à Roman, où il mourra en 1873.

Sous l'occupation russe et après l'élaboration des «Règlements organiques» en 1830, la nouvelle école secondaire, qui devait tendre vers un enseignement supérieur, eut naturellement des chaires de français. Des Français vinrent alors, comme professeurs publics ou comme fondateurs de nouveaux pensionnats, se consacrer à la diffusion de leur langue dans cette société

[2] Cf. Emmanuel Samson, *Les Français à Jassy (Iasi) de 1830 à 1859*, Mémoire de Maîtrise, Université d'Angers, 1998, p. 53.

moldave qui en était si friande. C'est à ces écoles que l'on doit la première génération de Moldaves cultivés possédant la langue française qui devait les introduire, non seulement dans la connaissance des sciences, mais aussi dans celle de la nouvelle littérature romantique.

Des Françaises s'établissaient également comme directrices d'écoles privées ou comme simples institutrices dans les familles. A cette époque, en ce qui concerne l'éducation des jeunes filles, il n'était pas question de leur apprendre les mathématiques, l'histoire ou la géographie, il leur fallait apprendre la langue à la mode, l'indispensable français, éventuellement le piano, mais aussi à bien se tenir, à boire le thé et à commander à une armée de serviteurs. Pour elles, on fit aussi venir à grands frais, des gouvernantes françaises de Paris.

Au début des années 1830, à Iasi, dans la pension des époux Germont, les demoiselles apprenaient le français, mais aussi le chant, le piano, la harpe, la danse, le dessin et la couture.

Fondée en 1830, l'école de jeunes filles fondée et dirigée par la comtesse de Grandpré (arrivée la même année de St Pétersbourg) ne comptait que 4 pensionnaires en 1832 mais en 1836, grâce à son excellente réputation, elle en réunira 30, dont la soeur de l'épouse du prince. La comtesse tient toutes les leçons seule (matières traditionnelles, musique et dessin) excepté pour l'allemand et le grec, où elle est secondée par le professeur Constantin Evnomie. Elle est aidée également par sa fille, qui est elle aussi très instruite, par sa mère, Mme de Fayet, pour l'administration.

Au même moment, Mme de Maymond (et sa fille) dirige un pensionnat de demoiselles chez Mme Casandra Cantacuzino, puis se lancera en 1834, avec succès, dans le commerce de «mode et nouveautés» de luxe.

En 1834, venant de Bessarabie où son mari s'occupait d'agriculture, Mme de Chamboneaux (ou Chambonot) arrive à Iasi. Ne disposant pas d'argent, elle se lance elle aussi dans la création d'un pensionnat plus modeste et pour jeunes filles moins fortunées (500 F/an chez elle contre 700 à 800 F chez ses concurrentes). Notons que ces institutions pour demoiselles étaient tenues par des Françaises d'origines nobles (ou supposées) ou bourgeoises, souvent veuves et possédant une fortune plus ou moins grande.

En 1831, Mihail Kogalniceanu devient élève de la pension française de Lincourt à Miroslava. Cet établissement était renommé et avait un grand succès du fait de la présence de trois professeurs français (Bagard, Chefneux et Lincourt) mais aussi de l'allemand Hönig, professeur d'allemand et de dessin, de Costachi Anastasiu, enseignant le grec, et de D. Stamati enseignant le moldave. On y apprenait le français suivant la méthode de Jacotot et en lisant les aventures de Télémaque. En 1834, Kogalniceanu et les deux enfants issus du premier mariage du prince Mihai Sturdza, seront accompagnés au Lycée de Lunéville – où enseigne désormais le vieil abbé L'hommée – par les professeurs Lincourt et Tissot (un des secrétaires du prince qui enseignera à l'Académie Mihaileana).

Les familles moldaves distinguées (et plus ou moins fortunées) confient donc désormais leurs enfants aux pensionnats et aux professeurs français afin de

satisfaire leur attachement à la civilisation et à la langue française. Nicolae Iorga nous parle de l'attachement des boyards à la «splendeur de la civilisation française»[3]. Les instituts d'éducation dirigés par les Français de Iasi doivent aussi leur succès à l'influence de leur pays en Moldavie et ils lui assurent dans la capitale encore quelques belles années. A cette époque, les salons aussi bien que les écoles, les vieux boyards conservateurs aussi bien que la jeunesse, qui s'éveillent avec le même désir de liberté nationale, sont soumis à l'influence française, malgré la surveillance du consulat russe. Les pensionnats français privés et leurs «maîtres de français» sont la seule pépinière pour les jeunes gens appartenant à la noblesse. Il y avait alors quatre pensionnats de filles à Iasi, deux à Botosani et un à Galati.

De plus, depuis 1832, Iasi possédait un théâtre permanent (le premier de Moldavie) fondé et animé par la troupe d'acteurs français de Baptiste et Joseph Foureaux. Ce «théâtre des Variétés» compta jusqu'à 20 Français et accueillit en novembre 1834, à l'occasion de la fête du prince (Saint Michel) un spectacle en français, des élèves de la pension Cuénin (parmis lesquels Matei Millo). Pour remercier M. Cuénin de son travail, le Prince lui envoya une montre en or avec l'inscription: «Le soin porté à l'éducation prépare les générations futures de la société». Comme on peut le constater, c'est en Moldavie que l'importance culturelle des Français est appelée à jouer un rôle essentiel dans le développement de la société, car les Moldaves sont les principaux représentants du courant destiné à donner à leur pays une culture nouvelle, parfois italienne ou allemande, mais surtout française.

En 1835, l'Académie princière «Mihaileana» est créée. L'étude du français – langue et littérature – y est assurée par les professeurs Charles Tissot (protégé Suisse enseignant depuis 1832), Louis Repey (arrivé la même année à Iasi) et Charles Malgouverné (engagé sur les conseils de G. Asachi). Malgouverné avait déjà un pensionnat en ville et donnera également des cours à l'Ecole Militaire. Venant d'Odessa, où il possédait un pensionnat, le professeur de littérature française Louis Repey aida le proviseur Gheorghe Grasse dans la rédaction du premier projet de réforme de l'Académie pour la mise en place du roumain dans l'enseignement supérieur. Rettribué 2400 F/an à l'Académie et profitant de sa réputation pour donner de très nombreuses leçons particulières pour pas moins de 120F/mois, il quitta malgrés tout Iasi pour Bucarest en 1837.

Dans une lettre du 12 mai 1837, le consul de France à Iasi Duclos écrivait à son ministre, le Comte Molé: «Ce qui doit reccomander particulièrement le Prince moldave auprès du Roi et de notre nation, c'est l'inclinaison qu'il a pour la France et qui ressort de tous ses actes. Par son choix, trois de nos compatriotes jouissent de l'avantage d'enseigner à l'Académie avec des appointements considérables et leur nombre en sera bientôt augmenté. J'observerai que la langue russe, qui est obligatoire à cette école, n'a qu'un professeur sans élèves, tandis que les cours de français, qu'on n'est pas obligé de suivre, et il est facile

[3] Cf. N. Iorga, *Istoria învăţământului românesc*, Bucureşti, 1928, p. 140.

de deviner la raison de cette différence, sont fréquentés par tous les étudiants avec un empressement et une assiduité remarquables; en sorte que dans quelques années, l'usage de notre langue sera ici presque aussi général que chez nous. Il est le plus zélé, aussi bien que le plus grand protecteur du théâtre français, qui ne se soutient plus que par les secours qu'il lui accorde. Elevé dès ses premières années par un gouverneur français, l'abbé Lhommé…»[4].

En juillet 1837, le docteur en médecine Charles Maisonnabe, professeur universitaire, est nommé à la chaire de droit et recteur de l'Académie pour l'année scolaire 1837-38. Un mois plus tard il est rejoint par le professeur Campanu-Molère, docteur en philosophie et avocat, puis par le professeur Saint-André (professeur de langue française de 1837 à 1840). En 1838, Jules Sachetti y sera également professeur de langue française.

Le 23 mars 1838, le consul de France à Iasi, B. Huber, écrit au Comte Molé: «On voit individuellement bon nombre de Français et de Suisses s'établir à Iasi et former beaucoup d'établissements… De là, bon nombre de pensions françaises pour garçons et pour demoiselles; instituteurs, professeurs, gens de lettres, tous enseignent le français et y trouvent leur existence. Aussi peut-on affirmer que dans aucun pays situé à l'Est de l'Europe on ne cultive notre langue avec plus de succès qu'en Moldavie»[5]. Et alors même qu'un nouveau Français nommé Jean Cavarosc s'installe à Iasi en tant que précepteur (il partira pour Buvarest en 1861), le consul envoie à son Département la liste des Français «notables» de sa circoncription. On entend par notable un Français de bonne réputation qui réside depuis longtemps en Moldavie. M. Huber en nomme sept dont: Victor Cuénin (enseignant), Louis Vandamne (enseignant à Husi), François Garet (enseignant) et Charles Maisonnabe (enseignant). La même année, Auguste Labattut écrit dans la «Revue de Paris» que: «Les femmes ont adopté la mode de Paris, que la langue française est arrivée partout, que les familles riches envoient leurs enfants dans les pensions françaises, que tout prend un caractère européen»[6]. Le 15 avril 1839, le quotidien français «Le National» relèvera que la colonie française de Iasi, diffuse ardemment et avec dévouement les principes français de 1789 et 1830, et s'efforce d'introduire dans la Principauté, la langue, les arts et le commerce de la France.

En 1843, dans une lettre du 15 septembre, le consul de France à Iasi, Duclos, écrit à Guizot, son ministre des affaires étrangères: «Toute la génération actuelle, de 18 à 35 ans, est façonnée à la française et sort de nos écoles»[7]. La même année, trois précepteurs français s'installent à Iasi, Joseph Leyman, Nicolas Laforge et Antoine-Charles Coquard.

---

[4] Apud Humurzaki, *Documente privitoare la istoria Românilor*, Bucureşti, 1876-1913, XVII, lettre du 12.05.1837 de Duclos à Molé.

[5] Apud Humurzaki, XVII, lettre du 23.03.1838 de Huber à Molé.

[6] Apud Vasile Hanes, *Formarea opiniunii franceze asupra României în secolul XIX-lea*, Craiova, Scrisul Românesc, 1929, p. 109.

[7] Apud Humurzaki, XVII, lettre du 15.09.1843 de Duclos à Guizot, p. 971.

En 1844, Armand Loisel devient professeur de langue et littérature française à l'Académie et sera rejoint en 1845 par Paul Ménestrier, professeur d'escrime (Auxerre 1792-1883 Galati). Ménestrier sera directeur de l'Hôtel de Moldavie à Galati de 1846 à 1849, puis reviendra à Iasi où il sera directeur de la prison en 1855.

En 1846, Augustin Gallice (avocat et professeur de langue française) enseigne à son tour le français à l'Académie. Celui-ci (né en 1809 et mort à Iasi en 1850), ancien gouverneur, puis secrétaire du prince Sturdza, s'était fixé pour but de «propager les Lumières en pays roumain» et était fondateur avec Asachi de la société littéraire «Institut de l'abeille» éditant *Albina Romaneasca* et *Le Glaneur moldo-valaque/Spicuitorul moldo-roman*, dans lesquels il écrivait, en français, évidemment.

Au milieu du XIXe siècle, fonctionnent à Iasi les écoles privées des Français(es): de Chamboneaux, Sachetti, Joye, Jordan, Morangé, Frey, Brissedou, Tribout et Malgouverné.

En 1844, Philippe-Auguste Joye (né à Charleville en 1802) et sa femme Justine-Mélanie, instituteurs, fondent à leur tour une pension pour jeunes filles. Leur maison fonctionnera après la mort de Monsieur Joye, à Iasi en 1862, sous la direction de Justine Joye.

Vers 1845 la «pension française» de Louis Jordan («protégé» du consulat originaire de Lausanne) bénéficie d'une notoriété reconnue par les autorités publiques («Curatelle de l'instruction publique») et par la presse (*Albina Romaneasca* nr. 17 de 1847 et *Gazeta de Moldavia* nr. 59 de 1852). La maison qu'il a fait bâtir est spacieuse et située dans les beaux quartiers; accueille, aux côtés de professeurs Moldaves (seuls autorisés par la loi à enseigner la religion orthodoxe et la grammaire moldave qui sont obligatoires), un professeur Français et un Allemand. Cet établissement, où l'on lit et étudie notamment les classiques et les romantiques français, réservé aux enfants de «première noblesse», est propre, ordonné et parfaitement équipé. Rappelant ainsi l'Institut de Cuénin, cette pension semble avoir du succès car elle accueillit des élèves tels: Eugène Bals (fils du Vornic Theodor Bals), Nicolae Gane (futur écrivain et maire de Iasi) et les trois fils du prince Grigore Sutu.

Au même moment, les professeurs Charles Malgouverné (né en 1811 à Lunéville) et Tribout font de la publicité pour leur Institut dans «Albina Romaneasca».

Un autre Français, Jules Sachetti (originaire du Jura), arrive à Galati en 1833 et y fonde une école sans réussite. L'année suivante il s'installe à Iasi et y ouvre un Institut particulier d'enseignement pour garçons qu'il dirige pendant cinq ans dans la maison de Meri-Acre. Il y enseigne le français mais aussi, l'allemand, le grec, le moldave, l'arythmétique, l'histoire et la géographie. Il suit la méthode d'enseignement de Jacotot et Lancaster.

En 1844, sa femme, Charlotte Sachetti, créera à son tour une trés bonne institution pour demoiselles, appréciée par la «Curatelle» tout autant que par

Albina Romaneasca du 27 août 1844. Elle y sera rejointe en 1856 par Mlle Fanny, une gouvernante française. Ici, comme dans les autres pensions pour jeunes filles on insiste sur l'étude du français, du moldave, de la religion et des sciences élémentaires, mais on y apprend aussi la calligraphie, les travaux d'aiguille, la musique et les principes moraux. En 1855, Jules Sachetti se voit attribuer le privilège du Mont de Piété, créé à son initiative, ainsi que la direction des Ateliers du Timbre. Considéré comme un membre à part entière du personnel public de la Principauté, on lui prêta même, dans les actes officiels, le titre d'Aga, normalement réservé aux officiers de la cour du Prince.

En 1847, le prince Sturdza décide de supprimer la langue moldave de l'enseignement secondaire et supérieur. L'Académie Mihaileana est transformée en un «Collège Français» et est confiée à Charles Malgouverné. Cette mesure fut prise afin de réprimer les tendances trop libérales et nationales de l'enseignement et la langue française devint l'instrument unique de communication des connaissances aux élèves. Dans une lettre du 16 août 1847, le consul Duclos écrit à son ministre, Guizot: «De la marche ascendante des études, naîtra la nécessité de créer des chaires de facultés, pour lesquelles on fera venir des professeurs de France»[8]. En 1848, le nouveau consul Guéroult rapporte à son ministre que le prince voudrait, pour remplacer Malgouverné, faire venir au Collège un nouveau professeur d'une université française qui serait payé 10.000 F. Il lui écrit pour conforter cette demande: «Je ne connais point en Moldavie de rôle plus honorable à remplir, plus fécond en services durables et plus fait pour tenter l'ambition des hommes si distingués qui se livrent en France à la carrière de l'enseignement»[9]. En 1849, les opposants au Collège Français, de plus en plus virulents, réclamèrent la réouverture d'un établissement en langue moldave et en août l'Epitropie déclara le Collège contraire aux prévisions du Règlement Organique et le supprima. La même année, Vasile Pogor, ancien élève de l'Institut de Malgouverné arrivait à Paris pour y étudier le droit.

En 1848, François-Xavier Progin (né en 1801 et mort à Néamt en 1855) devient professeur particulier de français de la soeur puis des fils d'Alexandru Catargi, et à partir de 1854 il sera précepteur du fils de la princesse Hélène Sturdza. En 1851, le précepteur Charles-Antoine Coquard devient professeur de langue française à L'Institut central des jeunes filles de Iasi. Très bien rétribué, il sera destitué abusivement en 1853 par le ministre de l'instruction publique Sutu (pour mauvaise connaissance de la langue moldave), il restera à Iasi jusqu'en 1867, date à laquelle il partira pour Galati.

En 1851, le professeur Saint-Marc Girardin (membre de l'Académie Française), qui était venu à Iasi en 1836, publie à Paris ses *Souvenirs de voyages et études* où il écrit: «Dans toutes les grandes maisons le français est parlé, et même mieux qu'à Bruxelles, bien que cette langue n'ai été introduite que vers

---

[8] Apud Humurzaki, XVIII, lettre du 16.08.1847 de Duclos à Guizot, p. 25-26.

[9] Apud C. Oghina-Pavie, *Les Français en Moldavie au XIXème siècle,* dans *Nouvelles perspectives de l'histoire sociale en Roumanie*, Iaşi, Univ. «Al.I. Cuza», 1993, p. 173.

1780. A Iasi il y a un théâtre français. Quand nous sortions le soir d'une maison où nous n'avions entendu que des conversations dans la plus parfaite langue française, nous pouvions croire que par un coup de baguette magique nous avions été transportés à Paris. C'est seulement quand nous heurtions des tsiganes couchés par terre dans la nuit que nous nous rendions bien compte où nous nous trouvions»[10].

En 1853, s'installent à Iasi le coiffeur Alexis Petit (1811-1873) et son épouse Giselle Petit, qui ouvrira en 1855 une pension pour jeunes filles dans le jardin Pester. La pension de Mme Petit, insistant sur la bonne éducation et les principes moraux et religieux, dispensait des cours de français, moldave, allemand, histoire, géographie, religion, arythmétique, calligraphie, musique et travaux aiguilles. Le fils des époux Petit épousera Cleopatra Stamati, la fille de l'écrivain Teodor Stamati (auteur d'un dictionnaire de néologismes français en 1851). Peintre et ami des personnalités de Iasi, Paul Petit donnera des leçons à Vasile Pogor et à Aristide Peride. Cleopatra Petit-Stamati sera directrice du lycée externat secondaire pour filles.

En 1856, l'école normale d'institutrices («Institutul de fete») est dirigée par Mlle Elise Barbe Andrée et le maître d'escrime Joseph Souiris est engagé à l'Ecole Militaire. En 1859, la population française de Iasi s'élève à 143 personnes dont 35 enseignants (contre 23 en 1836). La colonie française (95 personnes en 1836) est le produit de l'influence de la France sur la Principauté moldave. Cette présence entretiendra cette influence qui va d'ailleurs s'accroître encore pendant quelques années à Iasi par l'arrivée de fonctionnaires civils et militaires.

Des professeurs, des précepteurs (ou gouverneurs), des gouvernantes (appelées «madame» ou «mademoiselle») et même des dames de compagnie sont désormais présents en grand nombre dans toute la Moldavie, même en dehors de Iasi. Les boyards semblent avoir plus ou moins généralisé l'habitude, depuis le début des années '50, de prendre un Français ou une Française au sein de leur maison (en ville ou à la campagne), afin de jouir du luxe et du bon goût que représente à l'époque un gouverneur venant de Paris. Les gouvernantes expatriées (presque toujours veuves ou demoiselles) connaissent les bonnes manières des femmes françaises, parlent un langage châtié très en vogue, et sont au courant des dernières nouveautés de la mode parisienne, dont elles sont, en quelque sorte, les représentantes en Moldavie. On ne demande pas les connaissances et les qualités pédagogiques d'antan, on ne vient plus s'installer dans une famille moldave pour enseigner la culture française à travers les philosophes du XVIIIe siècle. On vient éduquer les enfants des boyards à la mode de la bourgeoisie parisienne. Néanmoins, l'activité des précepteurs permet à la haute société moldave de confirmer son goût pour la littérature et la culture française en général. La demande des familles boyardes fait aussi bénéficier à ces Français d'une sécurité de l'emploi. En 1859 on trouve à Iasi 26 gouverneurs/précepteurs et 9 gouvernantes (soit 35 contre 12 en 1836 et 1845).

---

[10] Apud N.A Bogdan, *op. cit.*, p. 425.

En 1866, on pouvait trouver à Iasi les pensions de jeunes filles de Giselle Petit, de Justine Joye (elle fonctionnera jusqu'en 1885), la pension de garçons A. Frey (créée en 1845 et qui fonctionnera jusqu'en 1882), ainsi que les pensions Bourguignon, Grandjean, Dodun des Perrières, Gall et Sachetti.

C'est à ce moment là que les religieuses françaises de la congrégation catholique de Notre-Dame de Sion, de Paris, créent l'Institut d'enseignement de jeunes filles du même nom (internat et externat «St. Antoine»). D'abord situé dans une maison louée par la princesse Ghica, strada Lapusneanu (actuel «Musée de L'Union»), l'institut, qui compte alors 53 élèves, sera obligé de déménager deux ans plus tard dans les maisons des boyards Bals de la strada Cuza Voda (actuelle Philarmonie «Moldova», dont la salle de concert est une chapelle construite par la congrégation), à cause du nombre croissant de ses pensionnaires, preuve de son succès auprès des classes aisées de Iasi. Un second établissement sera également ouvert à Galati. Les cours se déroulaient en français, à l'exception des cours de langue et littérature roumaines, dispensés par des professeurs autochtones, et étaient supérieurs à ceux pratiqués dans les autres écoles pour jeunes filles de Iasi.

En 1867, le professeur Pierre Drouhet (1879-1940) s'installe à Bârlad, où il se marie avec une roumaine et enseignera le français dans le secondaire jusqu'à sa retraite. En 1868, il publie aux éditions Junimea de Iasi: *Précis de versification spécialement rédigé pour les cours de langue française dans les lycées*. Son fils, Charles Drouhet, sera professeur docteur, agrégé en France, puis professeur à la chaire de langue et littérature française de l'Université «Al.I. Cuza» de Iasi de 1909 à 1915.

En 1869, la mission militaire française est remplacée par une mission civile et une chaire de langue et littérature française est créée à l'Université de Iasi, sous la direction du professeur Victor Challiol, qui y restera six ans.

De 1866 à 1877, Cleopatra Petit-Stamati et professeur de français et directrice de l'externat secondaire de filles (actuel Lycée Mihai Eminescu), à l'époque où Mihai Eminescu était inspecteur (réviseur) scolaire à Iasi.

En 1875, un rapport du maire de Iasi, Nicolae Gane, constate la présence dans sa ville de cinq écoles françaises privées pour jeunes filles: les Instituts Joye (dirigé par Justine Joye), Clavel (Pension «Sainte Hélène», dirigée par Marie Clavel puis, à partir de 1876, par Giselle Petit), Léo (créé et dirigé par Justine Léo en 1873), Grandjean (A. Grandjean, ancien acteur) et Notre-Dame de Sion (dirigé par Marie-Constance de Sion), ainsi que de l'école privée pour garçon de A. Frey. L'année suivante, Emile Fajard créera à son tour une pension française portant son nom, qui existera jusqu'en 1882.

A noter, en 1877, la participation des professeurs Challiol et Malgouverné dans les commissions d'examen du baccalauréat. A la fin des années '70 Malgouverné retourne chez lui, à Lunéville, où il possède une école et où il continuera à correspondre avec son amie Mathilda Cluger-Poni.

En 1879, deux nouvelles pensions sont créées à Iasi: l'Institut secondaire de jeunes filles, dirigé par A. Dodun des Perrières et G. Cobalcescu, et la

Pension d'élèves Françoise Parret. La pension de jeunes filles «Joye» est alors dirigée par Clara Majevschi et la Pension «Sainte Hélène» par Hélène Sorger. Ces institutions fonctionneront jusqu'en 1885, un an après la fondation de l'Alliance Française de Iasi. En 1880, sur 103 Français présents à Iasi, 33 travaillaient dans l'enseignement. Notons la présence à la fin du siècle du professeur de musique Ernest-Paul Hette (fils d'un acteur du théâtre français de Iasi) au Conservatoire, Boniface Hétrat, professeur de français au Lycée Internat C. Negruzzi, Albert Patrognet au Lycée National, Joseph Sibi (également vice-consul), I. Saint-Pierre, ou encore celle de Victor Fleury, professeur de Nicolae Iorga au Lycée Laurian de Botosani.

Après la disparition de la pension Parret en 1895, la dernière école française, qui fonctionnera à Iasi à la fin du XIXe siècle et jusqu'à sa fermeture par le régime communiste en 1948 sera l'Institut Notre-Dame de Sion.

En conclusion, comment ne pas laisser le dernier mot à Nicolae Iorga et citer l'ultime phrase de son *Histoire des relations entre la France et les Roumains*: «Elevés à l'école française pour devenir d'autant plus nous-mêmes, nous sentons le devoir de remercier nos maîtres et éducateurs par le don le plus beau que puisse faire une nation: des sources de nouvelle inspiration jaillissant des profondeurs mêmes de son âme»[11].

SOURCES BIBLIOGRAPHIQUES

„Albina Românească", 1829-1839

Bădărau, Gabriel, *Academia Mihaileană (1835-1848)*, Iaşi, Junimea, 1987

Bogdan, N.A, *Oraşul Iaşi, Monografie istorică şi socială*, Iaşi, Tehnopress, 1997

Burada, Teodor T., *Istoria teatrului din Moldova*, vol. 1, Iaşi, 1915

Djuvara, Neagu, *Le pays roumain entre Orient et Occident*, Paris, POF, 1989

Eliade, Pompiliu, *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie*, Paris, Leroux, 1898

„Gazeta de Moldavia", 1852-57

Hanes, Vasile V., *Formarea Opiniunii franceze asupra României în secolul XIX-lea*, Craiova, Scrisul Românesc, 1929

Humurzaki, Euxodiu, *Documente privitoare la istoria Românilor*, XII-XIII, Bucureşti, 1876-1913

Iorga, Nicolae, *Histoire des relations entre la France et les Roumains*, Paris, Payot, 1918

Iorga, Nicolae, *Istoria învăţământului românesc*, Bucureşti, 1928

Nouvelles perspectives de l'histoire sociale en Roumanie, Etudes réunies par: A.F. Platon, C. Oghina-Pavie, J.C. Petit, Iaşi, Ed. Université «Al.I. Cuza», 2003

Samson, Emmanuel, *Les Français à Jassy (Iasi) de 1830 à 1859*, Mémoire de Maîtrise, Université d'Angers, 1998

[11] Cf. N. Iorga, *Histoire des relations entre la France et les Roumains*, Paris, Payot, 1918, p. 266.

LE MODÈLE / L'ANTIMODÈLE FRANÇAIS DANS LA LITTÉRATURE ROUMAINE DES XIXe ET XXe SIÈCLES

Petruța Spânu

Après 1821, le nombre d'étudiants roumains à Paris est considérable. Dans les années 1840, il y a là une véritable pépinière de futurs *paşoptişti*[1]. Le choc de l'Occident leur fait s'apercevoir de l'écart entre les deux réalités, et a deux conséquences: – la volonté de remédier à la situation de leur pays, de l'élever au niveau de la civilisation européenne; – la surestimation des civilisations étrangères (que certains d'entre eux admirent et imitent sans discernement), nommée *franţuzism*[2] ou *bonjurism*[3]. Après la Révolution française, circulait aussi le terme *filfison* (ou *filfizon),* déformation du vers «ive le son du canon» de la *Carmagnole* qu'on chantait dans les cafés et les salons de Bucarest et de Iaşi, et signifiant ironiquement l'émissaire du monde nouveau, plus tard jeune homme élégant et frivole[4]. Cette *gallomanie* ou *francomanie* prend des proportions inquiétantes, crée des confusions et provoque la réaction de certains intellectuels et écrivains roumains de culture européenne, y compris française, au nom de la civilisation traditionnelle, de la langue nationale, de la modération et du bon sens.

L'engouement pour Voltaire, traduit à partir de 1772, parfois orthographié *Volteru* ou *Voltir,* deviendra une véritable «voltairomanie», enregistrée, entre autres, par le poète Grigore Alexandrescu (1810-1855), dans son *Èpître à Voltaire (Epistolă către Voltaire,* 1842). Comme la plupart de ses contemporains cultivés, lecteur assidu et admiratif de littérature française, Alexandrescu

---

[1] *Paşopt,* abréviation de *patruzeci şi opt* (quarante-huit). *Paşoptist* (pl. *paşoptişti*), quarante-huitard, participant à la révolution de 1848 ou personne appartenant à la génération de 1848 et partageant: son idéologie.

[2] De *franţuz* (français, pop.). *Franţuzit,-ă* (pl. *franţuziţi, franţuzite*), *francisé,-e* qui imite la manière de vivre des Français, et utilise sans nécessité des mots français, souvent déformés.

[3] *Bonjurist* (pl. *bonjurişti*), nom donné, après 1830, à un jeune Roumain progressiste ayant étudié en France. De *bonjour*, orthographié *bonjour* en roumain.

[4] N. Iorga, *Histoire des relations entre la France et les Roumains.* Préface de Ch. Bémont, Paris, Payot&Cie, 1918, p. 130; cité aussi par Al. Zub, in *La sfârşit de ciclu. Despre impactul Revoluţiei franceze (À la fin d'un cycle. De l'impact de la Révolution française)*, Iaşi, Institutul European, 1994, p. 52.

considère Voltaire comme un sommet de la poésie. Il lui reproche, pourtant, son «athéisme» et son «antichristianisme», bien qu'il soit lui-même rationaliste, déiste et anticlérical. Cette épître semble contredire son attitude générale. Il confond, probablement, comme les cercles cléricaux français, anticléricalisme et athéisme.

La liste de ses préférences littéraires et de ses aptitudes (comme élève au pensionnat bucarestois de J.A. Vaillant, il récitait si bien des scènes d'*Andromaque*, de *Phèdre*, de *Mérope*, d'*Athalie*, l'*Art poétique* de Boileau – qu'il avait d'ailleurs traduits – qu'il provoquait «l'étonnement, l'admiration ou la jalousie») est complétée dans *Satire. A mon esprit (Satiră. Duhului meu,* 1842), inspirée de la *Satire IX* de Boileau. Il y raille avec verve la frivolité et le snobisme de la vie mondaine. Dans un salon de l'époque, s'agite un «bonjouriste», «damoiseau» omniscient et fat, au langage pédant et précieux, aux habits commandés à Paris.

Ce type est aussi ridiculisé par Mihai Eminescu (1850-1889), le plus grand poète roumain, dans les poésies *Nos jeunes gens... (Ai noştri tineri...,* 1876), *La Lettre III (Scrisoarea III,* 1881), *Odin et le poète (Odin şi poetul,* 1872), au nom de l'opposition violente entre le passé glorieux et la décadence présente. Les «Romuncules», descendants ridicules de la grandiose Rome antique, «parlent français, font de la politique», ne travaillent pas, «ont oublié jusqu'à notre langue», se moquent «des ancêtres et des coutumes».

L'«antibonjouriste» Constantin Faca (1800-1845) persifle, dans *La Comédie du temps (Comedia vremii,* 1833, publiée en 1860 sous le titre *Franţuzitele – Les Francisées),* les mœurs cosmopolites de la jeune génération, le ridicule des petits gentilshommes et des bourgeois parvenus qui miment les manières et, surtout, le jargon aristocratiques, par l'intermédiaire de deux «précieuses ridicules» de la banlieue bucaresloise. Il ne s'agit pas là seulement d'une satire de la gallomanie, mais aussi de celle de la mentalité d'une époque de transition de l'«Ancien» au «Nouveau régime», lorsque l'influence grecque disparaît en faveur de l'influence française. Les officiers russes cantonnés à Iaşi pendant les Règlements Organiques[5] parlaient un français appris en France. Par conséquent, sous leur influence, le français est adopté comme langue des salons: «Les grands boyards ont rendu le français le maître des salons et de la correspondance intime», note l'écrivain Alecu Russo (1819-1859)[6]. «La petite bourgeoisie ne parlent que de Balzac et de Soulié, de Lamartine et de Hugo, de Kock et de Dumas; elle adore surtout Paul de Kock!»[7]. La gastronomie française est appréciée dans les réceptions. Les dames et les jeunes boyards s'habillent, les premiers, «à l'européenne», en «redingote et pantalons»[8]. Tout

[5] Première forme constitutionnelle roumaine adoptée en 1831, après la guerre russo-turque et la paix d'Adrianople.

[6] Alecu Russo, *Iaşii şi locuitorii lui în 1840 (Iassy et ses habitants en 1840,* traduction du français par M. Sadoveanu), in *Opere complete,* édition soignée par Lucian Predescu, Bucureşti, Cugetarea – Georgescu Delafras, 1942, p. 112.

[7] *Ibid.*, p. 113.

[8] *Ibid.*, p. 128.

commerce «noble» se fait en français. «Les Moldaves polyglottes»[9] «finissent la conversation en moldave, lorsque le français ne leur suffit plus»[10]. Des troupes théâtrales françaises s'établissent à Iaşi et à Bucarest.

L'influence française détermine une grande confusion dans la langue, dans le vocabulaire et la syntaxe, et fait naître un jargon roumain-français, véritable galimatias, dont se moquent Costache Bălăcescu dans sa comédie *Une bonne éducation (O bună educaţie,* 1845), l'acteur Matei Millo, dans sa saynète comique *Un poète romantique (Un poet romantic,* 1850) – où il vise les boyards rétrogrades, mais aussi les jeunes cosmopolites, figurés par un versificateur un peu farfelu et fanfaron, révolté contre les inerties et les préjugés de la vieille génération –, et Vasile Alecsandri à travers le parler saugrenu de sa Chiriţa.

Protagoniste de cinq comédies écrites de 1850 à 1876, Chiriţa, la femme d'un hobereau, parle un stupéfiant jargon parsemé de mots français écorchés ainsi que de locutions et de mots roumains francisés. Alecsandri la conçoit comme une caricature du snobisme et de l'importation hâtive de civilisation, par opposition à son mari, lourdaud et bourru, conservateur sclérosé dans ses vieilles habitudes patriarcales, et adversaire de tout renouvellement. Pourtant, malgré son ridicule outré, elle est ouverte au progrès et à l'Europe, refuse de s'enfermer dans son monde provincial étroit, monte en ballon, voyage à Paris, adopte les formes occidentales et, avec elles, les «belles» manières: elle utilise une pince à sucre, se fait livrer le courrier sur un plateau, oblige son mari à porter des habits à l'européenne, fait du cheval en amazone, fume des cigarettes, flirte coquettement avec les jeunes, engage, pour ses enfants, un précepteur français, «Musiu Şarlă» (Monsieur Charles), qui leur fait réciter des fragments du célèbre roman pédagogique *Les Aventures de Télémaque* (1699) de Fénelon.

L'auteur, Vasile Alecsandri (1821-1890), l'un des plus grands écrivains roumains, avait étudié au pensionnat de Victor Cuénim à Iaşi, ensuite à Paris, voyagé dans toute l'Europe, en Asie Mineure et en Afrique du Nord. Comme ministre plénipotentiaire de la Roumanie à Paris, il avait gagné la sympathie unanime, grâce à sa culture et à ses manières, connu Prosper Mérimée, avait été reçu par Napoléon III, par le roi Victor-Emmanuel II et par son premier ministre, le comte Cavour, les principaux initiateurs de l'unité de l'Italie. En 1878, aux Jeux Floraux de Toulouse, il avait été primé pour son *Chant du latin,* à la proposition du poète Frédéric Mistral.

La synthèse de l'Occident et de l'Orient – qui constituait la structure intime de son être – est présentée dans un spirituel tableau de la civilisation roumaine, telle qu'un jeune peintre français la voit en 1847 à Balta Albă, c'est-à-dire «au fond de l'Europe, aux confins de l'Orient»[11]. Persuadé que «depuis la frontière allemande jusqu'à la Mer Noire ne s"étendait que la Turquie de

---

[9] *Ibid.*, p. 129.

[10] *Loc. cit.*

[11] *Balta albă* (*Le Marais Blanc*, 1847), in Vasile Alecsandri, *Opere complete. Proza* (Œuvres complètes. La Prose), Bucureşti, Minerva, 1910, p. 271.

l'Europe»[12], celui-ci y découvre, «consterné»[13], un village primitif de chaumières, mais aussi un marais aux boues miraculeuses, «noires et huileuses»[14], et une «source qui guérit»[15], envahis d'une foule «valaque» qui parle français, porte des vêtements parisiens, va au café, se promène «en calèches européennes»[16]. «En 24 heures, j'ai vu tant de choses discordantes, tant de contrastes originaux, que je ne sais pas jusqu'à maintenant si la Valachie est une partie du monde civilisé ou une province sauvage!»[17].

Dans la comédie *Une nuit orageuse (O noapte furtunoasă,*, 1879) du plus grand dramaturge roumain I.L. Caragiale (1852-1912), le jeune Rică Venturiano, «étudiant en droit et publiciste», exalté par des slogans démagogiques et des lectures romanesques douteuses, tient un discours ahurissant, incohérent et grotesque, truffé de néologismes francisants, incorrects et mal compris. La femme «émancipée» qu'il courtise, Ziţa, estropie avec désinvolture les mots français, et dévore les feuilletons à la mode. Elle a lu trois fois les *Drames de Paris*. La «garde civique», parodie de l'armée régulière, où deux des personnages, Messire Dumitrache et son administrateur Chiriac, sont le premier, capitaine, et le second, adjudant, est calquée sur les gardes nationales françaises, instituées pendant la Révolution, comme une création de la politique libérale, pour sauvegarder les institutions démocratiques.

Dans ses récits et nouvelles *(Momente şi schiţe,* 1901), Caragiale présente avec sarcasme des chroniqueurs mondains et des femmes bourgeoises snob, dont l'aspiration au «beau monde» s'exprime par un langage plein de néologismes, surtout français, mal assimilés, ce qui mène à des impropriétés de termes et à des déviations sémantiques burlesques. Moyen de caractérisation psychologique et sociale, le langage dévoile la vulgarité et la sottise prétentieuse des personnages, et est une source d'humour savoureux.

Dans la comédie *Trois mages d'Orient* (*Trei crai de la răsărit,* 1879), dont le titre initial était L'*Orthoniaiserie (Orthonerozia),* B.P. Hasdeu (1838-1907), grand savant et écrivain, se moque des deux tendances linguistiques à la mode, la latinomanie et la gallomanie, qui dénaturaient le roumain. Elles sont illustrées par les deux prétendants de Mariţa, la fille de l'épicier Pană: le copiste Jorj (transcription roumaine de Georges) – apparenté à Rică Venturiano, le personnage de Caragiale – et le professeur Numa Consule, latiniste fanatique. La fille est attirée par Jorj, qui n'aime que son argent. Finalement, elle accepte le commis du magasin, homme simple, de bon sens et d'esprit pratique, qui parle un «roumain pur» et n'est pas corrompu par la fausse assimilation de culture.

---

[12] *Ibid.*, p. 256.
[13] *Ibid.*, p. 268.
[14] *Ibid.*, p. 267.
[15] *Ibid.*
[16] *Ibid.*, p. 265.
[17] *Ibid.*, p. 271-272.

Dans ses romans historiques, le grand prosateur Mihail Sadoveanu (1880-1961) évoque de préférence la Moldavie des XVe au XVIIe siècles. Le pays est situé à l'extrémité orientale du monde, c'est-à-dire de l'Europe. Les Moldaves sédentaires sont pacifiques et bienveillants. Les étrangers (polonais, ukrainiens, tartares, turcs, arméniens, tziganes, juifs, plus rarement hongrois et allemands) – sont voyageurs, commerçants, mercenaires, diplomates, espions, aventuriers, alliés ou adversaires, anciens adversaires devenus alliés par le jeu des forces politiques. Ces peuples orientaux sont des présences familières dans l'univers fictif de Sadoveanu. Les vrais étrangers, ce sont les Occidentaux[18] ou, dans une certaine mesure, les autochtones occidentalisés, comme le prince Alecu Ruset, jeune noble cultivé qui n'a pas de complexes d'infériorité dans ses rapports avec l'abbé Paul de Marenne, le messager du Roi Soleil auprès de la Porte Ottomane. «Vous êtes plutôt des nôtres que de l'Orient», lui dit celui-ci[19]. Les voyageurs étrangers qui ont des missions spéciales, déclarées ou non, comme, en 1679, cet envoyé de Colbert, sont des apparitions inaccoutumées «à la frontière des barbares»[20], comme le dit Alecu Ruset. Les autochtones les accueillent naturellement, même si les Français sont moins fréquents que les Polonais, par exemple. Leur hospitalité n'a rien de démonstratif ou d'ostentatoire. Paul de Marenne est étonné de leur comportement généreux et amical. Comme narrateur, il se substitue à l'auteur (lui-même un étranger, puisqu'il appartient à un autre temps et à une autre réalité), et introduit l'insolite dans la vision du récepteur – étranger, à son tour, dans le scénario complexe de la lecture.

Pour Paul de Marenne, le voyage de la Pologne à la Grande Porte, à travers la Moldavie, devient une aventure gnoséologique qu'il note dans son manuscrit *Vers le grand Turc*. Accompagné par, ou accompagnant Alecu Ruset, dont il devient peu à peu le confident politique et sentimental, l'abbé français connaît une Moldavie en proie à la crise, à la souffrance, au chaos (guerres, invasions, épidémies, famine, pillage, exode, impôts). La curiosité intellectuelle du savant dépasse l'intérêt strictement politique du diplomate en mission secrète. Sa surprise est si grande, qu'il réserve ses observations à un rapport adressé à l'Académie française. Choqué par les contradictions de ce monde paradoxal, avec des paysans habitant des chaumières, des mondains ayant étudié à Cracovie, comme le prince Alecu Ruset, des savants érudits comme le métropolite-poète Dosoftei et le chroniqueur Miron Costin, des missions catholiques protégées par le voïvode régnant, des banquets à la cour où la vaisselle est en argent et les «fourchettes, à deux dents, inhabituelles chez les princes du temps»[21], Paul de Marenne vit dans une confusion totale. Son expérience culturelle ne le laisse pas accepter la vérité historique que le

---

[18] Appelés *nemţi*. *Neamţ*, Allemand ou Autrichien; par extension, étranger, occidental.

[19] *Zodia Cancerului sau Vremea Ducăi-Vodă* (*Le Signe du Cancer ou le Temps du Prince Duca*, 1929), in Mihail Sadoveanu, *Opere* (*Œuvres*), t. 10, édition surveillée par l'auteur, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1957, p. 78.

[20] *Ibid.*, p. 56.

[21] *Ibid.*, p. 143.

logothète et chroniqueur Miron Costin[22] lui offre: «De Marenne n'était pas seulement perplexe, mais aussi méfiant. Rien dans cette contrée barbare ne pouvait rappeler la grandeur des fils de la louve. „Manie de savant et contes invraisemblable“, songeait-il, en écoutant distraitement son compagnon»[23].

Dans un premier temps, la méfiance du diplomate et de l'académicien est surmontée par sa vocation artistique. Sa narration oscille entre la sobriété objective et les élans lyriques que lui inspire la beauté du paysage. Forêts immenses, végétation mirifique, une stupéfiante abondance de gibier contrastent violemment avec la pauvreté des villages. «[...] Dieu y a mis un paradis. – C'est vrai: un paradis dévasté», réplique son compagnon, Alecu Ruset[24].

Dans un second temps, le personnage étranger fonctionne comme un miroir reflétant, l'élément indigène qu'il cherche à assimiler et auquel il finit par s'identifier. Il adopte les coutumes locales, apprécie les connaissances météorologiques et astrologiques des habitants, savoure les plats, embrasse, attendri, ses amphitryons: «Bien qu'il soit papiste, nous nous sommes entendus et amusés comme des frères»[25].

Au-delà des apparences immédiates, l'abbé «au visage doux et aux traits fins et spirituels»[26] découvre, impressionné et émerveillé, une civilisation immobilisée dans des formes ancestrales, prétexte à une confrontation du faste de Louis XIV avec le monde primitif des Carpates.

Dans le roman *Un moulin venait sur le Siret*[27] (*Venea a moară pe Siret*, 1923), une gouvernante française «arrivée de Suisse»[28], madame Arnold, est l'instrument du Pygmalion moldave, le boyard Alexandru Filoti-Buciumanu, par rapport à sa Galatée, la fille d'un meunier, qu'elle modèle «comme un morceau de cire»[29], dont elle raffine les manières et le langage. La métamorphose de la jeune paysanne Anița en «mademoiselle Annette» est rapide et spectaculaire. La langoureuse éducatrice y voit avec orgueil une «création personnelle: elle l'avait élevée à la lumière [...]. Dans cette enfant transformée, elle admirait quelque chose de son âme et de ses aspirations»[30].

Mais en quelle mesure cette gouvernante, modeste intellectuellement, peut réellement la changer? Quelques propositions ironiques résument les opinions de celle-ci sur la culture: «Dans les livres on n'écrit que des bêtises. Les auteurs sont des messieurs immoraux»[31].

---

[22] Dans *Carte pentru descălecatul de'ntâiu a Țerei Moldovei și a neamului moldovenesc* (*Livre pour la première fondation du pays de la Moldavie et du peuple moldave*, 1677), Miron Costin avait révélé la latinité des Roumains et en avait affirme l'origine.

[23] *Ibid.*, p. 145-146.

[24] *Ibid.*, p. 32.

[25] *Ibid.*, p. 50.

[26] *Ibid.*, p. 8.

[27] În Mihail Sadoveanu, *Opere* (*Œuvres*), t. 8, 1956, ed. cit.; le Siret, rivière en Moldavie, affluent du Danube.

[28] *Ibid.*, p. 152.

[29] *Ibid.*, p. 155.

[30] *Ibid.*

[31] *Ibid.*, p. 159.

L'auteur insiste plutôt sur «la chair blanche de beurre et de miel»[32] de la gouvernante, heureuse d'avoir trouvé abri dans un pays riche où sa gourmandise puisse être assouvie. Elle aime «les petits pains ronds et tendres de la plus blanche farine, qui l'attendaient chauds encore, chaque matin, sur la table de la salle à manger. Elle aimait aussi, beaucoup, le beurre frais. Bile aimait aussi le miel de printemps, celui qui brille comme de l'or dans le bocal de cristal. Ces choses agréables ne pouvaient pas surtout se passer de café au lait: un lait bien bouilli, avec beaucoup de crème et une essence très concentrée de chicorée mêlée de moka»[33]. Elle adopte la cuisine locale et «tient à parler joliment et proprement la langue du pays»[34].

L'ambiance où «mademoiselle Annette» se cisèle, c'est la ville de Iaşi en 1888. Dans les salons «un murmure ininterrompu de conversation française l'enveloppait. La langue autochtone, il (Alexandru Filoti-Buciumanu, *n.n.)* ne l'avait entendue qu'un instant, à rentrée»[35]. Une boîte de nuit de Iaşi s'appelle Le Château aux Fleurs. Costi, le fils d'Alexandru Filoti-Buciumanu, a étudié deux ans au lycée Louis-le-Grand, s'est fait raser la barbe et la moustache comme à Paris. Au manoir paternel de Buciumeni, il peut lire les derniers numéros de «La Revue des Deux Mondes». Quand il «monte» à Bucarest, il s'arrête à l'Hôtel Boulevard, et fréquente les «cafés-concerts». Son père parle le roumain avec une légère nasalisation, fredonne des chansonnettes, part pour l'étranger après chaque moisson, et mange sa fortune à la roulette du casino de Nice. Avant de quitter définitivement le pays, il donnera à son valet français, Jean Cavalier, un lopin de terre sur lequel celui-ci fera bâtir une maison pour s'y fixer. Les paysans, en échange, «se conduisent comme les Scythes au temps d'Alexandre le Grand»[36].

Cette atmosphère est rigoureusement exacte, presque un document. À la fin du XIXe siècle, l'élite sociale, politique et intellectuelle faisait venir de France précepteurs, tailleurs, cuisiniers, barbiers, comédiens, modistes, médecins, secrétaires privés des princes régnants, et les payait mieux que les engagés du pays. Le directeur du théâtre français de Iaşi avait amassé bijoux, argenterie, antiquités, meubles, vins, et acheté une maison avec jardin et vigne. Dans les bibliothèques privées ou publiques, les livres français, commandés chez les libraires, chez le fournisseur de la cour royale ou apportés par les marchands, les voyageurs, les soldats, l'emportaient sur ceux édités en roumain ou en d'autres langues[37].

---

[32] *Ibid.*, p. 152.

[33] *Ibid.*

[34] *Ibid.*, p. 154.

[35] *Ibid.*, p. 127-128.

[36] *Ibid.*, p. 288.

[37] Voir N. Iorga, *Istoria românilor prin căl*ători (*L'Histoire des Roumains à travers les voyageurs*). Edition soignée, étude introductive et notes par Adrian Anghelescu, Bucureşti, Eminescu, 1981.

Un autre Pygmalion, le prince Lai Cantacuzino[38], polit sa Galatée, Daria Mazu, grâce aux lectures françaises et aux leçons de piano. «Guépard» anachronique avant la lettre, espoir de sa génération, «docteur en droit à Paris, descendant des empereurs byzantins»[39], il joue du Chopin, récite du Musset, et possède «des volumes qu'on ne trouve qu'ici et dans quelques bibliothèques occidentales»[40]. Il tient un journal intime, où il note «très correctement»[41] des phrase qu'«il pensait et écrivait en français»[42]. Dans la petite ville moldave «où il ne se passe rien» et où il végète, on peut lire les dernières publications venues des librairies de Iaşi et du pays, ou acheter les *Mystères de Paris* dans les débits de tabac.

Dans le roman *Les Nuits de la Saint-Jean (Nopţile de Sânziene,* 1934), l'ingénieur français Antoine Bernard (que les habitants de la forêt de Borza appellent Bârnariu), revient en 1927 en Moldavie et y passe trois ans, après avoir participé, pendant la Première Guerre mondiale, à la mission dirigée par le général Berthelot à Iaşi et connu le prince Lupu Mavrocosti dans les batailles successives de Mărăşti et de Mărăşeşti. Il a un «bon sens pratique»[43], une nature volontaire, est «très capable et entreprenant»[44], parle le roumain, et a l'intention de s'établir dans ce pays «où le plaisir de vivre [...] est presque un vice»[45]. Son projet est double: acheter et exploiter une partie de la forêt séculaire de Borza, d'un côté; épouser la princesse Kivi Mavrocosti, «élevée en Occident»[46], qui en est la propriétaire, avec son frère, Lupu Mavrocosti, d'autre côté. Ceux-ci sont les derniers rejetons d'une race disparue, ce qui explique leur immobilisme intérieur centré sur la nostalgie du temps perdu. Les habitants de Borza représentent une communauté archaïque close, réfractaire à toute intrusion. Pour protéger leur «éden préhistorique»[47] contre la «folie» de son maître qui veut la vendre à l'acheteur étranger, gens, bêtes et éléments se coalisent dans une résistance quasi-surnaturelle. Certes, l'hostilité contre l'étranger a des fondements économiques et humains concrets. Mais la forêt symbolise aussi l'ancienneté de ses habitants et de leur lien avec la terre (mère) nourricière. Selon la mentalité primitive, la forêt tuée, ou seulement secouée de son feuillage, amène des disgrâces. Celui qui trouble l'ordre millénaire et s'en approche autrement que comme d'un endroit sacré ne peut être qu'un ennemi, et traité comme tel. L'auteur exprime sa non-adhésion au progrès technique, dont les effets

---

[38] *Locul unde nu s-a întîmplat nimic sau Târg moldovenesc din 1890* (*Le lieu où il ne s'est rien passé ou Bourg moldave en 1890*, 1933), in *Opere* (*Œuvres*), t. 11, 1957, ed. cit.
[39] *Ibid.*, p. 403.
[40] *Ibid.*, p. 426.
[41] *Ibid.*, p. 486.
[42] *Ibid.*, p. 406.
[43] In *Opere* (*Œuvres*), t. 12, 1957, ed. cit., p. 528.
[44] *Ibid.*, p. 400.
[45] *Ibid.*, p. 517.
[46] *Ibid.*, p. 497.
[47] *Ibid.*, p. 516.

destructifs et dégradants le préoccupent. Vaincu, l'acheteur et l'exploiteur étranger se retire, renonce aussi à son union avec la «princesse orientale»[48], qui acceptera la mésalliance avec l'administrateur Sofronie Leca.

«C'est moi le coupable, non le Français»[49], avoue le prince Lupu Mavrocosti. En effet, c'est sa passion pour les avions, ses «jouets»[50] occidentaux, qui lui font vendre la forêt. Mais son «double acte de trahison et d'hostilité»[51] semble lui être pardonné: le noble inadapté et languissant entre de nouveau en possession de sa fortune ancestrale, se réintègre à la forêt «éternelle»[52] et retrouve son équilibre hors du temps, dans la réconciliation avec le cosmos, suggérée par son envie de la mort et son suicide projeté.

BIBLIOGRAPHIE

1. Textes littéraires:

ALECSANDRI, Vasile, *Balta Albă,* in *Opere complete. Proza,* Bucureşti, Minerva, 1910.

ALECSANDRI, Vasile, *Chriţele.* Postfaţă şi bibliografie de Mircea Braga, Bucureşti, Minerva, 1978.

ALEXANDRESCU, Grigore, *Poezii. Proză.* Text stabilit şi note de I. Fischer. Antologie şi repere istorico-literare de Mircea Anghelescu, 1985.

CARAGIALE, I. L., *O noapte furtunoasă,* in *Teatru,* Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, colecţia Biblioteca pentru Toţi, 1956, p. 3-61.

CARAGIALE, I. L., *Momente şi schiţe,* 2 vol., Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă colecţia Biblioteca pentru Toţi, 1955.

EMINESCU, Mihai, *Poezii,* ediţie îngrijită de Perpessicius, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1958.

HASDEU, B. P., *Trei crai de la răsărit,* in *Scrieri alese,* ediţie îngrijită, note şi prefaţă de Nicolae Sorin, Bucureşti, Editura Tineretului, 1959, p. 373-461.

Primii noştri dramaturgi. Ediţie îngrijită şi glosar de Al. Niculescu. Antologie, studiu introductiv şi note bibliografice de Florin Tornea, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, colecţia Scriitori români, 1960.

RUSSO, Alecu, *Opere complete,* ediţie îngrijită de Lucian Predescu, Bucureşti, Cugetarea – Georgescu Delafras, 1942.

SADOVEANU, Mihail, *Locul unde nu s-a întâmplat nimic sau Târg moldovenesc din 1890,* in *Opere,* ediţie sub supravegherea autorului, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1957.

SADOVEANU, Mihail, *Nopţile de Sânziene,* in *Opere,* 12, ediţie sub supravegherea autorului, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1957.

[48] *Ibid.,* p. 529.
[49] *Ibid.,* p. 466.
[50] *Ibid.,* p. 488.
[51] *Ibid.,* p. 403.
[52] *Ibid.,* p. 573.

SADOVEANU, Mihail, *Zodia Cancerului sau Vremea Ducăi-Vodă,* in *Opere,* 10, ediţie sub supravegherea autorului, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1957.

SADOVEANU, Mihail, *Venea o moară pe Siret,* in *Opere,* 8, ediţie sub supravegherea autorului, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1956.

2. Références critiques:

CĂLINESCU, G., *Istoria literaturii române de la origini până în prezent,* Bucureşti, Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă, 1941.

DUŢU, Alexandru, *Modele, imagini, privelisti.* Incursiuni în cultura europeană modernă, Cluj-Napoca, Dacia, 1979.

ELIADE, Pompiliu, *Influenţa franceză asupra spiritului public în România. Originile. Studiu asupra stării societăţii româneşti în vremea domniilor fanariote,* în româneşte de Aurelia Creţia. Prefaţă şi note Alexandru Duţu, Bucureşti, Univers, 1982.

GEORGESCU, Vlad, *Istoria românilor. De la origini până în zilele noastre,* ediţia a III-a, Bucureşti, Humanitas, 1992.

IORGA, N., *Histoire des relation entre la France et les Roumains.* Préface de Ch. Bémont, Paris, Payot&Cie, 1918.

IORGA, N., *Istoria românilor prin călători.* Ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de Adrian Anghelescu, Bucureşti, Eminescu, 1981.

PLATON, Alexandru-Florin, *Imaginea Franţei în Principatele române: modalittăţi de receptare (secolele XVIII-XIX),* „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A.D. Xenopol»", Iaşi, XVIII, 1981, p. 201-210.

ZUB, Al., *La sfârşit de ciclu. Despre impactul Revoluţiri franceze,* Iaşi, Institutul European, 1994.

INFLUENȚE FRANCEZE ÎN RESTAURAREA MONUMENTELOR ISTORICE

Andi Mihalache

Calendarul faptelor

La 10 mai 1863, Consiliul de Miniştri adopta hotărârea cu privire la restaurarea bisericii de la Curtea de Argeş. Proiectul lucrărilor, întocmit în 1864 de arhitectul Gaetano Burelli, era aprobat în 1865 de Consiliul tehnic superior, dar activitatea propriu-zisă nu avea să înceapă decât în 1870, după anevoioase eforturi de strângere a materialelor necesare[1]. Ministerul cultelor semna un contract de antrepriză cu arhitectul Felix Muntureanu, denunțat însă în 1874, pe motiv că realizările erau minore, iar Muntureanu incapabil să ducă la bun sfârşit sarcina primită. Abia atunci s-a apelat la Viollet-le-Duc, teoreticianul „unității de stil" în restaurarea monumentelor istorice. Foarte ocupat în acel moment, le Duc îl trimitea în România pe colegul său, A. de Baudot, care făcea o primă expertiză. Pe baza acesteia Le Duc stabilea lista de priorități şi îl recomanda ca executant pe elevul său, André Lecomte[2] cu care se încheia contractul, în aprilie

[1] Primele amănunte de ordin cronologic şi estetic ne-au fost furnizate de Grigore Ionescu, *Sur les débuts des travaux de restauration des monuments historiques en Roumanie et l'activitate de l'arhitect francais André Lecomte du Nouy en ce domaine*, in „Revue Roumaine d'Histoire de l'Art", série Beaux-Arts, tome XVII, 1980, p. 84-127. Mai ştim că domnitorul Carol I îşi exprima şi el, încă din 1867, dorința de a restaura Mănăstirea Curtea de Argeş, ruinată în urma unui incendiu şi a unui cutremur. Dar cum nu exista însă un cadru legislativ, primul proiect de „Regulament asupra Comisiunii Monumentelor Publice" apărea abia în 1871, pentru a fi promulgat ceva mai târziu, la 6 aprilie 1874, de către ministrul cultelor şi instrucțiunii publice, B. Boerescu. În acelaşi an, urmaşul său la conducerea respectivului ministeriat, Titu Maiorescu, înființa o „Comisiune" pusă în subordinea lui Alexandru Odobescu. Dar pentru a îndeplini dezideratul domnesc, Maiorescu şi Odobescu cereau sprijinul celebrului arhitect Viollet-le-Duc, iar acesta le propunea ca lucrările de restaurare de la Curtea de Argeş să fie conduse de unul din elevii săi, A. Lecomte du Nouy. Se crea, în consecință, un „Serviciu de restaurare" autonom, sub conducerea francezului, care îşi începea activitatea în 1875, spre a finaliza lucrările din Argeş în 1880. Până în anul morții sale, 1914, Lecomte du Nouy mai „restaura" Trei Ierarhi din Iaşi (1882-1904), dărâma şi reconstruia cu însemnate modificări Sala Gotică şi biserica Sf. Nicolae Domnesc din Iaşi (1884-1904), mitropolia din Târgovişte (1884-1890) şi biserica Sf. Dumitru din Craiova (1885-1889). (Vezi Radu Sc. Greceanu, *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice 1908-1945. Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice 1914-1915, 1942-1943. Indici bibliografici*, Bucureşti, 1988, p. 3-4.)

[2] Abia din 1884 începea să semneze „du Nouy".

1875, la Paris. O dată începute operaţiunile, Lecomte îşi dădea seama că indicaţiile primite de la magistrul său proveneau din examinarea totuşi sumară a lui Baudot: criteriile restaurării aveau să fie dictate, în fond, de surprizele pe care cercetarea amănunţită a mănăstirii i le oferea în fiecare zi. Nu i se pot ierta însă „uniformizările“ fără acoperire istorică şi estetică aduse altor biserici de factură bizantină, construite fiecare în felul ei, de o aceeaşi echipă de meşteri, într-o deplină unitate stilistică. În cazul mănăstirii Argeş, comisia de recepţie numită de ministerul cultelor în 1880 (I. Ghica, D. Berindei, Al. Orăscu, M. Caputineanu, C. Stăncescu) observa că, în exterior, unitatea arhitecturală nu fusese perturbată, schimbări înregistrându-se numai în ornamentaţie dar şi acestea rezultate fie din simpla continuare a unor motive deja existente fie din respectarea simetriei între baza edificiului şi înălţimile lui. Exceptând licenţele din interior, unde înlocuise marmura cu mozaic şi vechile picturi cu altele, mediocre, de tendinţă modernă, munca lui Lecomte se încadra, conform comisiei, în limitele bunului simţ. Mai mult, soluţiile lui aveau un oarecare gir ştiinţific, sprijinindu-se pe desene şi fotografii, pe cercetările arheologice întreprinse în jurul bisericii şi pe informaţiile călătorului Paul din Alep. Prin urmare, criticile lui Th. Aman, Th. Ştefănescu, K. Storck şi Al. Săvulescu la adresa celor întreprinse până în februarie 1878 nu au putut să-l oprească pe francez. Scandalul începea realmente o dată cu modificările abuzive, absolut fanteziste, de la biserica Trei Ierarhi din Iaşi, atrăgând protestul pe care arhitecţii români îl adresau guvernului în 1890. Printre altele, pentru a obţine pereţi ireproşabili din punct de vedere tehnic – ceea ce contravenea regulamentelor minime ale restaurării – Lecomte înlocuia multe din pietrele vechi cu altele noi sub pretextul că vestigiul ar fi suferit, în decursul istoriei sale, multe degradări şi transformări. Biserica ieşeană fusese, în realitate, opera unei singur grup de artişti şi nu cunoscuse după aceea prefaceri sensibile, păstrându-şi puritatea alcătuirii. Arhitectul francez tindea de fapt spre o interpretare personală: demantelarea integrală şi reconstruirea clădirii în acelaşi stil dar fără vreo legătură cu monumentul istoric. Acestor experimente i-au şi căzut victime bisericile Sf. Dimitrie din Craiova, Sf. Nicolae din Iaşi, biserica metropolitană din Târgovişte. Dar lucrurile nu erau atât de bine definite pe cât par astăzi. Chiar din cazul bisericii craiovene deducem că mari personalităţi de talia arheologului Grigore Tocilescu nu aveau o imagine coerentă despre restaurare de vreme ce îi cerea lui Lecomte, în septembrie 1884, să restaureze şi, la nevoie, să reconstruiască obiectivul cu pricina[3]. Ca circumstanţă atenuantă mai precizăm că arhitectul francez îşi anunţa dinainte proiectele prin intermediul unor rapoarte preliminare (iulie 1884 pentru Târgovişte, septembrie 1884 pentru Craiova, februarie 1885 pentru Sf. Nicolae din Iaşi), reproşurile ulterioare părându-i a fi de rea credinţă. Pe măsură ce comenzile se înmulţeau,

[3] Grigore Ionescu, *op. cit.*, p. 97; Observăm că în cultura istorică a acelui moment contemporaneitatea începea cu 65 de ani în urmă, pentru ca tot ceea ce preceda mijlocul secolului XIX să constituie o durată diferită, trecutul de acum inaccesibil, cu care nu se mai comunica decât cu girul câtorva vestigii.

ambițiile de creator luau și ele amploare, astfel încât completarea unor porțiuni deteriorate sau lipsă, la Iași de exemplu, nu s-a mai făcut nici măcar prin analogii cu restul monumentului ci prin aproximări și comparații mai largi, cu biserici medievale din restul țării. Iar legitimarea demolărilor se restrângea mereu la aceeași justificare: starea deplorabilă a monumentelor, uneori în ruină.

Restaurările, pro și contra

„Monument istoric este, va să zică, orice clădire anterioară anului 1850 și în special clădirile bisericești", spunea Nicolae Iorga, în 1915[4]. Același savant făcea și unele referiri la influențele franceze asupra concepției de restaurare a vechilor edificii de cult: „dar aici monumentul istoric se înțelege în chip greșit, prea simplu, prea redus. Iată ce vreau să zic cu aceasta. Într-un moment, Lecomte du Nouy – nimic rău despre morți! – se hotărăște să repare mănăstirea de la Argeș sau Trei Ierarhi din Iași și Sf. Nicolae din același loc. El vine cu învățătura pe care a căpătat-o în Franța de la Viollet-le-Duc, care, desigur, nu mai are în momentul de față nici un singur aderent. Procedeul lui consta în a da monumentul jos și a face altul la loc, nou-nouț, care în unele privinți să nu samene atât cu monumentul originar, cât cu concepția proprie a restauratorului, – lucru cu totul de condamnat. De o parte fotografiile monumentului, de altă parte descripțiunea lui cine știe când, ori prejudecăți artistice: se potrivește, se chibzuiește și iată o clădire nouă"[5]. Citatul de mai sus comprimă polemica dintre cele două soluții de reintrare în contact cu epocile revolute: pe de o parte, unii se arătau convinși că adevărul marilor construcții poate fi redescoperit în întregime numai dacă înlăturăm scoriile, reziduurile și schimbările suferite de-a lungul istoriei, redându-le privirii, cât mai convingător, în strălucirea lor „arhetipală"; pe de altă parte, alții înțelegeau altfel autenticitatea, insistând că „ridurile" unui monument se cer conservate întocmai deoarece ne pun în legătură cu concretul și vicisitudinile devenirii, dându-ne măsura longevității și valorii lui de martor ocular al atâtor istorii. Iorga era un fervent partizan al păstrării patinei care, după el, înmagazina amprenta și suflul oamenilor de altă dată, mijlocindu-ne, prin simpla atingere a pietrei înnegrite de fum, o fascinată întoarcere în timp și retrăirea unor fapte memorabile. „Când știi că în cutare jeț a stat Ștefan însuși, că s-a răzimat trupul lui de acel părete, cu ce suflet vii și începi a corecta veche zugrăveală, a mâzgâli pereții sfințiți, a răzălui lemnul cu nobila patină de veacuri? Monumentul istoric trebuie să rămână vechiu la înfățișare; de îndată ce apare ca nou, nu mai este același; poți să lași chiar aceiași piatră, dar dacă ai distrus suprafața, s-a împrăștiat și sfințenia monumentului însuși"[6]. Lui Lecomte du Nouy îi reproșa viziunea exclusivistă asupra ideii de monument, concentrată numai pe clădirea propriu-zisă și indiferentă la ambientul

---

[4] Nicolae Iorga, *Ce este un monument istoric*, Vălenii de Munte, Tipografia „Neamul românesc", 1915, p. 12-13.

[5] *Ibidem*, p. 13.

[6] *Ibidem*, p. 20.

şi construcţiile adiacente (distrugerea clopotniţei de la Trei Ierarhi, de pildă) care înconjură şi explică, într-un fel, obiectivul vizat[7].

A restaura un edificiu nu însemna, conform mult invocatului Viollet-le-Duc, a-l întreţine, a-l repara sau a-l transforma ci de a-l restitui în întregime, verosimil, în formele în care a fost proiectat şi construit de către primul arhitect. Intenţiona, din nefericire, eliminarea acelor adaosuri apărute în cursul secolelor, fără a-şi pune problema că ele nu constituiau simple reziduuri ci dovezi ale continuităţii vestigiului. A urma metoda Le Duc însemna, în linii generale, să suspenzi durata, genealogia unor forme şi stiluri de dragul unor origini despre care nimeni nu putea avea o imagine clară. În fond, Le Duc alesese una din cele două mari direcţii existente la mijlocul secolului XIX: a) acceptarea resemnată a decrepitudinii şi morţii monumentelor, valorificarea poetică, melancolică sau nostalgică a extincţiei în curs, foarte populară în Anglia (antiintervenţionismul); b) combaterea ruinelor prin intervenţii chirurgicale ori prin integrarea, fie şi brutală, în viaţa şi sensibilitatea contemporană, practicată în Franţa şi în restul continentului (intervenţionismul)[8].

Prima tendinţă era reprezentată de englezii John Ruskin şi William Morris. Cei doi credeau că munca generaţiilor trecute conferă monumentelor un caracter sacru, urmele lăsate de timp asupra lor făcând parte din istoria, din identitatea, din însăşi esenţa lor. Morris dezvolta chiar ipoteza unui come-back al vechii arte de vreme ce valoarea monumentelor nu era dată, susţinea el, atât de rupturile produse de revoluţia industrială în evoluţia meşteşugurilor, cât de conştientizările proprii secolului XIX, de extraordinara dezvoltare a studiilor istorice care permitea oamenilor să realizeze caracterul unic, irepetabil şi de neînlocuit al oricărei opere aparţinând trecutului. Pentru Ruskin, arhitectura este singurul mijloc de care dispunem pentru a păstra legătura cu un trecut căruia îi datorăm identitatea. Dar acest trecut nu este definit de istoriografie ci de generaţiile de oameni care ne-au precedat: chiar dacă i se întâmpla câteodată să se apropie de monumente prin intermediul memoriei obiective a ştiinţelor istorice, prefera, totuşi, o abordare afectivă. Temându-se însă de hedonism, puritanul din el se apăra mereu împotriva estetului, pătrunzând în trecut prin intermediul unor sentimente considerate morale: pietatea şi respectul[9]. În concluzie, monumentele nu ne aparţin, nu avem nici un drept asupra lor. Orice intervenţie nu poate fi decât un sacrilegiu. Iar restaurarea este imposibilă, insista Ruskin, lucrurile petrecându-se ca şi cum am încerca să redăm viaţă unui mort. Nefiind capabili să regresăm în timpul creaţiei şi să ne identificăm cu artistul, reconstituirea se dovedeşte un atentat la autenticitatea care dă sensul operei. Cu toate că din luările de poziţie ale celor doi se subînţelegea decăderea şi ruinarea implacabilă

---

[7] Aceleaşi observaţii le găsim la P. Gârboviceanu, *Monumentele noastre istorice. Biserici şi Mânăstiri*, Bucureşti, Imprimeria Penitenciarului „Văcăreşti", 1932, p. 23-24.

[8] Grigore Ionescu, *Evoluţia concepţiilor privind necesitatea conservării şi restaurării monumentelor istorice*, Bucureşti, Institutul de Arhitectură, 1981, p. 4-5.

[9] Françoise Choay, *Alegoria patrimoniului*, trad. de Kazmer Kovacs, Bucureşti, Editura Simetria, 1998, p. 102.

a monumentelor, Ruskin şi Morris admiteau că acestea cereau măcar întreţinute, consolidate, dar în mod vizibil, fără să înşelăm buna credinţă a privitorului[10]. Pentru Morris cel puţin, monumentele făceau parte din mobilierul vieţii de zi cu zi, el situându-le în opoziţie cu obiectele de muzeu şi punându-le pe acelaşi plan cu construcţiile prezentului, alături de care întâmpină acelaşi destin. Mai practici decât vecinii lor de peste Canalul Mânecii, englezii erau convinşi că edificiile epocilor revolute nu erau doar relicve, ornamente ori simple furnizoare de informaţii ci părţi integrante ale cotidianului, cu o utilitate anume. Pledau, în consecinţă, pentru includerea în câmpul cunoaşterii istorice a ansamblurilor urbane, a arhitecturii domestice în general, ele meritând să se bucure de aceeaşi ocrotire, la fel ca a monumentelor istorice, oarecum mai bine individualizate[11].

Dacă în Anglia domina mentalitatea prezervaţionistă se coagula mai devreme decât în restul Europei, prin insistenţele societăţilor particulare de anticari şi arheologi din a doua jumătate a secolului XVIII, pe continent aveau să prolifereze, în secolul XIX, politici patrimoniale etatiste, de inspiraţie franceză. Cea dea doua orientare, a intervenţionismului militant, apăruse în Hexagon şi îl avea ca lider pe Viollet-le-Duc, aflat în deplină contradicţie cu omologii săi britanici. Purtător al unei concepţii ideale, „puriste", despre monument, Le Duc sacrifica autenticitatea construcţiei în favoarea uniformizării stilistice, căutării prototipurilor[12]. Sentinţa este totuşi prea tranşantă, dacă nu caricaturală, cerându-se rejudecarea lui în contextul intelectual al mijlocului de secol XIX, o dată cu sublinierea stării avansate de degradare atinse atunci de monumentele Franţei.

Salvarea pitorescului din relaţia monument-mediu, altfel spus tolerarea micilor îndepărtări de la înfăţişarea originară (patină, iederă etc.) pe de o parte, şi ideea întoarcerii la imaginea şi utilităţile iniţiale[13], pe de alta, sunt două opţiuni contradictorii care mizează fie pe adaptarea clădirilor noi la ideea de a proteja perspectiva monumentului, fie pe acomodarea acestuia din urmă la dinamica urbană actuală. Dilema constă, aşadar, în felul cum privim vestigiile rămase: ca stop-cadru dintr-un trecut irecuperabil sau ca subiecte transformabile ale unei istorii ea însăşi în plină desfăşurare. Dacă unii nu renunţă la ideea că toate precauţiile contra uzurii duc la alterarea sentimentului de trecut, la pervertirea ambianţei şi alterarea identităţii istorice a edificiilor, alţii subliniază că o multitudine de monumente au fost salvate de la prăbuşire în secolul XIX, mult mai târziu găsite ca fiind de proastă calitate[14].

Sub impactul unor discuţii despre limitele cercetării istorice astăzi acceptăm uşor că sub pretextul restaurării remodelăm trecutul conform

---

[10] *Ibidem*, p. 113.
[11] *Ibidem*, p. 103.
[12] Jean-Pierre Bady, *Les monuments historiques en France*, Paris, Presses Universitaires de France, 1985, p. 49.
[13] David Lowenthal, *Trecutul este o ţară străină*, trad. de Radu Eugeniu Stan, Editura Curtea Veche, 2002. p. 309.
[14] *Ibidem*, p. 312-313.

aşteptărilor noastre. Multă vreme nu s-a recunoscut făţiş că „îmbunătăţirea" acestuia înseamnă, adeseori, schimbarea lui. O astfel de nuanţă nu o remarcau restauratorii din secolul XIX care înlăturau adăugirile târzii închipuindu-şi că redau o „istorie adevărată". Ne este uşor să îi criticăm astăzi, dar o investigare atentă a acelor timpuri ne va convinge că acele falsuri erau comise din pricina unui amestec paradoxal între pasiunea pentru amănunt, pentru exactităţile ştiinţei, ale istoriei implicit, şi năzuinţa romantică de a reconstitui şi retrăi oniric veacurile glorioase ale evului de mijloc. Orice asemenea modificare având un substrat ideologic uşor de remarcat, reticenţele lui Ruskin faţă de restaurări pot să nu pară atât de absurde mai ales dacă ne amintim de precedentele britanice de care se prevala. Extirpând adaosurile „dăunătoare" şi restaurând goticul „pur", reformatorii ecleziastici din ţara lui voiseră să recupereze atmosfera credinţei creştine timpurii şi, prin aceasta, să îi reaprindă spiritul. În acest scop, mai mult de 7000 de biserici medievale din Anglia, deci jumătate din cele care supravieţuiseră Reformei, au fost profund şi iremediabil transformate[15]. Restaurarea, oricât fidelă ar părea, falsifică totuşi condiţiile iniţiale ale construirii: putem copia, deşi nu exact, formele exterioare, însă nu putem face la fel cu materialul, şi îndeosebi cu urmele cizelării, căci dalta fabricată în epoca victoriană îşi „divulgă" performanţele, absolut imposibile în anii lui Henric VIII. La început, persista plăcerea instinctivă a suprafeţelor curbate, neregulate: totul se făcea doar cu mâna, pietrele se aşezau din ochi, cu totul altfel decât în epoca modernă, când ne îngrijim de exactitatea fiecărui unghi drept. Restaurarea consta, după Ruskin şi Morris, într-un dublu proces de distrugere a semnelor vechimii şi de adăugare a altora noi, străine catedralei originare. Privitorul este categoric indus în eroare şi singura soluţie rămâne conservarea uzurii ca făcând parte din lucrarea timpului, din biografia relicvei. Cei doi acceptă renovarea numai în caz de forţă majoră, dar cu condiţia de a se marca diferenţele dintre ultimele înlocuiri şi ruinele supravieţuitoare. Onestitatea ştiinţifică era salvată, dar nu şi impresia artistică ori aura antichităţii, compromise de semnalarea limitelor dintre vechi şi nou. De altfel, consideraţiile de ordin estetic actuale vin, oarecum indirect, în sprijinul strategiilor lui Viollet-le-Duc: substituirile sunt gândite să se armonizeze cu elementele originale şi să poată fi detectate numai de o inspecţie de specialitate; nu trebuie să deprecieze întregul ci să se integreze acestuia. A cântărit mult şi gustul marelui public, pasionat de reconstrucţii, de coerenţă în general, şi nepregătit să aprecieze autenticitatea unor grămezi de pietre care nu spun mai nimic[16]. Dacă la englezi îmbătrânirea şi moartea comunică, dincolo de perspectiva individuală, cu nemurirea colectivă, la francezi vedem înclinaţia spre un trecut nou[17]. Degradarea provoacă repulsie nu doar pentru că îmbătrânirea face lucrurile mai puţin utile, ci pentru că ne sugerează propria bătrâneţe.

---

[15] *Ibidem*, p. 315.
[16] *Ibidem*, p. 317.
[17] *Ibidem*, p. 212-213.

Ce ştim despre Viollet-le-Duc

Eugène-Emmanuel Viollet-le-Duc (1814-1879) este unul din puţinii arhitecţi care au dat numele lui unui stil, de obicei atribuit unui suveran sau unui secol. E o glorie aparentă doar, căci s-a bucurat de o tristă posteritate, în care i s-a reproşat tocmai contrarul ideilor susţinute pe timpul vieţii. Deşi se declarase mereu adeptul atât de purului secol XIII, lipsit de orice apendice sau ornament inutil, Le Duc a fost identificat cu ceea ce detestase mai mult, cu toate extravaganţele neogoticului. Deşi detesta decorativul şi lipsa de măsură, memoria socială l-a acreditat ca părinte al arhitecturii neo-medievale, una eclectică, pitorească şi lirică, omologată de fapt în preajma Expoziţiei din 1900[18]. Catedralele restaurate de el au ajuns, independent de intenţiile arhitectului, pretexte de visat, delirat, suprainterpretat. Toate deformările păreau „de tip Viollet le Duc", iar persoana în discuţie privită, în cel mai bun caz, ca un vrăjitor căruia creaţia îi scăpase de sub control. Personal sau prin intermediul colaboratorilor săi, Le Duc a fost acuzat de schimbările suferite de arhitectura ecleziastică, fără a se gândi cineva să ia în consideraţie că la sfârşitul secolului XIX şi începutul celui următor nu mai existau, pur şi simplu, aceleaşi gusturi ca în perioada când el îşi începea activitatea, anii 1840. Chiar celebrul roman al lui Marcel Proust, „În căutarea timpului pierdut", surprinde memoriile concurente coagulate în jurul operei sale. Pe de o parte, avem publicul cult, de felul personajului Swann, exasperat de înclinaţiile estetice ale iubitei sale Odette şi, de aceea, extrem de dur în critici: „Când te gândeşti că ar putea vizita monumente autentice cu mine care am studiat zece ani arhitectura şi sunt tot timpul solicitat să conduc la Beauvais sau la Saint-Loup-de-Naud oameni de cea mai mare valoare şi aş face-o şi pentru ea, şi când colo se duce cu ultimele brute să se extazieze, rând pe rând, în faţa spurcăciunilor lui Louis-Philippe şi ale lui Viollet-le-Duc! Mi se pare că pentru asta nu trebuie să fii artist şi chiar, fără să ai o pătrundere deosebit de fină, nu încerci să-ţi faci vilegiatura în latrine ca să-ţi vină mai la îndemână să respiri mirosul excrementelor!"[19]. Pe de altă parte avem publicul larg, duminical, mai „plebeu" ca preferinţe, ipostaziat în bovaricul personaj Cottard, pentru care spectacolul arhitectural oferit de Viollet-le-Duc nu putea să nu lase amintiri de neşters: „... Numeroşi Cottard, care au crezut că şi-au petrecut viaţa în inima foburgului Saint-Germain poate şi-au legănat închipuirea mai abitir cu visuri feudale decât cei ce trăiesc efectiv printre principi, după cum micul negustor, care se duce să viziteze uneori duminica clădirile «din trecut»,

---

[18] Principalele date despre Viollet-le-Duc provin dintr-un studiu care încearcă să arunce o altă lumină asupra controversatului personaj: Bruno Foucart, *Viollet-le-Duc et la restauration*, in Pierre Nora, *Les lieux de mémoire*, tome I, Paris, Gallimard, 1997, p. 1615-1643.

[19] Marcel Proust, *În căutarea timpului pierdut*, vol. II, trad. de Radu Cioculescu, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1968, p. 141; În 1899, Proust descoperea opera lui John Ruskin şi începea să o traducă, pentru ca în anul următor să apară publice în „Le Figaro", *Pélerinages ruskiens*, în „Mercure de france" prefaţa de la *Biblia din Amiens*, iar în „Gazette des Beaux Arts" studiul *Sur Ruskin*.

încearcă mai degrabă senzația Evului Mediu în acelea ale căror pietre sunt din epoca noastră, şi ale căror bolți au fost zugrăvite cu albastru şi presărate cu stele de elevii lui Viollet-Duc"[20]. Din cele două pasaje reiese că Proust nu era unul din adepții controversatului arhitect, partizanatul său „ruskinian" fiindu-ne cu toate acestea util pentru a contura un tablou mai larg al celei de a doua jumătăți a secolului XIX şi al contra-ofertelor existente atunci în teoria restaurării.

Se ajunsese astfel la o situație complexă, în care criticii şi publicul judecau totul nu atât în termeni de „adevărat" şi „fals", ci în funcție de încrederea sau neîncrederea pe care le-o trezeşte trecutul propus de Le Duc. Unii vedeau patosul restaurării, pasiunea de a readuce istoria în fața ochilor noştri, alții surprindeau anacronismul abordării, alăturarea nepotrivită a stilurilor, brutalitatea simplificărilor.

Din cele două specii de vandalism, *ideologic*, de felul celui practicat în timpul Revoluției franceze, şi *restaurator*, reproşat celor care întrețin un monument, aducându-i „îmbunătățiri", Viollet-le-Duc este plasat, previzibil, în cea de a doua categorie. Chiar dacă anii 80 ai secolului abia încheiat i-au adus, sub impactul noului elan patrimonial din Franța, o bine meritată reevaluare, nu se uită că el excludea din monumentul restaurat tot ceea ce nu aparținea epocii care îi dăduse naştere, anulând astfel întreaga istorie pe care aceasta o traversase. Altfel spus, practica eliminarea adăugirilor aduse vestigiilor medievale în ultimele trei sute de ani şi înlocuirea lor cu reconstituiri lipsite de vreun raport esențial cu epoca primei construcții: simple pastişări moderne ale stilului originar[21]. Exigența „unității de stil", deşi nu este de găsit în scrierile lui, pare principala culpă care marchează memoria marelui „exterminator".

Viollet-le-Duc face însă parte din categoria autorilor foarte mult citați, dar foarte puțin citiți. Parcurgerea operelor sale *Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XI^{eau} XVI siècle* (1854-1868), *Mobilier français de l'époque carolingienne à la Renaissance* (1858-1875), *Entretiens sur l'architecture* (1865-1872), *Histoire d'une maison* (1875), *Histoire d'une forteresse* (1874), *Histoire de l'habitation humaine* (1875), *Histoire d'un hôtel de ville et d'une cathédrale* (1878), *Histoire d'un dessinateur* (1879) ne indică un scriitor apt să scrie pentru orice gen de auditoriu şi preocupat să îşi mediatizeze, să îşi facă înțelese opțiunile arhitecturale.

La Comisia Monumentelor Istorice a fost numai „şef de birou", în 1846, activând în această instanță până în 1860. Celebritatea şi-a câştigat-o însă cu funcția de inspector al monumentelor diocezane, deținută din 1853 şi până la demisia sa din 1874. Ca „diocezan" îşi împărțea probabil atribuțiile cu Merimée deşi întreținerea catedralelor, episcopatelor şi marilor seminare fusese încredințată unei administrații speciale, Serviciul cultelor, având propriul buget, proprii funcționari şi arhitecți. În 1848 Le Duc devenea şi membru al „Comisiei artelor şi edificiilor religioase" creată în paralel cu aceea a monumentelor

[20] *Ibidem*, vol. VIII, p. 44.
[21] Bruno Foucart, *op. cit.*, p. 1617-1618.

istorice. Cu toate că a avut în sarcina sa restaurarea edificiilor din douăzeci şi şase de dioceze, responsabilitatea personală se restrânge la cele din Paris (începând cu 1845), din Amiens (1849), Carcassonne (1857), Reims (1860), Clermont (1864).

Ca să înțelegem cu adevărat opera lui Viollet le Duc trebuie să-l urmărim încă din vremea primelor formulări, a unor precepte schițate împreună cu Merimée şi datând din 26 februarie 1849: *Instruction pour la conservation, l'entretien et la restauration des édifices diocésains et particulièrement des cathédrales.* Contrar clişeelor care îl asociază cu modificarea brutală a clădirilor el preciza că arhitecții diocezani trebuie să ştie că scopul lor este *conservarea* acestor obiective şi că cel mai bun mijloc în acest sens este *întreținerea*. Restaurarea era, după el, doar soluția extremă. „Chirurgiei", Viollet-le-Duc îi prefera „medicina preventivă" a întreținerii[22]. De exemplu, articolul 31 afirmă adeziunea la principiul restaurării „à l'identique", specificând că în cazul lucrărilor de reparare şi întreținere nu se înlocuiesc decât acele părți ale vechilor construcții recunoscute ca fiind în stare să compromită soliditatea şi conservarea monumentului[23]. Aceeaşi lipsă de echivoc o constatăm în articolul 32, care enunță principiul restaurării homotetice: toate materialele înlăturate vor fi totdeauna înlocuite cu materiale de aceeaşi natură, de aceeaşi formă, şi folosite conform procedeelor originare de construire[24]. Mai mult, fragmentele înlocuite, dacă prezintă un interes oarecare, se cer etichetate, clasate, desenate, copiate, descrise, prinse în dagherotipii, depozitate în vreo magazie, dacă nu cumva într-un muzeu. Îşi dorea explorarea cât mai intimă a edificiului, studierea amănunțită a stilului fiecărei părți nu numai pentru reproducerea formelor exterioare ci şi pentru a cunoaşte mai bine alcătuirea clădirilor, punctele lor slabe şi posibilitățile de a le ameliora.

Modificările nu trebuie să atenteze la structura esențială a monumentului. Oricât ar părea de imperfecte, suntem obligați, sublinia Le Duc, să respectăm natura lucrurilor, fără a le constrânge să devină altceva decât au fost. Miza, metaforic vorbind, mai mult pe terapeutica prudentă a dispensarului decât pe intervenția la limită a spitalului[25].

În contextul acestor idei ale sale, ne dăm seama că articolul „Restauration", publicat în tomul VIII din *Dictionnaire raisonné*, a căpătat, din nefericire, o importanță disproporționată. Mai ales că întreaga lui culpă se concentrează în celebra frază: „a restaura un edificiu nu înseamnă a-l întreține, a-l repara sau a-l reface ci a-l restabili într-o stare completă care poate că nu a existat niciodată"[26]. Ea poate fi utilizată ca probă a acuzării numai dacă o scoatem din ansamblul întregii opere teoretice şi practice a lui Viollet-le-Duc. În

[22] *Ibidem*, p. 1620.
[23] *Ibidem*, p. 1621.
[24] *Ibidem*, p. 1621.
[25] *Ibidem*, p. 1622.
[26] *Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle*, Paris, B. Bance puis A. Morel, 1854-1868, t. VIII, p. 14.

orice caz, el concepea restaurarea ca o depăşire a simplei întreţineri. E o alegere grea, implicând ample căutări de ordin intelectual şi un consistent efort financiar. Acea „stare completă" implică în realitate desăvârşirea analizei istorice, susceptibile să lumineze toate necunoscutele şi să concilieze diferitele influenţe politice, estetice şi sociale. Dar e limpede că această „stare completă" nu are nici o şansă să existe sau să fi existat vreodată. Un edificiu prins în scurgerea timpului nu poate fi fixat într-o stare primă şi perfectă, iar actul restaurării fiind el însuşi înscris în durată are puţine şanse de a fi finalizat. Definiţia lui Le Duc aparţine teoriei şi rămâne valabilă numai dacă o menţinem în acest registru abstract. În practică însă, ţinea la ideea că fiecare parte de monument trebuie restaurată în limitele stilului de care aparţinea nu atât ca aparenţă cât ca structură profundă. Singularitatea concepţiei arhitecturale este totuşi o excepţie, succesiunea şi conjugarea stilurilor definind majoritatea lăcaşurilor de cult. Urmele timpului fac parte din corpul şi odiseea vestigiului, iar restauratorul este obligat să ţină cont de aceste îmbătrâniri şi particularisme care dau originalitate construcţiei. De aici rezultă multitudinea ezitărilor: să restabilim unitatea stilului restaurând părţile originare şi cele adăugate fără să ţinem cont de cele din urmă, ori, din contra, să rearanjăm totul în funcţie de prefacerile de peste timp? Atât de mult invocata definiţie a lui Viollet le Duc pare astăzi mai mult interogativă decât normativă căci unitatea stilului e o ipoteză teoretică, un mijloc de control al lucrărilor şi nu o decizie efectivă, apriorică, de a readuce ansamblul arhitectural la nişte origini ideale. Exemplele analizate chiar de Le Duc sunt mai întâi contradictorii, iar apoi conciliatoare, adaptate situaţiei din teren. Un caz semnificativ este acela al bolţilor unui naos de secol XII, de la Vézelay, la un moment dat distrus şi refăcut ceva mai târziu, dar nu în forma primară, romanică, ci după moda de „ultimă oră", gotică. Dar şi ultimele refaceri s-au năruit cu trecerea anilor, punând încă o dată, mult mai complicat, problema reconstrucţiei: a bolţilor originare, romanice, sau a celor făcute după prima distrugere, cele gotice? Nimeni nu a protestat cu adevărat atunci când Le Duc punea în acel naos, cu aprobarea lui Merimée, trei traverse de boltă refăcute în secolul XIV, pentru a restabili, ignorând corul gotic, continuitatea naosului romanic. Contrastul dintre corul şi naosul aparţinând unor stiluri diferite, deşi contrar principiilor elementare ale restaurării, era prea frumos şi prea impresionant pentru ca cineva să fi obiectat[27]. Totul trebuie înţeles nu prin raportare la litera regulamentelor ci în funcţie de situaţiile concrete, atipice, pe care le avea de rezolvat Le Duc, pe fundalul unei stări de spirit euforice, specifice mijlocului de secol XIX, când conştiinţa de a trăi în acest domeniu dădea senzaţia unei aventuri fără precedent, în care omul putea retuşa, la propriu, felul cum s-au scurs secolele. Dacă în veacurile anterioare oamenii nu ştiuseră decât să construiască, conştientizarea modernităţii şi sentimentul marilor schimbări de la o zi la alta ridicau restaurarea la rangul de autentică creaţie intelectuală. În Antichitate cuvântul „restaurare" nu exista cu

[27] Bruno Foucart, *op. cit.*, p. 1623.

sensul de astăzi, semnificând doar renovare, „refacere din nou", iar în Evul Mediu şi perioada clasică vechile forme erau pur şi simplu înlocuite cu cele admise de contemporani. Demersul lui Viollet-le-Duc era deci o invenție a secolului XIX când istoria se afirma ca ştiință şi pasiune totodată. Numai că restaurarea nu era numai un nou domeniu al ştiințelor istorice. Ea se înrudea, în imaginarul acelui timp, cu medicina deoarece presupunea stabilirea unui diagnostic corect şi intervenția asupra unui „organism" considerat „viu". Asemeni doctorilor care experimentează într-o mică eprubetă soluții salvatoare de mare perspectivă, restauratorii aveau de satisfăcut un travaliu retrospectiv, cu gândul însă la viitor, la utilitatea construcției rectificate, la putința de a o reda memoriei colective. Redând şi trăind viața monumentelor avute în grijă, restauratorul secolului XIX se simțea, nu rareori, un demiurg.

Ceea nu îl împiedica să îşi reînnoiască, fără a-l bănui că se dedubla, ataşamentul față de normele unanim acceptate ale restaurării. În raportul privind restaurarea catedralei Notre Dame de Paris, din 31 ianuarie 1843, el reitera un discurs asupra metodei: „artistul trebuie să se desprindă de sine pe de-a-ntregul, să îşi uite gustul, instinctele pentru a-şi studia subiectul, pentru a regăsi şi urmări gândirea care a ghidat realizarea operei susceptibile de a fi restaurate; căci nu vorba, în acest caz, de a face artă ci de a se supune artei unei epoci care nu mai este"[28]. Din păcate, de multe ori a avut de ales între a lăsa, din scrupule arheologice, ca ruinele fără nici o destinație să populeze spațiul public şi a interveni radical pentru ca acele lăcaşuri de cult să fie reîntoarse la viață, la rostul lor cultic sau doar memorial. Rațiunile utilitare, redarea în folosință a unor clădiri aparent pierdute, a legitimat cunoscutele excese. Conform imaginarului medical mai sus menționat, Le Duc se simțea perfect îndreptățit: nu era vorba de a reveni cu adevărat la o stare primitivă, de a aduce monumentul la primele sale forme ci de a redescoperi, respectând cronologia fiecărui fragment, ritmul vital, „respirația" edificiului[29]. Orice restaurare era precedată, de altfel, de un studiu istoric, arheologic, arhivistic, monografic într-un cuvânt. Reieşea astfel necesitatea de a pune la loc statuile de la Notre Dame de Paris, scoase în 1793, pentru bunul motiv că ele făceau parte dintr-o dispunere cu importante semnificații biblice şi monarhice. Altfel, sublinia Le Duc, construcția părea neinteligibilă. Căutând modelele după care să se refacă statuile, el se confrunta cu mari probleme de acomodare stilistică şi cronologică, dar considera că, orice ar fi, catedrala fusese concepută ca biblie vorbitoare şi îşi trădează menirea dacă îi permitem să rămână mută. Denaturările pot fi puse, paradoxal, pe seama preocupării lui de a completa cât mai exact şi mai convingător monumentele mutilate de timp sau de oameni. Între Le Duc şi contestatarii săi nu se află decât o accepție diferită a probității istorice, primul găsind-o la nivelul trăirii nemijlocite, al emoției provocate de faptul monumental recuperat, cei din urmă în respectarea unor norme ştiințifice prestabilite. Într-adevăr, persuasiunea

[28] *Ibidem*, p. 1628.
[29] *Ibidem*, p. 1628-1629.

imagistică obținută prin spectaculozitatea restaurării nu e același lucru cu autenticitatea reconstituirii, sacrificate de Viollet-le-Duc de dragul efectului de real, al viziunii de ansamblu, al nevoii noastre de întreg.

În căutarea originilor, Le Duc dădea la o parte toate scoriile și excrescențele de pe trupul catedralei realizând un fel de lifting al fațadelor, un portret ideal, mai puțin adevărat, mai degrabă plauzibil. Restaurarea lui Viollet-le-Duc poate fi așadar învinuită că se bazează prea mult pe exercițiul deducției. El se afla totuși la curent cu ultimele evoluții ale științei și culturii istorice franceze. În anii 1860, savanții luau locul poeților, perceperea Evului Mediu fiind de acum mai mult un rod al cercetărilor de specialitate și mai puțin al sentimentelor, nostalgiilor. Gustul pentru ruine începea să treacă drept o probă a neînțelegerii faptelor și al incapacității de acțiune. În primul plan ajungeau cercetarea empirică și îndrăzneala de a interveni, totul subsumându-se certitudinii că munca de restaurare a monumentelor de secol XIII, exemplare pentru istoria Franței, constituia un sacrificiu de factură patriotică. Plecându-se de la ideea că în secolul XIII stăteau adevăratele origini ale artei franceze, unii încercau senzația de „revival“, aidoma renascentiștilor care descopereau Antichitatea[30]. Speculând noul prestigiu al exactității, restauratorii din școala lui Viollet-le-Duc voiau să readucă la viață organismul edificiului închipuindu-și că trezesc din somn frumoasa adormită, că descătușează calități până atunci latente. În consecință, restaurarea era o *reapariție*, aducerea în scenă a unor trăsături mai prezente ca niciodată.

El recunoștea că este periculos, atunci când restaurăm un vechi monument, să facem prea multe modificări sub pretextul consolidării. Dar dacă refacerea pare inevitabilă este la fel de pueril, adăuga Le Duc, să reproducem defectele inițiale, frustrând nevoia de spectacular și perfecțiune a publicului. În acest fel ne explicăm de ce restaurarea este înlocuită, în cazul Le Duc, de o soluție mai radicală, reconstrucția, justificată de starea deplorabilă a obiectivelor avute în atenție. Arhitectul este aici un fel de nou Procust la care grija pentru structura internă și pentru proporțiile clădirii întrece scrupulele arheologice. El are mereu de ales între a îndulci suferința vestigiului și a-l lăsa să moară. Viollet-le-Duc se identifică, vrând-nevrând, cu ideea de restaurare angajată. Evident, în epoca betonului armat, a injecțiilor cu ciment și al computerizării este greu să îl aprobăm, mai ales că articolul 9 al cartei de la Veneția stabilește că restaurarea ia sfârșit acolo unde încep ipotezele, presupozițiile reconstrucțiilor conjuncturale[31]. Această prevedere care recunoaște inevitabilitatea unor intervenții mai drastice, acceptă, indirect, ceea ce se detesta la Viollet-le-Duc – mult invocata „stare inițială“ și realitatea că orice restaurare este o compoziție arhitecturală contemporană. Datorită pasiunii sale pentru abstract și puritate, pentru

---

[30] *Ibidem*, p. 1635.

[31] Grigore Ionescu, *O nouă cartă internațională privind conservarea și restaurarea monumentelor istorice*, extras din *Monumente istorice. Studii și lucrări de restaurare*, București, Editura Tehnică, 1967, p. 10-11.

modernitate şi ruptură, secolul XX nu avea cum să-i ierte lui Le Duc o propensiune de altfel tipică secolului XIX, şi anume „complicitatea“, empatia cu istoria, aspirația de a o resuscita prin recondiționarea urmelor ei materiale.

Epoca în care Le Duc activa dispunea de o cultură istorică puternic marcată de scrierile lui Thierry, Guizot, Michelet, aşadar de cultul libertății şi de o oarecare demofilie. Interesul lui Le Duc pentru Evul Mediu se datorează şi viziunii autoreferențiale pe care istoricii pomeniți o aveau despre acele vremuri: catedralele secolului XIII le apăreau ca manifestări ale geniului constructiv al poporului francez, ca locuri de reunire şi afirmare ale acestuia împotriva puterilor teocratice şi feudale. Răspunzând, în 1846, la întrebarea „e bine să mai ridicăm, în secolul XIX, catedrale gotice?“, ateul Viollet-le-Duc se arăta sigur de cel puțin un lucru: referințele medievale nu sunt în dezacord cu climatul cultural, cu habitudinile şi felul da fi al francezilor. A restaura o catedrală din secolul XIII era tot una cu a opera pe ceva viu şi apropiat pe deasupra. Recuperarea geniului medieval nu e deci un simplu exercițiu de prezervare a unui monument indispensabil istoriei formelor şi artelor. Se voia un act de creație şi o tehnică de supraviețuire prin reinventarea unei alte maniere de a fi, medievală, a lumii contemporane[32]. Ideea de continuitate revendica aici reasumarea periodică, în „lecturi“ diferite, a modelului venerat.

Ce pretinde teoria

Esența restaurării se concentrează în problema lacunelor. Numai că cel mai grav lucru nu este reprezentat de ceea ce lipseşte, ci de ceea ce, în mod nepotrivit, se adaugă. Căci una este dezvoltarea unor fragmente pentru a le permite să se lege de fragmente următoare, chiar dacă nu sunt imediat alăturate, şi alta este falsificare elementului figurativ, dispărut la un moment dat, printr-o reintegrare analogică. Acest abuz impune statuilor greceşti, de exemplu, să coboare de pe piedestal, să suporte gustul actualizant şi felurite alte mode sau folosiri străine acestor forme, concepute, din start, să nu aibă finalități prozaice, extraestetice.

Dacă vederea unui corp uman mutilat ne şochează prin faptul că logica elementară ne determină să considerăm normal doar un organism complet, receptarea intuitivă a unei statui fără braț trezeşte deseori aprecieri de ordin estetic pentru că nu se supune unor deducții rigide, limitând sau extinzând după cum vrem noi valoarea cognoscibilă a imaginii, a valorii ei semantice[33]. Se desprind, de aici, două postulate: a) dacă este descompusă fizic, opera de artă va continua să subziste potențial ca un întreg prin fiecare din fragmentele sale; b) dacă „forma“ unei opere de artă este indivizibilă, atunci când ea ne apare materialiceşte divizată se cuvine să încercăm dezvoltarea prezumtivei unități

[32] Bruno Foucart, *op. cit.*, p. 1641.

[33] În acest subcapitol am încercat să sintetizăm precepte mai puțin familiare publicului larg, apelând la una din autoritățile domeniului: Cesare Brandi, *Teoria restaurării*, trad. de Ruxandra Balaci, Bucureşti, Editura Meridiane, 1996, p. 48-50, 55, 59, 61, 68-70, 75-76, 79-80.

originare conținute de fiecare dintre fragmente, proporțional cu gradul de supraviețuire formală prezent încă în ele. Altfel spus, redobândirea unității originare și dezvoltarea unității potențiale a fragmentelor unui întreg, opera de artă, se mărginesc la folosirea sugestiilor cuprinse în acele frânturi, în mărturiile autentice ale stării de început. Se respinge așadar posibilitatea intervenției prin analogie asupra operei trunchiate deoarece această procedură are ca principiu echivalarea *unității intuitive*, probabiliste, a monumentului cu *unitatea logică*, deductivă, în care gândim realitatea de zi cu zi.

Pentru a fi o intervenție legitimă, restaurarea este obligată să considere mereu timpul ca fiind absolut ireversibil și să țină seama de imposibilitatea noastră de a aboli istoricitatea. De asemenea, actul restaurării nu trebuie să fie misterios și anistoric, ci să permită reperarea sa ca eveniment distinct în viața monumentului. Ceea ce nu se poate realiza decât prin păstrarea atât a martorilor stării anterioare restaurării cât și a porțiunilor adăugate cu vremea și care certifică, prin ele însele, trecerea operei prin timp.

Păstrarea adăugirii este regula, iar înlăturarea acesteia doar excepția: exact contrariul a ceea ce pretindea empirismul secolului XIX. Oricâtă autoritate ar avea o normă, fiecare restaurare este totuși un caz aparte și nu un episod al unei serii de echivalențe. Prin urmare, se poate obiecta că ceea ce numim „patină“ nu reprezintă neapărat produsul acțiunii umane ori că artistul însuși poate să fi contat pe o oarecare sedimentare adusă de trecerea anilor în compoziția pigmenților, a marmurei, a bronzului. O dată mai mult, protejarea învechirii devine parte integrantă din respectarea acelei unități potențiale a operei, dorită, măcar teoretic, de restauratori. Iar dacă ne gândim la situația inversă, când artistul nu ia în calcul „îmbătrânirea“ ca modalitate de împlinire operei sale, punctul de vedere istoric primează din nou: dacă vestigiul este văduvit de vechimea lui, dacă materia lui este forțată să redobândească o prospețime contravenind vârstei ei reale, atunci ne confruntăm cu un fals. Orice privilegiere a materiei în dauna acțiunii umane care a plăsmuit-o nu poate fi admisă de conștiința istorică, întrucât o catedrală sau o statuie este valoroasă prin efortul uman investit în ea și nu prin valoarea intrinsecă a marmurei folosite. În cazul Viollet-le-Duc avem de-a face însă cu o operațiune mai radicală decât adăugirea: ne referim la refacere. Dacă restaurarea completează, refacerea dezvoltă, recreează efectiv monumentul. Pretenția celor care refac este, explicit sau nu, de a aboli un interval temporal, fie că vor ca intervenția lor să fie asimilată monumentului zero al monumentului, fie că țintesc la totala amestecare a timpului actual cu cel mult anterior nouă. Dar chiar și așa, insistă Cesare Brandi, refacerile sunt și ele mărturii, deși documentează numai erori umane. Fie și ca greșeli ele se înscriu în istoria reprezentărilor noastre despre durată și nu e corect să fie extirpate, simpla lor izolare părându-i suficientă. Brandi subliniază, la rându-i, importanța de a menține monumentul în acea stare imperfectă în care l-a lăsat scurgerea secolelor.

Or, atunci când se vorbește de cazurile Le Duc și Lecomte, observația cea mai frecventă este aceea că trebuie să se respecte conexiunea edificiului primar

cu celelalte modificări ulterioare şi să respingem înlocuirea, istoric falsă, cu o construcție nouă, absolut arbitrară care sufocă originalul, distrugându-i propriul ambient şi neintegrându-l într-un alt mod. Credem însă că aprecierea lucrărilor depinde de felul cum valorizăm, de multe ori inconştient, criteriul istoric sau cel estetic al restaurărilor. Deşi cele două converg deseori, mai sunt şi situații în care esteticul prevalează, îndeosebi când eliminarea unor depuneri are şansa reală de a conduce la redescoperirea unității originare a operei, nu doar a celei potențiale. Întrucât esența unei opere constă în caracterul ei artistic, în recunoaşterea ei drept capodoperă a culturii universale, factorul istoric joacă un rol secundar într-o eventuală restaurare: dacă surplusurile denaturează ansamblul – coroanele de pe capul statuilor biblice reprezentând cel mai cunoscut exemplu – ele trebuie înlăturate dar păstrate totuşi pentru a ne documenta şi pentru a ne aminti de trecerea timpului. Înlocuirea vechilor statui medievale de la Notre Dame cu nişte copii de secol XIX putea avea o justificare didactică şi mnemonică, dar erau, deopotrivă, nişte falsuri istorice şi estetice. Explicația este că aceste copii făcute de Viollet-le-Duc acced la o viață proprie, obturând prototipurile medievale în favoarea cerințelor moderne. Toate reproducerile modifică perspectivele asupra istoriei, împodobind evenimente, personalități şi epoci cu simboluri anacronice. Pe de o parte, ne resemnăm deja cu ideea că, exceptând istoria imediată, conştiința trecutului derivă mai puțin din rămăşițele acestuia, cât din copiile şi emulațiile târzii[34]. Pe de alta, nu putem contesta că respectivele copii au intenții sau consecințe comemorative, încercând să țină în viață modelul antic ori cel medieval[35]. Ele dau glas pasiunii pentru regresiunea la începuturi, materializând acel adagio nostalgic: „aşa cum era, unde era“, care socoteşte timpul reversibil, iar opera de artă reproductibilă. Ceea ce noi respingem astăzi, dar mai mult la nivelul declarațiilor de intenții. Oricât s-ar vrea de ştiințifică, restaurarea rămâne o judecată de valoare, o problemă de interpretare şi o sursă nesecată de polemici. Întotdeauna situația din teren va furniza criteriile intervenției.

Concluzii

Nimeni nu mai crede astăzi în viabilitatea teoriilor lui Viollet-le-Duc şi André Lecomte. Esențial este, deci, nu să le criticăm ci să le explicăm, ca istorici, condițiile de posibilitate, contextul intelectual care le-a dat naştere. În consecință, articolul de față nu „face dreptate“, nu dă rețete de restaurare. Numeroşi specialişti, bine pregătiți astăzi, ştiu să aleagă varianta cea mai bună. Ne-au preocupat, în schimb, concepțiile despre restaurare, în măsura în care spun ceva despre cultura istorică a unei societăți, despre imaginea pe care aceasta şi-o face despre trecutul şi posteritatea ei, despre rațiunile care îndeamnă oamenii să transpună aceste viziuni în acuarelă sau piatră.

---

[34] David Lowenthal, *op. cit.*, p. 347.
[35] *Ibidem*, p. 356.

Ce fel de relicve învie mai bine trecutul? Unii, ca Ruskin şi Morris, erau siguri că prezervarea sechelelor vremii simbolizează cu adevărat o continuitate vie, în timp ce alţii, ca Viollet-le-Duc sau Le Comte du Nouy, rămâneau la convingerea că vestigiile strălucitoare şi curăţite de orice balast, ne sugerează sau chiar ne transmit vigoarea noii lor tinereţi[36]. Atât monumentul marcat de ani, a cărui decrepitudine este direct proporţională cu gradul de autenticitate, cât şi cel reînviat recent, într-o înfăţişare esenţializată, dar şi atemporală, răspund unor nevoi diferite, indicându-ne modalităţi divergente prin care oamenii se înscriu în durată şi încearcă să administreze trecerea timpului. Cei ca Le Comte le Nouy exprimau, pe de o parte, ambiţia de a reconstrui glorii trecute în serviciul progresului modern şi, pe de altă parte, prin cunoscutele excese, nostalgia pentru epoci inaccesibile, neputinţa efectivă de a le reînvia. Erau însă convinşi că preiau din trecut doar vitalitatea şi inocenţa lui spre a le da ca modele pentru forme arhitectonice şi sociale dinamice, virile. Dacă pentru englezi, mai paseişti, mai înclinaţi să mediteze în cheia „fortuna labilis", rămăşiţele erau valoroase în sine deoarece trimiteau la un trecut irepetabil, îndepărtat, străin nouă, francezii, mai ispitiţi de viitor şi mai puţin intimidaţi de marile diferenţe dintre epoci, se arătau încrezători în eternele reîntoarceri şi aspirau să reînvie istoria măcar prin valorile ei atemporale, pentru ca şi noi, modernii, să putem beneficia de capodoperele şi idealurile Evului Mediu. Cele două proiecte de trecut nu se exclud ci coexistă, fiecare impunându-se, de la un caz la altul, în funcţie de gusturi, de politici, de veleităţi. La urma urmei, ceea ce contează nu e tratarea unei epoci ca prototip imuabil al zilelor noastre sau ca o eră irecuperabilă, absolut diferită, „ridată" de eroziuni şi depuneri respectabile care îi certifică vârsta, istoricitatea. Întreaga istorie se întemeiază, în realitate, pe acest gen de alternanţă. Fiecare ipoteză îşi are, oricum, argumentele şi, de ce nu, frumuseţea ei. Din punctul de vedere al istoriei culturale, important este însă contextul valoric în care optăm pentru una sau alta, deoarece astfel transmitem viitorului atât ceea ce am hotărât să ne amintim la un moment dat cât şi felul cum deosebim trecutul de prezent.

[36] *Ibidem*, p. 213.

LEGĂTURI SPIRITUALE ROMÂNO–FRANCEZE (1866–1878)

Iulian Oncescu

Se apreciază, în istoriografia noastră, că legăturile româno-franceze au cunoscut un curs ascendent de-a lungul secolelor, în ciuda distanței geografice dintre cele două țări, ele fiind întemeiate pe apartenența comună a celor două popoare la latinitate, prin origine și limbă[1].

Încă din secolele XVII-XVIII contactele româno-franceze se intensificaseră deja[2], în Principate începând să pătrundă din ce în ce mai des negustori și intelectuali francezi. Domnii români au recurs la serviciile lor, utilizându-i ca secretari sau preceptori. Unii dintre ei, precum Jean Louis Carra sau d'Hauterive, vor scrie chiar lucrări interesante despre români[3]. Influența franceză începuse a-și va face simțită prezența îndeosebi pe plan cultural, social, dar și politic[4]. Această influență, mai accentuată asupra ideilor politice și dreptului, asupra literaturii și chiar asupra limbii, devine chiar preponderentă.[5] După

---

[1] Dan Berindei, *Legături și convergențe istorice româno-franceze,* în „Revista de istorie", Tom 32, nr. 3, 1979, p. 403.

[2] *Ibidem*, p. 406; Idem, *Ideile franceze în secolul al XVIII-lea și Principatele Române*, în vol. *Românii și Europa în perioadele premodernă și modernă*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1997, p. 82-92. Deosebit de interesantă și utilă rămâne în acest sens lucrarea lui Pompiliu Eliade, *Influența franceză asupra spiritului public în România. Originile. Studiu asupra stării societății românești în vremea domniilor fanariote*, lucrare apărută la Paris în 1898, tradusă în 1982 (București, Editura Univers) și reeditată la Editura Humanitas în 2000. Propunându-și o analiză asupra influenței franceze în spațiul românesc, pe care o consideră providențială (p. 12-13), autorul va deschide seria unor ample preocupări în acest domeniu. Plasând etapa de debut și cea decisivă a acestei influențe în secolul XVIII și începutul secolului XIX (1750-1821), autorul identifică convingător perioadele pătrunderii, dar și efectele primelor rezonanțe literare, sociale și politice; vezi și Vlad Georgescu, *Istoria Românilor. De la origini până în zilele noastre*, București, Editura Humanitas, 1995, p. 125-126.

[3] Nicolae Isar, *Istoria modernă a românilor. Imaginea societății românești în Franța, 1774-1848,* București, Editura Universității, 1992, p. 25-38.

[4] Pompiliu Eliade, *op. cit.*, 2000, p. 263-305; Dan Berindei, *Revoluția franceză și resurecția românească*, în vol. *Românii și Europa în perioadele premodernă și modernă*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1997, p. 96-110; Vasile Haneș, *Formarea opiniunii franceze asupra României*, Craiova-București, Editura Scrisul Românesc, 1929; Leonid Boicu, *Principatele Române în raporturile politice internaționale (1792-1821)*, Iași, Institutul European, 2001.

[5] Neagu Djuvara, *Între Orient și Occident. Țările Române la începutul Epocii moderne (1800-1848)*, ed. a II-a, București, Editura Humanitas, 2002, p. 307-308.

părerea lui Neagu Djuvara, francezul de astăzi nu mai are decât o vagă idee despre ceea ce a reprezentat, ca pondere, influenţa franceză în Europa în secolul XVIII şi în prima jumătate a secolului XIX. „De la Lisabona la Petersburg, de la Stockholm la Atena, moravurile, instituţiile, gândirea, limba au suferit, pretutindeni, mari transformări provocate de receptarea modelului francez. Însă nicăieri în Europa influenţa franceză nu va fi fost mai adâncă şi mai durabilă ca în Ţările Române. Se poate spune fără exagerare că, vreme de peste un veac, de la începutul secolului XIX şi până după primul război mondial, românii au fost literalmente colonizaţi de francezi – fără prezenţa colonizatorului. Avem probabil de a face cu cea mai frumoasă reuşită a influenţei prin cultură înregistrată de istoria modernă“[6]. Cu toate că, în Germania, se va afla la studii un număr mare de studenţi români, acest fapt nu a frânat în nici un fel şi nici măcar nu a concurat pătrunderea francezei ca limbă de salon, nici influenţa Franţei în domeniul ideilor politice, al structurilor administrative şi al dreptului. În schimb, literatura şi gândirea germană au avut o influenţă foarte profundă asupra poeţilor şi filozofilor. În a doua jumătate a secolului XIX, putem afirma, fără să exagerăm, că influenţa şcolilor de gândire din Germania romantică a fost preponderentă în spaţiul românesc[7].

În ultimul deceniu al secolului XVIII şi contactele directe româno-franceze deveniseră tot mai consistente. Se înfiinţează un consulat al Franţei la Bucureşti şi un viceconsulat la Iaşi[8]. Deşi numirea consulilor în Principate nu datează decât din 1798[9], se poate spune că intervalul 1793-1798 este plin de încercările făcute de Franţa revoluţionară pentru numirea unui agent oficial. După un an de negocieri, Turcia va recunoaşte oficial, prin berate, în 1798, consulatele franceze din Principate[10]. Deosebit de interesante sunt, în perioada următoare, relatările unor ofiţeri, diplomaţi şi ale unor călători francezi despre români[11]. După mişcarea lui Tudor Vladimirescu (1821), relaţiile româno-franceze pe plan cultural se vor accentua. Românii înşişi vor cunoaşte Franţa tot mai

---

[6] *Ibidem*, p. 308.

[7] *Ibidem*, p. 308-309; N. Djuvara argumentează influenţa germană în cultura română, amintind exemplul edificator triada Eminescu – Caragiale – Maiorescu, care are o formaţie fundamental germană.

[8] Vezi Dan Berindei, *Legături...*, p. 406; vezi şi Nicolae Isar, *op. cit.*, p. 39-40, în privinţa primilor consuli francezi şi relatările lor despre români; vezi şi Pompiliu Eliade, *op. cit.*, p. 179-226 (consulii francezi din Principate la sfârşitul secolului XVIII şi începutul secolului XIX, relaţiile lor cu domnii fanarioţi; emigranţii francezi).

[9] Leonid Boicu, *Principatele...*, p. 104-106, – au fost numiţi Flûry la Bucureşti şi Parrant la Iaşi.

[10] Pompiliu Eliade, *op. cit.*, ed. 2000, p. 180-193. Deşi un proiect exista încă din 1793, iniţiativa înfiinţării unui consulat francez în Principate este activată în 1795 de către un grec din Constantinopol, Constantin Stamati, care devenise cetăţean francez. Acesta devine consul general al Republicii la 8 februarie 1796. Apoi este numit reprezentant un emigrant francez, Émile Gaudin, iar în octombrie 1796 gen. Carra Saint Cyr, care deţinuse postul de prim secretar al ambasadei franceze la Constantinopol. Numirea sa era provizorie, el fiind însărcinat cu afaceri pe lângă domnitorul Valahiei.

[11] Nicolae Isar, *op. cit.*, p. 41-62.

frecvent în mod direct, Parisul devenind un centru de formare culturală, politică și ideologică pentru generația tinerilor plecați acolo la studii[12].

„Cufundată până la începutul secolului XIX în barbaria orientală, societatea română, pe la 1820, începe a se trezi din letargia ei, apucată poate de-abia atunci de mişcarea contagioasă prin care ideile Revoluțiunii franceze au străbătut până în extremitățile geografice ale Europei. Atrasă de lumină, junimea noastră întreprinsese acea emigrare extraordinară spre fântânele ştiinței din Franța şi Germania, care până astăzi a mers tot crescând şi care a dat mai ales României libere o parte din lustrul societăților străine. Din nenorocire, numai lustru dinafară! Căci, nepregătiți precum erau tinerii noştri, uimiți de fenomenele mărețe ale culturii moderne, ei se pătrunseseră numai de efecte, dar nu pătrunseseră până la cauze, văzură numai formele de deasupra civilizațiunii, dar nu întrevăzuseră fundamentele istorice mai adânci, care au produs cu necesitate acele forme şi fără a căror preexistență ele nici nu ar fi putut exista. Şi astfel mărginiți într-o superficialitate fatală, cu mintea şi cu inima prea aprinse de un foc prea uşor, tinerii români se întorceau şi se întorc în patria lor cu hotărârea de a imita şi a reproduce aparențele culturii apusene cu încrederea că în modul cel mai grăbit vor şi realiza îndată literatura, ştiința, arta frumoasă şi mai întâi de toate libertatea într-un stat modern“[13]. Afirmațiile lui Titu Maiorescu echivalau evident cu o descoperire dureroasă, la rădăcinile civilizației moderne româneşti.

Între 1822-1828 au existat la Iaşi patru pensioane franceze care educau în spiritul culturii franceze. Traducerile din literatura franceză – din Racine, Molière, Regnard, Bernardin de Saint Pierre etc. – se vor intensifica în spațiul românesc[14], limba franceză ajunge să devină limbă de conversație în saloanele de la Bucureşti şi Iaşi[15], iar teatrul francez îşi va face simțită prezența în cele două capitale. În 1826, o trupă franceză de pantomimă a dat la Iaşi o serie de spectacole[16]. De la începutul celui de-al patrulea deceniu al secolului XIX au început a se edita şi cărți destinate studierii şi cunoaşterii limbii franceze[17]. În această perioadă interesul diplomației pentru Țările Române era de asemenea în creştere în Europa şi în Franța. Se va încerca astfel contrabalansarea politicii ruseşti, care, sub masca protectoratului, urmărea anexarea Principatelor. Curând

---

[12] Dan Berindei, *Tineri români la Paris, înainte de 1848*, în vol. *Românii şi Europa în perioadele premodernă şi modernă...*, p. 136-152; Idem, *Studenții români peste hotare şi procesul de constituire a României moderne*, în vol. *Cultura națională română modernă*, Bucureşti, Editura Eminescu, 1986, p. 38-52.

[13] Grigore Georgiu, *Istoria culturii române moderne*, Bucureşti, 2000, p. 158. Autorul preia acest citat din Titu Maiorescu, *În contra direcției de astăzi în cultura română*, în vol. *Opere*, I, Bucureşti, Editura Minerva, 1978, p. 147-148. După opinia lui M. Lazăr, discuția nu este străină de modelul cultural şi perspectiva germană asupra proceselor socio-politice evidente în Principatele Române, ca replică la modelul francez dominant.

[14] Neagu Djuvara, *op. cit.*, p. 309-310; Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 126-127.

[15] *Ibidem*, p. 312.

[16] *Ibidem*, p. 310-311.

[17] Dan Berindei, *Legături...*, p. 406.

agenţii consulari ai Franţei vor dezvălui opiniei publice franceze, în broşuri sau chiar în lucrări mai ample, unele din realităţile româneşti[18].

Şi tinerii români ajunşi în capitala Franţei vor stabili aici o serie de contacte. La Paris a fost întemeiată, în 1839, „Societatea pentru învăţătura Poporului Român" şi tot aici a fost creată, în decembrie 1845, „Societatea Studenţilor Români", iar un an mai târziu va fi creată „Biblioteca română" din capitala franceză[19]. În procesul deşteptării conştiinţei naţionale, preocupări ca acestea indicau influenţa covârşitoare a culturii şi, în mod direct, a mediului francez. În 1848, tinerii români aflaţi la Paris au ieşit în stradă şi au participat direct la revoluţia franceză, aceasta constituind un impuls greu de subestimat pentru declanşarea revoluţiei în Ţările Române.

După înfrângerea revoluţiei de la 1848 din spaţiul românesc, exilaţii şi emigranţii români şi-au găsit adăpost şi în Franţa, acolo fiind editate, în 1850 şi 1851, periodicele „România viitoare", „Junimea română" şi „Republica română". Tot aici se va iniţia acea influentă activitate de propagandă vizionară pentru cauza românească, a unirii Principatelor[20].

Epoca ce a urmat după 1848, în care s-a constituit statul naţional român, avea să indice într-adevăr cât de importantă a fost acumularea de idei şi influenţe franceze realizată în deceniile anterioare; atunci avea să se probeze că influenţa culturală, ca şi sprijinul eficient acordat de diplomaţia şi opinia publică din Franţa în constituirea statului naţional român, nu a fost doar rezultatul unei politici de conjunctură[21]. Pe de altă parte, este evident faptul că raporturile româno-franceze din perioada regenerării naţionale au fost guvernate de interese (economice, politice, strategice), şi nicidecum de sentimente[22].

---

[18] Apostol Stan, *Protectoratul Rusiei asupra Principatelor Române, 1774-1856. Între dominaţia absolută şi anexiune*, Bucureşti, Editura Saeculum, 1999, p. 85-94, 116-118, 145-174. Vezi şi Gheorghe Platon, *Principatele Române în relaţiile internaţionale în perioada regulamentului organic, 1830-1853; Franţa şi Principatele Dunărene în epoca de constituire a naţiunii, de formare a statului naţional român*, în vol. *De la constituirea naţiunii române la Marea Unire. Studii de istorie modernă*, vol. II, Iaşi, Editura Universităţii „Al.I. Cuza", 1998, p. 48-60, 129-135; Idem, *Eforturi politice naţionale pentru obţinerea recunoaşterii „problemei româneşti" în anii care au precedat Unirii Principatelor (1848-1858)*, în vol. *Diplomaţie şi diplomaţi străini* (coord. Gh. Buzatu, V. Fl. Dobrinescu, H. Dumitrescu), Focşani, Editura Pallas, 2002, p. 9-11.

[19] Dan Berindei, *Legături...*, p. 407; Idem, *Diplomaţia românească modernă*, Bucureşti, Editura Albatros, 1995, p. 67-68.

[20] Valeriu Stan, *Aspecte ale luptei revoluţionarilor exilaţi pentru Unirea Principatelor (1853-1857)*, I, în „Revista istorică", 5 (1994), şi II, în „Revista istorică", 6 (1995), nr. 1-2.

[21] Gheorghe Platon, *Franţa şi Principatele Dunărene în epoca de constituire a naţiunii, de formare a statului naţional român*, în vol. *De la constituirea naţiunii române la Marea Unire. Studii de istorie modernă*, vol. II, Iaşi, Editura Universităţii „Al.I. Cuza", 1998, p. 135.

[22] Dumitru Vitcu, *O meteahnă încă persistentă: cosmetizarea prin omisiune*, în „Xenopoliana", VI, 1998, nr. 3-4, p. 16-22. În încheierea acestui articol, autorul afirmă că orice sondaj comparativ, cel puţin pentru vremea construcţiei şi reconstrucţiei naţionale, ar plasa neîndoielnic Franţa pe primul loc în topul puterilor europene sprijinitoare ale efortului emancipator şi modernizator în spaţiul românesc.

Redeschiderea crizei orientale, facilitată de războiul Crimeii (1853-1856)[23], a adus în prim planul atenţiei europene situaţia Principatelor Române. Interesul manifestat de puterile europene pentru Principatele Române se mobilizase vizibil încă din timpul conferinţei de la Viena (martie 1855) prin faptul că la punctul I al dezbaterilor pentru încheierea păcii se aflase chestiunea schimbării (modificării) statutului politico-juridic al Principatelor Române[24], preocupare accentuată şi prin declaraţia ambasadorului Franţei la Viena – Bourqueney – făcută la 26 martie 1855, când acesta a propus unirea celor două principate într-un singur stat[25], în sens modern[26].

În noua conjunctură europeană, rolul Franţei s-a dovedit a fi major. În 1856, ea va sprijini interesele româneşti la Congresul de pace de la Paris. Şi în perioada imediat următoare (1856-1859) această mare putere s-a remarcat a fi cea mai activă în sprijinirea intereselor româneşti[27]. Franţa a fost prima putere care a recunoscut dubla alegere a lui Al.I. Cuza (1859), după expresia lui Victor Place – consul al Franţei la Iaşi –, această alegere reprezentând „în mod sigur, triumful cel mai strălucit al politicii franceze“[28].

Domnia lui Al.I. Cuza, în alte condiţii şi cu un nou conţinut, a reprezentat şi ea o etapă deosebit de importantă în privinţa raporturilor româno-franceze[29]. Încă de la începutul domniei sale, Al.I. Cuza se va îndrepta către Franţa pentru recunoaşterea şi desăvârşirea unirii. Franţa va fi prima dintre marile puteri care, în aprilie 1859, va recunoaşte dubla alegere[30]. În acest context, pentru a obţine sprijinul Franţei, a fost trimis în misiune diplomatică Vasile Alecsandri. La

---

[23] T.W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaţionale (1856-1866)* (ed. Dan Jumară), Iaşi, Editura Alfa, 2000, p. 26.

[24] Dumitru Ivănescu, *Informaţii din arhivele franceze despre Unirea Principatelor Române,* în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A.D. Xenopol»“, Iaşi, 26, 1989, p. 87; Dumitru Vitcu, *Iaşii şi Unirea Principatelor,* în vol. *Aspecte ale luptei pentru unitate naţională. Iaşi, 1600-1859-1918* (coordonatori, Gh. Buzatu, A. Kareţchi, D. Vitcu), Iaşi, Editura Junimea, 1983, p. 75.

[25] T.W. Riker, *op. cit.*, p. 26.

[26] Leonid Boicu, *Unirea Principatelor Române în dezbaterea forurilor internaţionale*, în vol. *Unirea Principatelor şi puterile europene*, Bucureşti, Editura Academiei, 1984, p. 56.

[27] Gheorghe Platon, *Diplomaţia europeană şi unirea Principatelor Române. O încercare de reevaluare,* în vol. *Vârstele Unirii. De la conştiinţa etnică la unitatea naţională* (vol. editat de D. Ivănescu, C. Turliuc, F. Cântec), Iaşi, Fundaţia Academică A.D. Xenopol, 2001, p. 59-72; Idem, *Reflecţii privind locul „problemei româneşti“ în politica europeană în anii luptei pentru unire (1856-1859)*, în vol. *De la constituirea naţiunii române la Marea Unire. Studii de istorie modernă,* vol. II, Iaşi, Editura Universităţii „Al.I. Cuza“, 1998, p. 149-158.

[28] *Românii la 1859*, vol. I, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1984 (ed. întocmită de Vasile Arimia şi colab.), p. 320-321.

[29] Dan Berindei, *Relaţiile româno-franceze în timpul domniei lui Al.I. Cuza*, în vol. *Românii şi Europa...*, p. 275-281; Nicolae Corivan, *Relaţiile diplomatice ale României de la 1859 la 1877*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1984, p. 28-171; Raoul V. Bossy, *Agenţia diplomatică a României în Paris şi legăturile politice franco-române sub Cuza Vodă*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1931; Dumitru Ivănescu, *Al.I. Cuza în conştiinţa posterităţii*, Iaşi, Editura Junimea, 2001.

[30] Dumitru Ivănescu, *op. cit.*, p. 81-82.

Paris, el a exprimat dorința ca Principatele să fie reprezentate acolo printr-un agent „oficios", cerând totodată instructori francezi pentru instruirea armatei. În septembrie 1860 va fi recunoscută agenția Principatelor Unite în Franța, titular fiind colonelul Ioan Alecsandri[31], iar mai târziu cu o lună vor sosi şi primii membri ai misiunii militare franceze solicitate[32].

Începând programul desăvârşirii unirii, Al.I. Cuza va beneficia şi de concursul Franței, nu întâmplător domnul fiind sfătuit la început de consulul Victor Place în privința adoptării modelului francez[33]. De la 1859 şi până în 1861, Cuza va fi încurajat deseori de Franța pentru realizarea unirii depline[34]. Desigur că nu întotdeauna obiectivele domnului unirii au corespuns cu politica franceză în Orient, deseori el fiind atenționat de diplomația oficială[35]. Trebuie menționat aici că diplomația secretă se va implica activ în problemele Orientului (1859-1866), Cuza fiind acuzat de diplomația oficială în ceea ce priveşte ajutorul acordat polonezilor, maghiarilor, bulgarilor, sârbilor în procesul emancipării lor naționale. Şi în ceea ce priveşte reformele inițiate de domnitor, ele au avut sprijinul de Franța, în special în problema secularizării averilor mânăstireşti[36]. Lovitura de stat (mai 1864) a fost un eveniment care a atras atenția puterilor garante, Franța opunându-se în acest context oricărei intervenții în Principate[37]. Ultima parte a domniei lui Cuza se va situa oarecum tot sub înrâurirea Franței, deşi domnul a fost acuzat în dese rânduri că s-a îndepărtat de ea[38]. Prin înlăturarea lui Al.I. Cuza şi aducerea în România a lui Carol de Hohenzollern, legăturile româno-franceze pe plan politic au fost afectate[39], ca şi cele economice[40]. Pe plan cultural nu se poate vorbi deloc de o diminuare sau de întrerupere a legăturilor[41]. În 1866, Franța va susține parțial interesele româneşti, iar în timp, până la 1870, va adopta o atitudine rece şi chiar ostilă. Carol va fi acuzat în dese rânduri că îşi sprijină politica externă pe ajutorul Prusiei şi chiar al Rusiei, devenind în acest context, în ochii francezilor, un executant al ordinelor lui Bismarck. Au existat în această perioadă (1866-1870) o serie de tensiuni legate de acuzațiile Franței că România ar acorda sprijin popoarelor din

---

31 Nicolae Corivan, *op. cit.*, p. 36-37.

32 Lucia Taftă, *Misiunea militară Lamy în opera lui Nicolae Iorga*, în „Revista Istorică", t. XIII, 2002, nr. 1-2, p. 47-54.

33 Dumitru Ivănescu, *Al.I. Cuza...*, p. 84.

34 *Ibidem*, p. 83-111.

35 *Ibidem*, p. 111-126.

36 Nicolae Corivan, *op. cit.*, p. 120-127.

37 *Ibidem*, p. 128-143.

38 Dumitru Ivănescu, *op. cit.*, p. 162-183.

39 Iulian Oncescu, *Politica Franței în sud-estul Europei, 1866-1870*, în *Oltenia. Studii şi comunicări de Arheologie-Istorie*, vol. XIII, Craiova, 2001; Lucia Taftă, *Relațiile diplomatice româno-franceze în ajunul proclamării independenței*, în „Revista Istorică", tom XIII, nr. 3-4/ 2002, p. 27-34.

40 Lucia Taftă, *Relații economice româno-franceze: aranjamentul comercial din noiembrie 1876*, în „Muzeul Național", XII, Bucureşti, 2000, p. 123-130.

41 Dan Berindei, *Legături şi convergențe istorice româno-franceze*, în „Revista de istorie", Tom 32, nr. 3, 1979, p. 410.

sud-estul Europei în lupta lor pentru emancipare de sub tutela Imperiului otoman. Chiar încheierea tratatului româno-sârb[42] şi retragerea misiunii militare franceze din România[43] au constituit momente de răcire a relaţiilor româno-franceze. Totuşi, războiul franco-prusac (1870) va demonstra încă o dată simpatiile românilor pentru Franţa[44].

Se poate spune deci că, în ansamblu, elita românească şi-a propus şi, până spre mijlocul secolului XIX, a reuşit, până la un punct, să copieze modelul occidental – în general – şi modelul francez – în special[45]. Pentru câteva generaţii, Franţa a fost şi a rămas „marea iubire" a românilor. Exceptând monarhia, aproape întreg cadrul politic, administrativ, juridic, cultural, a avut Parisul ca sursă de inspiraţie. Timp de aproape un secol, drumul obligatoriu al intelectualului român a trecut prin capitala Franţei.

Franţa a mizat, la rândul său, în România pe prestigiul ei cultural şi pe atracţia ei irezistibilă[46]. Totuşi, începând cu a doua jumătate a secolului XIX se poate observa că România şi-a îndreptat însă tot mai mult privirile şi spre „cealaltă Europă", în efortul de a recupera în forţă, încă şi mai rapid, decalajul de timp ce o separa de civilizaţia apuseană. În cadrul acestui proces complex, care includea şi nevoia de a ieşi cumva de sub tirania unui model unic, un rol esenţial a revenit din nou educaţiei. Ponderea tinerilor români aflaţi la studii în străinătate, foarte importantă şi după 1850, este totuşi greu de estimat numeric, în etapa actuală a cercetărilor, deşi nu au lipsit eforturi în această direcţie[47].

Cert rămâne faptul că universităţile străine au continuat şi în această epocă să deţină, pentru multă vreme, monopolul formării elitei autohtone[48]. Un rol esenţial în formarea intelectualilor români în această a doua jumătate a secolului XIX şi în primul deceniu al secolului XX l-au avut Franţa, Germania, Austria şi, în secundar, Italia, Belgia, Elveţia şi Spania. În această ierarhie găsim Franţa, în continuare, pe primul loc şi ea a dominat, chiar în mod indiscutabil, fiind principala pepinieră de licenţiaţi şi doctori români[49].

---

[42] Nicolae Corivan, *op. cit.*, p. 212-214.

[43] Lucia Taftă, *Principele Carol de Hohenzollern şi organizarea armatei române. Misiunea militară Lamy şi aşa-zisa prusianizare*, în „Muzeul Naţional", XIII, Bucureşti, 2001, p. 88-94.

[44] Mihai Timofte, *România la 1870-1871: Monarhie sau Republică? Studiu de caz asupra scenei politice interne şi a relaţiilor internaţionale*, Iaşi, 1996; Idem, *România în primăvara lui 1871: schimbare de regim politic?*, în vol. *Istoria ca lectură a lumii*, Iaşi, 1994 (vol. coord. de G. Bădărău, L. Boicu, L. Nastasă), p. 251-267; Frederick Kellogg, *Drumul României spre independenţă*, Iaşi, Institutul European, 2002, p. 115-117; Vasile V. Russu, *Viaţa politică în România (1866-1871)*, vol. II, Iaşi, Editura Universităţii „Al.I. Cuza", 2002, p. 206-237; Dan Berindei, *Societatea românească în vremea lui Carol I (1866-1876)*, ed. a II-a, Bucureşti, Editura Elion, 2002, p. 30; Idem, *România între Prusia şi Franţa în timpul războiului franco-german din 1870-1871*, în vol. *Românii şi Europa...*, p. 326-353.

[45] Lucian Boia, *România. Ţară de frontieră a Europei*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2001, p. 177.

[46] *Ibidem*, p. 177-178.

[47] Lucian Nastasă, *Rolul universităţilor occidentale în modernizarea şi europenizarea elitelor româneşti (1860-1918)*, în „Xenopoliana", VI, Iaşi, 1998, nr. 1-2, p. 169.

[48] *Ibidem*, p. 169-170.

[49] *Ibidem*, p. 172.

Astfel, din rândul personalităţilor culturale şi politice proeminente care se vor evidenţia în crearea României moderne, au studiat în Franţa, în perioada 1866-1878[50]: *Constantin C. Arion* (1824-1897), care a urmat Facultatea de Drept la Paris şi a obţinut doctoratul în drept în 1878, concomitent cu Înalta Şcoală de Ştiinţe Politice; *Gheorghe (Gogu) Cantacuzino-Rifoveanu* (1845-1898), care pleca la Paris în 1866, unde îşi va fi luat licenţa în matematici (1876). Aici intra în legătură cu cercurile liberalo-socialiste şi stabileşte legături cu G. Clemenceau; a colaborat la ziarele pariziene şi a susţinut conferinţe referitoare la aspiraţiile româneşti; s-a întors în ţară în 1876; *Ion Câmpineanu* (1841-1888), licenţiat în drept la Paris, în 1866; *Constantin G. Dissescu* (1854-1932) a urmat studii de drept şi istorie la Paris, unde a obţinut şi doctoratul în drept (1877); *Nicolae Filipescu* (1862-1916) obţinea licenţa în drept la Paris şi se întorcea în ţară în 1883; *Spiru Haret* (1851-1912), a plecat la Paris în 1874, unde avea să obţină doctoratul în ştiinţe matematice (1878); *Take Ionescu* (1858-1922), s-a deplasat la Paris în 1875, unde avea să obţină doctoratul în drept (1881); *Iacob N. Lahovari* (1846-1907), care a urmat cursurile Şcolii Politehnice şi Facultatea de Ştiinţe din Paris, obţinând licenţa în matematici, tot aici terminând şi şcoala de ofiţeri de stat major (1865-1870); *Ion N. Lahovari* (1844-1915), tatăl Martei Bibescu, urma liceul la Paris, obţinând şi doctoratul în drept şi licenţa în litere la Sorbona (1868); *Vasile Lascăr* (1852-1907), pleacă la Paris în 1872, unde studiază dreptul (obţine licenţa în 1877) şi audiază cursuri de filosofie la Sorbona; *Alexandru Marghiloman* (1854-1925) îşi va lua doctoratul în drept şi ştiinţe politice la Paris (1878); *Basile M. Missir* (1843-1929) a devenit doctor în drept la Paris (1874); *Vasile G. Morţun* (1860-1919) învaţă la Paris după 1875, la Colegiul „Saint Barbe"; *Constantin Nacu* (1844-1920) obţinea doctoratul în drept la Paris; *Mihail G. Orleanu* (1859-1942) urmează studii juridice la Paris, după 1876, obţinând şi doctoratul în drept în 1881; *Mihail Pherekyde* (1842-1926) a obţinut licenţa în litere la Sorbona (1862) şi doctoratul în drept (1866); *Constantin Poenaru* (1842-1912) va frecventa Şcoala imperială de stat major de la Paris (1862-1866); *Eugeniu Stătescu* (1836-1905) îşi ia licenţa în drept în 1863 şi doctoratul în drept (1867) la Paris; *Constantin I. Stoicescu* (1852-1911) obţinea doctoratul în drept la Paris (1876) şi urma să deţină funcţia de prim secretar de legaţie la Paris (1877-1879); *George B. Ştirbei* (1832-1924), după 1867, se stabileşte la Paris (în 1888 primeşte naturalizarea) şi se afirmă ca publicist şi scriitor de limbă franceză; *George Dem. Teodorescu* (1849-1900) pleacă în 1875 la Paris, obţinând licenţa în litere la Sorbona (1877).

În luna iunie 1866, dorind să mulţumească pentru susţinerea cauzei româneşti în perioada anterioară şi poate cu nădejdea de a obţine în continuare sprijinul Franţei şi al Angliei, D.A. Sturdza a propus Consiliului de Miniştri ca Adunării Constituante să-i fie înaintat un proiect de lege în baza căruia să fie acordată cetăţenia română unor personalităţi franceze şi engleze[51]. Problema şi-a

[50] Ion Mamina, Ion Bulei, *Guverne şi guvernanţi*, Bucureşti, Editura Silex, 1994, p. 160-241.

[51] Dan Berindei, *Acordarea cetăţeniei române unor personalităţi franceze în 1866*, în vol. *Faţetele Istoriei. Existenţa. Identităţi. Dinamici. Omagiu Academicianului Ştefan Ştefănescu*, Bucureşti, Editura Universităţii, 2000, p. 710.

găsit rezolvarea în aprilie 1867, când Ştefan Golescu va trimite o adresă identică unui număr de cinci personalităţi franceze, „prin care se recunoştea fiecăruia meritele pe care le avusese în a contribui la intrarea României în concertul lumii civilizate“[52]. Cei nominalizaţi pentru a primi cetăţenia română erau: Edgar Quinet, Jules Michelet, Saint Marc Girardin, Paul Bataillard şi J.A. Ubicini. La această tentativă de a insufla o nouă vigoare unei vechi relaţii, primul va răspunde Bataillard, care, deşi se declara român din inimă, se dorea fidel patriei sale, Franţa, şi refuza onoarea ce i se propunea. Quinet îşi va mărturisi gratitudinea şi satisfacţia pentru naţiunea română, dar, ca şi Bataillard, se întreba dacă nu cumva noua cetăţenie i-ar fi lezat-o pe cea franceză. Michelet îşi va exprima şi el simpatia sinceră pentru tânăra naţiune română. În august 1867 va răspunde şi Ubicini care, singurul, îşi exprimase fără rezerve, la rându-l său, satisfacţia de a se putea numi fiu al României, de care îl leagă vechi simpatii[53]. În aceiaşi termeni de simpatie şi satisfacţie pentru români va răspunde, tot în august 1867, şi Saint Marc Girardin. Am putea adăuga că şi răspunsul politicos al acestor personalităţi din Franţa sugerează oarecum „aroganţa“ de care au beneficiat românii în raport cu „fratele mai mare“. Acest episod privind acordarea cetăţeniei române celor cinci personalităţi franceze reflectă în mod semnificativ – după părerea istoricului Dan Berindei – un veritabil bilanţ al relaţiilor franco-române la mijlocul secolului XIX: „Era răsplătită astfel fidelitatea faţă de cauza românească a unor oameni de cultură şi publicişti francezi“[54].

În 1867, pentru prima oară, România a participat cu pavilion propriu la o expoziţie universală care a avut loc la Paris. În acelaşi an, România a fost vizitată de ministrul Instrucţiunii Publice al Franţei, Duruy[55]. Din rândul personalităţilor franceze care se disting în spaţiul românesc în această perioadă mai merită menţionat cu deosebire J.A. Vaillant, care obţinuse în 1864 marea naturalizare şi o pensie de 4.000 de franci din partea statului român[56]. Acesta publică în 1868, la Bucureşti, *La lanterne magique, ou passé, présent et avenir de la Roumanie*, volum în paginile căruia se arată decepţionat şi plin de amărăciune[57]. Mai târziu, în 1879, îl vom afla pe J.A. Vaillant la Paris într-o situaţie materială precară. Orb şi bolnav, scriitorul este uitat de toţi aceia care l-au cunoscut. A şi murit, de altfel, câţiva ani mai târziu, în 1886[58]. Recunoştinţa posterităţii româneşti nu a fost nici ea pe măsura contribuţiei sale. Un alt

---

[52] *Ibidem*, p. 710-711.

[53] *Ibidem*, p. 711.

[54] *Ibidem*, p. 712.

[55] Dan Berindei, *Legături...*, p. 410-411.

[56] Platon Gheorghe, Oghină Pavie Cristiana, *Jean Alexandre Vaillant (1804-1886) şi recunoaşterea posterităţii româneşti*, în vol. *Faţetele Istoriei. Existenţa. Identităţi. Dinamici. Omagiu Academicianului Ştefan Ştefănescu*, Bucureşti, Editura Universităţii, 2000, p. 724.

[57] Dan Berindei, *Mărturia lui J.A. Vaillant asupra societăţii româneşti paşoptiste*, în vol. *Românii şi Europa în perioadele premodernă şi modernă*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1997; Platon Gheorghe, Oghină Pavie Cristiana, *Jean Alexandre Vaillant (1804-1886) şi recunoaşterea posterităţii româneşti...*, Bucureşti, Editura Universităţii, 2000, p. 724-725.

[58] Platon Gheorghe, Oghină Pavie Cristiana, *op. cit.*, p. 725-727.

admirator şi prieten al românilor a fost Ulysse de Marsillac[59], personalitate interesantă care se născuse în 1821 la Montpellier şi s-a stabilit în România în 1852. El avea să moară în 1877. Într-o petiţie către principele Carol I, îi solicita acestuia favoarea ca activitatea să-i fie pusă sub înalt patronaj domnesc. Ulysse de Marsilliac îşi formula astfel profesiunea sa de credinţă: „Resimt, Monseniore, o mare dorinţă, aceea de a face România cât mai cunoscută, sub toate aspectele ei, lumii care nu o ştie“[60]. Şi acest francez s-a ţinut de cuvânt.

În 1861, Ulysse de Marsillac fondează gazeta bisăptămânală „La Voix de la Roumanie“, care va apărea până în 1866; între 1868 şi 1870 el este redactor-şef al publicaţiei „Le Moniteur Roumain“, iar din 1870 până în 1876 editează „Le Journal de Bucarest“. Aceste periodice erau scrise aproape în întregime de el, de la articolele de fond la ştirile mărunte, de la traduceri din literatura originală, la istorie şi memorialistică.

Editorul Ulysse de Marsillac nu s-a limitat însă doar la gazetărie, ci a avut şi ambiţii ştiinţifice: în 1859 publică la Bucureşti volumul *Leçons de Littérature*, iar în 1871 lucrarea *Histoire de l'Armée Roumaine* (publicată tot la Bucureşti). Împătimit de scris, dornic să cunoască toate aspectele vieţii din ţara de adopţiune, Ulysse de Marsillac s-a dedicat, cu precădere, memorialisticii de voiaj[61], gen valoros ca studiu istoric. Astfel, materialele publicate la început în ziarele sale au fost strânse în volumele *De Pesth à Bucarest. Note de voyage* (Bucarest, 1869) şi *Guide du Voyageur à Bucarest* (Bucarest, 1877)[62]. Ca un semn de apreciere a activităţii sale, în martie 1872, literatul francez este decorat cu Ordinul Medjidie în Grad de Comandor. În paginile ziarelor sale, Ulysse de Marsillac oferea cititorilor vremii mici şi inspirate monografii dedicate operelor aparţinând lui Theodor Aman, C.I. Stăncescu, Gheorghe Tăttărescu, Nicolae Grigorescu[63].

„Rar s-au reunit într-un singur om – apreciază cu convingere istoricul Adrian-Silvan Ionescu – preocupări atât de variate pe care să le trateze cu atâta talent şi dăruire, cu egală competenţă, într-un stil fluent, agreabil şi accesibil unor categorii diverse de cititori de limbă franceză. Pentru aceasta trebuie să-i aducem lui Ulysse de Marsillac tributul nostru de gratitudine“[64]. Alte personalităţi franceze care au primit recunoaşterea şi recunoştinţa românească au fost: *Edgar Quinet*, ales membru de onoare al Societăţii Academice Române în 1869, *Adolphe d'Avril, Philarète Chasles, Ernest Dèsjardins, Ferdinand Ch. L. de Lasteyrie, Charles de Linas, Adrien Longpérier, J.H. Abdolonyme Ubicini, Wilhelm Froehner, Emile Egger* – aleşi membri de onoare ai Societăţii Academice Române în 1871, *Paul Bataillard* – membru de onoare al Societăţii

---

[59] Ulysse de Marsillac, *Bucureştiul în veacul al XIX-lea*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1999 (prefaţă, note şi antologie de ilustraţii, Adrian Silvan Ionescu), p. 5.
[60] *Ibidem*, p. 5-6.
[61] *Ibidem*, p. 7.
[62] *Ibidem*, p. 8.
[63] *Ibidem*, p. 197-209.
[64] *Ibidem*, p. 21.

Academice Române în 1872, *Emile Legrand* şi *Léon de Rosny* – aleşi membri ai Societăţii Academice Române în 1877.

Edgar Quinet (1803-1875), „cunoscutul român împământenit“, a fost propus ca membru de onoare al Societăţii Academice Române de Al. Papiu-Ilarian „pentru meritele ce şi-a câştigat acesta prin eruditele sale opere despre români“. Lui Quinet – profesor la Collège de France – studenţii români de la Paris îi arătaseră gratitudine naţională încă de la începutul anului 1847. Angajamentul luat de a apăra cauza naţionalităţii române a fost respectat de Quinet. Principala sa scriere despre români (1856) a fost tradusă şi publicată la Iaşi, *Românii Principatelor Dunărene*. În presa din Principate i s-a făcut o intensă publicitate (în „Timpul“, „Steaua Dunării“). La cultivarea simpatiei pentru români a scriitorului francez s-a subliniat cu acel prilej şi contribuţia soţiei sale, Hermiona, fiica lui Gheorghe Asachi[65].

Adolphe d'Avril (1822-1904) – fost agent diplomatic al Franţei în România (1866), delegat în Comisia Europeană a Dunării în 1868, la Galaţi. Căsătorit în 1856 cu Maria Odobescu, sora lui Alexandru Odobescu[66]. Memoriile lui d'Avril din februarie-martie 1866 ne oferă o analiză detaliată a momentelor principale din istoria Principatelor, din 1855 până în 1866. Memoriul din 12/24 februarie 1866 este trimis şi cu o prezentare de sinteză a domniei lui Al.I. Cuza[67].

Philarète Chasles (1798-1873) – literat, fiul generalului Chasles, profesor la Catedra de limbi şi literaturi străine ale Europei moderne, la Collège de France (1853-1870). El este cel care a popularizat poeziile lui D. Bolintineanu (1866). Tot acum, în martie 1866, a inaugurat şi un curs special de limbă şi literatură română. Chasles va scrie lui Ion C. Brătianu, în aprilie 1867, în legătură cu absenţa sa dintre cetăţenii de onoare ai României aleşi în 1866[68].

Ernest Desjardins (1823-1886) – arheolog, era un nume binecunoscut în România. A întreprins cercetări arheologice din iunie până în noiembrie 1867 în regiunea Dunării de Jos (Dobrogea, Deltă), perioadă în care se va familiariza cu România. E. Desjardins a exprimat în scris păreri pozitive despre situaţia evreilor din Moldova; a întocmit şi un proiect de canalizare maritimă a gurilor Dunării, proiect prezentat lui Carol I în 1867; a redactat numeroase informaţii arheologice consemnate în timpul investigaţiilor de pe teren. În publicistica românească, *Călătoria arheologică a lui E. Desjardins* a fost semnalată şi tradusă de Timotei Cipariu (Blaj, 1868). În 1869, eruditul E. Desjardins se impusese în întreaga lume ştiinţifică drept exegetul Tabulei Pentingeuriene[69].

---

[65] Cornelia Bodea, *Societatea Academică Română şi membrii ei străini, 1867-1878*, în „Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice şi Arheologie“, Seria IV, tomul XVII, 1992, p. 194.

[66] *Ibidem*, p. 204-205.

[67] Dumitru Ivănescu, *Diplomatul Adolphe d'Avril despre unirea Principatelor şi Al.I. Cuza*, în vol. *Izvoare pentru Istoria Românilor (Românii în Istoria Universală, III)*, coord. I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, V. Cristian, Iaşi, 1988, p. 197-228; Idem, *Al.I. Cuza în conştiinţa posterităţii*, Iaşi, Editura Junimea, 1988, p. 197-228.

[68] Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 205.

[69] *Ibidem*, p. 200-201.

Ferdinand Lasteyrie (1810-1879), arheolog; participant la şedinţele din decembrie 1865, atunci când Al. Odobescu prezenta tezaurul de la Pietroasele; preocupat de Columna lui Traian[70].

Charles de Linas (1812-1887), s-a ocupat în mod deosebit de tezaurul de la Pietroasele; membru al Academiei din Arras (Pas de Calais, Franţa). A publicat numeroase studii asupra industriei metalelor preţioase din evul mediu şi asupra artei religioase. Încă din 1864 s-a interesat de „Cloşca cu pui"[71].

Adrien de Longpérier (1816-1882), arheolog şi numismat, a fost director adjunct al Muzeului Louvre, membru al Academiei de Inscripţii. Din cele 523 de titluri publicate după moartea sa, două au tangenţă cu istoria noastră veche[72].

Jean-Honoré Abdolonyme Ubicini – literat filoromân, participant la revoluţia română de la 1848 (secretar al guvernului provizoriu şi al Locotenenţei domneşti). Întors la Paris după 1848, a fost profesor la Liceul Louis Le Grand şi a continuat să apere în scris cauza românească în publicaţii ca „Le siècle", „La Presse", „Le Courrier du Paris", „Le Moniteur Universal", „Revue d'Orient", „Revue de Géographie", „Athénéum Français". În 1866 va primi şi cetăţenia română. Din bogata sa activitate publicistică, merită menţionată sinteza de istorie românească *Provinces d'origine roumaine, Valachie, Moldavie, Bukovine, Transylvanie, Bessarabie*, apărută în 1856[73].

Wilhelm Froehner (1834-1925), german de origine, naturalizat în Franţa, arheolog, guvernator adjunct al Muzeului Louvre şi membru al Institutului Arheologic din Roma. În lumea ştiinţifică românească va fi cunoscut pentru studiile sale despre Columna Traiană. Descrierea columnei a publicat-o în 1865, iar între 1872-1874 a publicat impunătoarea serie de patru volume *La Colomne Trajane* (exemplarul nr. 80 se află la Academia Română, fiind dăruit de autor în 1877 lui Alexandru Odobescu)[74].

Emile Egger (1813-1885), profesor de limbă greacă la Sorbona, preşedinte al Academiei de Inscripţii de la Paris, a fost profesorul lui Alexandru Odobescu. Prin intermediul lui Egger, tânărul arheolog Al. Odobescu a putut prezenta în cadrul Academiei de Inscripţii, în două şedinţe din decembrie 1865, frumuseţea tezaurului descoperit la Pietroasele – Buzău, tezaur care avea să fie expus la Expoziţia Universală din 1867 din capitala Franţei[75].

Paul Bataillard (1816-1894), filoromân, „colaborator al Unirii Principatelor". În memoria publică românească, P. Bataillard s-a impus ca om de acţiune, publicist, şi mai puţin ca om de ştiinţă. Vechi şi statornic amic al românilor, de la 1840 la 1878, a lucrat din toate puterile alături de bărbaţii patrioţi care au fondat România modernă. Prin broşuri, prin articole, Bataillard a

---

[70] *Ibidem*, p. 194.
[71] *Ibidem*, p. 199-200.
[72] *Ibidem*, p. 200.
[73] *Ibidem*, p. 206.
[74] *Ibidem*, p. 200.
[75] *Ibidem*, p. 199.

susţinut cu toată puterea talentului său cauza românească. S-a ocupat şi de studii etnografice şi lingvistice asupra ţiganilor[76].

Emile Legrand (1841-1903), elenist francez, profesor la Şcoala de limbi orientale de la Paris, a fost propus ca membru corespondent al Academiei Române de V.A. Urechia. Este autorul culegerii de poeme istorice scrise în greaca vulgară, relative la Turcia şi Principatele Dunărene (1877)[77].

Léon de Rosny (1837-1916), membru corespondent al Societăţii Academice Române, ales în 1877. Până la data intrării în forul academic de la Bucureşti, contactul său cu Istoria Românilor a fost minim. Orientalist şi etnograf, fondator şi preşedinte al Institutului Etnografic din Franţa, studiile sale acopereau în exclusivitate ariile Extremului Orient, lumea Americii Centrale şi insulare. În 1874, Léon de Rosny se afla la Londra, la cel de-al doilea Congres al Orientaliştilor. Acolo va întâlni pe principesa Elisabeta a României, cu care va purta o lungă conversaţie. La apropierea de România şi de studiile româneşti un rol hotărâtor l-a avut V.A. Urechia. Sentimentele filoromâne l-au câştigat însă treptat. În 1880 contribuie cu două articole la Albumul macedo-român[78].

În septembrie-octombrie 1881, Rosny a întreprins o vizită de două luni în România. Astfel, la 18 septembrie 1881 a ţinut o comunicare la Academia Română despre *Originea scrierii în vechiul şi noul continent*. În deplasările prin ţară a fost însoţit de Dimitrie C. Butculescu, care l-a impresionat ca bun cunoscător al realităţilor istorice, geografice şi naturale româneşti. D.C. Butculescu le-a şi descris într-un articol intitulat *M. De Rosny et ses études etnographiques en Roumanie*. De Rosny se referă în repetate rânduri la această lucrare a lui Butculescu, care se pare că este pierdută.

Rodul călătoriei din 1881 în România se află cristalizat într-o lucrare tipărită în condiţii grafice de excepţie: *Les Populations Danubiennes. La Patrie des Roumains d'orient. Études etnographiques, géographiques, économiques et littéraires*. De reţinut şi faptul că lucrarea este dedicată lui V.A. Urechia şi este însoţită de un atlas[79]. Autorul şi lucrarea sa nu au constituit încă subiect de studiu în istoriografia românească[80].

Începând cu a doua jumătate a secolului XIX intervine, şi nu trebuie trecută cu vederea, în spaţiul românesc marea dezbatere naţională între „europenişti" şi „tradiţionalişti", o dispută care va dura până la cel de-al doilea război mondial. Ea ţinea, desigur, de însuşi procesul limpezirii identităţii moderne româneşti. Promotorii uneia sau alteia dintre cele două căi de dezvoltare, fie occidentală, fie autohtonă, au trecut de la abordarea culturală sau filosofică a problemei până la considerarea, în această lumină, a datelor şi teoriilor economice. Prima critică coerentă a direcţiei în care se îndrepta societatea românească a fost formulată de către un grup de tineri din Iaşi, care doreau să

[76] *Ibidem*, p. 207.
[77] *Ibidem*, p. 214-215.
[78] *Ibidem*, p. 215.
[79] *Ibidem*, p. 216-217.
[80] *Ibidem*, p. 217-218.

ridice viața culturală și intelectuală românească la nivel veritabil european. Câțiva dintre aceștia au înființat acea societate literară, intitulată „Junimea“[81], pentru propagarea ideilor și atragerea opiniei publice în favoarea lor. Junimea își datora, de fapt, apariția afinităților personale ale membrilor ei fondatori și s-a menținut influentă datorită ideilor sale coerente despre societate, cultură și literatură[82]. Liderii „Junimii“ aveau o formație majoritar germană.

Modul de abordare a problemei, atitudinea critică pe care și-au asumat-o junimiștii au constituit la început un adevărat șoc pentru mulți din intelectualii vremii. Hrănită și dominată de Franța, cultura română era în acel moment expusă și unei masive influențe germane[83]. Astfel, o minoritate influentă de intelectuali și oameni politici români priveau acum cu o mai mare încredere spre Germania[84] decât spre Franța[85]. Atitudinea aceasta era observabilă mai ales la Junimea. Susținătorii modelului german se lăsau seduși și de ordinea, rigoarea și stabilitatea caracteristice societății și gândirii germane. Nu ar trebui să se creadă din cele relatate că admirația pentru Franța și cultura ei încetase, dar dorința tinerilor studioși români de a merge la Paris nu mai erau unanime și fără rezerve[86]. Franța oferea în acei ani imaginea instabilității, ceea ce includea, ea însăși, o notă negativă, de superficialitate. Sentimental, Franța dispunea încă de poziții mai bune în România, dar realitățile, geopolitica și economia îi favorizau cu siguranță acum pe germani[87]. În anul 1864, când s-a înființat Universitatea din București, se observă, de pildă, că 16 profesori ai săi erau formați în Franța și 8 în Germania; în 1892, 42 erau formați în Franța și opt în Germania[88]. Cele două modele – francez și german – au ajuns să ocupe în întregime, după părerea istoricului Lucian Boia, timp de un veac, imaginarul politic și cultural al românilor[89]. Statistica întocmită de același istoric, pentru perioada 1859-1918, a traducerilor publicate în periodicele românești ilustrează clar competiția aceasta

[81] Pentru Societatea Literară „Junimea“, a se vedea *Dicționarul literaturii române. De la origini până la 1900*, București, Editura Academiei Române, 1979, p. 473-476; Z. Ornea, *Viața lui Titu Maiorescu*, București, Editura Cartea Românească, 1986, p. 191-196 („Junimea“ pare să se fi înființat în 1863 sau martie 1864).

[82] Keith Hitchins, *România, 1866-1947*, București, Editura Humanitas, 1996, p. 72. Întemeietorii Societății „Junimea“ au fost: P.P. Carp, T. Maiorescu, I. Negruzzi, V. Pogor, Th.C. Rosetti.

[83] *Ibidem*, p. 78.

[84] Lucian Nastasă, *op. cit.*, p. 175-178 (exemplu: M. Kogălniceanu, T. Maiorescu, M. Eminescu, I.L. Caragiale. Dar există și o categorie de intelectuali români care acceptă ambele influențe: franceză și germană – B.P. Hasdeu, A.D. Xenopol, N. Iorga); Dan Berindei, *Istoricii români și lumea germană, de la mijlocul secolului al XIX-lea la începutul secolului XX*, în vol. *Cultura națională...*, p. 457-474.

[85] Lucian Nastasă prezintă în articolul său, *Rolul...*, p. 172-174, o serie de atitudini deprimante și dezamăgiri privind Franța. El insistă asupra unor sentimente de dezamăgire din partea celor care au studiat în Franța, tocmai pentru că în istoriografia română s-a vorbit mereu despre influențele franceze în cultură și organizarea statului român, teză care, după părerea autorului, ar trebui reformulată (p. 174).

[86] *Ibidem*, p. 174-175.

[87] Lucian Boia, *op. cit.*, p. 179.

[88] *Ibidem*.

[89] *Ibidem*, p. 179-180.

şi reperele culturale în epocă. Pe primul loc se situează Franţa, urmată de Germania. Distribuţia textelor pe categorii este următoarea:[90]

Categorie	Număr texte	
	Franţa	Germania
Istorie şi critică literară	1493	539
Poezie	1726	1576
Teatru	688	134
Proză	5438	1001

Nu întâmplător, din această perspectivă, cel mai tradus autor străin al secolului XIX rămâne francezul Victor Hugo (tradus de 60 de autori)[91]. Dacă vom căuta un echilibru de imagine între Germania şi Franţa, el este dificil de găsit la românii care au studiat în străinătate, iar ataşamentul pentru o cultură sau alta se manifestă tranşant şi fără nuanţe, uneori chiar violent, în această perioadă. Influenţa franceză, ce s-a manifestat la nivelul elitelor nu numai prin limbă şi literatură, ci şi printr-o anumită manieră de a trăi şi gândi, prin copierea masivă şi mai îndelungată a unor modele culturale şi politice, se potrivea totuşi mai puţin cu specificul naţional. Aceste modele, utilizate uneori în exces, au provocat inevitabil şi reacţii aparent antifranceze[92]. Purtătoare de cuvânt a societăţii Junimea a fost, cum se ştie, revista „Convorbiri literare", apărută între 1 martie 1867 – martie 1944, care a insistat tocmai în reevaluarea specificului naţional sub forma folclorului[93]. Cultura română înregistrează în 1867 şi un alt moment relevant, atunci când se pun bazele Academiei Române[94].

[90] *Ibidem*, p. 193.

[91] Marius Lazăr, *Paradoxuri ale modernizării. Elemente pentru o sociologie a elitelor culturale româneşti*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2002, p. 63.

[92] Lucian Nastasă, *op. cit.*, p. 177.

[93] *Dicţionarul literaturii române. De la origini până la 1900*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1979, p. 211-214. Până în 1872, revista apare bilunar, apoi lunar. Sediul revistei va fi la Iaşi, iar din aprilie 1885 acesta se va muta la Bucureşti. Până la 1 mai 1893 revista are în fruntea sa pe Iacob Negruzzi (redactor răspunzător), care devine director între anii 1893-1895. După 1895 Negruzzi va ceda conducerea unui comitet de redacţie. Din 1902 în fruntea revistei se va afla Ion Bogdan, din 1907-1921 Simion Mehedinţi, iar din 1921-1939 Alexandru Tzigara Samurcaş; din 1885, respectiv 1893 un cuvânt hotărâtor în stabilirea sumarului revistei şi a orientării acesteia l-a avut Titu Maiorescu. Programul revistei reflectă cu fidelitate scopurile Junimii, insistând pentru separarea domeniilor spirituale. (În perioada 1866-1877, numărul publicaţiilor culturale româneşti este de 59; cele literare, în număr de 9. M. Lazăr, *op. cit*, p. 39).

[94] La 1/13 august 1867, Societatea Literară Română (înfiinţată la 1/13 aprilie 1866) îşi va schimba denumirea în Societatea Academică Română (24 august/5 septembrie 1867); tot atunci se aprobă şi cel dintâi statut al noii instituţii academice de la Bucureşti. Conform acestuia, Societatea urma să cuprindă membri „actuali" (titulari), corespondenţi şi „onorari" (de onoare), împărţiţi în trei secţii: literară-filologică, istorică-arheologică şi a ştiinţelor naturale. Ca urmare, în 1868 au fost aleşi primii membri titulari şi de onoare români, iar în 1869 cei corespondenţi, din acelaşi an urmând să fie aleşi membrii de onoare din străinătate. În 1869, de pildă, ca membru de onoare, dintre personalităţile franceze, este ales E. Quinet. Vezi şi Dan Berindei, *Societatea Academică Română, 1867-1878*, în vol. *Cultura naţională...*, p. 251-275.

Poziţiile de principiu ale „Junimii" erau deja exprimate în acel moment, căci revista „Convorbiri literare" apăruse la 1 martie 1867[95]. Cel care se va afla astfel în stare de conflict încă de la început cu „stâlpii" Academiei va fi Titu Maiorescu, conflictul fiind cantonat pe terenul limbii[96]. Deşi în iulie 1867 va fi numit membru al Academiei, Maiorescu va demisiona şi va reveni abia în 1879. În studiul său, *În contra direcţiei de astăzi în cultura română* (1868), Maiorescu atrage atenţia asupra unei contradicţii de esenţă între fond şi forme în societatea românească[97]. Un participant ocazional la şedinţele „Junimii" a fost şi Ioan Alecsandri (1826-1884), agent diplomatic al României la Paris (1860-1866)[98]. După lovitura de stat din februarie 1866, I. Alecsandri rămăsese la Paris, unde îşi întemeiase o familie[99]. El va ţine permanent legătura cu ţara, trimiţând la ziarul „Pressa", între anii 1879-1881, numeroase corespondenţe pariziene scrise într-un stil vioi şi elegant. Nuvelele sale vor fi publicate în „Convorbiri literare": *Dor de morţi*, *Morunul*. Acelaşi I. Alecsandri va traduce din C. Flammarion (*Lumele celelalte*) şi a tradus de asemenea o lucrare a lui Montesquieu sub titlul *Considerări asupra cauzei mărirei şi decăderei romanilor*, aceasta fiind a doua traducere în literatura română a acestei scrieri a gânditorului francez[100].

În acest context, fratele lui I. Alecsandri, marele poet Vasile Alecsandri, legat de lumea şi cultura franceză[101], reprezintă încă un exemplu clasic al legăturilor spirituale româno-franceze în secolul XIX[102]. În 1868 şi 1869, V. Alecsandri va călători la Paris, datorită fiicei sale, încredinţată spre instruire institutorilor francezi. Aceste călătorii i-au îngăduit o bună cunoaştere a realităţilor şi mentalităţilor politice dominante pe plan internaţional. Astfel, poetul, care observă că după 1868 politica ţării noastre avea tendinţa de a se îndrepta spre Prusia, va rămâne acelaşi credincios apărător al direcţiei profranceze, exprimându-şi teribila zguduire sufletească ocazionată de neaşteptata înfrângere a Franţei în războiul cu Prusia[103]. În vara anului 1872, Vasile Alecsandri se va afla din nou la Paris, ocazie cu care va revedea pe vechii colaboratori Baligot de Beyne şi pe

---

[95] Grigore Georgiu, *Istoria culturii române moderne*, Bucureşti, 2000, p. 145.

[96] *Ibidem*, p. 151.

[97] *Ibidem*, p. 153; M. Lazăr, *op. cit.*, p. 169-173.

[98] Ion Mamina, *Monarhia constituţională în România. Enciclopedie politică. 1866-1938*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2000, p. 353. Conform autorului acestei lucrări, în perioada 1866-1878, ca reprezentanţi ai României la Paris, au funcţionat: Ion Bălăceanu (15 februarie 1866 – 17 mai 1867); Emanoil Kretzulescu (4 august 1867 – 23 noiembrie 1868); Ion Strat (12 decembrie 1868 – 26 martie 1871; 16 mai 1872 – 9 mai 1875); Nicolae Calimachi Catargi (9 mai 1875 – 16 octombrie 1876); Ştefan Şendrea (16 octombrie 1876 – 14 aprilie 1877); Nicolae Calimachi Catargi (14 aprilie 1877 – 17 aprilie 1880).

[99] R.V. Bossy, *Agenţia diplomatică a României în Paris şi legăturile politice franco-române sub Cuza-Vodă*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1931, p. 12-13.

[100] *Dicţionarul literaturii...*, p. 15.

[101] *Ibidem*, p. 15-24; *Istoria literaturii române*, vol. II, Bucureşti, Editura Academiei, 1968, p. 451-487.

[102] Dumitru Vitcu, *Vasile Alecsandri*, în vol. *Diplomaţii Unirii*, Bucureşti, Editura Academiei, 1979, p. 40-83.

[103] *Ibidem*, p. 79.

Al.I. Cuza. În 1879, poetul îşi va relua apoi locul părăsit în 1871, de membru activ al Academiei Române. În 1881 va primi marele premiu al Academiei, iar în 1882 a fost desemnat preşedinte al Secţiei literare a prestigioasei instituţii. Acest „Hugo al Orientului" sau „regele poeţilor" va reveni la Paris în 1884, ca reprezentant diplomatic al României, până în 1890. În luna iunie a acestui din urmă an el părăsea definitiv capitala franceză. Dintre personalităţile franceze pe care marele poet l-a întâlnit de-a lungul timpului şi cu care a colaborat, putem aminti pe Victor Cuénim, Saint Marc Girardin, Lendru-Rollin, J. Michelet, E. Quinet, P. Bataillard, Ubicini, J.A. Vaillant, F. Colson, E. Regnault, H. Desprez, Lamartine, Gounod, Ambroise, Thomas, Fr. Coppée, Leconte de Listle, Al. Dumas – fiul, Camille Doucet, Sully Proudhomme, J. Arago, P. Merimé, Fr. Rousard, Baligot de Beyne. Desigur, aici merită amintite şi întâlnirile sale cu Napoleon al III-lea. Trebuie menţionat că primele manifestări literare ale lui V. Alecsandri vor fi în limba franceză, unele publicate în „Spicuitorul moldovean", altele nepublicate. Dintre cele publicate amintim: „La Cosaque", „La jeunne fille", „A monsenieur de Lamartine" (traduse de I. Poni, D. Gusti şi Gh. Asachi). Sunt încercări romanţioase, unele cu tentă exotică şi fantastică, dedicate lui Lamartine şi V. Hugo. Pe traseul acestei evoluţii, Alecsandri ne oferă de asemenea o imagine a unui cunoscător al limbii franceze, în care îşi va redacta o mare parte din scrisori, versiunea franceză a *Baladelor* (1855), *O comedie* (*Les bonnets de la contesse* – refuzată în 1864 la Comedia Franceză şi tipărită în *La Semaine de Vienne*) şi versuri ocazionale. Se pare că poetul este inspirat mai ales în legendele sale, scrise între 1864-1865, de unele sugestii date de V. Hugo. În dramaturgie (după 1840), autorul se va adapta la realităţile autohtone prin vodeviluri şi comedii franceze. El recurge la scriitori ca Molière, F.F. Regnard, E. Labiche, E. Augier, E. Scribe, Ch. Bataille, A. Roland, J. Sandeau, E.A. Duvert, A. Th. de Lauzanne, Fr. A. de Pianard, Ed. Brisebarre, Marc-Michel. O mare parte a operei autorului român a fost prezentă şi la Paris, unele lucrări fiind publicate la edituri de acolo. Ca o recunoaştere a operei sale, în 1878 poetul a fost premiat pentru „Cântecul gintei latine", la Montpellier[104].

În mod clar, domeniul cultural a fost în continuare terenul cel mai propice pentru menţinerea şi dezvoltarea mai vechilor relaţii româno-franceze. În toamna anului 1875, Emile Picot şi-a inaugurat cursul de limbă şi literatură română la Şcoala de limbi orientale din Paris[105]. Mai înainte, la 1872, ca mijloc de cunoaştere şi apropiere în relaţiile româno-franceze va fi făcut şi cel de-al doilea schimb de carte al Academiei Române cu Societatea pentru studiul limbilor romanice din Montpellier, în urma propunerii făcute de preşedintele acesteia, Achille Montel. Este semnificativ, de asemenea, şi faptul că în această perioadă toate edificiile importante din capitala României au fost ridicate după planurile unor arhitecţi francezi (Banca Naţională, Atheneul, Casa de Cosemnaţiuni, Palatul de Justiţie). La Iaşi a fost realizată o statuie a lui Ştefan cel Mare

[104] Lucian Boia, *op. cit.*, p. 180.
[105] Dan Berindei, *Legături...*, p. 412.

de către sculptorul Emmanuel Frémiet, iar la Bucureşti, un sculptor francez a realizat, în preajma războiului de independenţă, statuia lui Mihai Viteazul. Parisul a continuat să reprezinte, de altfel, principalul centru iradiant de cultură europeană pentru oamenii de ştiinţă şi cultură români.

La Paris cartea românească va deveni şi ea cunoscută şi apreciată. Ceva mai târziu, o contribuţie edificatoare a avut-o publicarea lucrării lui Georges Bengesco, *Bibligraphie franco-roumaine* (două ediţii: 1895 – Bruxelles, 1907 – Paris), care este consacrată înregistrării integrale a scrierilor tipărite în Franţa între 1801-1906. Această lucrare va sta ulterior la baza unei alte bibliografii franco-române, întocmită în perioada interbelică, de Alexandre Rally, la 1930. Aceasta ne semnalează, pentru perioada 1866-1878, nu mai puţin de peste 100 de lucrări apărute în limba franceză, mai ales la Paris, publicate de autori francezi şi români. Ne aflăm, desigur, şi aici, în faţa unei recolte semnificative a unei întrepătrunderi spirituale, încă atât de active în intervalul scurs între evenimentele de la 1866 şi dobândirea independenţei statului modern român. Este evident că legăturile spirituale româno-franceze, înglobate anterior în temeliile culturii române, tindeau să devină, după 1866, un element asimilat, component al individualităţii culturale româneşti pe cale de cristalizare şi descoperire de sine.

UNIVERSITATEA DIN CERNĂUȚI: DE LA MODELUL CULTURAL GERMAN LA CEL ROMÂNESC DE SORGINTE FRANCEZĂ

Mihai–Ștefan Ceaușu

Începând cu ultimul sfert de veac al secolului XIX și până astăzi, Universitatea din Cernăuți a avut un rol important în formarea unei elite intelectuale autohtone și nu numai. Procesul instructiv educativ, desfășurat în cadrul universității din capitala Bucovinei, în decursul unei existențe mai mult decât centenare, a stat sub influența mai multor modele culturale: german, în perioada stăpânirii austriece; românesc, de sorginte franceză, în perioada interbelică; sovietic, după al doilea război mondial și, în fine, astăzi, cel ucrainean, care încearcă într-o formă extrem de diluată să recopieze vechiul model german. În ceea ce ne privește, ne interesează să deslușim evoluția primelor două modele.

Încă din anul 1848, românii bucovineni, prin elita lor politică, își exprimaseră în „Petiția Țării Bucovina", înaintată autorităților centrale din Viena, dezideratul înființării unei forme de învățământ superior în provincie[1]. În deceniile ce au urmat momentului obținerii autonomiei provinciale, în 1849, în Bucovina s-a produs o creștere semnificativă a numărului instituțiilor de învățământ de toate tipurile, de la cel primar la cel liceal, precum și a celor ce frecventau aceste instituții, în conformitate cu nevoia de modernizare și progres resimțită de întreaga societate.

În fața numărului destul de mare de absolvenți de gimnaziu superior, echivalentul austriac al liceului românesc, care doreau să urmeze o formă de învățământ superior, academic, stăteau numeroase piedici, în special de ordin material, legate de distanța mare dintre cea mai estică provincie a Monarhiei de Habsburg, Bucovina, și marele centru universitar al Vienei, precum și de costurile mari necesitate de întreținerea unui student aflat la studii în principalele centre universitare din vestul monarhiei, costuri pe care puțini doar și le puteau permite[2]. Ca urmare, populația Bucovinei a adresat, în repetate rânduri, cereri autorităților politice locale, în special Dietei provinciale, spre a cere regimului înființarea unei instituții de învățământ superior în capitala provinciei,

[1] Arhivele Naționale, Direcția Județeană Suceava, Colecția Documente, P. XII, nr. 35/1848.

[2] Vezi în acest sens notațiile lui I.G. Sbiera, publicate in *Familiea Sbiera, după tradițiune și istorie și amintiri din viața autorului,* Cernăuți, 1899.

Cernăuţi. În special „Societatea pentru Cultura şi Literatura Română în Bucovina“, prin unii membri ai săi ce erau personalităţi marcante ale elitei politice şi culturale provinciale precum: Gheorghe Hurmuzaki, Constantin Tomasciuc sau Ioan G. Sbiera, a militat cel mai activ în această direcţie[3].

Nevoia tot mai stringentă de a avea o instituţie de nivel academic în provincie, resimţită de societatea bucovineană a timpului ca pe o condiţie firească a modernizării, s-a impus şi în atenţia oamenilor politici locali. Astfel, ca urmare a presiunii societăţii, în şedinţa Dietei Bucovinei din 25 septembrie 1868, deputatul dr. Iulius Pompe a făcut propunerea de a se înfiinţa o Academie de ştiinţe juridice în Cernăuţi[4]. Deşi a fost înaintată spre soluţionare autorităţilor centrale vieneze, cu avizul pozitiv al camerei legislative bucovinene, acestea nu au dat curs favorabil propunerii făcute.

O dată cu polonizarea, în anii 1870-1871, a universităţilor din Cracovia şi din Lemberg, pentru absolvenţii gimnaziilor superioare germane din Bucovina s-a restrâns şi mai mult posibilitatea de a face studii într-o regiune mai apropiată, rămânându-le numai universităţile germane din Viena, Praga, Graz sau Innsbruck. În noile condiţii, în cursul anului 1871-1872, „Societatea pentru Cultură“ a discutat mult problema înfiinţării unei universităţi de stat în capitala provinciei bucovinene, făcând numeroase demersuri pe lângă forurile competente[5]. La aceste demersuri s-au asociat şi Camera de Comerţ şi Industrie a Bucovinei şi alte instituţii şi societăţi provinciale.

Iniţiativa parlamentară a aparţinut deputatului de origine română, dr. Constantin Tomasciuc care, în şedinţa Dietei Bucovinei din 28 noiembrie 1872, a făcut propunerea de înfiinţare a unei *universităţi germane* în scopul satisfacerii „nevoilor speciale ale Bucovinei, ca şi a intereselor imperiului“[6]. Dieta a votat pe 9 decembrie 1872, în unanimitate, propunerea făcută şi a înaintat-o regimului spre a i se da curs[7]. Aparent surprinzător este faptul că propunerea ce se referea la înfiinţarea unei universităţi germane venea din partea unui negerman şi că ea a fost aprobată şi susţinută de ansamblul corpului parlamentar bucovinean, în care românii deţineau o poziţie importantă, mai ales prin intermediul reprezentanţilor marii proprietăţi funciare. Pe lângă tradiţia educaţiei germane, o explicaţie ar fi aceea că majoritatea parlamentară în Dietă o deţineau adepţii liberalismului şi ai centralismului, în frunte cu baronul Eudoxiu Hurmuzki, în rândul căreia intra şi Tomasciuc, în timp ce adepţii federalismului,

[3] Constantin Loghin, *Societatea pentru literatura şi cultura română în Bucovina la 80 de ani (istoric şi realizări)*, Cernăuţi, 1943.

[4] *Stenographische Protokolle des Bukowiner Landtages*, II. Wahlperiode, II. Session, 14. Sitzung vom 21.9.1869; Erich Prokopowitsch, *Gründung, Entwicklung und Ende des Franz-Josephs Universität in Czernowitz*, Clausthal-Zehlerfeld, 1955, p. 7.

[5] Ilie Luceac, *Familia Hurmuzaki: între ideal şi realizare (O istorie a culturii româneşti din Bucovina în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea)*, Cernăuţi-Timişoara, 2000, p. 73.

[6] *Stenographische Protokolle des Bukowiner Landtages*, IV. Wahlperiode, II. Session, Sitzung vom 6. 11. 1872; Sitzung vom 28. 11. 1872.

[7] *Ibidem*, Sitzung vom 9.12.1872.

în frunte cu baronul Alexandru Petrino, alcătuiau minoritatea[8]. În general, în gândirea liberalilor din monarhie era structurată ideea că universităţii îi revenea rolul de a fi purtătorul ideii de stat austriac care, prin răspândirea culturii germane în rândul tuturor naţionalităţilor, putea contribui la strângerea legăturilor dintre acestea şi la întărirea sentimentului de apartenenţă statală, realizând astfel o mai mare omogenitate a imperiului. Totodată, atât majoritatea, cât şi minoritatea parlamentară, date fiind realităţile politice ale acelui timp, erau conştiente că prin susţinerea ideii universităţii germane, cerinţa privitoare la înfiinţarea noii instituţii de învăţământ superior de stat putea fi mult mai uşor acceptată şi transpusă în practică, la nivel central şi, mai ales, în spaţiul multinaţional bucovinean.

Atât dr. Constantin Tomasciuc, cât şi baronul Eudoxiu von Hurmuzaki, iar mai apoi, fratele său Gheorghe, în calitatea lor de deputaţi ai Bucovinei în Camera Deputaţilor a Consiliului Imperial din Viena, au făcut mai multe intervenţii în cameră pentru a se da curs propunerii făcute de Dieta bucovineană de înfiinţare a unei universităţi în Cernăuţi. După ce, în şedinţa din 26 martie 1874, comisia de finanţe a Camerei Deputaţilor a invitat guvernul să-şi prezinte propunerile privitoare la înfiinţarea noii universităţi, deputatul Tomasciuc, făcând din nou dovada marelui său talent oratoric, a intervenit iarăşi în favoarea întemeierii noii instituţii academice. În discursul său, pe lângă argumentele cunoscute, legate de costurile mari de întreţinere a tinerilor bucovineni aflaţi la studii la universităţile din vestul monarhiei, el accentua pe faptul că, prin polonizarea universităţilor din Galiţia, s-au redus posibilităţile bucovinenilor de a face studii academice în această provincie învecinată, atât datorită necunoaşterii limbii, cât şi a faptului că aceste universităţi se arătau a fi, de acum înainte, mai apropiate de modelul şi de direcţiile culturale romanice, în speţă franceze, în timp ce românii şi ucrainenii din Bucovina, prin toată educaţia şi instrucţia lor, se simţeau mai apropiaţi de direcţiile culturale germane. Totodată, deputatul bucovinean aducea şi argumente de politică internă, afirmând că prin înfiinţarea universităţii s-ar realiza consolidarea unităţii de stat austriece, precum şi de politică externă, invocând faptul că, în acest mod, s-ar întări influenţa Austro-Ungariei şi a culturii şi civilizaţiei germane în răsăritul Europei[9].

Pentru susţinerea proiectului de lege privitor la înfiinţarea unei universităţi germane în Cernăuţi, prezentat în Camera Deputaţilor la 9 decembrie 1874, ministrul pentru Culte şi Învăţământ, dr. Carl von Stremayr, a pledat cu aceleaşi argumente de politică internă şi, mai ales, externă, folosite anterior de

[8] Mihai-Ştefan Ceauşu, *Der Landtag der Bukowina*, în vol. Helmut Rumpler, Peter Urbanitsch (ed.), *Die Habsburgermonarchie. 1848-1918*, vol. VII: *Verfassung und Parlamentarismus*, 2. Teilband: *Die regionalen Repräsentativkörperschaften*, Verlag der österreichischen Akademie der Wiessenschaften, Wien, 2000, p. 2187-2188.

[9] *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes*, VIII. Sesion, 1874, II. Band, p. 1451 şi urm.

Tomasciuc[10]. În cursul lunii februarie 1875, în cadrul dezbaterilor parlamentare destul de animate care au urmat, referitoare la forma finală a proiectului de lege, deputatul român Gheorghe von Hurmuzaki a încercat să introducă prevederea legală referitoare la instituirea unor catedre paralele, cu limba de predare română, la Facultatea de Juridică, precum şi cea privitoare la înfiinţarea unei catedre de istorie naţională (a provinciei) în cadrul celei de Filozofie. În cadrul aceloraşi dezbateri, deputatul ucrainean galiţian Ion Ozarchevici a propus înfiinţarea unei catedre de limba şi literatura ucraineană la noua universitate cernăuţeană, ca o măsură salutară, menită să ridice nivelul cultural al populaţiei de această etnie ce trăia în Bucovina şi Galiţia. Deşi propunerile lui Hurmuzaki s-au bucurat de sprijinul bancherului vienez de origine aromână, deputatul Nicolai Dumba, în cele din urmă ele au fost respinse de plenul Camerei[11].

În cele din urmă s-a ajuns la un compromis în urma căruia s-a hotărât ca germana să fie limba oficială de predare la Facultatea de Juridică şi la cea de Filozofie, înfiinţându-se totodată, în cadrul celei din urmă, o catedră pentru limba şi literatura română şi una pentru cea ucraineană, în locul celei de limbi orientale care era inclusă în cadrul teologiei. În acelaşi timp, la Facultatea de Teologie s-au admis ca limbi de predare româna şi ucraineana, pentru catedra de teologie practică. După ce a fost aprobat de Camera Deputaţilor şi de Senatul Imperial, pe 13 şi pe 20 martie, proiectul de lege privitor la înfiinţarea Universităţii din Cernăuţi a primit, la 31 martie 1875, sancţiunea imperială[12]. Ca urmare, în toamna aceluiaşi an a avut loc deschiderea oficială a cursurilor la noua universitate cernăuţeană, care purta numele împăratului Franz-Iosef. În discursurile rostite, la 4 octombrie 1875, cu prilejul inaugurării oficiale a noii instituţii de învăţământ superior din capitala celei mai estice provincii a imperiului, atât ministrul Carl von Stremayr, cât şi ceilalţi invitaţi au subliniat atât faptul că aceasta era o răsplată acordată bucovinenilor pentru loialismul lor, cu ocazia aniversării a 100 de ani de la anexarea provinciei de Monarhia de Habsburg, cât şi importanţa şi rolul noii universităţi de a fi în viitor un factor activ de răspândire a culturii germane în răsăritul Europei[13].

De la începutul existenţei sale şi până în 1918, Universitatea „Francisco-Josephină" din Cernăuţi, care a fost creată după modelul instituţiilor de învăţământ superior din Austria, a avut în compunerea sa trei facultăţi şi anume:

---

[10] *Die k. k. Franz-Josephs-Universität in Czernowitz im Ersten Vierteljahrhundert ihres Bestandes*, Czernowitz, 1900, p. XII.

[11] *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes*, VIII. Sesion, 1875, III. Band, p. 4524-4525.

[12] *Die k. k. Franz-Josephs-Universität in Czernowitz*, p. XXVI şi urm.

[13] Rudolf Wagner (ed.), *Alma Mater Francisco Josephina. Die deutschsprachige Nationalitäten-Universität in Czernowitz. Festschrift zum 100. Jahrestag ihrer Eröffnung 1875*, München, 1975, p. 21 şi urm.; Gerald Stourzh, *Die Franz-Josephs-Universität in Cezernowitz. 1875-1918*, în Richard G. Plaschka, Karlheinz Mack (ed.), *Wegenetz europäischen Geistes. Wissenschaftszentren und geistige Wechselbeziehungen zwischen Mittel-und Südosteuropa vom Ende des 18. Jahrhunderts bis zum Ersten Weltkrieg*, Wien, 1983, p. 54 şi urm.

Facultatea de Drept şi Ştiinţe Politice, Facultatea de Filozofie şi Facultatea de Teologie Ortodoxă. Pe lângă fiecare din aceste facultăţi au existat un număr de seminarii de specialitate. În plus, în timp, pe lângă Facultatea de Filozofie s-au înfiinţat un număr de 10 institute (de chimie, fizică, matematică, fizică cosmică, zoologie, botanică, mineralogie, geologie, geografie şi farmacologie). Cu excepţia corpului profesoral de la teologie, ce a fost alcătuit în majoritate, în toată perioada austriacă, din profesori români, cel de la cele două facultăţi laice a fost dominat de profesori străini. În totalitatea sa, corpul profesoral îşi avea desăvârşită pregătirea academică la universităţile germane din monarhie şi din afara ei. Majoritatea celor 127 de profesori care s-au perindat prin Universitatea din Cernăuţi, în perioada austriacă, proveneau de la universităţile germane din vestul monarhiei, în special de la Universităţile din Viena (44) şi Graz (14), precum şi de la unele universităţi din Germania şi Elveţia, unii precum Josef Schumpeter, Johannes Kromayer sau Mathias Friedwgner fiind profesori cu o reputaţie ştiinţifică de talie europeană[14]. Rectorul universităţii era ales de majoritatea corpului profesoral universitar doar pe durata unui an academic, putând fi reales ulterior. În conformitate cu legislaţia atunci în vigoare, în partea austriacă a Monarhiei de Habsburg, rectorul universităţii devenea automat membru de drept (virilist) în Dieta Bucovinei[15]. Primul rector ales al Universităţii din Cernăuţi a fost românul dr. Constantin Tomasciuc, ce a fost numit profesor de drept civil procesual, comercial şi cambial la Facultatea de Drept, iar ultimul rector al universităţii austriece a fost tot un român, profesorul de teologie dr. Vasile Tarnavschi[16].

În urma acţiunilor desfăşurate de elita lor politică, românii au reuşit să obţină doar o satisfacere parţială a cererii lor de a se înfiinţa o catedră de istorie a românilor în cadrul Universităţii din Cernăuţi, prin înfiinţarea în 1912 a catedrei de istorie a sud-estului Europei, care urma să acorde o deosebită atenţie istoriei românilor. Ca profesor titular al acestei catedre a fost numit românul bucovinean Ioan Nistor, unul din absolvenţii universităţii cernăuţene[17].

O analiză a frecvenţei studenţilor din 1875 până la începutul primului război mondial relevă faptul că majoritatea studenţilor proveneau din rândul românilor, ucrainenilor, evreilor şi al celorlalte naţionalităţi din Bucovina[18], iar speranţele puse de întemeietorii acestei universităţi germane, din cea mai estică provincie a monarhiei, de a atrage aici un important aflux de studenţi din România şi Rusia învecinată, nu au fost împlinite decât parţial. Astfel, dacă la Facultatea de Teologie Ortodoxă, care în timp a dobândit un bun renume în sud-

[14] Rudolf Wagner (ed.), *Alma Mater Francisco Josephina*, p. 122 şi urm.

[15] Mihai-Ştefan Ceauşu, *op. cit.*, p. 2179.

[16] Rudolf Wagner, *op. cit.*, p. 130.

[17] Ion Toderaşcu, *Prelegerea inaugurală a lui Ion Nistor la Universitatea din Cernăuţi (1912)*, în *Ion Nistor (1876-1962)*, volum îngrijit de Al. Zub, Iaşi, 1993, p. 95-96.

[18] Hannelore Burger, *Das Problem der Unterrichtssprache an der Universität Czernowitz*, în Ilona Slawinski, Joseph P. Strelka (ed.), *Glanz und Elend der Peripherie. 120 Jahre Universität Czernowitz*, Bern-Berlin-Frankfurt a. M.-New York-Paris-Wien, 1998, p. 78.

estul european[19], anual veneau numeroşi tineri auditori din România dornici de studiu, numărul acestora la celelalte două facultăţi laice era mai mult sporadic. Acest fapt îşi are explicaţia atât în existenţa unor facultăţi cu profile similare la cele două universităţi româneşti, cât şi în faptul că propaganda culturală franceză avea o influenţă mult mai mare în zona sud-estului Europei, în special în România, decât cea germană. De aceea, pentru tinerii din România, crescuţi şi educaţi într-un sistem de învăţământ ce imita în mare parte modelul cultural francez, limba franceză le era mult mai apropiată decât limba germană. Ca urmare, atunci când li se oferea posibilitatea să studieze în străinătate, cei mai mulţi preferau să o facă în cadru instituţiilor de învăţământ superior din Franţa, iar atunci când se îndreptau spre o universitate germană, aceasta era fie cea din Viena, fie universităţile mai mari din Germania şi numai arareori cea din Cernăuţi. La toate acestea putem adăuga şi anumite resentimente de factură naţionalistă, ce făceau ca, în ochii unora dintre români, universitatea să apară ca o instituţie germanizatoare[20].

După prăbuşirea Monarhiei de Habsburg şi unirea Bucovinei cu România, la 28 noiembrie 1918, treptat s-a pus problema reorganizării Universităţii din Cernăuţi, în sensul transformării sale dintr-o universitate germană, într-una românească, constituită după modelul cultural francez, ce era instituit de multă vreme în spaţiul universitar din România. Propunerea făcută de noul guvern republican austriac, prin intermediul reprezentantului la Viena al Consiliului Naţional Român din Bucovina, dr. Constantin Isopescul-Grecul, el însuşi profesor la această universitate, de a păstra caracterul german al universităţii bucovinene, a fost respinsă de Iancu Flondor, şeful Consiliului Naţional[21]. În organizarea pe baze româneşti a Universităţii din Cernăuţi, în primii ani postbelici, un rol deosebit i-a revenit profesorului Ion Nistor, în calitatea sa de ministru pentru problemele Bucovinei, delegat pe lângă Guvernul României[22].

Primele semne ale schimbării au apărut în semestrul academic din toamna-iarna anului 1918-1919 când, deşi s-a menţinut vechiul sistem de funcţionare al universităţii, toţi profesorii români de la Facultatea de Teologie şi cei de la celelalte două facultăţi laice şi-au ţinut din proprie iniţiativă cursurile în limba română[23]. În vara anului 1919 a urmat publicarea decretului guvernului român, prin care, profesorilor neromâni de la Universitatea din Cernăuţi, li se cerea să dea o declaraţie că se angajează să înveţe limba română în doi ani de zile, spre a putea apoi să predea în această limbă. Aceasta era condiţia obligatorie pentru

---

[19] Friedrich Heyer, *Die Orientalischen Frage im kirchlichen Lebenskreis*, Wiesbaden, 1991, p. 226-227.

[20] În acest sens vezi Romulus Cândea, *Învăţământul superior*, în vol. *Zece ani de la Unirea Bucovinei cu România. 1918-1928*, Cernăuţi, 1928, p. 265-266.

[21] Constantin Isopescul-Grecul, *Amintiri asupra evenimentelor din 1918*, în Ion Nistor, *Amintiri răzleţe din timpul unirii. 1918*, Cernăuţi, 1938, p. 183.

[22] Ovidiu Bozgan, *Ion I. Nistor. Preliminarii monografice* (II), în „Revista Istorică", serie nouă, t. V, nr. 3-4/ 1994, p. 350.

[23] „Anuarul Universităţii din Cernăuţi". 1925-1926, Cernăuţi, 1927, p. 65.

menţinerea lor în funcţie, pe lângă depunerea jurământului de credinţă faţă de statul român şi de rege[24]. Apreciind că termenul cerut era prea scurt pentru învăţarea limbii române la un nivel care să le permită ţinerea unor prelegeri academice şi publicarea unor lucrări ştiinţifice, cei mai mulţi dintre profesorii străini de la Universitatea din Cernăuţi, 52 din 56, au hotărât să renunţe la activitatea lor didactică şi la începutul lunii septembrie 1919 s-au repatriat în Austria[25]. Acesta a fost sfârşitul Universităţii din Cernăuţi ca universitate germană. În mod oficial, finalul l-a constituit decretul-lege nr. 4091 din 12 septembrie 1919, care legifera transformarea, începând cu 1 octombrie 1919, a Universităţii germane din Cernăuţi în universitate românească[26].

Cu toate acestea, noua universitate românească inaugurată în octombrie 1920 în capitala Bucovinei, în prezenţa membrilor guvernului şi a familiei regale române şi a noului său rector, Ion Nistor[27], a funcţionat la început după vechiul model german, legea universitară austriacă păstrându-se până în 1925, când, prin decretul regal din 12 iunie, s-a stabilit obligativitatea introducerii dispoziţiilor din legea învăţământului superior din România Veche şi la Universitatea din Cernăuţi[28].

O dată cu românizarea universităţii şi introducerea schemei de organizare şi funcţionare din România, modelul german al unei unice Facultăţi de Filozofie a fost înlocuit cu cel de sorginte franceză, care funcţiona în universităţile vechiului regat, cu două facultăţi separate, anume una de Filozofie şi litere şi alta de Ştiinţe. De asemenea, Facultatea de Drept şi cea de Ştiinţe au fost reorganizate după modelul românesc. Numai Facultatea de Teologie şi-a păstrat organizarea şi acelaşi număr de catedre ca în perioada austriacă[29]. Această reorganizare a însemnat, pe lângă înfiinţarea a numeroase noi catedre, precum cea de psihologie, sociologie, istoria artei, algebră, astronomie sau mecanică, care, din lipsa unor cadre competente, au rămas multă vreme neocupate, şi desfiinţarea unora vechi, precum cea de istorie austriacă, de limbă ucraineană, de drept german sau austriac etc[30].

În noua organizare românească a universităţii, limba germană şi germanistica au decăzut, în schimb, ca o expresie a unei influenţe culturale franceze crescânde, s-a înfiinţat o catedră de limba şi literatura franceză şi chiar un lectorat francez pe lângă Universitatea din Cernăuţi, ce a funcţionat în toată perioada interbelică. În acelaşi timp, biblioteca universităţii a achiziţionat numeroase cărţi de specialitate editate în limba franceză, încercând să suplinească un anumit gol informaţional[31].

[24] *Ibidem*, p. 346.
[25] Romulus Cândea, *op. cit.*, p. 266-267.
[26] „Anuarul Universităţii din Cernăuţi". 1925-1926, Cernăuţi, 1927, p. 66.
[27] Romulus Cândea, *op. cit.*, p. 267.
[28] „Anuarul Universităţii din Cernăuţi". 1925-1926, Cernăuţi, 1927.
[29] *Ibidem*, Cernăuţi, 1925, p. 70 şi urm; 1933-1936, Cernăuţi, 1936, p. 56 şi urm.
[30] *Ibidem*.
[31] Romulus Cândea, *op. cit.*, p. 273.

Influenţa culturală franceză s-a impus în noua universitate românească şi prin faptul că, din lipsă de cadre didactice competente să ocupe funcţii universitare, au fost aduşi aici numeroşi profesori din Vechiul Regat care îşi desăvârşiseră cariera academică în Franţa, precum profesorul de limba engleză Dragoş Protopopescu, profesorul de chimie anorganică Nicolae Costeanu sau profesorul de fiziologie animală Nicolae Florescu, ce îşi luaseră doctoratul la Universitatea din Paris[32].

Creşterea influenţei franceze s-a realizat şi prin dezvoltarea contactelor ştiinţifice cu universităţile franceze, în care îşi desăvârşiseră studiile mulţi studenţi bucovineni ai universităţii cernăuţene. Unul din cazurile cele mai ilustrative în privinţa influenţei culturii franceze asupra unora dintre studenţii din capitala Bucovinei a fost cel al lui Paul Celan[33]. Totodată, în cadrul acestor schimburi academice, la Universitatea din Cernăuţi vor conferenţia nume celebre ale vieţii ştiinţifice franceze, precum istoricul Henri Lot, geograful E. de Martonne, fizicianul Aime Coutton, preşedintele Academiei Franceze de Ştiinţe. Pentru meritele lor ştiinţifice şi pentru eforturile făcute pe linia strângerii contactelor româno-franceze, unii profesori francezi, precum Aime Coutton, au fost făcuţi „doctor honoris cauza" ai Universităţii din Cernăuţi[34].

Activitatea universităţii româneşti şi cu aceasta şi influenţa culturală franceză a luat sfârşit o dată cu intrarea trupelor sovietice în Cernăuţi la 28 iulie 1940, în urma ultimatului dat de Kremlin guvernului României, care a dus la anexarea Bucovinei de Nord de Uniunea Sovietică.

---

[32] „Anuarul Universităţii din Cernăuţi". 1937-1938, Cernăuţi, 1938, p. 20 şi urm.

[33] Joseph P. Strelka, *Der Einfluß der Universität Czernowitz auf die Entwicklung von Paul Celan*, în Ilona Slawinski, Joseph P. Strelka (ed.), *Glanz und Elend der Peripherie*, p. 167-168.

[34] „Anuarul Universităţii din Cernăuţi", Cernăuţi, 1939, p. 19.

IONESCO ET CIORAN: PARIS À QUATRE MAINS

Alexandru Călinescu

Ionesco et Cioran arrivent à Paris à quelques semaines d'intervalle: Cioran fin 1937, en tant que boursier de l'Institut français de Bucarest, Ionesco début 1938, bénéficiant lui aussi d'une bourse en vue d'une thèse sur le thème du péché et de la mort dans la poésie française depuis Baudelaire[1]. Ils y passeront pratiquement le reste de leur vie[2]. Ils choisissent, à la fin des années 40, d'écrire en français, mais ils avaient auparavant écrit en roumain plusieurs livres (dont certains primés) parus dans les années 30, et de nombreux articles dans les revues bucarestoises de l'époque.

Le fait est que les deux jeunes auteurs enregistrent, de manière quasi instantanée, leurs premiers contacts avec Pans dans des textes qu'ils envoient à Bucarest et qui sont publiés tout de suite dans la presse[3]. Il n'est guère étonnant qu'on trouve dans ces textes une espèce d'exaltation fiévreuse, de frémissement voluptueux qui ne sont pas sans rappeler les sensations analysées par Jean Rousset dans un livre célèbre. *Et leurs yeux se rencontrèrent*... Il est, par ailleurs, tout aussi évident que nous y retrouvons des clichés, des remarques prévisibles, des affirmations qui composent la *vulgate* du mythe de Paris – centre irradiant, exerçant une fascination irrépressible, Mecque des intellectuels, des artistes et des écrivains. Nous retrouvons aussi, ce qui est plus intéressant, l'image ambivalente de Paris, l'hésitation, voire l'oscillation entre les connotations positives et négatives: Paris lieu de la réussite *versus* lieu de l'échec, ville où l'on peut devenir célèbre *versus* ville où l'on peut se fondre dans l'anonymat le plus complet, ville catalyseur d'énergies *versus* ville qui aplatit, centre des

---

[1] Cette thèse, il ne la finira jamais, tandis que Cioran, de son côté, fera tout pour dénicher d'autres bourses, assumant, sans complexes, le statut d'éternel étudiant qui lui aura permis de profiter, comme il l'avouera plus tard, de la plus belle période de sa vie.

[2] Ionesco rentrera à Bucarest, pendant la guerre, pour un court séjour dont il n'aimera guère parler par la suite. Rappelons qu'il a été, entre 1942 et 1944, attaché culturel de l'ambassade de Roumanie à Vichy. Sur cette période, les lettres adressées à Tudor Vianu (*Scrisori către Tudor Vianu,* II, Bucarest, Minerva, 1994) apportent des éclaircissements particulièrement précieux; dans cette correspondance privée, Ionesco est beaucoup plus nuancé – et plus critique – à l'égard de la France et des Français.

[3] Ces textes n'ont été réunis en volume qu'après 1990. Nous avons utilisé les éditions suivantes: Eugen Ionescu, *Război cu toată lumea* (En guerre contre tout le monde), 2 vol., Bucarest, Humanitas, 1992; Emil Cioran, *Revelațiile durerii,* Cluj, Echinox, 1990.

élites et de la spiritualité *versus* espace de frivolités et de la bohème insouciante. Si, dans la culture roumaine, l'image positive est, on s'en doute, prédominante, il ne faut pas minimiser la portée de l'image négative qui réapparaît périodiquement et est utilisée surtout par les traditionalistes de tout poil, quand ce n'est pas l'indice d'une frustration profonde, d'une inadaptabilité foncière à un certain mode de vie. Qui plus est, les Transylvains – et c'est le cas justement de Cioran – sont plus proches de la tradition culturelle allemande, d'où une certaine méfiance à l'égard de la France. Enfin, Paris apparaît presque toujours, aussi bien chez Ionesco que chez Cioran, comme synecdoque et métaphore: Paris c'est la France et c'est aussi une certaine civilisation, une certaine manière de penser et de vivre, associée généralement aux idées de liberté et de tolérance.

Le cas de Cioran est d'autant plus troublant que le jeune philosophe avait bénéficié, quelques années auparavant d'une bourse Humboldt et que, paradoxalement, cette expérience allmande l'avait conforté dans son admiration pour la France. Son livre le plus controverse, *Schimbarea la față a României* (la Transfiguration de la Roumanie), publié en 1936, en témoigne[4]. Dans ce texte provocateur, paradoxal et contradictoire où l'auteur ne ménage personne, on peut trouver des appréciations plutôt favorables à l'égard de la France: dans la culture française, la vitalité est tempérée par la délicatesse, de sorte qu'il n'y a pas d'antinomie entre l'esprit et la vie; les Français – à la différence des Allemands, cela va de soi – maîtrisent leurs idées, ne sont pas victimes des systèmes de pensée; le messianisme français, quoique impérialiste, est discret et sobre; en France, le talent est la chose du monde la mieux partagée; la société française a permis l'épanouissement d'un individu affable, fin, poli, subtil, raffiné; la France est le pays qui incarne l'Histoire même (et Cioran de conclure, au terme de ses considérations souvent – et délibérément – délirantes: «Je rêve d'une Roumanie qui aurait la population de la Chine et le destin de la France…»).

Le ton des articles que Cioran envoie, dès janvier 1938, aux hebdomadaires bucarestois *Vremea* et *Cuvântul* est, comme on le verra plus loin, différent; ce sont des impressions, des notes, des réflexions, tantôt philosophiques, tantôt lyriques; on dirait les pensées d'un flâneur dans les rues de Paris, qui se sent libre, disponible, heureux sans tomber dans un optimisme béat, admiratif sans être dupe. Par contre, Ionesco, qui envoie, sous le titre générique *Lettres de Paris*, de longs articles à la très célèbre et très austère revue mensuelle *Viața românească*, prend au sérieux son statut de «correspondant à Paris», suit l'actualité littéraire, théâtrale, politique, réalise des interviews, etc.[5] La première

[4] Réédité avec des coupures opérées par l'auteur, en 1990 aux éditions Humanitas. L'édition de ses œuvres qui inaugura, en 1995, la collection Quarto chez Gallimard laisse de côté ce texte șulfureux. La mort de Cioran déclencha une série de réactions, surtout dans *le Monde*, qui attirèrent l'attention du public sur ce livre que Cioran voulait, apparemment, faire oublier.

[5] Signalons notamment l'entretien avec Emmanuel Mounier (1940); Ionesco se déclare à plusieurs reprises très intéressé par la doctrine de la revue *Esprit*.

lettre, datée de décembre 1938, est suivie, de façon assez régulière, par six autres; la dernière paraît, après une longue interruption, en mars 1946.

C'est à une véritable apologie de la France que Ionesco se livre dès sa première lettre. Entend-on parler de crise, de l'agonie d'une civilisation? Il n'en est rien, nous rassure-t-il: ce qu'on appelle crise (nous sommes, ne l'oublions pas, en 1938-1939) n'est qu'un épisode passager, en fait, seule la France offre le climat, le cadre propices à une renaissance spirituelle, car les élites françaises vont trouver les ressources nécessaires afin de renouveler le monde. Les états totalitaires, qui s'imaginent dominer le globe, se trompent: le destin de l'humanité sera déterminé, bien au contraire, par la réaction que ces totalitarismes vont susciter. Et puis, la France a l'avantage d'avoir perdu ses illusions romantiques, son côté frivole, superficiel; elle est donc prête à réhabiliter l'individu, la liberté, la vie intérieure, Dieu. Conclusion somme toute surprenante et formulée de manière abrupte et catégorique: ce n'est pas l'Allemagne, c'est la France qui est le réservoir d'énergie et de pensée de l'humanité.

Quant à Paris, Ionesco déclare d'emblée que c'est la seule ville où il accepte de se laisser «subjuguer», où il se plaît à se fondre dans la foule anonyme, à prendre des habitudes qui rythment la vie des autres. Sinon, toute grande ville lui répugne, il n'accepterait pas de se laisser piéger par un lieu quelconque et par la routine de la vie de tous les jours. Bref, il se sent – et se déclare – Parisien à part entière. Pourtant, dans ces *Lettres de Paris,* il y a peu d'evocations de ce cadre où il affirme vivre comme un poisson dans l'eau: on ne peut retenir que quelques rapides notations – le bus qui traverse les Tuileries, les cinémas de quartier, les petits restaurants au coin des rues et surtout l'atmosphère, une atmosphère unique et magique, créée par les transparences («savantes») du ciel, les pierres, les arbres, les statues. Ce ciel, il l'oppose au ciel des Balkans – bariolé, agressif, au ciel de l'Orient – pesant, suffocant, au ciel du Nord enfin – froid, cadavérique. Paris serait une ville (*la* ville) faite à l'image de l'homme, «dernier îlot d'humanité» témoignant de la victoire de la spiritualité contre le chaos. Il ne faut pas négliger non plus la dimension onirique qu'il exploitera souvent par la suite dans son journal et dans ses souvenirs: il rêve la nuit qu'il se promène dans les rues de Paris, le rêve prolonge la réalité, il éprouve une sensation de bonheur, de plénitude, d'exaltation.

Dans son enthousiasme, il va jusqu'à corriger, voire contester ce qu'il considère comme des légendes erronées – l'avarice et l'individualisme des Français, par exemple; au contraire, il trouve que les Français éprouvent le besoin de communiquer, qu'ils sont faits pour la solidarité et l'amitié. Au bout du compte, Ionesco adresse un seul reproche aux Français: il dit que ce qui empêche, pour l'instant, le renouveau du pays, c'est que les Français mangent trop bien et qu'ils sont trop attachés à leur quart de rouge, ce qui veut dire qu'ils sont trop fascinés par la perspective d'un bonheur modeste. Sinon, la France – et il insiste là-dessus – aura une position privilégiée dans le monde futur, qui sera marqué par le combat entre la démocratie et les totalitarismes, entre l'humanisme et le collectivisme.

Le dernier texte qu'il envoie de Paris, en 1946, à *Viaţa românească* fait figure à part en raison de son caractère violemment anti-bourgeois et anti-nationaliste. Véritable réquisitoire, il nomme les erreurs commises en Roumanie à partir de 1939-1940 et en inventorie les conséquences: climat de terreur entretenu par les Gardes de fer, instauration de la dictature militaire. Sans mettre en doute les convictions démocratiques constantes de Ionesco (mais sans oublier, non plus, qu'en 1946 la Roumanie est *sous* occupation soviétique), on peut supposer que la violence extrême du texte est due au fait que l'auteur veut justifier, à l'avance, sa décision de rester en France. Cet acte est donc accompagné par une sorte d'automutilation, par une espèce d'acharnement masochiste contre la partie roumaine de son être; nous avons là l'un des premiers textes révélateurs de l'exil roumain – dorénavant, vivre à Paris sera synonyme d'exil.

Aux textes de Cioran, beaucoup plus courts, parus dans deux hebdomadaires bucarestois de 1938 à 1940, il faut ajouter le livre auquel l'auteur travaille à Paris durant ces années-là; le manuscrit sera gardé pendant plus d'un demi-siècle dans les archives du frère de l'écrivain (resté en Roumanie) et n'a été édité que récemment sous le titre *Îndreptar pătimaş*[6] (le titre français est *Bréviaire des vaincus)*. L'éditeur, Gabriel Liiceanu, fait remarquer que le Paris esquissé ici par Cioran diffère radicalement du Paris décrit dans les lettres qu'il envoie, dans les années 70, à son frère. Là, Cioran ne mâche pas ses mots: «Babel terrifiante», «garage apocalyptique», «mélange d'hôpital et de cirque», ville qui s'étend comme un chancre, etc., images qui n'ont rien à voir avec celles utilisées à la fin des années 30 quand Paris, lieu mythique, le fascinait et semblait être en concordance avec ses dispositions affectives. Ce Paris de jeunesse est saisi tout d'abord dans ce que Cioran pense qu'il a de plus emblématique: le Quartier latin, endroit où l'on côtoie les paumés et les clochards, les ratés venus de tous les coins de l'Europe. Paysage étonnamment homogène, car tout le monde y vit sous le signe de la volupté de l'immédiat, du désir de «vivre» et de s'inscrire dans «l'actualité». Tout cela inspire une tristesse qu'il faut voluptueusement approfondir chaque jour: car comment pourrait-on rester indifférent devant la soif de vivre, l'exaspération existentielle qui s'emparent de tous les malheureux de la Terre qui y ont trouvé refuge? Or, le moyen le plus sûr de rater, c'est justement cette volonté d'épuiser, le plus vite possible, la vie.

Paris, ajoute Cioran, est une sorte de Paradis mélancolique. Son secret c'est de donner aux gens la possibilité d'être malheureux d'une manière agréable: c'est le «vide parfumé de Paris» qui unit tous ces ratés qui errent de café en café, possédés par un «ennui avide». C'est parce que cette ville est tellement belle que les Français n'ont pas le goût dépravé et torturant de l'ailleurs, du voyage, du déracinement, de l'existence suspendue; l'exotisme est pour eux un rêve intérieur et non pas une fascination incontournable. Et Cioran de renchérir: «Tandis que nous autres, Roumains, nous pensons l'exil comme une modalité d'être chez soi».

---

[6] Aux éditions Humanitas, Bucarest, 1991.

Se trouver à Paris, c'est donner à l'ennui plus de poésie, s'abandonner esthétiquement au malheur. S'il affirme que Paris n'a pas modifié son identité (il entend rester un «penseur pessimiste et boulevardier»), Cioran admet que cette ville est l'endroit idéal pour sa structure intérieure, car ce n'est qu'à Paris que les pensées profondes et tragiques sont objet de jouissance.

Cioran espère donc sauvegarder son identité. Il précise par ailleurs que l'échec absolu, la volupté d'être un raté ne peuvent être connus que dans une grande métropole ou dans une petite ville de province. Un lien étrange et inattendu s'établit entre l'espace de son enfance et de son adolescence – le village transylvain de Răşinari, la ville de Sibiu – et ce Paris vu essentiellement sous le signe du crépuscule. Il préfère les rues étroites et sombres, les maisons dont les murs sont noircis par le temps et la moisissure, il aime tout ce qui est imprégné d'un désespoir «plein de charme». La vie y est délire, frémissement voluptueux, persévérance dans l'erreur, promesse d'un bonheur illusoire, cadre idéal d'une agonie comparable à un crépuscule pathétique. «Le crépuscule de la Ville Lumière»: Cioran ne peut qu'adorer cette ville du moment qu'il considère qu'un peuple qui vit la fin de son histoire n'est capable que «de l'extase négative de l'intelligence devant le néant universel». Paris est mis en relation avec le crépuscule de la civilisation gréco-roumaine et devient ainsi le symbole de la décadence inéluctable de notre civilisation, de *toute* civilisation; ce crépuscule est, dans le cas de Paris, une modalité de punir l'excès, de racheter la fertilité du passé.

Il faut absolument dire quelque mots sur la description extraordinaire de la journée qui précède l'entrée des Allemands dans Paris. Laisser les Allemands occuper Paris est, selon Cioran, un aveu d'impuissance et de défaite: les Français choisissent de quitter la scène de l'histoire. Paris devient d'un coup, ce joup-là, une ville de province vouée à un destin provincial.

Pourquoi en est-on arrivé là? Parce que les Français ont péché par excès de lucidité: il aurait fallu, au contraire, croire en quelque chose, garder une certaine candeur. Or, à Paris, le culte du bien écrire a supplanté l'idée, l'individualisme a mené à la volatilisation de la société, la sacralisation du nouveau a fait croire que tout est intéressant, que toutes les choses se valent et que, par conséquent, rien n'a d'importance.

Le cheminement des pensées de Cioran est tortueux et imprévisible; le goût du paradoxe, voire de la provocation, rend difficile l'appréciation de ses intentions. L'image de Paris qu'il nous propose est-elle vraiment négative? Oui, si l'on pense aux éléments qui composent le paradigme du crépuscule, de la décadence, de l'agonie. Ionesco, nous l'avons signalé un peu plus haut, admirait les transparences du ciel parisien: ce même ciel paraît à Cioran brumeux, couvert, sombre, indice de la fatigue de l'esprit et du déclin d'une nation. Mais le problème est que tout cela n'est pas forcément, aux yeux de Cioran, négatif et désespérant. La plupart du temps, ce Paris-là s'accorde avec sa structure intérieure et surtout avec sa vision du monde et de l'existence. Le charme du

ciel parisien, Cioran, lui, le définit par «son impuissance à être bleu». Ce ciel qui est éternellement une «obscurité lumineuse» ne fait qu'entretenir sa nostalgie, son désir, son rêve d'un ailleurs. «Je me repose dans les fatigues de la France», dit Cioran en ajoutant qu'il a appris à admirer «les vastes inutilités du silence», à se fondre dans «les absences sonores» et à vibrer devant l'ennui («parfumé», cela va de soi) de tous les jours. Il s'agit donc d'une jouissance de – et *dans* – l'échec, d'une cérémonie de l'épuisement, d'une valorisation jubilatoire du Néant, du Vide. Cioran plonge avec délices dans cet espace dont le charme morbide, malsain, le fascine[7].

Les deux images de Paris, celle proposée par Ionesco et celle proposée par Cioran, sont, on le voit bien, contrastantes. Mais comment pourrait-il en être autrement, puisque la ville elle-même est fondamentalement ambiguë, ambivalente: ville qui fait vivre, ville qui tue, ville qui fait vivre pour tuer, ville lumière et ville du crépuscule, ville qui brille et ville qui agonise; et, surtout, mythe qui réussit, même lorsqu'il est négatif, déceptif, à envoûter et à être fertile sur le plan littéraire.

[7] Sur l'exil et le statut de l'écrivain exilé, voir Witold Gombrowicz, *Journal,* I, Gallimard, coll. Folio, 1995, p. 92-98, où l'écrivain polonais répond au texte de Cioran, paru en 1953 et intitulé *les Avantages et les inconvénients de l'exil.* Il serait intéressant de comparer la perception de Paris de chacun des deux auteurs que, par ailleurs, beaucoup de choses séparent. Nous nous contenterons pour l'instant de reproduire ici quelques lignes du *Journal:* «Ma possibilité de haïr Paris […] vient de s'éveiller et cherche sa pâture. […] Cependant, si cette sensation m'a frappé de manière si aiguë, ce n'est pas à cause de son contenu intellectuel, c'est parce qu'elle était empoisonnée de poésie. Oui, la poésie me contraignait à un dégoût aussi violent» (II, p. 346-347).

FRANCOFONIA – UN CONCEPT TRANSCULTURAL

Marina Mureşanu Ionescu

Propunem ca premisă a discuţiei ideea că „modelul" francez nu mai este – nu mai poate fi – actualmente un model, din raţiuni complexe.

Propunem de asemenea ca ipoteză de lucru ideea că pentru a „se salva", pentru a se menţine ca *model*, deci ca generator de structuri spirituale, mentale sau de alt fel, Franţa a inventat *Francofonia.*

Ar trebui, în primul rând, stabilit dacă e mai util, pentru logica discuţiei, să luăm vocabula *model* în sensul de „ceea ce se imită" sau de „pattern", structură fundamentală în care te regăseşti, pe coordonatele căreia te pierzi sau pe care, dimpotrivă, o respingi, mai mult sau mai puţin conştient, mai mult sau mai puţin visceral.

Luând în considerare realitatea sociolingvistică, se constată că limba franceză ocupă locul al nouălea printre limbile vorbite pe planetă (locul 1 chineza, locul 2 engleza) cu 130 milioane de vorbitori, ceea ce reprezintă 2,5% din populaţia globului. Importanţa unei limbi nu se măsoară însă doar în cifre, iar franceza este, după engleză, cea de-a doua limbă internaţională studiată, împărţind cu aceasta (engleza) statutul de limbă oficială în reuniuni internaţionale de orice tip cât şi privilegiul rar de a fi vorbită pe cele cinci continente.

Ceea ce este însă absolut particular francezei est faptul că *despre* nici o altă limbă de pe glob nu se vorbeşte atât de mult ca despre franceză. Nici o altă comunitate lingvistică nu a simţit atât de intens nevoia de a-şi defini statutul şi impactul. În legătură cu nici o altă limbă nu s-a născut un concept similar cu cel de *francofonie,* care să fi generat instituţii şi structuri naţionale sau transnaţionale. Nu ne propunem să răspundem aici la întrebarea – poate firească – de ce? Şi nici să descriem didactic acest concept. Intenţionăm însă să-i punem în evidenţă transculturalitatea, într-un moment în care vocabule, concepte şi formule ca: *mondializare, intercomprehensiune, multiculturalism, sfârşitul etnocentrismului* au devenit curente.

Dincolo de faptul că a pierdut în chip evident teren în faţa englezei, că se vorbeşte despre ea tot mai mult ca despre o limbă „în criză", franceza rămâne o limbă a culturii, a comerţului spiritual şi a plăcerii conversaţiei. Există între francofoni – reali sau ocazionali – un sentiment de familie, de comuniune, de complicitate spirituală şi chiar uneori afectivă care nu se naşte în interiorul altor

comunităţi lingvistice. Există între francofoni sentimentul unei apartenenţe la ceva comun care nu e numai de ordin lingvistic. Desigur că „definiţia" lui Léopold Sédar Senghor din 1962, în revista *Esprit*, sună astăzi puţin patetic desuet. Să ne-o amintim totuşi:

> „Francofonia este acel umanism integral ce se ţese în jurul pământului, acea simbioză a energiilor latente din toate continentele, din toate rasele care se declanşează datorită căldurii lor complementare."

Această dată, 1962, este însă importantă deoarece consacră termenul *francofonie* care, deşi inventat la sfârşitul secolului XIX de către geograful Onésime Reclus, intră ulterior într-o lungă uitare, concurat fiind şi de alţi termeni mai puţin fericiţi, precum: „francité", „francitude", „communauté francophone", „communauté de langue française" sau chiar, aproape comic, „commonwelth (!) francophone" sau „commonwelth à la française".

În ciuda faptului că se vorbeşte astăzi mult şi în contexte diverse despre *francofonie*, aceasta este încă, pentru multă lume, un concept fluu, cu contururi imprecise sau chiar un concept inutil, nejustificat, inexistent deci.

Încercând totuşi să ordonăm lucrurile, se pot distinge, în linii mari, patru sensuri atribuite astăzi termenului „francofonie":

- un sens lingvistic: substantivul „francofon", provenind din adjectivul „francofon", desemnând locutorul de limbă franceză, cel ce vorbeşte limba franceză;
- un sens geografic: ansamblul popoarelor şi al persoanelor a căror limbă (maternă, oficială, curentă sau administrativă) este franceza;
- un sens spiritual şi mistic: sentimentul de apartenenţă la o aceeaşi comunitate; o solidaritate născută din împărtăşirea („partage") unor valori comune;
- un sens instituţional: ansamblul organizaţiilor publice şi private funcţionând în spaţiul francofon.

Promotorii de astăzi ai francofoniei insistă pe ideea unei comunităţi plurale, în devenire perpetuă, respectând specificitatea fiecărui partener, într-o operă comună de creaţie, cooperare şi schimburi reciproce. În contextul lumii de azi, francofonia a căpătat, dincolo de componenta lingvistică şi culturală, o dimensiune politică şi economică. Cu vocaţia sa civilizatoare, Franţa doreşte ca francofonia să fie un ansamblu geopolitic de cooperare, guvernat de principiul generos al punerii în comun a resurselor fiecăruia, spre profitul întregului.

Francofonia este, evident, un ansamblu original – şi francezii sunt primii care o spun – cu politica sa lingvistică, cu ceea ce a fost numit „diplomaţie culturală", cu numeroasele sale ministere, agenţii şi organisme izvorâte din această „mobilizare generală" în jurul limbii franceze şi, în ultimă instanţă, întru menţinere prestigiului Franţei ca forţă şi prezenţă economică, ştiinţifică şi culturală. Adesea comparată cu Commonwelth-ul, francofonia îşi are, ca şi acesta, originile în expansiunea colonială, origini pe care francofonia de azi, adesea ortografiată cu majusculă, încearcă să le oculteze sau să le uite.

Francofonia de azi, pentru a se legitima, pentru a se consolida, devine tot mai instituţională şi, inevitabil, foarte birocratică. Există actualmente aproximativ 1.000 de organizaţii nonguvernamentale francofone în toate domeniile, cu numeroase programe extrem de diverse, cu fonduri substanţiale, nu întotdeauna distribuite aşa cum şi-ar dori unii.

Aceste mutaţii – mai mult teoretice şi conceptuale până în prezent – nu puteau rămâne fără consecinţe în domeniul învăţământului de limbă franceză din Franţa, din ţările înglobate azi în uniunea ţărilor francofone (50) sau în alte părţi.

De mai bine de un deceniu, perspectiva comunicaţională a devenit un loc comun al didacticii limbilor. Se învaţă o limbă pentru utilitatea sa, pentru posibilitatea de a acţiona prin intermediul ei şi nu doar pentru a fi mai cultivat. Competenţa lingvistică devenind insuficientă, ea trebuie dublată de una peri-, para- sau trans- lingvistică, implicând dimensiunea socială şi civilizaţională.

Cunoaşterea unui protocol de comunicare în cadrul unui spaţiu lingvistic a devenit tot atât de importantă ca şi cunoaşterea regulilor de gramatică. Problema care se pune este în ce măsură putem vorbi de un invariant comunicaţional, de un *nucleu* care să vehiculeze o parte din mesaj care nu ţine de (sau numai de) dimensiunea lingvistică. S-a născut astfel conceptul de *transcultural* care a venit să le dubleze pe cele de inter-cultural sau civilizaţional. Mentalitatea de azi tinde să fie mai degrabă *trans* decât *inter*, aceasta din urmă implicând un proces mai intens de negociere şi cooperare între vorbitorii de limbă maternă şi străină, o apropiere, o asumare, o asimilare mai mult decât o simplă apropiere de mentalitatea celuilalt. Competenţa transculturală de comunicare se exercită într-o situaţie transculturală de comunicare, definită de specialişti ca fiind o „constelaţie" de parametri, de la formele de organizare socială până la totalitatea simbolurilor culturale. Individul posedând o competenţă transculturală ar trebui să fie sinonim cu omul european (limitând discuţia la Europa) în sensul că, înarmat cu posibilitatea de a vorbi una sau două limbi de circulaţie, o astfel de persoană ar trebui să fie capabilă să se comporte adecvat în orice situaţie nouă, în diferite ţări. S-a putut remarca o anumită uniformizare a comportamentului şi a atitudinilor în ţările cu acelaşi sistem economic.

*

* *

Francofonia românească a fost întotdeauna dublată de o francofilie. Deşi foarte cunoscută, nu putem evita să invocăm fraza lui Titulescu: „atunci când este vorba despre Franţa şi despre România, este greu să separăm inima de raţiune". O francofilie ce a fost adesea resimţită de către ambele părţi ca o „relaţie specială". Această „relaţie specială" se bazează, se ştie, pe realitatea unei afinităţi structurale între francezi şi români, chiar dacă, se spune, francezii sunt cel mai puţin latini dintre latini, românii cei mai latini dintre latini. Sau poate tocmai de aceea, datorită atracţiei extremelor. Indubitabil, există *ceva*, ca între două fiinţe care, orice ar face, nu-şi pot rămâne indiferente, chiar dacă relaţia nu e întotdeauna foarte lină.

Francofonia românească e cu totul altă problemă. Faptul că „tot românul" o „rupe" pe franţuzeşte nu înseamnă câtuşi de puţin francofonie. Integrarea României (ca şi a Bulgariei, Moldovei) în Uniunea francofonă a intrigat pe unii. Totuşi ea apare ca justificată, atât timp cât, aşa cum am precizat, francofonia nu este doar un concept lingvistic ci şi unul cultural, politic şi economic. Francofonia românească este una de rangul al doilea, în sensul că, spre deosebire de ţările (africane, de pildă), în care franceza a fost sau este o *limbă secundă* de comunicare, în România, franceza este o *limbă străină* privilegiată, cea care, datorită unor condiţii socio-istorice şi culturale, a părut mai la îndemâna tuturor.

Integrarea României în Uniunea ţărilor francofone (în 1993, la cel de-al V-lea sommet de la Ile Maurice) poate fi, pe de o parte, o recunoaştere, o oficializare a „relaţiei speciale" invocate mai sus. Este însă, pe de o parte, această extindere a spaţiului francofon şi expresia unei nelinişti a francofoniei (şi a francofonilor) faţă de propriul statut. În faţa anglofonizării crescânde, limba franceză – orgolioasă, ca şi vorbitorii săi nativi – acceptă cu dificultate un loc mai îndepărtat de prima linie. Se vorbeşte tot mai mult despre franceză ca despre o limbă „în criză". Se admite greu ideea că la întâlniri internaţionale care au loc în Franţa se vorbeşte engleza, că la marile şcoli franceze de administraţie sau comerţ cursurile se ţin în limba engleză.

Există în Franţa o puternică mişcare – susţinută şi legislativ – de „défense et illustration de la langue française". Se încearcă, nu întotdeauna cu succes, protejarea limbii de intrarea masivă a anglicismelor. Radiourile de toate tipurile au cotă obligatorie de difuzare a cântecului francez. Mişcarea teatrală francofonă este susţinută de numeroase organisme.

Să ne întoarcem însă la modelul francez în spiritualitatea românească. Relaţia rămâne în continuare „specială". Se pare că cei care afirmă că românii sunt condamnaţi la originalitate nu greşesc prea tare. S-a dovedit că, deşi aproape absorbiţi de o cultură majoră, în speţă cea franceză, cei mai adevăraţi rămân sau „redevin" finalmente români (Cioran, Vintilă Horia). Exemplele inconturnabile vorbesc de la sine: Enescu, Ionescu, Cioran, Brâncuşi…

Dincolo de un anumit punct, românul *nu mai poate* imita, iar identitatea pierdută sau alungată pentru un timp revine „au galop".

Şi pentru a încheia, nu putem evita, credem, eterna confruntare „model francez" / „model german" – discuţia riscă să fie foarte lungă, poate chiar infinită.

Ocupându-mă mai intens de relaţia lui Eminescu cu spaţiul romantic francez (în volumul *Eminescu şi intertextul romantic*, Iaşi, Junimea, 1990), am ajuns la o ipoteză contestabilă probabil dar care ne apare ca seducătoare şi destul de coerentă. Credem că „modelul" (pattern) eminescian este un fel de „mise en abyme" al culturii române în confruntarea ei cu marile culturi europene. Şi anume: frecventarea modelului francez, „galomania" sunt o etapă necesară, mai ales în tinereţe, atunci când trebuie să apară disponibilităţi spre rafinament, gust, cosmopolitism, rigoare îmbinată cu supleţe. De această etapă trebuie însă să te

desprinzi la maturitate. A rămâne la ea ar echivala cu o deplasată eternă juvenilitate culturală. Pe de altă parte însă, opoziţia model francez sufocant, dominator, „imperialist" / model german stimulativ ar trebui nuanţată. Se neglijează poate prea adesea, în această discuţie, că originalitatea românească sau incapacitatea românească de „lipire" pe un model sau altul vine şi din balcanismul ei, din orientalismul ei, în ultimă instanţă din multiculturalitatea ei polimorfă.

Şi pentru a conchide: Franţa nu mai este, nu mai poate fi astăzi un model cultural, dar *francofonia*, această strategie ingenioasă şi ofensivă pe care Franţa a inventat-o, poate deveni un model de trans-, inter- şi multiculturalitate.

RELAȚII ROMÂNO-FRANCEZE

STATUTUL REPREZENTANȚELOR DIPLOMATICE FRANCEZE ÎN PRINCIPATE (1798–1859)

Lăcrămioara Iordăchescu

Activitatea internă a unui stat a fost dublată de una externă care să-i permită să preîntâmpine conflictele militare, cât şi să pregătească tratativele de pace. Această alternanță război-pace a impus organizarea mai precisă şi eficientă a diplomaţiei. Astfel, a apărut instituţia misiunii diplomatice permanente. Ea s-a răspândit şi generalizat mai întâi în Italia, după pacea de la Lodi din 1452.

În secolul XVI, instituţia s-a extins rapid în restul Europei. Reprezentanţe permanente au fost create mai ales de către statele catolice în relaţie cu cele protestante. Aşadar, au stabilit legaţii permanente şi statele din Imperiul romano-german, pe lângă reprezentanţele permanente ale Angliei, Franţei şi Spaniei, constituite la mijlocul secolului XV.

Generalizarea instituţiei reprezentanţelor permanente în Europa a avut loc în secolul XVII, ca urmare a impulsului dat de Richelieu şi Ludovic al XIV-lea. Trebuie precizat faptul că Richelieu, care poate fi privit din multe puncte de vedere drept creatorul diplomaţiei moderne, a fost primul care a încetăţenit reprezentanţele diplomatice permanente în locul misiunilor speciale. Exemplul său a fost imitat şi, astfel, începutul diplomaţiei moderne se consideră ca datând de la începutul carierei sale active (1624-1642)[1]. Prin urmare, dacă în secolul precedent se impusese modelul şcolii italiene[2], întreg secolul XVIII şi în mare măsură secolul următor sunt dominate de modelele pe care le introduce în diplomaţie şcoala franceză[3].

Războiul de treizeci de ani (1618-1648) a reprezentat primul conflict de anvergură care a antrenat întreaga Europă şi care a demonstrat necesitatea reglementării pe baza unor norme, a raporturilor dintre state. La sfârşitul lui apar primele instituţii internaţionale şi se constituie, ca disciplină, dreptul internaţional; îşi fac apariţia primele semne de adaptare a unor metode diplomatice permanente, a unor instituţii noi în scopul menţinerii păcii. În acea perioadă

---

[1] R. von Kühlmann, *Diplomaţii aşa cum sunt*, Craiova, 1939, p. 8.

[2] Veneţienii sunt, poate, cei dintâi care au introdus ordine în arhivele de stat, care au păstrat cu grijă depeşele şi rapoartele primite de la agenţii diplomatici (Mircea Maliţa, *Diplomaţia*, Bucureşti, 1975, p. 94).

[3] *Ibidem*, p. 99.

dificilă pentru Europa s-a născut ideea că viaţa internaţională are nevoie de instituţii capabile să evite evenimentele şi războaiele dezastruoase[4].

Secolul XVIII a fost dominat în prima lui jumătate de seria războaielor de succesiune la tronuri (Spania, Polonia, Austria), apoi războiul de 7 ani (1756-1763). Cât priveşte ultimul, Anglia a ieşit puternic întărită şi cu baze bine puse imperiului său colonial, mărit prin stăpânirea Canadei şi Indiei. Franţei i se servise o „lecţie“, în sensul că stăpânirea unui imperiu colonial conferea putere, fapt înţeles de către noul şef de cabinet, Choiseul, care era adeptul continuării luptei împotriva Angliei[5].

Războiul de eliberare a coloniilor engleze din America de Nord oferă Franţei prilejul de a pune în aplicare această opţiune. Apreciindu-i importanţa, Ludovic al XV-lea spunea: „războiul acesta este apărarea tuturor naţiunilor maritime în contra uneia singure“. Aşadar, alături de Franţa intrau în război de partea americanilor Spania (1779), Olanda (1780), Rusia, Suedia, Danemarca (1780). La îndemnul Franţei a fost constituită „Liga Neutralităţii Armate“, care interzicea intrarea navelor engleze în Marea Baltică[6]. Tratatul de la Versailles consacra triumful moral al Franţei.

Noul ministru Vergennes mai credea că poate ajunge la o împăcare cu Anglia, însă aceasta aştepta momentul revanşei, venit odată cu evenimentele din 1789 de la Paris. Revoluţia franceză nu vrea să modifice conceptul de diplomaţie. De fapt, dacă armata se modifică, în sensul că nu mai este una de mercenari, ci naţională, diplomaţia nu avea să fie una revoluţionară. Aşadar, rămâne interesant de observat cum anume statele europene organizează pacea[7].

Al doilea motiv care-l împiedica pe Vergennes să ajungă la o ruptură cu Anglia îl constituia „chestiunea orientală“. Esenţa „chestiunii orientale“ apare cu o deosebită claritate când se iau în considerare trei aspecte: decăderea Imperiului Otoman – sau, cum ar spune Edouard Driault, „problema inimii puterii politice a Islamului“[8] – apoi lupta popoarelor subjugate pentru emancipare naţională şi implicarea marilor puteri care voiau, în special, zona Orientului european.

---

[4] În acea perioadă a trăit Hugo Grotius, pe care Vico l-a caracterizat drept „generis humani jurisconsultum“. Era un tânăr cu o cultură şi o experienţă juridică şi diplomatică începute la 15 ani. A fost de la început împotriva politicii lui Mauriciu de Nassau şi în 1619 acesta l-a condamnat la închisoare pe viaţă. Peste doi ani, Grotius evadează şi fuge la Paris, unde scrie „*De jure belli ac pacis*“. Mai târziu îl găsim reprezentând Suedia la curtea franceză. Grotius a fost numit consul la Paris de către suedezi, în momentul în care Franţa se aliază cu Suedia pentru reînceperea campaniei împotriva Imperialilor. Grotius susţine în lucrările sale că legea naturii prescrie reguli de conduită între naţiuni, ca şi între indivizi. El nu condamnă războiul ca instrument de politică naţională, dar susţine că este criminal să duci un război fără motive şi temeiuri bine precizate. Grotius consideră că există o lege naturală mai presus de orice şcoală, independentă de instituţiile existente, nesupusă împăraţilor sau Papei (*Ibidem*, p. 100-101).

[5] Dinu C. Arion, *Curs de istorie diplomatică (1713-1914)*, Bucureşti, 1930, p. 102.

[6] *Ibidem*, p. 104.

[7] *Ibidem*, p. 102.

[8] Edouard Driault, *La Question d'Orient*, Paris, 1921, p. 66.

Începuturile „chestiunii orientale“, în sensul modern şi strict al noţiunii[9], pot fi plasate în perioada stabilirii partenerilor rivali, adică Imperiul Otoman în declin, Imperiul Habsburgic şi Imperiul Rus – în ascensiune, Anglia şi Franţa. Pe de altă parte, această perioadă a fost caracterizată şi prin implicarea directă a popoarelor în lupta pentru emancipare naţională. Ambele aspecte sunt circumscrise problemei moştenirii posesiunilor Imperiului Otoman[10].

În ce priveşte politica Franţei în Orient, constatăm că ea a avut de suferit odată cu eşecul sprijinirii Poloniei[11]. Acesta – practic – dispăruse ca stat, teritoriile fiind împărţite succesiv în 1772, 1793, 1795, între Austria, Prusia şi Rusia. Se iniţiază diferite proiecte de dezmembrare ale Imperiului Otoman. Or, exemplul Poloniei pare să fi stârnit îngrijorare atât la Paris, cât şi la Constantinopol, întrezărindu-se un al doilea pas printr-o acţiune similară asupra Principatelor Române.

Expansiunea Rusiei în secolul XVIII relevă diplomaţiei occidentale importanţa politică şi geografică a Ţărilor Române. Toate puterile care se simt ameninţate de primejdia rusească încep să vadă în aceste ţări ultimul obstacol serios în calea aspiraţiilor ruseşti către Constantinopol[12].

Războiul ruso-turc din anii 1768-1774 a sporit gradul de interes al diplomaţiei europene faţă de statutul juridic al Principatelor. Astfel, Austria dorea ca acestea să reprezinte „contrafortul“ posesiunilor sale răsăritene[13]. Rusia ajunge protectoarea acestora. În aceste condiţii, Poarta a fost nevoită să-şi exercite drepturile de putere suzerană în forme şi prin metode care, de cele mai multe ori, depăşeau cu mult cadrul suzeranităţii. Una dintre ele continua să fie subminarea autorităţii centrale a statelor româneşti[14]. Referitor la ultimul aspect, ambasadorul Franţei, de Saint Priest, explica aceasta prin faptul că Poarta dorea să demonstreze Rusiei că nu era dispusă să se conformeze clauzelor privind Principatele Române, pe care i le impusese în tratatul de la Küciuc-Kainargi[15].

Izbucnirea Revoluţiei Franceze surprinde Rusia în război cu Imperiul Otoman. A fost momentul în care guvernele europene nu au crezut în forţa revoluţionară a Franţei, ceea ce s-a dovedit a fi, ulterior, o eroare. Pe de altă parte, evenimentele declanşate la 1789 pun capăt pentru un timp prezenţei active a Franţei în problema orientală[16]. Între timp, prin pacea de la Iaşi, din 29 decembrie 1791, Rusia alipea Oceakov şi teritoriile dintre Bug şi Nistru. Faţă de

---

[9] Noţiunile de „chestiune“, „problemă“ sunt sinonime cu noţiunea de „criză orientală“.

[10] Andrei Oţetea, *Contribuţie la Chestiunea Orientală*, în *Scrieri istorice alese*, Cluj-Napoca, 1980, p. 70-71.

[11] Leonid Boicu, *Principatele Române în raporturile politice internaţionale, secolul al XVIII-lea*, Iaşi, 1986, p. 176-186.

[12] Andrei Oţetea, *Înfiinţarea consulatelor franceze în Ţările Române*, în R.I., 1932, p. 330.

[13] Veniamin Ciobanu, *Statutul juridic al Principatelor Române în viziune europeană (secolul al XVIII-lea)*, Iaşi, 1999, p. 38.

[14] *Ibidem*, p. 39.

[15] Nicolae Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor adunate din depozitele de manuscrise ale Apusului*, vol. II, Bucureşti, 1896, p. 160-161, 185-205.

[16] *România în relaţiile internaţionale* (coord. L. Boicu), Iaşi, 1980, p. 50.

Pitt, care nu dorea ca Rusia să pună stăpânire pe gurile tuturor marilor fluvii care intră în Marea Neagră[17], diplomaţii francezi manifestă o atitudine nehotărâtă, fapt datorat mutaţiilor politice care avuseseră loc la Paris în acea vreme.

Evenimentele de la 1789 aveau să anunţe în planul diplomaţiei franceze o stare de confuzie. Simultan au fost acreditaţi la Constantinopol mai mulţi miniştri, fiecare susţinând o politică deosebită. Republicanii nu mai apreciază importanţa secretului diplomatic, considerat de către ei obligatoriu numai pentru diplomaţia monarhiilor absolute.

La 15 martie 1792, regele a fost nevoit să recunoască în funcţia de ministru al Afacerilor Externe pe generalul Dumouriez, cunoscut drept simpatizant al girondinilor. El a recurs la modificări în aparatul diplomatic numind oameni noi. Totodată, a desfiinţat rangul de ambasadori ordinari[18] la curţile europene, înlocuindu-i cu miniştri[19]. Au apărut broşuri în care se pleda pentru o diplomaţie simplă şi clară.

În perioada Convenţiei girondine (septembrie 1792 – iunie 1793), ministru al Afacerilor Externe a fost Lebrun. Ajutat de Danton, el a continuat, în linii mari, să susţină aceleaşi planuri politice şi diplomatice ale lui Dumouriez, care aveau drept ţintă Austria[20]. A fost perioada în care aproape toate statele au rupt relaţiile diplomatice cu Franţa[21].

La 6 septembrie 1793, în condiţii critice pentru Franţa, ameninţată de armate străine, a fost creat Comitetul Salvării Publice, în care Afacerile Externe au fost încredinţate lui Danton şi Barère[22]. Diplomaţia franceză s-a orientat acum către Orient, de vreme ce s-a creat coaliţia antifranceză care ameninţa revoluţia. Pe de altă parte, Franţa a sperat să recâştige prestigiul diplomatic substituit de Anglia şi Rusia.

Încă din 1792, a fost trimis la Constantinopol Descorches, urmat la scurt timp de Hennig, trimis cu scopul de a-l supraveghea, şi apoi pe Sémonville. Motivul unei asemenea „presiuni" diplomatice ar fi fost acela de a antrena Constantinopolul în acţiunea de contracarare a intervenţiilor Rusiei. În drum spre ţara rezidentă, curierii şi agenţii diplomatici au fost atacaţi. Curtea de la Viena a intrat în posesia instrucţiunilor primite de Sémonville în scopul mai sus amintit. Considerând Imperiul Otoman ca adversar al coaliţiei, Franţa s-a hotărât să se abţină de la orice propagandă revoluţionară în Orient[23].

Ecaterina a II-a, dorind să preîntâmpine o apropiere a Porţii de Franţa, l-a trimis ca ambasador la Constantinopol pe gloriosul Kutuzov, fapt care a impresionat autorităţile turce. La insistenţa lui Kutuzov, guvernul sultanului Selim III

---

[17] V.P. Potemkin, *Istoria diplomaţiei*, ed. a II-a, Bucureşti, 1962, p. 489.

[18] Charles Martens, *Guide diplomatique*, Leipzig, 1832, p. 43.

[19] Vezi Ioan M. Anghel, *Drept diplomatic şi consular*, Bucureşti, 1996, p. 96.

[20] V.P. Potemkin, *op. cit.*, p. 378-379.

[21] *Ibidem*, p. 380.

[22] *Ibidem*, p. 382.

[23] *Ibidem*, p. 388. Clubul iacobinilor din Paris a refuzat să recunoască drept filială a sa „Asociaţia populară" organizată în colonia franceză de la Constantinopol.

a promis că va expulza din Constantinopol pe toţi francezii care au recunoscut republica din Franţa. În zadar a încercat Descorches, ca prin darurile primite să optimizeze raporturile cu Selim III, căci sultanul se va situa pe poziţii neutre.

În aceste condiţii, diplomaţia franceză s-a reorientat, în sensul că a instituit o reţea de agenţi speciali, care au avut drept misiune să creeze suspiciuni şi disensiuni între puterile membre ale coaliţiei. Aceşti agenţi au fost recrutaţi dintre străinii cunoscuţi drept devotaţi faţă de Republica Franceză. Cum în Principatele Române au existat numeroşi refugiaţi polonezi, parte din ei, încă încrezători în sprijinul francez, au fost folosiţi ca „oameni de legătură", mai ales că diplomaţia franceză a evitat în această perioadă să mai emită instrucţiuni scrise, care ar fi putut fi interceptate de către inamic.

Un alt aspect vizat de Franţa în eforturile diplomatice din Orient, în această perioadă, l-a reprezentat „problema polonă", mai precis, urmărirea evoluţiei acesteia. Dezmembrarea Poloniei o anunţa pe cea a Imperiului Otoman[24].

Talleyrand a intuit, în acest sens, importanţa Principatelor, care aveau să constituie o „piatră de încercare" a sistemului relaţiilor internaţionale. Se întrezărea mai mult decât oricând ideea statului tampon – prezentă încă din 1774 – care ar fi oprit expansiunea Rusiei înspre provinciile Imperiului Otoman. Acesta din urmă considera domnii Principatelor drept veritabili diplomaţi, executanţi ai diplomaţiei otomane, ştiut fiind faptul că, din impedimente religioase, rareori Poarta avea reprezentanţi la curţile europene, locul lor fiind suplinit de prinţii de la Dunăre, care puteau obţine informaţii asupra politicii marilor puteri. Pentru a se informa, domnii fanarioţi întreţineau agenţi la curţile principalelor puteri, se informau prin intermediul gazetelor primite cu regularitate din capitalele Europei, pe care le traduceau în limba turcă, trimiţând la Constantinopol informaţii de 4-5 ori pe lună[25].

Pe de altă parte, reprezentanţii Franţei la Constantinopol aveau strânse legături cu principii din Moldova şi Ţara Românească. Deseori le ataşau secretari, le trimeteau perceptori care erau, de fapt, agenţi de supraveghere[26]. Situaţia a fost stimulată şi de faptul că, după 9 thermidor, se produc o serie de modificări la nivelul coordonării politicii externe de la Paris. Astfel, pe lângă Comisia Afacerilor Externe a luat fiinţă un birou special, care avea scopul de a studia din punct de vedere istoric bazele economice şi politice ale relaţiilor externe ale Franţei.

În iarna lui 1794, s-a hotărât, în principiu, revenirea la vechea organizare a reprezentanţelor diplomatice, cu toate rangurile de ambasadori şi miniştri plenipotenţiari[27], cu deosebirea că ele nu mai reprezentau monarhul, ci „naţiunea"[28].

---

[24] Leonid Boicu, *Geneza „chestiunii" române ca problemă internaţională*, Iaşi, 1975, p. 29.

[25] Andrei Oţetea, *Înfiinţarea consulatelor...*, p. 331. Vezi şi L. Boicu, *La France et les Principautés Danubiennes*, în *La Révolution Français et les Roumains* (coord. Al. Zub), Iaşi, 1989.

[26] Scarlat Ghica avea secretar pe Linchou, Nicolae Caragea pe Pierre de la Roche, iar Grigore Ghica pe J.L. Carra, Alexandru Ipsilanti pe contele d'Hauterive.

[27] Ioan M. Anghel, *op. cit.*, p. 99.

[28] V.P. Potemkin, *op. cit.*, p. 392.

După 9 thermidor, acţiunea diplomaţilor francezi la Poartă a avut ca obiectiv principal situaţia Poloniei, cu a cărei împărţire nu se puteau împăca. Pentru a uşura această acţiune, diplomaţia franceză şi-a propus constituirea de consulate în Principate, paralel cu menţinerea reţelei de agenţi secreţi, iniţiată şi formată de Barthèlemy.

Problema constituirii de consulate franceze în Principate nu reprezenta o premieră. Interesele economice şi de protecţie a sudiţilor Franţei în Imperiul Otoman fuseseră fixate prin capitulaţii încă din 1535[29], reînnoite ulterior[30]. Prin tratatul de la Passrowitz (1718), Austria dobândise dreptul de a avea consuli în principalele centre ale Imperiului Otoman[31]. Recunoaşterea lor oficială de către Poartă s-a făcut în 1783[32]. Rusia, îndemnată de interese politice mai mult decât comerciale, a dobândit acest drept prin tratatul de la Küciuc-Kainargi[33].

În ultimul deceniu al secolului XVIII, ca urmare a pătrunderii din ce în ce mai numeroase a negustorilor[34] şi intelectualilor francezi, apare necesară protejarea intereselor lor, deci a reclamat nevoia înfiinţării de consulate.

Încă din 26 mai, J.L. Carra, într-un memoriu către Vergennes, cerea înfiinţarea unui consulat francez pe motive economice[35]. Mai înainte, J.P. Nagni şi Pierre de la Roche[36] au propus în 1774 să se creeze la Iaşi un consulat pentru a facilita corespondenţa între Constantinopol, Varşovia şi Bacciserai şi care să pună în valoare şi resursele naturale ale Moldovei[37].

De asemenea, unii călători au consemnat observaţii în legătură cu condiţiile, resursele naturale şi posibilităţile comerciale ale celor două Principate[38]. De exemplu, în 1762, Peyssonnel alcătuieşte un memoriu asupra comerţului[39].

---

[29] Vezi Gabriel Effendi Noradoughian, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman*, tom I, *1300-1789*, Paris, 1897, p. 83-87; vezi şi Edouard Driault, *op. cit.*, p. 27.

[30] Termenul de capitulaţii poate fi definit ca un tratat în termenii căruia străinii rezidenţi în Turcia sunt îndreptăţiţi la imunităţi şi drepturi speciale şi sunt mai mult sau mai puţin supuşi legilor ţării respective. Capitulaţiilor li s-a atribuit şi caracterul unor „convenţii" intervenite între domnii români (în cazul nostru) şi sultani. Statutul special pe care l-au avut Moldova şi Ţara Românească a permis ca acestea să întreţină relaţii cu alte state, inclusiv cu puterea otomană. (Apud Ioan M. Anghel, *op. cit.*, p. 330).

[31] Ioan C. Filitti, *România faţă de capitulaţiile Turciei*, Bucureşti, 1915, p. 4.

[32] *Pagini din trecutul diplomaţiei româneşti* (coord. Mircea Maliţa), Bucureşti, 1966, p. 216.

[33] G. Noradoughian, *op. cit.*, p. 325: art. 11: „... est indispensable l'établissement des Consuls et des viceconsuls dans tous des lieux òu l'Empire Russe les jougera nécessaires, ils serons considérés et respectés comme les autres consuls des Puissances amies; elle permet à ces consuls et viceconsuls d'avoir avec eux des dragomans appelés beratli, c'est à dire qui ont des patentes, en les munissant des patentes impériales et les faisant jouir des mèmes prerogatives don't jouissent les autres nations".

[34] Leonid Boicu, *Principatele Române şi războiul Crimeii (1853-1856)*, Bucureşti, 1972.

[35] Ioan C. Filitti, *op. cit.*, p. 6.

[36] Pierre de la Roche fusese secretarul lui Nicolae Caragea. Totuşi servise şi alţi domni, însumând 17 ani de servicii în slujba acestora (Andrei Oţetea, *Înfiinţarea consulatelor...*, p. 333).

[37] *Ibidem*.

[38] Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, Bucureşti, 1981.

[39] Peysonnel şi-a publicat memoriul în 1787 sub titlul *Traités sur le commerce de Principautés Danubiennes* (Germaine Lebel, *La France et les Principautés Danubiennes*, Paris, 1955, p. 196).

Pe de altă parte, problema înfiinţării consulatelor devenea pentru Franţa şi o chestiune de prestigiu. Dar abia la 7 februarie 1796 Delacroix, ministrul Afacerilor Externe, propune Directoratului „să examineze dacă nu este în interesul cauzei publice să se stabilească un consul general în provinciile turceşti de dincolo de Dunăre“[40], cu atât mai mult cu cât Franţa părea avantajată în această zonă din punct de vedere economic[41]. A fost trimis la Constantinopol R. Vernignac cu împuternicirea de a trata chestiunea consulatului. A fost încheiat un tratat în acest sens, pe care Directoratul nu l-a ratificat. Însă, fără să mai aştepte, Vernignac a trimis la Bucureşti pe Emil Gaudin cu titlul de „agent confidenţial“ pe lângă divanul Ţării Româneşti. Îi urmează, la scurt timp, Constantin Stamati, în calitate de agent secret, până la recunoaşterea lui de către Constantinopol. Dar acest fapt nu s-a realizat, deoarece Poarta nu accepta numirea unui „raia“ (C. Stamati era grec) în funcţia de consul. Titlul de „însărcinat cu afaceri“ i s-a recunoscut lui Carra St. Cyr. În decembrie 1796, Ch. Flurry a fost „consul“ la Bucureşti, „viceconsul“ la Iaşi fiind, din 20 martie 1797, L. Parant[42].

Prin hatişeriful din 8 martie 1798, Poarta a confirmat înfiinţarea unui consulat general la Bucureşti şi a unui viceconsulat la Iaşi. Scopul acestora era, în primul rând, apărarea intereselor sudiţilor. Inviolabilitatea domiciliului unui sudit era una din principalele imunităţi. În conformitate cu acestea, nici un împuternicit nu putea pătrunde în casa unui sudit fără a fi fost anunţat în prealabil consulul respectiv. Practica a dovedit că încălcarea acestei dispoziţii a fost uşoară unde nu existau consuli. De asemenea, trebuia citit mai întâi un firman în faţa domnului şi cerută de la el persoana pe care Poarta o căuta. Altfel, consulii se credeau în drept de a pătrunde în casele sudiţilor lor fără a aviza autorităţile[43].

Numirea lui Talleyrand ca ministru al Afacerilor în 1797 a reprezentat, din punct de vedere al organizării diplomatice, un câştig. El a reînfiinţat biroul consular din minister, principala sarcină a consulilor devenind apărarea intereselor comerciale ale negustorilor francezi şi strângerea de informaţii comerciale. După 18 Brumar, consulii au primit titlul de comisari comerciali, deoarece denumirea de consul a căpătat un alt sens şi anume unul politic.

De asemenea, Talleyrand a reînfiinţat şi reorganizat pe lângă biroul consular şcoala de tineri traducători, care pregătea funcţionari pentru ambasadele şi consulatele Franţei în Orient. Cei douăzeci de elevi au fost recrutaţi dintre copiii familiilor franceze care locuiau în Orient. Talleyrand i-a folosit şi pe vechii funcţionari ai ministerului. Reprezentanţii diplomatici aveau consemn să nu abordeze în corespondenţa lor particulară probleme politice[44].

---

[40] Andrei Oţetea, *op. cit.*, p.7.
[41] Idem, *Contribution à la Question d'Orient*, Bucureşti, 1930, p. 1.
[42] Idem, *Înfiinţarea consulatelor...*, p. 334-336.
[43] Ioan C. Filitti, *op. cit.*, p. 7.
[44] V.P., Potemkin, *op. cit.*, p. 398.

Activitatea „oficială" a consulatelor franceze în Principate nu a fost de durată, deoarece la 19 mai 1798 începea expediția lui Napoleon în Egipt[45]. Acest fapt a determinat rechemarea consulilor la Constantinopol, deci încetarea activității diplomatice în Principate în timpul ostilităților franco-turce. Starea de beligeranță între Franța și Turcia a dus la regrupări de forțe împotriva primei, dintre care nu a lipsit acum și Poarta, cu atât mai mult cu cât Egiptul va fi considerat de către Napoleon ca fiind al francezilor.

Abia la 27 martie 1802, prin semnarea la Amiens a „păcii perpetue" între Franța și Anglia, prima a renunțat la Egipt[46]. Tot prin acest tratat, Franța a garantat integritatea posesiunilor Porții. De asemenea, Franța renunța din acest moment de a folosi Constantinopolul ca auxiliar împotriva Austriei. Imperiul Otoman nu o mai interesează decât sub raport comercial. Franța putea să se pronunțe cu aceeași ușurință pentru o politică de împărțire sau de conservare a Imperiului. Nu întâmplător, la 1803, Franța nu numai că reîncepe activitatea consulară întreruptă în urma expediției din Egipt, dar va înființa un viceconsulat la Galați. Tot în același an, Anglia înființa consulate în Țările Române.

După succesele Franței în regiunile de acces spre Peninsula Balcanică, sultanul Selim III și-a schimbat radical poziția. După bătălia de la Austerlitz, el l-a recunoscut pe Napoleon ca „padișah al Franței". Apropierea Franței de Poartă stânjenea nu numai Anglia, ci și Prusia și Rusia. Însă tratatul de la Presburg, din 26 decembrie 1805, care reglementa soarta Austriei, avea să însemne și o cotitură în relațiile ruso-franceze. Pe de altă parte, pretențiile teritoriale ale Rusiei pe seama posesiunilor otomane atrag atenția Franței. Nu întâmplător. Napoleon trimite, în iulie 1806, pe Sebastiani la Constantinopol, cu ordinul să ofere Porții garantarea integrității și independenței Imperiului Otoman, în schimbul unui tratat de alianță împotriva Rusiei[47]. Pe timpul ocupației rusești, prilejuite de declanșarea conflictului ruso-turc din 1806-1812, întreaga misiune franceză din Iași a fost ridicată, condusă în trăsuri la Dubăsari, pe Nistru, de unde a fost pusă în libertate.

În Țara Românească, după interimatul lui St. Luce, Parrant a îndeplinit funcția de subcomisar până la 15 noiembrie 1806. La intrarea rușilor în București, el se refugiază la Rusciuk. În locul lui va fi instalat cancelarul Ledoulx, în anii 1810 și 1812-1814.

În Moldova, în intervalul 1807-1811, a activat Martin, care a fost și viceconsul de Galați, iar în perioada 1811-1817 locul a fost ocupat de cancelarul Fornetty.

Trebuie precizat faptul că, atâta vreme cât Napoleon a fost victorios, consulii lui în Principate au fost respectați și de către autoritățile ruse și de cele românești. Mai mult, Napoleon a întreținut o corespondență activă cu pașalele de la Ianina, de la Vidin, cu Pasvan Oglu, în special, fapt care a atras atenția autorităților de la Constantinopol, temătoare de răspândirea „duhului" revoltei.

---

[45] *Istoria lumii în date* (coord. Andrei Oțetea), București, 1972, p. 233.

[46] *Ibidem*, p. 234.

[47] Andrei Oțetea, *Înființarea consulatelor...*, p. 338.

Faptul că statutul reprezentanţilor diplomatici francezi a fost privit în legătură cu evoluţia imaginii Franţei în raport cu celelalte puteri, a reprezentat o obişnuinţă în epocă. Bunăoară, dacă victoriile lui Napoleon au atras solicitudinea domnilor români, după căderea acestuia şi consulii intră în dizgraţie. Chiar domnitorul Caragea, după abdicarea lui Napoleon, şi-a exprimat ura faţă de Franţa[48].

Victoria Rusiei asupra Franţei a avut drept consecinţă numeroase presiuni exercitate asupra consulilor francezi din Principate[49]. Astfel, Ledoulx şi Fornetty au primit de la amiralul Ciciagov ordinul să părăsească ţara în douăzeci şi patru de ore. Mai mult, domnitorul Caragea îşi manifestă nemulţumirea faţă de Ledoulx, cu care intră şi în conflict, motiv pentru care consulul a fost nevoit să ceară paşaportul, gest care înseamnă căderea în dizgraţie şi, deci, incompatibilitate cu postul diplomatic. Dar ambasadorul Andreossy de la Constantinopol l-a reintegrat pe Ledoulx, contrar voinţei lui Caragea. Conflictul a fost aplanat mult mai târziu, în 1816, când Talleyrand, dând satisfacţie lui Caragea, l-a înlocuit pe Ledoulx cu Fromont.

Prin ordonanţa din 23 decembrie 1817, consulatul de la Iaşi a fost desfiinţat. Astfel, Fromont, înlocuit la 22 august 1818 cu Augrand, îşi extinde competenţa şi asupra Moldovei[50]. Din 1822, consul francez la Iaşi a fost numit Hugot. Mai târziu, el a preluat funcţia de consul general la Bucureşti, demnitate pe care a avut-o până în 1830, când a fost înlocuit cu Lagau. Acesta a rezidat la Bucureşti până în 1837. Din acest an, până în 1837, postul a fost ocupat de Chateaugiron. Din 1837 până în 1846, consul general în Principate a fost A. Billecocq, iar din 1846, de Nion.

Congresul de la Viena a trasat nu numai marea hartă politică a Europei, ci a şi stabilit noua configuraţie de forţe, în care Franţa apărea eliminată din orice calcul de putere. De aceea, guvernanţii de la Paris au manifestat o constantă preocupare să recupereze atât poziţia în forurile de decizie, cât şi în vigoarea diplomatică în Orient. De ce în Orient? Pentru că în această zonă se disputau interesele Occidentului faţă de poziţia deja consolidată a Rusiei după 1812. Cu toate eforturile depuse, mai cu seamă după 1834, de când asistăm la o reactivare a diplomaţiei în Orient, Franţa nu a mai reuşit să revină la statutul de „primă vioară" la Constantinopol.

Ambasada franceză pe lângă Poartă a întreprins eforturi pentru a contracara puternicele influenţe engleze şi ruse. Din acest punct de vedere, Principatele se constituiau într-un teren „în prelungire", pe care aveau loc disputele diplomatice, dar, cum aveau să constate şi diplomaţii francezi din epocă[51], adevărata politică se făcea la Constantinopol.

---

[48] *Ibidem*, p. 340.

[49] Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria românilor*, vol. XVII, Bucureşti, 1913, p. 801.

[50] *Ibidem*, p. 1025. Richelieu către Augrand cu instrucţiuni asupra misiunii sale consulare în amândouă ţările române, 22 august 1818, 20 octombrie 1842.

[51] D.G.A.N. – Bucureşti, fond microfilme, M.A.E. – Arhive diplomatice, Paris, nr. 1153, R 54, c. 298-299, Bourqueney către Billecocq, Constantinopol, 20 octombrie 1842.

În acest context, Parisul acorda atenţie consulatelor franceze din Principate. Ele au fost organizate la fel ca celelalte consulate din Imperiul Otoman. Trebuie precizat că, atât termenul de consulat, cât şi termenul de reprezentanţe diplomatice pentru Principate în epoca modernă au aceeaşi conotaţie. Ele constituie termeni care desemnează un organ permanent de relaţii diplomatice. Se utilizează termenul de reprezentanţă diplomatică, întrucât aceasta constituie expresia cu cea mai largă accepţiune[52].

Prin aceste „organe externe ale statelor" se desfăşoară activitatea diplomatică[53]. Rangul cel mai mare, în cazul de faţă, l-a avut ambasada de la Constantinopol, deservită de un ministru. De fapt, numai marile puteri puteau să deţină pe lângă o mare putere ambasade. Consulatele sunt de rang mai mic. Şi ele sunt reprezentanţe permanente, care au competenţa de a înfăptui politica externă a statului[54], la început preponderent de natură economică.

Totuşi, trebuie impusă precizarea că, la sfârşitul secolului XVIII şi începutul secolului XIX, consulii au fost consideraţi ca trimişi oficiali[55]. Dar, dacă ambasada îşi putea retrage atribuţiile în timp de război, consulatul nu putea să renunţe la funcţia sa de apărare a intereselor sudiţilor[56]. A existat o excepţie. În 1812, după victoria Rusiei asupra Franţei, s-a procedat şi la înlăturarea consulilor francezi din Principate, ceea ce a însemnat, de fapt, o încălcare a prevederilor tratatelor.

Dacă în perioada Consulatului ei au avut titlul de „comisari cu relaţiile comerciale"[57], după proclamarea Imperiului s-a revenit la vechea titulatură, aceea de consul, în accepţiunea de agent diplomatic.

Consulul de la Bucureşti purta titlul de consul general. În subordinea sa se afla viceconsulul de la Iaşi, cât şi cel de la Galaţi. Ultimele vor funcţiona până în 1817, menţinând numai consulatul cu centrul la Bucureşti. Explicaţiile unei atare măsuri ar fi situaţia dificilă a Franţei în planul relaţiilor internaţionale, precaritatea imaginii diplomaţiei franceze în sud-estul Europei, după înlăturarea lui Napoleon, cât şi lipsa de organizare a acesteia, în noile şi durele condiţii de după 1815.

Dincolo de argumentul juridic, constând în protecţia supuşilor francezi, dar şi a persoanelor aflate în tranzit, care aveau nevoie de protecţia consulară, demn de luat în calcul, mai ales după 1815, era şi argumentul politic. El ţine de

---

[52] Ioan M. Anghel, *Dreptul diplomatic*, I, Bucureşti, 1984, p. 111.

[53] Grigore Geamănu, *Drept internaţional public*, vol. II, Bucureşti, 1983, p. 8.

[54] Aurel Banciog, *Drept consular*, Bucureşti, 1996, p. 7-15.

[55] *Ibidem*, p. 117.

[56] Cf. *Grand Larousse Enciclopédique*, tom III, Paris, 1960, p. 437-440 şi 759. Consulul era un funcţionar menit să protejeze persoanele în străinătate. Primii consuli s-ar fi stabilit în Levant, la Constantinopol, Palestina, Siria, Egipt, de către Genova, Pisa; Veneţia şi Florenţa au trimis consuli abia în 1098-1196. În 1760 Franţa nu avea consuli decât în Levant, Italia, Spania şi Portugalia. Misiunea lor a fost aceea de a proteja interesele şi de a uşura vânzarea produselor. Nu aveau dreptul de a judeca, decât ca arbitri, diferendele care se ridicau între negustorii din ţara lor.

[57] *Ibidem*, p. 760.

politica generală, europeană. Din acest punct de vedere, consulatele franceze, şi nu numai ele, ne apar necesare din cel puţin două motive.

În primul rând, complexitatea luptei pentru influenţă şi nevoia menţinerii unui echilibru politic, reclama necesitatea pentru Franţa a unui informator care să deţină o poziţie oficială. Rapoartele diplomatice dezvăluie locul important pe care-l ocupă în conţinutul acestora informaţiile despre consulii celorlalte puteri. Precumpănesc referirile la consulii ruşi, întrucât influenţa Rusiei era evidentă după 1802 şi, mai ales, după 1829. De multe ori „exercitarea privilegiilor consulare depindea de bunul plac al Rusiei" – avea să afirme pe bună dreptate Andrei Oţetea[58]. Erau atent urmărite raporturile dintre puterile suzerană şi protectoare, după cum, aprecierile sau criticile le adresa celorlalţi consuli, dincolo de marja de subiectivitate, întruneau aşteptările politicii promovate de ţările acestora.

În al doilea rând, consulatele au avut şi rolul de mijloc de a menţine ordinea europeană, echilibrul stabilit la Viena în 1815, şi chiar de a dejuca posibile proiecte ruseşti. Aşadar, prin prezenţa unui consulat general la Bucureşti, coordonarea „politicii diplomatice" se putea face mai eficient, chiar de la faţa locului. Deţinătorul titlului superior, de consul general, putea acţiona cu mai multă autoritate în raporturile cu factorii politici locali, în scopul promovării intereselor statului francez.

În condiţiile complexităţii vieţii politice internaţionale, în primele decenii ale secolului XIX au apărut o serie de probleme legate de statutul reprezentanţelor diplomatice. Pentru o justă organizare a activităţii acestora, o veridică clasare potrivit rangului de putere, pentru evitarea conflictelor de orgolii, s-a ajuns ca la 19 martie 1815 să fie elaborat *Regulamentul de la Viena*, modificat pentru prima dată în 1818[59]. Împreună cu ordonanţele regale din 1833 şi legea din 28 mai 1836, cât şi decretele din 1880 şi 1882[60], ele au alcătuit reglementările de organizare şi funcţionare a reprezentanţelor diplomatice franceze în epoca modernă. La acestea se adaugă prevederile referitoare la consulatele străine, stipulate în tratate, în cazul nostru, ale Imperiului Otoman.

Prin urmare, consulul general, deşi este trimisul suveranului Franţei în Principate, este supus ministrului francez de la Constantinopol. Numai acesta din urmă are posibilitatea să reprezinte suveranul în Principate, dat fiind statutul de dependenţă al acestora faţă de Imperiul Otoman. Consulul general la Bucureşti reprezintă, aşadar, guvernul, pentru că activitatea lui se desfăşoară în interesul acestuia[61].

Dată fiind importanţa strategică a Principatelor, s-a preferat transmiterea rapoartelor direct ministrului de externe şi nu pe filiera Constantinopol. O explicaţie ar fi şi aceea a evitării intercepţiei corespondenţei, dar şi o mai mare

[58] Andrei Oţetea, *Înfiinţarea consulatelor...*, p. 342.
[59] Ioan M. Anghel, *Dreptul diplomatic*, I, p. 194-195.
[60] *Grand Larousse...*, p. 760.
[61] Charles Martens, *op. cit.*, p. 43.

rapiditate şi eficienţă. Instrucţiunile le primea de la Constantinopol. Rareori, şi numai atunci când situaţia o cerea, ministrul de externe putea să acorde instrucţiuni speciale, dar nu fără a fi anunţat superiorul său. În funcţie de modul în care executa instrucţiunile, era garantat succesul politic. În consecinţă, cel desemnat trebuia să întrunească o serie de calităţi. În primul rând, trebuia să facă dovada unui înalt grad de competenţă. De asemenea, să manifeste stăpânire de sine, să aibă o bună înfăţişare, inteligenţă, integritate, bun simţ, imaginaţie.

Aceste calităţi îi erau necesare întrucât agentul diplomatic era cel care înlocuia ministrul, trata chestiuni politice[62]. Poarta trimitea domnilor berate în baza cărora cel care prelua postul consular era recunoscut, deci acceptat. La rându-i, acesta prezenta celor doi domni scrisoarea de creanţă sau creditivă[63] sau de acreditare. Prin această scrisoare de acreditare se stabileau statutul de persoană publică a noului venit şi imunităţile. Bunăoară, Billecocq, la 1839, şi-a prezentat scrisorile nu numai lui Alexandru Ghica, ci şi lui Mihail Sturdza, întreprinzând pentru aceasta o vizită la Iaşi[64]. Scrisorile se compun din original şi o copie legalizată. Aceasta din urmă, agentul trebuia să o remită marelui postelnic[65], adică şefului cancelariei domneşti, cerând o audienţă la domn.

Referitor la acestea, Charles Martens preciza că „toţi miniştrii din Turcia trebuiau să posede o altă scrisoare de creanţă pentru sultan, două alte scrisori pentru marele vizir şi pentru şeful departamentului afacerilor externe"[66]. Scrisoarea pentru vizir nu era mereu semnată de către suveran, pe când cea către şeful departamentului afacerilor externe era totdeauna scrisă de către ministrul afacerilor externe[67].

Un rol deosebit de important pentru îndeplinirea misiunii l-au avut instrucţiunile pe care cel desemnat pentru postul diplomatic le primea. Toţi agenţii politici, înainte de a porni la drumul către destinaţie, primeau instrucţiuni şi luau cunoştinţă cu obiectivul misiunii şi de cum să-şi orienteze conduita. De aceea, li se puneau la dispoziţie informaţii referitoare la situaţia geografică, resursele naturale şi morale ale statului, la drepturile şi pretenţiile suveranului, bazate pe tratate şi convenţii. De un real ajutor erau şi discuţiile pe care noul consul le avea cu precedentul, cât şi cu domnii ţărilor române.

Însă, o situaţie privilegiată au avut-o, din punct de vedere al abordării statutului de consul în Principate, cei care luaseră contact anterior cu realităţile politice ale Orientului sau care ocupaseră alte demnităţi în diplomaţie. De exemplu, Billecocq a venit în Principate după 20 de ani de activitate pusă în slujba diplomaţiei franceze, din care o parte şi-i petrecuse la Constantinopol. Era limpede faptul că, pentru el, Principatele nu reprezentau „terra incognita"[68].

---

[62] *Ibidem*, p. 27.
[63] *Ibidem*, p. 48.
[64] Gheorghe Platon, *1815-1853 – România în relaţiile internaţionale*, p. 119.
[65] Ioan C. Filitti, *Principatele Române de la 1828 la 1834*, Bucureşti, 1934, p. 112.
[66] Charles Martens, *op. cit.*, p. 49.
[67] *Ibidem*.
[68] *Ibidem*, p. 52.

Mai mult, realităţile politice de aici aveau să-l convingă de faptul că „nu poate să existe în toată Europa un post politic aşa de dificil ca cel din Principatele Dunărene“[69].

Convins de dificultăţile speciale existente în zona Dunării, Billecocq va stărui pe lângă Guizot ca, urmând exemplul său, să fie promovaţi pe lângă consulatele sârbeşti persoane care aveau ştiinţă de aceste condiţii, cum ar fi cazul unui fiu al suditului de Tavernier, care a fost timp de trei ani medic al lui Hussein, paşă de Vidin[70].

O altă problemă de care s-a ţinut cont a fost *dreptul de precădere*. Noţiunea de *precădere* a fost definită ca preferinţa în ordine şi în rang ce trebuia urmată în cazul în care agenţi ai mai multor state se întâlneau. Altfel spus, dreptul ca în cursul unei ceremonii să se ocupe locul cel mai bun şi mai de onoare. În trecut, această practică dădea naştere la numeroase controverse, căci grandoarea unei ţări se judeca şi după semnele exterioare.

Înainte de Congresul de la Viena din 1815, precăderea între consuli era fixată ad-hoc de către curtea statului acreditar din diferite considerente, cum ar fi: religie, alianţe. La Congresul din 1815 s-a hotărât să nu se mai ţină seama de gradul de importanţă al statelor. Când ideea de egalitate a statelor a început să se impună, s-a procedat la stabilirea precăderii având drept criteriu vechimea stagiului şefilor de misiune în statul acreditar[71]. Aşadar, se luau în calcul, pentru stabilirea rangului între consuli, data prezentării scrisorilor de acreditare sau data notificării oficiale a sosirii lor[72].

Funcţiile consulatelor franceze în Principate au fost mai restrânse decât cele exercitate în alte părţi, datorită statutului juridic internaţional al acestora, suzeranitatea otomană şi protectoratul rus. Mai mult, consulatele franceze din Principate primiseră un „transfer de putere“ dinspre Consulatul general de la Constantinopol (sau ambasada franceză), fapt care confirma o mai mare autoritate consulilor decât de regulă. Ele reprezentau suveranul şi guvernul Franţei şi nu puteau funcţiona în Principate ca negociatori, activitatea în acest sens rezumându-se la simple contacte în cursul cărora părţile îşi sondau intenţiile în mod reciproc.

Putem considera ca vizibil, oarecum, acest aspect abia la 1848, când guvernul revoluţionar al Ţării Româneşti avea primii săi agenţi oficioşi la Paris[73]. Bunăoară, Ioan M. Anghel apreciază că odată cu anul revoluţionar 1848 se poate vorbi de o diplomaţie românească unitară. Primul reprezentant diplomatic a fost capuchehaia (agent acreditat de domn pe lângă Poartă), iar

[69] D.G.A.N., fond cit., R 54, c. 288, 10 octombrie 1842.

[70] *Ibidem*, c. 157-159, 11 martie 1842.

[71] Acest sistem a fost consacrat la Congresul de la Viena în a 170-a Anexă a Actului final al Congresului (Ioan M. Anghel, *Dreptul diplomatic şi consular*, p. 88).

[72] Conform articolului 4 (Idem).

[73] Unii dintre aceşti agenţi cu rang mai mic erau trimişi pe lângă paşalele de la graniţa Principatelor (Idem, *Dreptul diplomatic*, SI, p. 121).

Regulamentele Organice vorbesc de „aghentul sau însărcinatul cu trebile ţării pe lângă Poartă“[74].

Cât priveşte funcţia de interpretare şi observare, ea constă în activitatea de informare propriu-zisă, întreprindere care trebuia să fie promptă şi precisă. Aspectele urmărite erau fie de viaţă internă a statului acreditar, cât şi de activitate a celorlalţi consuli, precum şi repercusiunile pe care activitatea internaţională le avea asupra politicii şi vieţii interne a statului acreditar[75]. Toate acestea făceau obiectul rapoartelor consulare. Ele se realizau săptămânal şi conţineau informaţii referitoare la situaţia economică a ţărilor române, activitatea adunării, a domnilor, raporturile dintre legislativ şi executiv, raporturile dintre acestea şi puterile suzerană şi protectoare, situaţia diverselor categorii sociale, evoluţia unor evenimente politice interne, a unor conflicte sau regimul sudiţilor francezi în condiţii de ocupaţie militară.

Nu intenţionăm să analizăm fiecare aspect în parte, întrucât am depăşi cadrul problematicii pe care ne-am propus să o abordăm în acest demers. De altfel, conţinuturile lor au făcut obiectul a numeroase „radiografii“ ale epocii, asupra acestora stăruind majoritatea cercetătorilor modernităţii româneşti şi a relaţiilor internaţionale, ele constituindu-se în materiale de referinţă în exegeza istorică.

Totuşi, precizăm că, în condiţiile în care guvernul de la Paris intenţiona să recupereze statutul de putere cu „drept de decizie“ în chestiunea orientală, diplomaţilor săi din Principate le revenea sarcina de a informa detaliat şi, mai ales, corect asupra intenţiilor adversarilor săi politici. Că diplomaţii au înţeles dimensiunea misiunii lor o demonstrează şi faptul că acum se manifestă o grijă deosebită pentru discreţia corespondenţei, care permitea Parisului să beneficieze de informaţii „de primă mână“ şi prompte în legătură cu mişcările pe care le preconiza în planul politicii externe. Cum existau unele obiective cunoscute, iar unele secrete, după cum erau instrucţiuni care, parţial, puteau fi aduse la cunoştinţa domnilor români, însă altele nu, s-a apelat la sistemul codificat.

Cifrul era folosit pentru asigurarea secretului corespondenţei. Toţi agenţii diplomatici primeau, înainte, o „dublă cheie“, adică cifrul „cifrant“ şi cel „descifrant“[76]. El putea fi utilizat într-un raport în totalitate sau numai pentru acea parte a raportului care reclama maxima confidenţialitate.

Din analiza rapoartelor din fondul Ministerului de Externe – Paris, pentru deceniul V al secolului XIX, s-a constatat că diplomaţia franceză utiliza drept cod, la un moment dat un sistem grupat de cifre. În epocă s-a dovedit că au existat şi alte modalităţi de codificare a textului.

Rapoartele erau scrise în limba franceză, care până la sfârşitul primului război mondial a fost şi limbă diplomatică. Ele erau însoţite de en-tête-ul consulatului general al Franţei în Principate, respectiv „Agence et Consulat général de

---

[74] *Ibidem*, p. 120.

[75] Idem, *Dreptul diplomatic şi consular*, p. 127.

[76] Charles, Martens, *op. cit.*, p. 53-54.

France dans les Principautés du Danube" şi se adresau Ministrului Afacerilor Străine ale Franţei. Erau semnate de către consulul general, nu înainte de a fi consemnată formula de încheiere: „obbeisant serviteur...", care era una de curtoazie.

Din acest punct de vedere, s-a impus şi un stil diplomatic. El constituia una din exigenţele importante şi tradiţionale de care agentul diplomatic a trebuit să ţină seama. Cu alte cuvinte, aşa cum am şi anticipat, se ţinea seamă de forma pe care documentul trebuia s-o îmbrace, dar şi de stilul propriu-zis, întrucât natura problemei tratate impunea găsirea unei forme adecvate.

Aşadar, existau formule de adresare (gen: „M.le Consule général" sau „M.M. Ministre"), dar şi formule de curtoazie, în funcţie de caracterul raportului şi, mai ales, de destinatar. De asemenea, conţinutul notei sau a raportului trebuia să fie formulat într-un mod logic şi fără contradicţii. Curtoazia era indispensabilă în orice fel de corespondenţă diplomatică, chiar şi atunci când se consemnau lucruri neplăcute sau inamicale; ele trebuiau menţionate într-un mod corect şi decent[77].

Consulii francezi în Principate erau asistaţi de un cancelar şi de un dragoman. Ultimul, uneori, cumula şi funcţia de cancelar[78]. Drepturile şi privilegiile consulilor au fost fixate prin Capitulaţiile din 1740. De obicei, acestea au fost acordate fie conform dreptului natural, fie celui cutumiar. Unul din drepturile agentului diplomatic, valabil şi astăzi, îl reprezintă inviolabilitatea personală. Aceasta constă în intangibilitatea absolută a persoanei agentului diplomatic, cuprinzând viaţa, onoarea, libertatea sa, inviolabilitatea arhivei, a corespondenţei, a reşedinţei[79].

Cât priveşte ultimul aspect, menţionăm faptul că, în general, consulatul ocupa clădiri închiriate, plătite din banii statului care acredita. Însă, consulii ruşi, în perioada Regulamentului Organic, au făcut excepţie, săvârşindu-se astfel, încă un abuz. În Moldova, notează Ioan C. Filitti, chiria caselor agenţilor ajunsese, prin abuz, a se plăti din vistierie. Adunarea Moldovei a cerut vicepreşedintelui, la 14 februarie 1834, să se desfiinţeze „această sarcină de plată neobişnuită odinioară în vremea de mai nainte"[80].

Această inviolabilitate, recunoscută unui agent diplomatic în calitatea sa de mandatar al unui stat, era valabilă din momentul în care el remitea scrisorile de creanţă[81] şi depunea paşaportul, ultimul act putându-l ridica numai la sfârşitul rezidenţei sale sau când era considerat de principele român „persona nongrata". În acest sens, doveditoare a fost situaţia lui A. Billecocq, silit să ceară paşaportul în urma stăruinţelor lui Gheorghe Bibescu pe lângă Guizot de a-l înlocui, ca urmare a incidentului petrecut la 1 mai 1846.

---

[77] Ioan M. Anghel, *Dreptul diplomatic şi consular*, p. 143.

[78] Andrei Oţetea, *Înfiinţarea consulatelor...*, p. 341.

[79] Ioan M. Anghel, *Dreptul diplomatic şi consular*, p. 180.

[80] Ioan C. Filitti, *Principatele Române de la 1828*, p. 316.

[81] Charles Martens, *op. cit.*, p. 57.

Arhivele consulare nu erau accesibile autorităţilor teritoriale. De asemenea, consulii de carieră (mai ales după 1833, guvernul francez a preferat pe aceştia în diverse posturi diplomatice) nu aveau proprietăţi imobiliare[82].

Ofensa adusă unui trimis al unui popor constituie violarea dreptului ginţilor. Referitor la dreptul ginţilor, Montesquieu scria: „Dreptul ginţilor a vrut ca prinţii să-şi trimită ambasadorii să depindă de suveranul pe lângă care sunt trimişi sau de tribunalele sale. Ei reprezintă cuvântul prinţului care îi trimite şi acest cuvânt trebuie să fie liber“[83].

Inviolabilitatea se extinde şi asupra membrilor consulatului, nu şi asupra celor care colaborează cu consulul sau asupra agenţilor săi „oficioşi“. De exemplu, după 1812, au început prigonirile împotriva partizanilor Franţei. Hagi Moscu, unul dintre boierii care frecventau des Consulatul francez din Bucureşti şi principalul informator al acestuia, a fost arestat în martie 1811[84].

Un alt drept priveşte exteritorialitatea. Formulată pentru prima oară de Grotius în *De jure belli ac pacis*, reluată mai târziu de urmaşii lui, doctrina exteritorialităţii recurge la o ficţiune juridică în virtutea căreia sediul misiunii diplomatice s-ar afla, teoretic, în afara teritoriului statului acreditar, reprezentând o prelungire, o extindere a teritoriului statului acreditant[85]. Consulii francezi, şi nu numai, au invocat deseori acest drept, ca o soluţie de a salva pe cei prigoniţi de regim, mai ales în timpul ocupaţiilor militare ruseşti.

Însă cel mai important drept l-a constituit cel de protecţie juridică faţă de sudiţii francezi. Prin urmare, sudiţii beneficiau de o serie de privilegii, stipulate fie în Capitulaţii, fie în tratatele încheiate de către Poartă. Tot protejaţi de către consulate erau şi aşa-numiţii „starosti“, un fel de agenţi ai consulatelor în diferite oraşe, care conduceau „ispravnicate ale străinilor“, care exercitau nu numai protecţie juridică, dar supravegheau şi activitatea comercială. Datorită activităţii lor, sudiţii îşi păstrau, teoretic, imunităţile. În practică însă, s-a constatat că, în condiţiile înăspririi relaţiilor ruso-franceze, privilegiile sudiţilor, în special de a nu pătrunde în casele lor, nu mai erau respectate. Însă aceasta era o obişnuinţă din partea autorităţilor ruse şi se exercita şi asupra altor sudiţi. De exemplu, Hugot scria lui Polignac la 9 octombrie 1829 despre tratamentul abuziv pe care-l aplica Jeltuhin consulilor străini: „Beţivul de poliţai a înştiinţat adineauri pe consulul Angliei că, «dacă nu trimite îndată cheile casei lui Riss, unul din sudiţii săi absent în Transilvania, el va face să se spargă uşile şi să se zvârle mobilele pe fereastră». Şi notaţi că Riss, înainte de plecare, cedase ruşilor jumătate de casă, crezând că astfel va putea scăpa cealaltă jumătate. Vă întreb ce drept au ruşii de a ocupa astfel, în timp de pace, domiciliul supuşilor străini, sub ochii consulilor lor…“[86].

---

[82] *Grand Larousse…*, p. 762-763.
[83] Apud Mircea Maliţa, *op. cit.*, p. 228-229.
[84] Andrei Oţetea, *Înfiinţarea consulatelor…*, p. 343.
[85] Mircea Malilţa, *op. cit.*, p. 228-229.
[86] Ioan C. Filitti, *Principatele Române…*, p. 48-49.

Un alt aspect, care îngreuna cu mult activitatea consulatului francez, l-a constituit obiceiul unor „raiale“, adică creştini supuşi turci, de a recurge la protecţia străină. În felul acesta, ei beneficiau de avantaje recunoscute străinilor prin tratatele Porţii cu diferite state[87]. În virtutea creşterii numărului de supuşi s-au constituit şi mai sus-amintitele starostii. Dar cum acest fel de protecţie scădea numărul contribuabililor indigeni şi, implicit, păgubea vistieria, Regulamentele Organice au desființat aceste comisii[88].

O altă problemă care preocupa consulatele o reprezenta impozitele la care erau supuşi sudiţii francezi. S-a stabilit prin tratate că atât comercianţii, cât şi ceilalţi supuşi, să achite impozite fără deosebire de naţionalitate[89]. Însă, la 11 iulie 1832, agentul francez Duclos transmitea postelniciei plângerile unor sudiţi francezi din Piatra şi Galaţi, că sunt supuşi la cvartiruire, sub cuvânt că nu ei, ci casele pe care le locuiesc „cad sub lege“, independent de faptul că nu sunt proprietari, ci numai locatari[90]. Kisseleff dă satisfacţie lui Duclos, exceptând însă găzduirea ofiţerilor ruşi. Duclos se mai plângea că se cere de la sudiţi 16 lei vechi, taxă orăşenească de care cu marfă şi 4 lei vechi de butie cu vin, în afară de obişnuitele drepturi de vamă şi de fumăritul pe care-l plătesc regulat[91].

Alţi francezi din Piatra, Botoşani şi alte locuri se plâng că sunt siliţi a primi şi a plăti patentă moldovenească. Duclos cerea să nu se perceapă asupra sudiţilor decât vama de 3% şi fumăritul; să fie liberi sau a lua patentă, scutindu-se astfel de fumărit sau a plăti fumăritul. Şi Furnarakis socotea că sudiţii au dreptul, în virtutea Capitulaţiilor, de a exercita orice fel de negoţ, fără a face parte din nici o corporaţie. În realitate, conform tratatelor Porţii, străinii erau scutiţi de patentă numai când făceau negoţ cu toptanul[92].

Întemeiate sau nu, pretenţiile consulilor, mulţumită prestigiului statului pe care-l reprezentau, ieşeau cel mai adesea triumfătoare. Influenţa lor era foarte mare. Trecerea de care se bucurau agenţii străini făcea adesea pe indigeni, mai ales din rândurile negustorilor, să prefere statutul de sudit străin, care-i puneau la adăpost de multe vexaţiuni şi li se asigurau numeroase privilegii[93].

La 1 septembrie 1832 în urma ofisului lui Kisseleff cu nr. 3578, Sfatul administrativ trimitea consulilor o circulară, cerându-le ca, de acord cu ocârmuirea, să revizuiască patentele sudiţilor şi să alcătuiască o listă exactă a acestora. Situaţia nu avea să se rezolve total. Bunăoară, la 1842, Billecocq, luând act de revoltele sârbilor de la Brăila, temător de a nu fi fost implicaţi şi sudiţi francezi, dă ordin viceconsulului să se revizuiască listele acestora pentru a aproba neamestecul lor într-un conflict evident cu puterea suzerană de la

---

87 *Ibidem*, p. 192.
88 *Ibidem*, p. 194.
89 Andrei Oţetea, *Înfiinţarea consulatelor...*, p. 344.
90 Ioan C. Filitti, *Principatele Române...* p. 310.
91 La această taxă, francezii erau supuşi încă din 1810 (Andrei Oţetea, *Înfiinţarea consulatelor...*, p. 342).
92 Ioan C. Filitti, *Principatele Române...*, p. 311.
93 *Ibidem*, p. 314.

Constantinopol[94]. La interpelarea lui Mihai Ghica, fratele domnului, în legătură cu posibili participanţi sudiţi francezi la evenimente, Billecocq avea să-i replice extrem de tăios: „nu voi permite ca supuşilor francezi să li se clatine nici un fir de păr din cap“[95].

Articolul 94 al Regulamentului Organic al Ţării Româneşti şi articolele 92 şi 93 din Regulamentul Organic al Moldovei prevedeau reducerea starostiilor. Un ordin din 26 iulie 1833 al marii logofeţii a Moldovei hotăra că toţi starostii aveau să ceară o nouă confirmare de la guvern. Agenţia Franţei cere un titlu confirmativ pentru Cesare Scotto care, timp de cinci ani, fusese substitutul agenţiei în judeţele Botoşani, Herţa şi Dorohoi[96].

Tot în virtutea dreptului de protecţie, consulul putea interveni pe lângă superiorul său de la Constantinopol pentru a rezolva chestiuni referitoare la statutul juridic al suditului. De exemplu, J.A. Vaillant, acuzat că a participat la mişcarea din 1840, a fost arestat, în condiţiile în care asupra sa au fost găsite documente ce probau aceasta. Sosit la Galaţi, Billecocq, în prezenţa autorităţilor muntene şi moldovene, ia act de condiţia de arestat al supusului său, reţine documentele spre păstrare în sediul viceconsulatului de Galaţi şi începe demersurile necesare la Constantinopol şi Paris[97]. Expulzarea a fost singura soluţie pe care Billecocq, riscând, a aplicat-o pentru a-l salva pe Vaillant, deşi juridic aceasta însemna o încălcare a legii. Or, acest fapt a fost posibil nu numai datorită prestigiului de care se bucura suditul, cât prestigiului consulului.

De regulă, consulul general se supunea jurisdicţiei şi autorităţii poliţieneşti ale legaţiei de la Constantinopol, în timp ce el însuşi deţinea aceeaşi autoritate asupra celorlalţi reprezentanţi consulari din Principate. Din acest motiv era obligat să întreprindă periodic o călătorie de verificare a corectitudinii administraţiei şi contabilităţii reprezentanţelor aflate în subordine. Nu avea dreptul să numească alţi consuli. În caz de eliberarea unui post trebuia să numească un girant şi să aştepte deciziile superiorilor.

În rândul aceloraşi atribuţii juridice, consulul general mai avea datoria să supravegheze modul în care ceilalţi consuli ţineau registrele de naşteri, morţi şi căsătorii. De asemenea, consulii, ca şi întregul personal, chiar şi cel nediplomatic, erau plătiţi. De pildă, Kuch, consul prusian, atrăgea atenţia celorlalţi străini din Iaşi că şi funcţionarii consulatului primeau salarii. La consulatul Franţei – consulul primea 10.000 de franci iar cancelarul şi dragomanul câte 2.000 de franci[98].

Odată cu ocuparea posturilor de către diplomaţii de carieră, în mod tacit, dar neoficial, s-a aplicat şi un anumit ceremonial. Bunăoară, consulul Franţei felicita pe domni cu ocazia sărbătorilor importante din familia lui, cu prilejul

---

[94] D.G.A.N., fond cit., R 54, c. 127, 7 martie 1842.

[95] *Ibidem*, c. 162, 11 martie 1842.

[96] Ioan C. Filitti, *Principatele Române...*, p. 315.

[97] Vezi D.G.A.N., fond cit., R 55, c. 200-214.

[98] Vasile Docea, *Relaţiile româno-germane în prima jumătate a secolului al XIX-lea*. Teză de doctorat (manuscris), p. 156.

sărbătorilor religioase sau transmitea condoleanţe în condiţiile decesului vreunui membru al familiei domnitoare. Acestea se făceau în numele suveranului şi guvernului francez.

La rându-le, consulii primeau felicitări pentru sărbătorile prilejuite de zilele de naştere ale suveranilor sau regrete, în cazuri de deces. În cazul în care acestor evenimente nu li se acordau importanţa şi respectul cuvenit, atunci se considera drept un gest ostil, de dezaprobare a suveranului. Aşadar, consulii manifestau o vădită răceală în raporturile cu autorităţile locale, mergându-se până la a solicita „reparaţii" din partea prinţilor români. În realitate, în Principate, dat fiind postul diplomatic de rang modest în comparaţie cu alte consulate, nu era obligatorie respectarea unui ceremonial. Uzitarea lui, credem noi, era mai mult o chestiune de orgoliu, fapt credibil cu atât mai mult cu cât ambasada franceză se afla la Constantinopol, iar consulatele din Imperiul Otoman erau subordonate acesteia.

În concluzie, consulatele franceze în Principate au beneficiat de un transfer de autoritate dinspre Consulatul general de la Constantinopol. Asemenea calitate era necesară pentru îndeplinirea scopurilor politice şi economice ale Franţei.

Jocul politic internaţional a devenit în secolul XIX mult mai tensionat datorită intereselor urmărite, fapt care a determinat schimbări, atât în structura cât şi în obiectivele urmărite de consulate. Activitatea acestora, de regulă, se racorda la priorităţile politicii externe ale statului pe care-l reprezentau. Totuşi, nu au lipsit şi „notele personale" de îndeplinire a instrucţiunilor guvernului francez, aşa cum a fost cazul lui Billecocq. Reţine atenţia că acestea au fost reclamate de necesitatea de a fi sprijinită cauza naţională românească, având drept exemplu, în acest sens, pe A. Billecocq şi V. Place.

Întrucât figura centrală a consulatului a reprezentat-o consulul general, demersul nostru a fost structurat conform priorităţii activităţii acestuia, argumentându-se funcţiile, privilegiile şi imunităţile consulatelor doar spre exemplificare.

STATUTUL JURIDIC AL PRINCIPATELOR ROMÂNE ÎN VIZIUNEA DIPLOMAȚIILOR FRANCEZĂ ŞI RUSĂ (1802–1812)

Veniamin Ciobanu

Deşi a constituit un subiect deosebit de atractiv, atât pentru istoriografia română, cât şi pentru cea universală[1], problema orientală, în general, cea a diverselor ei componente, îndeosebi, cea reprezentată de Principatele Române, rămân, încă, teme de reflecţie, pentru cercetătorii istoriei relaţiilor internaţionale din epoca modernă. Deoarece multe dintre concluziile formulate pot fi amendate, iar altele, chiar reformulate.

Una dintre acestea, unanim acceptată cu precădere în istoriografia română, este cea potrivit căreia „*La Valachie et la Moldavie avaient toujours servir de lots de compensation dans les différentes combinaisons crues possibles et même probables après le partage de la Pologne*" (adică, după ultima mare împărţire, cea din anul 1795, când statul polon a dispărut de pe harta politică a Europei – s.n.)[2].

Fireşte, nu am nici un motiv să-i pun la îndoială valoarea de *apreciere generală* a locului Principatelor Române în *problema orientală*. Îmi propun, în schimb, să readuc în discuţie două elemente, care ar putea contribui la o lărgire a orizontului de înţelegere a locului acestora în *problema orientală*, în general, *în punctul în care se afla la începutul secolului XIX* şi în *politica orientală* a lui Napoleon Bonaparte, în special, care constituie, de altfel, şi subiectul pe care doresc să-l abordez. Primul se referă la *concepţia* diplomaţiilor franceză şi rusă

---

[1] Istoriografia acestei probleme este, cum bine se ştie, imensă; recapitularea ei, fie şi *ultra selectivă*, este imposibilă, în acest context; de aceea mă voi limita la a evidenţia ultimele două, *cunoscute mie*, contribuţii, anume, cea a lui Günter Klein, *Die südosteuropa-Politik Napoleons des Ersten 1806-1812. Unter besonderer Berüksichtigung der Donaufürstentümer*, în *Itinerarii istoriografice. Profesorului Leonid Boicu la împlinirea vârstei de 65 de ani*, Volum coordonat de Gabriel Bădărău, Iaşi, 1996, p. 103-116, precum şi cea, deosebit de valoroasă, atât din punctul de vedere al surselor de informare, cât, mai ales, a interpretării şi asamblării lor, *într-un discurs coerent şi convingător*, aparţinând regretatului mare istoric al relaţiilor internaţionale din epoca modernă, anume Leonid Boicu, *Între Tilsit (1807) şi Erfurt (1808). Principatele Române în negocierile franco-ruse*, în „Analele Ştiinţifice ale Universităţii «Al. I. Cuza» din Iaşi" (Serie nouă), tomul XLII-XLIII, Supliment, 1996-1997, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", p. 365-376.

[2] Marie E. Holban, *Rapport sur la Valachie et la Moldavie par Reinhard*, în „Revue Historique du Sud-Est Européenne", VIIème année, N° 10-12, Octobre-décembre, 1930, p. 231.

despre *statutul juridic* al Principatelor Române, iar cel de al doilea, la *amploarea implicaţiilor* contradicţiilor de interese dintre Franţa şi Rusia *în spaţiul baltic*, asupra locului Principatelor Române în *problema orientală*. De gradul de descifrare a acestora depinde, în măsură hotărâtoare, după convingerea mea, înţelegerea corectă a ceea ce a constituit *obiectul* grandiosului duel diplomatic dintre Franţa şi Rusia, care a durat, fără întrerupere, timp de un deceniu, fiind suspendat, dar temporar, de grava înfrângere suferită de Napoleon în Rusia. În rândurile ce urmează mă voi ocupa doar de primul dintre acestea, urmând ca pe cel de al doilea să-l abordez cu alt prilej.

Atât diplomaţia franceză, cât şi cea rusă au fost de acord că Principatele Române erau *provincii otomane* sau *„principautés ottomanes"*[3], iar sultanul, *„suveranul"* domnilor acestora[4]; deci, fără „personalitate juridică", din punctul de vedere al lui *jus publicum europaeum*. Prin urmare, în această viziune, care era şi reală, de altfel, singura lor legătură *juridică şi politică* cu Europa se rezuma la faptul că se numărau printre „provinciile europene" ale Imperiului otoman. Un imperiu care, potrivit altei concepţii, tradiţională deja, însuşită şi de Ludovic al XVIII-lea, în urma indicaţiilor lui Talleyrand, *„la Porte est une puissance européenne* dont la conservation importe au maintien de l'équilibre européen" (s.n.)[5].

Dacă aceasta era „componenta europeană" a statutului juridic ce nu mai comporta nici o discuţie, de discutat rămânea, însă, cealaltă „componentă", şi anume cea reprezentată de *raporturile lor juridice* cu puterea suzerană; mai precis, ce anume mai rămăsese din *semnificaţia iniţială* a acelor raporturi şi, de fapt, cine era „beneficiarul" direct al degradării lor; altfel spus, urma a se stabili cine era mai îndreptăţit să le „guverneze", în perspectiva creării unei „noi ordini" europene.

Defecţiunea pornea chiar de la Istanbul, unde Rusia ajunsese să fie atotputernică. Astfel încât, tribunul Felix Beaujours constata, în luna iunie 1802, că nu numai Mesopotamia, Siria şi Egiptul, ci şi Moldova şi Ţara Românească nu mai erau pentru turci altceva decât *„des domaines d'ostentation"* (s.n.)[6]. Ca urmare, *„ils ne peuvent plus les gouverner ni les défendre* et il est sage de savoir faire à propos l'abandon d'une partie de son bien pour conserver l'autre" (s.n.)[7].

---

[3] Cum le denumea, de pildă, generalul-conte Tolstoi, ambasadorul Rusiei, la Paris, într-un raport, către ministrul său de externe, Rumianţov, din 9/21 iunie 1808 (cf. Dimitrie A. Sturdza, C. Golescu-Vartic, *Acte şi documente relative la istoria renascerei României*, Volumul 1, 1391-1841, Bucureşti, 1900, p. 844).

[4] Răspunzând, la 7 noiembrie 1806, unei scrisori a domnului Ţării Româneşti, din 25 octombrie, acelaşi an, Napoleon îi făcea cunoscut, printre altele, că „mon intention et de toujour vous protéger, *car je vous regarde comme sincérement dévoué à la gloire de votre Souverain* et voulant la perpétuité de l'amitie qui unit la Porte ottomane à mon Empire" (s.n.) (cf. Germanine Lebel, *La France et les Principatés Danubiennes (Du XVIe siécle à la chute de Napoléon 1er)*, Paris, Presse Universitaire de France, 1955, p. 124).

[5] Cf. Germaine Lebel, *op. cit.*, p. 182.

[6] Hurmuzaki, *Documente*, Supliment I_2, p. 221.

[7] *Ibidem*.

Sacrificiul trebuia impus turcilor, îi sugera el lui Napoleon Bonaparte, atunci prim consul al Franței, nu însă în favoarea Rusiei. Din contra, ea trebuia împiedicată să unească „*les deux couronnes impériales de Constantinople et de Pétersbourg*", pentru a nu-i lăsa pe ruşi „*déboucher sur l'Allemagne*" şi, totodată, „*pour ne pas voir s'eléver dans la Méditeranée une nouvelle puissance maritime qui pourrait englouter toutes les autres*", ci rivalei sale, Austria (s.n.)[8]. Procedând astfel, credea el, „noua ordine" europeană preconizată de Napoleon avea şanse de realizare, deoarece se putea garanta „*le repos des nations en Europe sans y garantir l'existance des Turcs*" (s.n.)[9].

Mai categorică în ceea ce priveşte poziția dobândită de Rusia în Imperiul otoman, în general, în Principatele Române, în special, este opinia exprimată de de Ruffin, însărcinatul cu afaceri al Franței la Istanbul. Potrivit acestuia, Rusia dobândise calitatea de „garantă" a Principatelor, calitate care îi acorda dreptul de a interveni, chiar cu „mână armată", pentru instalarea pe scaunele domneşti a domnilor pe care îi prefera; un atu incontestabil pe care îl avea față de Austria – de care, fireşte, oficialii de la Paris trebuiau să țină seama – de vreme ce „la Cour de Vienne ne pourrait, sans infraction au traité (probabil, cel de la Şiştov, din anul 1791 – n.n.) parraitre en force dans la Valachie"[10]. Încercând să explice această stare de lucruri, Ruffin făcea trimitere la tratatul de la Küciük-Kainargi, în baza căruia „la mission russe (de la Istanbul – n.n.) *s'étant ménagé la faculté de s'immiscer dans la destitution des Hopodars, est entrée insensiblement avec les grands de l'Empire Ottoman en partage de sommes énormes que ces Princes sont sans cesse dans le cas de leur payer sous main*" (s.n.)[11]. Cum tratatul invocat nu conținea nici o clauză care să reglementeze, expres, procedurile de numire şi destituire a domnilor[12] era clară interpretarea forțată a acestuia de către diplomația rusă. Procedeul era cu atât mai periculos pentru interesele orientale ale Franței, cu cât beneficiile aşteptate de liberalizarea comerțului francez în Marea Neagră, consacrată de tratatul de pace franco-otoman, încheiat la 25 iunie 1802, care normaliza relațiile economice şi politice între cele două state, aveau să depindă, în mare măsură, de „dispoziția" domnilor „nommés par la Russie"[13], adică Constantin Ipsilanti, în Țara Românească, şi Alexandru Moruzi, în Moldova. Iată pentru ce, Ministerul Relațiilor Externe al Franței a considerat necesar să-i atragă atenția noului ambasador, numit la Istanbul, generalul Brune, asupra acelei „*sorte de protection*

---

[8] *Ibidem*, p. 220.
[9] *Ibidem*.
[10] *Ibidem*, p. 222.
[11] *Ibidem*, p. 242.
[12] Cf. art. XVI, consacrat Principatelor Române, la D.A. Sturdza, C. Golescu-Vartic, *op. cit.*, p. 131-132.
[13] „Je suis bien éloigné d'envier ces moyens honteux d'extorsion à la dite mission" (rusă – n.n.) dar, preciza el, „elle y trouve en outre l'avantage de tenir tous les Grecs à sa disposition et de mener par eux à leur gré le Divan (otoman – n.n.). *C'est par cette voie imperceptible que la Russie maintient la prépondérance que la terreur de l'armée d'Autriche a donnée*" (s.n.) (cf. Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 242).

personnelle de la part de Russie en faveur des Princes Grecs"[14] ce domneau, atunci, în Moldova şi în Ţara Românească. Nici acestuia nu i-a trebuit mult timp ca să descopere şi o altă consecinţă, deosebit de păgubitoare pentru politica orientală a Franţei, decurgând din afectarea de către Rusia a *raporturilor juridice* dintre Principatele Române şi Poarta Otomană. Se referea la faptul că, erijându-se în arbitru al disputelor acerbe dintre familiile fanariote care vizau demnităţile de mare dragoman al Porţii Otomane şi de domn, în unul din cele două Principate, „*les Russes se placent pour avoir par les Drogmans les secrets et les décrets de la Porte,* et, *par les Princes, les frontières ottomanes ouvertes à leurs émissaires ou à leurs armées*" (s.n.)[15]. Iată pentru ce Brune nu ezita să-şi exprime părerea, într-o scrisoare adresată Primului Consul, la 22 mai 1803, că „*la Valachie et la Moldavie peuvent être, des à présent, considerées comme des provinces russes*" (s.n.)[16]; opinie pe care a confirmat-o şi în diverse rapoarte către Ministerul Relaţiilor Externe[17].

Degradarea constantă a *raporturilor juridice* dintre Moldova şi Ţara Românească, pe de o parte, şi Poarta Otomană, pe de alta, atinsese un asemenea grad la jumătatea anului 1805, încât diplomaţia franceză considera că Principatele erau „*prêtes à lui échapper*" (s.n.)[18]. Şi aceasta, în primul rând, datorită faptului că, potrivit aprecierii lui Talleyrand, *les Turcs ne sont plus à craindre, il ont tout à craindre eux-mêmes*"; în schimb, „*les Russes les ont remplacés*" (s.n.)[19], şi care „*ont dejá presque envaihes*" (s.n.)[20] cele două Principate Române. De altminteri, Talleyrand considera că Imperiul otoman nu ar fi putut regreta pierderea lor, dacă acestea ar fi fost cedate Austriei, de vreme ce „*la souveraineté de la Porte ottomane sur la Valachie et la Moldavie n'est plus que nominale*", pentru că „*la souveraineté réele de ces provinces est entre les mains des ennemis de l'empire* (adică ale ruşilor – n.n.), *contre lequel elles* (Principatele – n.n.) *ne sont plus une barrière*" (s.n.)[21]. Prin urmare, concluziona el,

---

[14] *Ibidem*, p. 247-248.

[15] *Ibidem*, p. 253; publicat de Jean C. Filitti, *Letters et extraits concernant les relations des Principatés Roumaines avec la France (1728-1810)*, Deuxiéme Série, Bucureşti, 1915, p. 530-531, sub data de 4 februarie 1803; vezi şi Germaine Lebel, *op. cit.*, p. 93.

[16] Cf., Germaine Lebel, *op. cit.*, p. 94, n. 1; vezi şi Jean C. Filitti, *op. cit.*, p. 534.

[17] Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 276, 299, 302.

[18] *Ibidem*, p. 321.

[19] Cf., raportul său către Napoleon, din 17 octombrie 1805, la D.A. Sturdza, C. Golescu-Vartic, *op. cit.*, p. 439; de altfel, ascendentul incontestabil pe care îl avea, încă, Rusia, la Istanbul, la jumătatea primului deceniu al secolului XIX, în comparaţie cu toate celelalte puteri europene, inclusiv cu Franţa, a fost confirmat şi de reticenţele Porţii Otomane, faţă de cererea Franţei, de a-i recunoaşte lui Napoleon Bonaparte titlul de împărat, reticenţe datorate opoziţiei Rusiei la acea recunoaştere; ceea ce i-a determinat pe generalul Brune, ambasador al Franţei, la Istanbul, şi pe Talleyrand, ministrul Afacerilor Externe al Franţei, să sugereze că Poarta Otomană se comporta, în raporturile cu Franţa, ca şi cum Imperiul otoman ar fi fost un stat vasal al Rusiei (cf. Ëdouard Driault, *Austerlitz. La fin du Saint-Empire (1804-1806)*, Paris, 1912, p. 81 şi urm.).

[20] *Ibidem*.

[21] *Ibidem*. Talleyrand oferea, cu acel prilej, şi o explicaţie, foarte pertinentă, a decăderii puterii otomane: „les Turcs on perdu de leur puissance relative, *parce que tout à fait autour d'eux*

„par le sacrifice d'une *souveraineté idéale*, la Porte ottomane aura racheté sa sûreté et l'espoir d'un long avenir" (s.n.)[22].

O observație interesantă, referitoare la aceleaşi cauze care au contribuit la degradarea *raporturilor juridice* româno-otomane, determinând modificarea *parametrilor* statutului juridic al Principatelor Române, a făcut-o un angajat al Ministerului Relațiilor Externe al Franței, pe nume Roux. Enumerând cuceririle făcute de ruşi, în detrimentul turcilor, în ultimii 50 de ani, raportați, fireşte, la data când aborda el problema, constata că *„s'ils n'ont pas les armes à la main, ils cherchent à envahir sourdement et par la voie des traités"*[23], spre deosebire de Austria, aş adăuga eu, care a ajuns la rezultate asemănătoare, deşi nu pe seama turcilor, printr-o altă metodă, care s-a dovedit la fel de eficace, şi anume cea a *căsătoriilor dinastice*. Or, întru susținerea afirmației sale, Roux invoca *„leurs traités sur la Moldavie et la Valachie"*[24]. Căci, *„ils on fait prolonger la durée des pouvoirs des Princes de ces deux pays pour les faire ensuite créer à vie, les rendre héréditaires, indépendants, et les traiter ensuite comme ils ont traité la Crimée après son indépendance"* (s.n.)[25]. Opinia a fost însuşită, de altfel, de diriguitorii politicii orientale a Franței, ea figurând în instrucțiunile întocmite, în luna mai 1806, pentru generalul Horace Sébastiani, noul ambasador la Istanbul, prin intermediul cărora diplomatul era informat că ruşii, „après s'être établis au Nord et à l'Orient de la Mer Noire, *ils ont affermi par des traités leur influence usurpée* (în defavoarea turcilor – n.n.) *sur la Moldavie et la Valachie*" (s.n.)[26]. Oficialii de la Paris mai reliefau, însă, şi un alt mijloc, la fel de eficace – care, de fapt, a precedat şi a înlesnit utilizarea celui dintâi – şi

---

des progrés, sans qu'ils en aient fait aucun. Ils ont perdu de leur puissance absolue, parce que le ressort de leur gouvernement s'est affaiblie. *L'étendue de leurs possessions ajoute à leur faiblesse,* parce que leur population, qui décroit sans cesse, étant disséminée sur un vaste territoire, *le peuple conquerant se trouve comme absorbé au milieu du peuple conquis*"; ca urmare, „*leur ôter quelques provinces* (fireşte, cum am menționat, în favoarea Austriei – n.n.) *ce n'est pas les affaiblir, c'est les fortifier*" (s.n.) (cf. *ibidem*).

[22] *Ibidem*; concludente, din acest punct de vedere, sunt ideile expuse de Talleyrand, în bine cunoscutul *Memoriu*, pe care l-a adresat lui Napoleon Bonaparte, din Strasbourg, la 17 octombrie 1705, deci, la începutul campaniei militare împotriva Austriei, încheiată cu celebra bătălie de la Austerlitz, şi pe care Édouard Driault le-a rezumat, astfel: *„aprés avoir chassé l'Autriche de l'Allemagne et de l'Italie, s'allier avec elle en lui donnant de larges compensations en Orient, Moldavie, Valachie, Bessarabie, une partie de la Bulgarie, des côtes de la mer Noire; elle y trouverait une carriére nouvelle; rivale de la Russie, elle la rejetterait sur l'Inde, selon la voie des Mongols, et en chasserait les Anglais. Ainsi, à la France l'Europe occidentale et la Méditeranée; à l'Autriche (Ost-Reich) l'Europe oreintale et les Balkans; à la Russie l'Asie"* (s.n.) (cf., idem, *Tilsit. France et la Russie sous le premier Empire. La question de Pologne (1806-1809)*, Paris, 1917, p. 15).

[23] Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 325.

[24] *Ibidem.*

[25] *Ibidem.*

[26] *Ibidem*, p. 340; în consecință, unul din obiectivele esențiale ale politicii orientale franceze consta, la acea dată, *„de faire reprendre à la Porte l'empire absolu sur la Moldavie et la Valachie* (s.n.) (cf. Gunter Klein, *op. cit.*, p. 108-109).

anume *comunitatea de religie*, prin intermediul căreia ruşii au încercat „à s'emparer de l'opinion de tous les Grecs“[27].

Că ruşii *„commendent en maitre“* (s.n.), în Moldova şi în Ţara Românească, era atât de evident, la jumătatea anului 1806, încât diplomaţia franceză îşi punea întrebări în legătură cu ceea ce ar fi putut deveni Imperiul otoman, în cazul în care aceştia ar fi reuşit să obţină de la Poarta Otomană acelaşi statut şi pentru Serbia[28]. De altfel, generalul Horace Sébastiani era convins că intrarea trupelor ruse în cele două Principate avea ca sigur obiectiv „d'insurger ces deux Provinces de se réunir aux Serviens et aux Monténégrins, de faire révolter la Morée et les Iles de l'Archipel; *en un mot, de faire prendre les armes à tout la population greque pour chasser les Turcs de l'Europe*“ (s.n.)[29].

Interesul diplomaţiei franceze faţă de *statutul juridic* al Principatelor Române a rămas constant şi în ajunul întâlnirii de la Tilsit. Punctul de plecare al substituirii, treptate, a Rusiei, puterii suzerane a acestora era considerat tot tratatul de la Küciük-Kainargi, un tratat care, prin articolele XVI şi XVII, potrivit opiniei autorului, sau autorilor, unei broşuri, apărută la Paris către jumătatea anului 1807, *„met les individus de la religion greque sous la protection de la Russie, constitue les Princes de Valachie et de Moldavie dans un espèce d'indépendance de la Porte, et jette les fondements de ce protectorat funeste qui mit, depuis cette époque, les provinces greques de l'Empire Ottoman sous la suzeraineté réele de la Russie*“ (s.n.)[30].

Dacă tratatul de la Küciük-Kainargi nu făcea, cum bine se ştie, nici o *referire expresă* la *statutul juridic al domnilor*[31], nu este însă mai puţin adevărat că aprecierea tratatului, ca *moment de răscruce* în evoluţia *raporturilor juridice*

---

[27] *Ibidem*; Napoleon, însuşi, îi atrăgea atenţia, încă la 2 martie 1804, ambasadorului otoman la Paris, asupra „les menées des Russes qui, sous les dehors d'une sympathie apparente, ne se font pas faute *d'exercer «dans certaines possessions ottomanes» et particuliésement en Moldavie, une influence, une domination incompatible avec la dignité turque*“ (s.n.) (cf. Germaine Lebel, *op. cit.*, p. 95); în legătură cu importanţa atribuită de propaganda rusă comunităţii de religie şi de „rasă“ a ruşilor cu popoarele creştine, din Imperiul otoman, Ëdouard Driault remarca, între altele, faptul că *„si les prétentions de Napoléon sur l'Orient étaient évidents depuis l'expedition d'Egypte et depuis la mission Sébastiani, conformes du reste à l'ancienne prépondérance de la France dans le Levant, les prétentions de la Russie, affirmées par Catherine II, fondées sur des sympathies de races et de religions, se présisaient par la contradiction même qu'elles rencontraient*“ (s.n.) (cf., idem, *op. cit.*, p. 92-93).

[28] De aceea, Muhib-efendi, ambasadorul otoman la Paris, era sugestionat, în sensul că „la S.P. doit seule les governer, et ces provinces forment une importante partie de son Empire“ (cf. Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 342).

[29] *Ibidem*, p. 368; la rândul său, Talleyrand îl avertiza pe Napoleon, la 18 februarie 1807, că Rusia, invadând Moldova şi Ţara Românească, „cesse de dissimuler“ şi că „a jeté le masque“; pentru a-şi susţine afirmaţia, făcea o paralelă între politica Rusiei în Polonia, în ultimii 60 de ani, şi cea desfăşurată în Imperiul otoman, unde folosea aceleaşi arme: *„la ruse et la violence“*, astfel că, *„abusant de l'influence que depuis les derniéres guerres, elle avait sur la Moldavie et la Valachie*, elle a du sein, de ces provinces, soufflé partout l'esprit de sédition et de révolte“ (s.n.) (cf. *ibidem*, p. 387).

[30] *Ibidem*, p. 437.

[31] Cf., D.A. Sturdza, C. Golescu-Vartic, *op. cit.*, p. 129-130.

româno-otomane, este absolut corectă. Autorul, sau autorii, menţionatei publicaţii dezvăluiau şi mecanismul care a produs fenomenul. Deşi nu a fost „inventat“ de Ecaterina a II-a, în schimb a fost „perfecţionat“ şi utilizat, cu maximum de eficacitate, de către ea. Anume, provocarea „insurecţiilor“ popoarelor ortodoxe, inclusiv ale românilor, din Moldova şi Ţara Românească. Prima consecinţă, calculată cu precizie de diplomaţia rusă, s-a concretizat în măsurile de represalii luate de turci. Represalii de pe urma cărora Rusia a obţinut „*pour anisi dire, le même avantage qu-elle aurait fait de leur conquête*“[32]. Deoarece, „en exigeant la restitution absolue de tous les prisoniers de guerre, l'amnistie générale, en faveur de tous les Grecs sans exception, la garantie de leur liberté politique et de leur sûreté individuelle, *la Russie s'était réellement constituée, aupres de la Porte ottomane, la protection exclusive de 7 millions des sujets de l'Empire turc en Europe*“ (s.n.)[33]. Astfel încât, „*depuis le traité de Jassy, la Russie n'avait plus besoin de faire une guerre ouverte*“[34], fireşte contra otomanilor. Ea şi-a asigurat, fără costurile şi riscurile enorme ale unor confruntări militare, „*le droit fatal de protection*“ asupra „grecilor“, din provinciile otomane, care a căpătat „*une extension illimitée*“, îndeosebi, „*par les intrigues et l'audance des agents russes*“[35].

În această perspectivă, motivaţia şi semnificaţia angajamentelor luate de Napoleon la Tilsit mai pot fi încă nuanţate. Ideea că Principatele Române erau ca şi pierdute de către otomani în favoarea ruşilor, îndeosebi după ocuparea acestora de către cei din urmă, persistă şi în instrucţiunile date lui de Caulaincourt, ambasadorul Franţei la Petersburg, la 12 noiembrie 1807, în vederea ghidării tratativelor sale cu ţarul şi cu Rumianţov, ministrul său de externe, vizând aplicarea prevederilor acelui tratat[36]. Ceea ce părea să îngrijoreze diplomaţia franceză nu era *faptul* că „*il y a vingt ans que ces deux provinces soumis à l'influence russe, sont perdues*“ pentru otomani (s.n.)[37], ci complicaţiile cu care ar fi putut fi confruntată Franţa, în cazul în care ar fi încercat să redreseze poziţia Porţii Otomane în Principatele Române, complicaţii pe care Napoleon nu le dorea, atunci[38]. Această *stare de fapt* nu fusese consacrată şi *de*

---

[32] Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 437.

[33] *Ibidem.*

[34] *Ibidem.*

[35] Aşa, încât, se preciza, în continuare, „*ce qui n'avait été pour la France qu'un privilége honorable, dont elle bornait l'exercice à un petit nombre d'individus était pour la Russie un moyen de corruption et un levier d'insurection et d'anarchie*“ (s.n.) (cf., *ibidem).*

[36] „Dans l'état de décadence ou se trouve la Porte, ces provinces (Moldova şi Ţara Românească – n.n.) *sont comme perdues pour elle*; on ne peut espérer qu'elle en tire les ressources qu'elles peuvent fournir“, se preciza în acele instrucţiuni (s.n.) (cf. D.A. Sturdza, C. Golescu-Vartic, *op. cit.*, p. 653).

[37] *Ibidem.*

[38] „Le pays sera ravagé, ses habitans seront pillés et vexés par les deux partis (ruşii şi turcii – n.n.); les cris et les plaintes retentiront aux oreilles de l'empereur. *Il sera appelé à intervenir dans des querelles sans cesse renaissantes, et l'amitié de la France et de la Russie serait en danger d'être troublée*“ (s.n.) (cf., *ibidem*).

drept, ceea ce îngăduia aceleaşi diplomaţii să-i considere pe români ca fiind, încă, *supuşii* otomanilor şi nu ai ruşilor, cei dintâi având, deci, „dreptul" să-i trateze aşa cum credeau de cuviinţă[39]. De altfel, nici românii nu făceau dovada capacităţii de a se sustrage, în mod hotărât, stării în care îi adusese războiul ruso-turc şi, mai ales, ocupaţia militară rusă. Deoarece, aşa cum observa Horace Sébastiani, într-un memoriu asupra Turciei – care, cu toate că se referea în context doar la Ţara Românească, aprecierea poate fi valabilă şi pentru Moldova – redactat la încheierea misiunii sale diplomatice la Istanbul, în luna iulie 1808, deşi „*le mécontentement des boyards est trés grand*", provocat „d'un état de misère difficile à peindre", în care fusese adusă Ţara Românească din cauza ocupaţiei militare ruse şi a „rapacităţii" lui Constantin Ipsilanti, totuşi, „*ce mécontentement est incapable de produire aucun effet*" (s.n.)[40]. Pentru că, „*avilis et accoutunés à trembler sons un prince grec* (Constantin Ipsilanti – n.n.) *qui n'avait d'autre troupes que de cents Albanais, ils ne consoivent pas la possibilité de résister à l' autorité*" (s.n.)[41].

Accentul pus de diplomaţia franceză pe stadiul în care se aflau *raporturile juridice* ale Principatelor Române cu Poarta Otomană, după întâlnirea franco-rusă de la Erfurt, dezvăluie tot mai mult intenţia acesteia de a refuza cedarea lor către Rusia[42]. Demersul merită toată atenţia cercetătorilor, fie nu numai şi pentru diversitatea elementelor aduse în discuţie, în scopul definirii acelor raporturi. Astfel, în luna octombrie 1808, Ministerul Relaţiilor Externe îi sugera lui Latour Maubourg, ambasador atunci la Istanbul „engager les Turcs, *autant que vous pourrez*[43], à consentir la cession de ces deux provinces", adică Moldova şi Ţara Românească, ruşilor. Căci „*la Sublime Porte a elle-même passé les actes et les firmans qui servent aujourd'hui de base aux pretentions de la Russie*", pentru ca cele două Principate să poată fi „occupés par les Russes sans oppositions", şi, în sfârşit, din cauză că Imperiul otoman „n'a pas pu, dans des moments plus favorables (ca, de exemplu, cele din anul 1806, când Rusia se afla în război cu Franţa – n.n.) et lorsque'il était moins troublé, conserver la Valachie et la Moldavie" (s.n.)[44]. Întrucât se presupunea că acele constatări nu ar fi fost suficiente pentru a-i convinge pe turci să procedeze în sensul sugerat, i

[39] *Ibidem*, p. 691.

[40] *Ibidem*, p. 907.

[41] *Ibidem*.

[42] Această intenţie a devenit, de altfel, clară, la scurt timp după încheierea tratatelor de la Tilsit, când Napoleon Bonaparte s-a grăbit să profite de dezavuarea de către ţarul Alexandru I a acordului de armistiţiu, încheiat de plenipotenţiarii săi cu turcii, la Slobozia, în luna aprilie 1807, cerând „*la Silésie au tsar, en compensation de la Moldo-Valachie. Il contenait les Russes de tous ses moyens*" (s.n.) (cf., Ëdouard Driault, *Tilsit*, p. 267). Căci, în realitate, nota acelaşi istoric, „*retenir la Russie au nord du danube tout en l'amusant de projets grandioses, chasser l'Angleterre de la Méditeranée, ce sont les deux faces d'une même politique qui a pour but d'assurer à la France la domination de l'Orient*" (s.n.) (cf., idem, *La politique orientale de Napoléon, Sébastiani et Gardan 1806-1808*, Paris, 1904, p. 345).

[43] Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 524.

[44] *Ibidem*.

se puneau la dispoziţie şi alte argumente, dintre care două reţin în mod deosebit atenţia. Primul relua o formulare vagă a lui Alexandru I, care a fost dezvoltată dându-i-se un sens şi o semnificaţie precise. Astfel, urma să le demonstreze demnitarilor otomani că, renunţând la ele, Poarta „acquiert une limite naturelle et plus facile à garder"[45]. Pentru că, „*la Turquie ne commence veritablement qu'au Danube*" (s.n.)[46]. Celălalt argument era considerat ca fiind chiar mai important decât primul şi viza „dezvăluirea" unui pericol deosebit de grav ce ameninţa, din chiar interiorul sistemului politic otoman, stabilitatea acestuia. În context era invocat faptul că „les Grecs de Valachie et de Moldavie avaient des princes de leur nation" (adică grecii fanarioţi, de religie ortodoxă – n.n.)[47]. Iar „*cet ancien reste de leur souveraineté*[48] *tendait à réveiller tous leurs anciens souvenirs de nation et de puissance*" (s.n.)[49]. Ca urmare „il entretenait leur esprit d'insubordination dans les autres parties de l'Empire, *en leur montrant qu'ils pouvaient aussi parvenir à s'y gouverner eux-même*" (s.n.)[50]. Or, „*cet appui leur manque, si les deux Principatés changent d'existence*", iar „la S.P. devient partout (în cuprinsul teritoriilor rămase sub stăpânirea sa – n.n.) plus forte pour contenir des sujets qui lui ont si souvent donné des vives inquiètudes" (s.n.)[51].

Documentul se pare că nu a fost expediat în această formă destinatarului, ci a fost înlocuit cu altul, purtând data de 2 noiembrie 1808[52]. În noua formă, documentul conţine şi alte argumente care trebuiau, în opinia celor care l-au redactat, să ofere răspuns la o întrebare fundamentală: anume, dacă Moldova şi Ţara Românească mai erau necesare, „à la prosperité et à la puissance de cet Empire?", adică otoman[53]. Răspunsul era, categoric, negativ, dacă se luau în considerare câteva realităţi, evidente pentru oricine. Mai întâi, faptul că „*la Valachie et la Moldavie ne tiennes à la Turquie ni par le contact de territoire puisqu'elles sont séparées par le Danube, ni par religion, ni par les usages, ni par l'affection*" (s.n.)[54]. De aceea, „les habitants ont toujours été ennemis secrets des Turcs", de vreme ce, „dans chaque guerre ils favorisaient eux-même les invasions de la Russie, et ils ont toujours été conquis"[55].

---

[45] *Ibidem.*

[46] Iar, „dans un Etat vaste, tout ce qui concentre ses forces les acroits" (cf., *ibidem*).

[47] *Ibidem.*

[48] Se subînţelegea, desigur, faptul că una din condiţiile acceptării de către români a suzeranităţii otomane viza tocmai obligaţia Porţii de a nu trimite pe scaunele domneşti, de la Iaşi şi Bucureşti, decât domni de religie ortodoxă.

[49] Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 524.

[50] *Ibidem.*

[51] *Ibidem.*

[52] Cf., *ibidem*, n. 1, p. 526.

[53] *Ibidem*, p. 525.

[54] *Ibidem.*

[55] *Ibidem*; mai mult chiar, „la Porte ottomane n'y faisait aucune levée de troupes; *elle n'y exerçait aucune autorité directe*; el ne pouvait y entretenir aucun officier Turc", căci, „toute l'autorité était entre les mains de Grecs" (s.n.) (cf., *ibidem*).

Revenind asupra Dunării, documentul în discuţie reliefa, cu toată precizia, *locul pe care îl avea fluviul* în definirea *raporturilor juridice* ale Principatelor Române cu Poarta Otomană: „*le Danube a été dans toutes les guerres le seul ligne de défense qui ait couvert l'Empire Ottoman*"[56] (s.n.). Iată pentru ce „*la force de cet Empire commence aux points où commence la population turque*" (s.n.)[57].

Ideea nu era nouă. Cu două decenii mai înainte, Ewald Friedrich Herzberg încercase şi el să convingă Europa că „*die Donau die Grenze Christen und Moselm bilde*" (s.n.)[58]. Nu a fost crezut, din motive asupra cărora nu e nevoie să mai insist. De data aceasta, părerea Europei nu mai conta, de vreme ce, cum se exprima contele Metternich, cu prilejul unei întrevederi cu Napoleon, din luna ianuarie 1808, „en Europe il n'existe plus que trois puissances", anume Franţa, Rusia şi Austria, şi că „ces puissances ont un intérêt réciproque à se ménager"[59]. Interesul Franţei nu era, în realitate, cel de a „menaja" interesele Rusiei în Orientul European. Că aceasta era, de fapt, *esenţa* politicii orientale a Franţei o sugerează şi precizarea cu care se încheie amintitele instrucţiuni: „je vous répète que vous ne devez entrer en matière sur cette cession avec les Ministres turcs, qu'autant que vous ne compromettrez en aucune manière les intérêts de la France; *qu'il vaut au contraire mieux se montrer entièrement opposé à cette reunion. C'est l'affaire des Russes de perssuader les Turcs*" să le cedeze Principatele (s.n.)[60]. Aşa încât, toate poziţiile ulterioare[61], până în anul 1812, contrare acelei precizări, nu pot fi considerate decât ca simple „exerciţii de virtuozitate" menite să întreţină cercurilor conducătoare ruse speranţa sprijinului francez în dobândirea Principatelor Române, pentru a le împiedica, astfel, să se desprindă din alianţa franceză înainte ca Napoleon să fi fost pregătit să înfrunte consecinţele.

Până atunci, singurul domeniu în care colaborarea ruso-franceză a funcţionat aproape perfect a fost cel al interpretării *raporturilor juridice* ale Principatelor Române cu Poarta Otomană. Ea a constituit unul din argumentele *forte* pe care s-a bazat pledoaria ruşilor, menită să justifice ocuparea militară a Principatelor în toamna anului 1806 şi refuzul de a le evacua. Alexandru I era de acord cu Napoleon că, cedând Principatele Rusiei, Poarta Otomană nu

---

[56] *Ibidem.*

[57] *Ibidem*; de aceea, „en perdant quelque chose en étandue, il (Imperiul otoman – n.n.) concentre mieux ses forces *et il peut être encore le plus puissant Empire d'Orient*, s'il est gouverné avec sagesse et viguer" (s.n.) (cf., *ibidem*).

[58] Cf., Paul Bailleu, *Graf Hertzberg*, în „Historische Zeitschrift", N.S. XLII, nr. 6 (1979), p. 472.

[59] D.A. Sturdza, C. Golescu-Vartic, *op. cit.*, p. 729.

[60] Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 525-526.

[61] De exemplu, Ledoulx, consulul francez de la Bucureşti, a refuzat să comunice, direct, divanului ţării, ştirea încheierii păcii franco-austriece, din anul 1809, ci a prezentat-o oficial, divanului prezidat de generalul rus Engelhardt, „nommé par sa cour pour traitér toutes les affaires politiques et par ses fonctions correspondait lui seul depuis deux ans avec les consuls de puisances étranjeres", pentru a nu avea aerul „*de sanctionner l'indépendance de ce tribunal*", adică a Ţării Româneşti, faţă de Rusia (s.n.) (cf., Jean C. Filitti, *op. cit.*, p. 533).

pierdea nimic, deoarece, „*d'anciens traités et les habitudes du pays, autant que la religion lui ont ôté toute influence sur ces provinces, qui ne lui rapportent rien*“ (s.n.)[62]. De altfel, ocuparea lor militară a fost considerată, „*comme une proprieté acquise*“ (s.n.)[63]. De aceea, contele Şuvalov, trimis în luna aprilie 1810 de Alexandru I la Viena cu misiunea de a sonda posibilitatea unei apropieri ruso-austriece, a protestat energic împotriva interpretării date de austrieci statutului juridic al Principatelor Române. Potrivit contelui Metternich, care îl înlocuise la Externe pe contele Stadion, autorităţile ruse de ocupaţie nu aveau dreptul să-i oblige pe supuşii austrieci la plata dărilor, la fel ca şi pe „raialele“ Principatelor, demonstrând trimisului rus „que les autorités russes n'avaient pas le droit d'empêcher les consuls autrichiens d'exhiber les insignes de leur qualité“[64]. Tatăl contelui, prinţul Metternich, care l-a suplinit pe timpul prezenţei sale la Paris, unde s-a aflat cu prilejul celebrării căsătoriei lui Napoleon cu Marie-Louise, a cerut şi el, cu insistenţă, respectarea drepturilor „des consuls et sujets autrichiens dans les principautés occupées de fait par les trupes russe“[65]. Replica lui Şuvalov a fost că „*les principautés étant occupées par l'armée russe, son gouvernement avait tout le droit de n'y admettre aucune sorte d'agents politiques de princes étranger*“ (s.n.)[66]. Deoarece, conchidea Şuvalov, „les principautés dannubiennes étaient annexées à la Russie «*par la déclaration de l'empereur Alexandre I et par le fait*» (s.n.)[67]. Ca urmare, „*elles devaient être condidérées comme partie intégrante du territoire russe*“[68]. Atât prinţul Metternich, cât şi consilierul ministerial Hudelist, au respins o astfel de interpretare a statutului juridic al Principatelor Române. Ei au demonstrat „*qu'un traité international pouvait seul faire considérer les provinces en question comme annexées à la Russie*“[69]. În consecinţă, susţineau ei, „*tant qu'un traité n'avait pas été conclu entre la Russie et la Porte, les principautés danubiennes étaient des provinces turques et l'Autriche avait le droit d'y entretenir des agents diplomatiques*“ (s.n.)[70]. De aceea, chiar dacă acele „provincii“ erau ocupate de armate ruse, supuşii austrieci „*devaient jouir comme par le passé, des droits et des prérogatives que leur assuraient les traités entre l'Autriche et la Porte*“ (s.n.)[71]. Răspunsul lui Şuvalov la această demonstraţie, fundamentată pe normele lui *jus publicum europaeum,* reliefează măsura în care acele norme fuseseră afectate de politica europeană a lui Napoleon Bonaparte şi graba Rusiei de a trage toate profiturile imediate din noua „ordine europeană“.

[62] D.A. Sturdza, C. Golescu-Vartic, *op. cit.*, p. 767.
[63] *Ibidem.*
[64] *Ibidem*, p. 941.
[65] *Ibidem.*
[66] *Ibidem.*
[67] *Ibidem.*
[68] *Ibidem.*
[69] *Ibidem.*
[70] *Ibidem.*
[71] *Ibidem.*

Protestând „energic“ „contre cette théorie“, Şuvalov a declarat-o ca fiind „*absolument contraire au droit international*“ (s.n.)[72]. În sprijinul interpretării sale, el a invocat „un exemple tout récent: l'annexione de la Finlande à la Russie“, în sensul că „*la prise de possession avait suffi pour annexer définitivement à la Russie cette province de Suède*“ (s.n.)[73].

Într-adevăr, la data când la Viena aveau loc acele discuţii, pe această temă, anexarea Finlandei de către Rusia devenise *efectivă*, din punctul de vedere al lui *jus publicum europaeum*, dar numai după încheierea păcii ruso-suedeze de la Fredrikshamn, din 17 septembrie 1809. Ceea ce nu era şi cazul Principatelor Române, în legătură cu care nu se încheiase până la acea dată nici un act juridic internaţional care să-i fi conferit Rusiei dreptul de a le considera anexate. Declaraţia de anexare era, deci, *unilaterală*. Totuşi, prinţul Metternich a cedat, admiţând şi el „*que la théorie soutennue par le comte Schouvalov avait été constamment mise en pratique par Napoléon I et se trouvait conforme au «nouveau» droit international*“ (s.n.)[74].

Motivaţia cedării acestuia era uşor de înţeles, dacă se are în vedere interesul Austriei de a fi prezentă în Principatele Române, chiar şi în noile împrejurări. De aceea, el a ţinut să declare „que la Cour de Vienne avait l'intention de n'envoyer dans les principautés *que des agents commerciaux et non diplomatique*“ (s.n.)[75], ceea ce însemna recunoaşterea, tacită e drept, a modificării radicale a *raporturilor juridice* ale Principatelor Române cu Poarta Otomană. Şuvalov a ţinut să precizeze, încă o dată, că acele raporturi încetaseră, atât *de fapt*, cât şi *de drept*. Astfel încât, după convingerea sa, „*les principautés danubiennes pouvaient se passer d'agents commerciaux ou diplomatiques autrichiens, qui dans tout le cas, ne devaient être nommés qu'avec le consentiment du gouvernement russe*“ (s.n.)[76]. Iar dacă autorităţile ruse nu au avut curajul să-i expulzeze din Principate nici pe consulul austriac, nici pe cel francez a recurs, în schimb, la o altă metodă, pentru a le face inutilă prezenţa şi a-i determina să ceară singuri autorităţilor competente rechemarea lor din posturi, pentru ca astfel Rusia să poată dovedi că Principatele încetaseră de a mai avea *raporturi juridice* cu Poarta Otomană: este vorba de scoaterea supuşilor austrieci şi francezi de sub jurisdicţia consulilor lor şi asimilarea acestora cu *regimul juridic* al autohtonilor[77].

---

[72] *Ibidem*.
[73] *Ibidem*.
[74] *Ibidem*.
[75] *Ibidem*, p. 941-942.
[76] *Ibidem*, p. 942.
[77] Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 610; intenţie sesizată, clar, de consulul francez de la Bucureşti, Ledoulx, care îi scria ambasadorului francez de la Viena, Otto, la 12 iunie 1811, că „je fais fortement sentir les affreuses conséquences que peut avoir une mesure semblable mis en viguer, *combien notre considération en souffrirait ici, et la facilité qu'aurait la Russie, en detruisant tout ce qui constitue les* fonctions *d'un Consul, de demander ensuite ce que font ici des agents étrangers*“ (s.n.) (cf., *ibidem*).

Aşadar, se poate constata că, atât în viziunea diplomaţiei franceze, cât şi în cea a diplomaţiei ruse, Principatele Române nu mai făceau parte, la începutul secolului XIX, *de fapt*, din *sistemul politic* otoman. Pentru a demonstra această teorie şi unii şi ceilalţi au adus în discuţie o serie de argumente, dintre care unele reflectau, cu exactitate s-ar putea spune, gradul în care fusese afectat domeniul *raporturilor juridice* ale Principatelor Române cu Poarta Otomană. Pentru Franţa, reliefarea lui pornea mai curând din dorinţa de a găsi o justificare pur formală a unui segment al politicii sale orientale, dar nu este exclus că urmărea şi scopul de a sensibiliza autorităţile centrale otomane şi a le determina să întreprindă măsurile ce se impuneau pentru redresarea situaţiei, în favoarea lor, de vreme ce nu intenţiona, *în realitate*, să accepte anexarea acestora de către Rusia. În schimb, pentru aceasta din urmă, *raporturile juridice* româno-otomane au constituit domeniul în care a intervenit cu succes, reuşind să le afecteze în aşa măsură, încât a creat premisele anexării unei părţi a *teritoriului* lor şi ale desprinderii, treptate, a Principatelor Române din *sistemul politic* otoman.

FRANȚA ȘI PRINCIPATELE ROMÂNE ÎN EPOCA „RESTAURAȚIEI NAȚIONALE“ (1821–1834)

Gh. Platon, Cristiana Oghină–Pavie

În literatura – bogată şi diversă –, consacrată relaţiilor româno-franceze, poate fi constatată, adeseori, o confuzie, care impietează asupra receptării exacte a laturilor complexe ale acestui important capitol al istoriei noastre. Este ignorat faptul că, înainte de a fi stabilite *relaţii*, a existat, s-a manifestat şi s-a impus influenţa, a existat *interesul*. Acesta, însă, nu a fost determinat de aceleaşi cauze, nu a avut aceeaşi intensitate din ambele direcţii, nu a fost constant şi de aceeaşi natură. Înainte de a se schiţa şi închega relaţii – spirituale sau politice –, a fost descoperit interesul, deosebit manifestat şi în timp conturat, al celor două părţi.

Dacă luăm ca punct de plecare secolul XVIII, „Secol al luminilor“, în care Europa a fost „franceză, Franţa fiind principalul model, de referinţă, pentru luminile europene[1], vom putea desprinde distincţia formulată mai sus.

În cuprinsul relaţiilor speciale (politice şi economice) ale Franţei cu Imperiul otoman, Principatele nu au reprezentat obiectul unor preocupări aparte. Au reţinut atenţia doar în contextul „Problemei orientale“, după pacea de la Kuciuk-Kainardji, mai cu seamă. Înfiinţarea consulatelor (în 1797-1798) şi preocupările cu privire la spaţiul românesc în timpul Revoluţiei şi al Imperiului nu au depăşit interesele generale, politice şi strategice ale Franţei, după cum scrierile asupra acestui spaţiu au exprimat doar curiozitatea faţă de ineditul aspectelor geografice sau umane.

Însemnărilor sau scrierilor unor savanţi (precum abatele Claude Fleury), apoi ale unor secretari de limbă franceză ai domnitorilor fanarioţi (J.L. Carra şi contele d'Hauterive) sau cele ale prinţului de Ligne, acest „principe al Europei franceze“[2], în slujba Ecaterinei a II-a, li s-au adăugat cele ale contelui de Salaberry sau Ferière Sauveboeuf. După 1802, în urma restabilirii consulatelor franceze, au fost realizate şi publicate scrieri sau impresii de călătorie, aşa cum sunt cele ale Cristinei Reinhardt, ale contelui Rochefort, ofiţer francez în trecere

---

[1] A se vedea, Louis Réau, *L'Europe française au siècle des Lumières*, Paris, Albin Michel, 1971.

[2] Dan A. Lăzărescu, *Imaginea României prin călători*, vol. I *(1716-1780)*, Bucureşti, Ed. Sport-Turism, 1985, p. 307.

prin Moldova (1808), ale savanţilor Charles Sigisbert-Sonnini şi Marcel de Seres, sau ale unor ofiţeri însărcinaţi cu misiuni speciale în acest spaţiu (Aubert, Leclerc, Guilleminot şi Thomassin). Observaţii interesante privind oamenii şi locurile formulează, în scrierile lor, şi reprezentanţii consulari, printre care amintim pe Emil Gaudin, L.I. Parrant, Saint-Luce şi pe Ledoulx[3].

În această perioadă istorică, dominată de sistemul fanariot, cu excepţia anilor Revoluţiei şi ai Imperiului, când, în Principate, este semnalată activitatea comisarilor francezi, când se constituie un „partid naţional" şi când are loc acţiunea eşuată a boierului Dudescu pe lângă Napoleon I[4], iniţiativa a aparţinut reprezentanţilor Franţei. Aceştia au scris fie sub presiunea spiritului de care era dominat veacul, sau „la comandă", pentru a informa. Izolaţi prin acea „cortină de fier imagologică" instituită de fanarioţi[5], a cărei existenţă nu poate fi pusă sub semnul îndoielii, românii nu au putut cunoaşte spiritul francez şi limba decât indirect, mai mult: prin scrierile greceşti sau prin contactul cu armatele Rusiei, care au poposit adesea în acest spaţiu râvnit de puterea ţarilor[6]. Comunicarea directă nu a fost posibilă decât mai târziu[7].

Modificarea relaţiilor tradiţionale dintre Franţa şi Imperiul otoman, sub impactul Revoluţiei şi al obiectivelor strategice urmărite de Imperiu, răspândirea spiritului revoluţionar în lumea grecească şi balcanică şi sciziunea operată în rândul intelectualităţii greceşti în privinţa opţiunilor politice[8] au afectat şi Principatele. A fost înlesnit dialogul, contactul mai strâns al elitelor româneşti cu Europa contemporană şi cu spiritul ei. În egală măsură, noua organizare politică a continentului, în urma înfrângerii lui Napoleon şi a Congresului de la

---

[3] Cf. N. Isar, *Publicişti francezi şi cauza română (1834-1859)*, Bucureşti, Ed. Academiei, 1991, p. 9-12.

[4] Pompiliu Eliade, *Influenţa franceză asupra spiritului public în România. Originile. Studiu asupra societăţii româneşti în vremea domniilor fanariote*, Traducere de Aurelia Creţia, prefaţă şi note de Alexandru Duţu, Bucureşti, Ed. Univers, 1982, p. 173 şi passim.

[5] Dan A. Lăzărescu, *op. cit.* A se vedea şi vol. III, *Imaginea poporului român în conştiinţa europeană (1821)*, Oradea, Ed. Cogito, 1995, p. 12 şi urm.

[6] În 1834, în raportul său, Bois le Comte făcea următoarea observaţie: „... Avant et après 1828, La Russie a consideré les Principautés en temps de paix comme un moyen d'intervention et d'éxtension de son influence sur les territoires étant sous la domination de la Porte, et en temps de guerre comme un grenier pour ses armés..." (Cf. Hurmuzaki, *Documente*, XVII, p. 384). În 1855, în acelaşi sens, Jacques Poumay, consul general al Belgiei la Bucureşti, aprecia: „Terre fertile et inépuisable, la Valachie et la Moldavie sont depuis Catherine II le quartier général de toutes les invasions Russes contre a Turquie, le sens et le but de toutes les aggressions. Les Principautés représentent un grenier d'abondance des troupes Impériales trop heureuses de trouver à vil prix dans cette terre promise des czars, le pain, le sel, pour les hommes et le fourrage pour la nombreuse cavalerie Russe". Archives du Ministère des Affaires Etrangères et du Commerce Extérieur de la Belgique, *Correspondance politique, Légations, Roumanie*, 1er vol. *(1852-1856)*, nr. 172 (27 août 1855).

[7] Constantin Mavrocordat – care şi-a publicat „constituţia" sa în „Mercure de France" –, a fost o excepţie (Cf. Dan A. Lăzărescu, *op. cit.*, vol. I, p. 33-34).

[8] Dan A. Lăzărescu vorbeşte de sciziunea intervenită între adepţii realizării „Marei Idei" prin subminarea internă a Imperiului otoman (urmărită de fanarioţi cu tenacitate) şi cei ai răsturnării prin violenţă, care părea posibilă, acum (Idem, vol. III, p. 21).

Viena, deşi, formal, excludea Imperiul otoman din sfera organizărilor politice şi teritoriale, a înlăturat posibilitatea unor abordări unilaterale. Tacit, *concertul european* a impus ideea intervenţiei colective. *Integritatea* Imperiului, adoptată de Anglia din momentul în care Foreign-Office-ul a înțeles că „India se apără pe Bosfor“[9], a devenit, treptat, poziţie oficială a *concertului european*, susţinător al statu-quo-lui şi legitimismului, dar şi al *legitimităţii*[10] drepturilor ţărilor învingătoare.

Trebuie reţinut faptul că noul sistem european reprezenta şi reflexul unei schimbări esenţiale în concepţia asupra statului şi a rolului său internaţional. Normele în virtutea cărora trebuia asigurată *ordinea* în statele europene sunt transferate în planul relaţiilor internaţionale. Acţiunile singulare – dată fiind extensiunea factorilor de dezordine –, nu mai putea asigura controlul.

Pentru a înţelege impactul acestei schimbări asupra realităților româneşti – care au îngăduit triumful politic al ideilor naţionale chiar după o revoluţie înfrântă (acea din 1821) – trebuie avută în vedere, în egală măsură, poziţia care a revenit Rusiei în noul sistem european, la organizarea căruia a contribuit activ.

Transferându-şi acţiunile politice în cadrul concertului european firesc, Rusia a pierdut poziţia dominantă de care beneficiase în perioada anterioară, în diferitele faze ale „Problemei orientale“. Oscilând între îndemnurile şi atitudinile diferite ale consilierilor care stabilea linia politicii externe, ca şi între laturile contradictorii ale propriei sale personalităţi, Alexandru I nu a putut găsi o cale limpede de afirmare a puterii reale a Rusiei. Urmaşul său, Nicolae I, mai decis o va găsi, manifestând o atitudine mai fermă. Ca urmare a acestei atitudini, dar şi datorită schimbării survenite în politica Angliei, care a socotit mai prudent să se *asocieze* Rusiei, pentru a-i tempera ambiţiile, s-a ajuns la încheierea protocolului din 4 aprilie 1826, prin care cele două puteri îşi împărţeau rolurile. Rusia urma să reglementeze singură problemele dunărene, iar Anglia pe cele din Mediterana. Separarea „problemei Principatelor“ de cea a grecilor a reprezentat – deşi nedeclarată expres –, o limpede împărţire sferelor de influență. Intrarea Franţei în „alianţă“, prin tratatul anglo-franco-rus, din 6 iulie 1827, – acceptată de Anglia pentru a scăpa de tet-à-tet-ul supărător cu Rusia, întărind poziţiile Franţei, a dus, prin Navarin, la războiul ruso-turc din 1828-1829, cu consecinţe atât de importante pentru români.

În noua politică europeană, în condiţiile în care coaliţia antifranceză – care îşi dovedise eficienţa militară – avea baze politice şubrede, când Franţa urmărea să-şi recâştige locul pierdut, Anglia să oprească expansiunea Rusiei, iar aceasta să contracareze politica engleză, „Problema orientală“ capătă un nou conţinut. În cadrul acesteia, prin valoare strategică, dar şi prin opţiuni şi acţiuni naţionale româneşti, „problema Principatelor“ se desprinde ca o entitate de sine stătătoare.

[9] Cf. *Histoire des relations internationales*, publiès sous la direction de Pierre Renouvin, vol. IV, Paris, 1954, p. 17.

[10] Maurice Ferro, *Kissinger et Brzezinski. Destinées et pensées parallèles*, Paris, 1978, p. 19, 22.

Reizbucnirea crizei orientale, în 1821, şi revoluţiile greacă şi română aveau să desăvârşească evoluţia proceselor sugerate mai sus. Acceptarea şi punerea în practică a dreptului de intervenţie, prin congresele de la Troppau, Laybach şi Verona şi, apoi, revolta grecilor şi a românilor au transformat „Problema orientală" în „cheie a noului echilibru european", în domeniu de interese ale coaliţiei europene. Aşa cum vom observa şi în continuare, atenţia acordată Principatelor nu reprezintă un simplu reflex al poziţiei lor strategice şi a situaţiei lor juridice în cadrul Imperiului otoman. O problemă românească se individualizează şi ca urmare a unor interese speciale ale puterilor europene, favorizate – în cazul Franţei, mai cu seamă – de opţiunile şi acţiunile politice ale elitei româneşti.

În întreaga perioadă pe care o avem în vedere – aceasta coincide, aproape, cu aceea în finalul căreia Grecia îşi câştigă independenţa – Franţa a desfăşurat o politică perseverentă pentru a-şi recâştiga poziţiile de mare putere şi a scăpa de servituţile grave ale înfrângerii. A putut să realizeze aceste obiective implicându-se în „Problema orientală" şi sprijinindu-se pe Rusia. Revoluţiile greacă şi română au uşurat apropierea între cele două puteri.

În cuprinsul acestei politici europene, Franţa nu a putut să ignore Principatele române. Câştigarea de influenţă în spaţiul românesc – şi nu numai – este înscris drept obiectiv important în strategia politică a Franţei după Congresul de la Viena. În spaţiul românesc, antecedentele motivau şi încurajau această politică. Fără să aibă putere de decizie în afacerile continentale, intrarea în jocul complicat al politicii europene o apropie de problema Principatelor, de înţelegerea beneficiului care ar putea fi realizat dintr-o mai activă politică în zonă. Ducele de Richelieu – care a izbutit să impună Franţa în rândul puterilor participante la congresul de la Aix la Chapelle –, conferă o expresie limpede acestui fapt[11]. Pentru a se „reintegra" în politica europeană, sprijinindu-se pe Rusia, Franţa a intervenit în Spania. De asemenea, urmărindu-şi politica tradiţională în Imperiul otoman, a acordat o atenţie specială drepturilor câştigate în privinţa protecţiei supuşilor străini, dublând acţiunea politică a Rusiei în raport cu populaţia ortodoxă.

Pentru Franţa, alianţa cu Rusia rămânea singura şansă de a se integra în concertul european. Rusia, la rândul ei, pentru a contracara politica Angliei şi a

---

[11] În instrucţiunile trimise lui Augrand, ambasador la Constantinopol, Richelieu îi recomanda următoarele: „... sous le rapport politique, la Valachie et la Moldavie doivent vous fournir une source d'observations plus ample. La situation de ces provinces aux frontières des trois empires, leurs relations tout à fait particulières, aussi bien avec la Porte qu'avec les puissances limitrophes sont la source d'une grande agitation d'esprits. On répand une foule de bruits, on forme une foule de conjectures dont vous aurez soin d'informer très exactement...". Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVI, p. 1025 (22 août, 1818).

„Je desire également (exprima acelaşi ministru francez linia politică urmărită) placer la France dans une situation plus honorable que si elle ne fait que traîner à la suite de l'Autriche, de la Russie et de la Prusse. Il nous faut de la considération au dehors pour avoir de la force au dedans" (Apud Henri Contamine, *Diplomatie et diplomates sous la Restauration 1814-1820*, Paris, Hachette, 1970, p. 179).

Austriei, se apropie de Franța și de Prusia. Politica continentală a Franței se desfășoară în cuprinsul acestor tendințe divergente care măcinau „concertul european".

În condițiile în care Rusia reprezenta un element de sprijin atât de important pentru Franța, Petersburgul devine un la fel de important centru de observare, informare și activitate politică. La Ferronnays, viitorul ministru de externe (1828-1829) este, în 1821, ambasador la Petersburg, iar Bois le Comte, secretar al ambasadei în 1819 și însărcinat cu afaceri în 1823, la aceeași ambasadă, reprezintă Franța la congresele de la Troppau și Laybach. Așa cum se pare, acești doi diplomați au avut un important rol în revenirea Franței pe un loc de prim plan în politica europeană.

Revoluția greacă și ocuparea Principatelor, reizbucnirea crizei orientale au situat diplomația europeană într-o poziție nouă. Situația din provinciile Imperiului cuprinse de răscoală, din Balcani, nu mai putea fi soluționată ca în trecut, în cadrul relațiilor bilaterale ruso-turce. Pentru a-și legitima o viitoare intervenție, Rusia trebuia să aibă asentimentul concertului european, în condițiile în care mișcările din Balcani – asimilate revoluțiilor europene, aveau relevanță pentru interesul general, european. Rusia sperase că, în calitatea sa, recunoscută, de apărătoare a populațiilor creștine (ortodoxe) din Imperiul otoman, va obține mandatul de a interveni și a restabili ordinea. Fără a intra în detaliile acestei probleme, deosebit de importantă pentru destinul viitor al românilor, este suficient să notăm că situația contradictorie creată de revoluția greacă și interesele divergente ale puterilor au dus la acceptarea unei soluții, în aparență, paradoxală.

Revoluția grecilor, ca și cea a românilor nu au fost asimilate celorlalte mișcări de pe continent, îndreptate împotriva ordinii constituite; ele sunt apreciate drept *legitime*, rezultat al unei îndelungate opresiuni, urmărind o organizare internă în acord cu standardele europene. Drept urmare, perspectiva intervenției Rusiei ca mandatară a concertului european a fost înlăturată. Războiul – dacă nu a putut să fie evitat – nu a mai putut să aibă caracterul unei intervenții sprijinite pe drepturile invocate de Rusia, ci pe consimțământul coaliției europene.

În vara anului 1822, în urma Conferinței de la Viena, revoluția greacă primește girul alianței continentale. Deși interesele care au determinat acest *consens*, cu urmări atât de importante, nu erau aceleași, *legitimarea* mișcărilor din Imperiul otoman a avut consecințe deosebite. Românii au beneficiat – și ei – de consecințele acestei politici.

Ca urmare a acestor împrejurări, „Problema orientală" devenea nu numai o problemă a raportului de forțe dintre puteri, ci și un domeniu în care influența, forța și interesele marilor state trebuiau să țină seama și de ideea existenței națiunilor ca factor de schimbare. Firește, transformarea în optica relațiilor internaționale realizată atunci – ale cărei urmări nu au putut să fie previzibile – a avut drept obiectiv un echilibru al forțelor, tendința de a subordona politica

Rusiei intereselor generale ale Europei conservatoare. Consecințele, însă, ca şi efectele lăturalnice au fost deosebit de importante.

Cedând în favoarea alianței puterilor europene prioritatea asupra problemei greceşti – care devine o problemă de interes european – Rusia obține, de o manieră implicită, controlul direct asupra Principatelor, control considerat ca decurgând direct din relațiile ruso-turce. Practic, Rusia obține, acum, în 1822, *protectoratul* asupra celor două țări româneşti. Împărțirea sferelor de influență de mai târziu îl va întări, tratatul de la Adrianopol consacrându-l oficial în practica relațiilor internaționale. Urmările sunt cunoscute. Cele două țări româneşti au fost asimilate unor gubernii ale Imperiului țarilor.

Franța s-a integrat jocului politic, având o contribuție importantă la definirea poziției finale a concertului european, urmărind, cu atenție, liniile politicii ruse. O foarte importantă analiză întreprinsă la Petersburg de Bois le Comte, în 1822[12], reliefează nu numai capacitatea politică a tânărului diplomat, ci, totodată şi importanța pe care Franța o acorda politicii Rusiei, valoarea europeană a centrului politic de putere care era Petersburgul.

Afacerea greacă şi interesele asupra cărora am stăruit au întărit apropierea între Rusia şi Franța[13]. Prin tratatul de la 19 iulie 1828, s-a realizat acordul asupra separării intervenției militare a coaliției europene. În timp ce Rusia trebuia să-şi limiteze intervenția la provinciile dunărene (în Principate), Franța a primit mandat să desfăşoare operații militare în Morea. Prin separarea câmpurilor de operații militare, alianța europeană era menținută; posibilitatea unui conflict între Anglia şi Rusia fusese înlăturat[14].

Nu întâmplător, desigur, Polignac, Ministrul Afacerilor Externe al Franței, care i-a succedat lui La Ferronnays, a lansat – în septembrie 1829 – marele său proiect de partaj a Imperiului otoman. Semnificativ este şi faptul că proiectul – elaborat de Bois le Comte, ajuns, acum, director politic în Ministerul Afacerilor Externe – urmărea realizarea unei alianțe franco-ruse-prusiene, îndreptată împotriva Angliei[15].

Apreciind nu valoarea practică, politică, a proiectului ci, doar, semnificațiile pe care le sugerează, se poate desprinde măsura în care sistemul impus de Congresul de la Viena fusese depăşit; o nouă ordine europeană se prefigura. De asemenea, având în vedere şi poziția oficială a lui Bois le Comte față de Principate, reliefată în proiectul Polignac, precum şi, mai târziu, în memoriul realizat în urma vizitei în Principate, în 1834 –, putem desprinde momentul în

---

[12] *Précis de négociations relatives aux affaires d'Orient depuis l'origine de l'insurection grecqu'au départ de l'Empereur de Russie pour le Congrès de Vérone, fevrier 1821-août 1822*, Centre des Archives Diplomatiques de Nantes, Ambassade St. Pétersbourg, registre 21, f. 268-359 (juillet-décembre).

[13] Jacques Droz, *Histoire diplomatique de 1648 à 1919*, Paris, Dalloz, 1952, p. 310-311.

[14] *Ibidem.*

[15] Potrivit proiectului, Grecia urma să primească Constantinopolul şi să accepte drept rege pe suveranul Țărilor de Jos. Rusia obținea libertatea de a trece prin Strâmtori şi a anexa Principatele; Austria obținea teritorii în Serbia şi în Bosnia, în timp ce Prusia urma să obțină compensații teritoriale în Olanda şi în Saxa, al cărui rege era despăgubit cu teritorii din stânga Rinului. *Ibidem.*

care Franța a început să aprecieze Principatele ca o entitate de sine stătătoare, păstrându-și disponibilitățile în raport cu Rusia. În această schimbare, credem, un rol important l-a avut și revoluția din 1830 și consecințele sale.

În cuprinsul noii perioade deschisă de criza orientală (din 1821), în care se destramă *ordinea* instaurată de Congresul de la Viena, Principatele se definesc drept centru strategic și politic important, Dunărea devenind, din nou, „centru de gravitație al lumii"[16]. Dacă Anglia continuă să aprecieze cele două țări românești numai sub raportul rațiunilor legate de oprirea expansiunii Rusiei, de apărare a integrității Imperiului otoman, în atitudinea și în demersurile pe lângă Cabinetele europene, Franța depășește dimensiunea pur strategică în care puterile apreciau problema Principatelor. Se angajează pe o cale proprie, aceea a influenței culturale și a prospectării economice, de natură să-i creeze o poziție avantajoasă pe termen lung, în aceste ținuturi atât de deschise și receptive față de o asemenea politică.

Începutul crizei, din anii 1821-1822, marchează o adevărată explozie informațională asupra Principatelor. Indiferent de natura soluțiilor propuse de unii călători sau diplomați, care au poposit aici, sau numai au traversat, acum, spațiul românesc, densitatea însemnărilor reliefează dimensiunile noi ale interesului, al Franței, mai cu seamă. Alături de lucrările deputatului ultraregalist Charles Marie conte de Salaberry – *Essai sur la Valachie et la Moldavie, théâtre de l'insurrection dite Ipsilanti* (Paris, 1821) – care urma unei mai vechi istorii a Imperiului otoman[17], în același interval de timp, figurează lucrările lui François Recordon[18], Charles de Pertusier[19], F.G. Laurençon[20], Emile Gaudin[21], frații Bacheville[22]; la acestea se adaugă lucrarea lui Marc Philippe Zallony[23] și multe altele[24].

Noua politică a Franței față de Principate își găsește expresie, mai cu seamă, în activitatea consulară și în studierea vieții interne în aspectele sale fundamentale, de natură să asigure realizarea obiectivelor politice franceze. Sintetizând componentele liniei politice oficiale a Franței în Principate în cursul acestor ani, Bois le Comte, notează, în cunoscutul său raport din 1834: „Fără să pretindă un rol dominant, pe care situația nu le-o îngăduia pe acest teatru în

[16] Cf. *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. VIII, p. 251 (Expresia îi era atribuită lui Talleyrand).

[17] *Histoire de l'Empire ottoman jusqu'à la paix d'Jassi en 1792. Avec des pièces justificatives et une carte de l'Empire ottoman.* Cele patru volume ale lucrării au fost publicate în două ediții: în 1813 și 1817.

[18] *Lettre sur la Valachie ou observations sur cette province et ses habitants écrites de 1815 à 1821, avec la relation des dernièrs evénements qui y on lieu*, Paris, 1821.

[19] *La Valachie, la Moldavie et l'influence politique des Grecs du Fanal*, Paris, 1822.

[20] *Nouvelles observations sur la Valachie sur ses productions, son commerce, les moeurs et coutumes des habitans et sur son gouvernement*, Paris, 1822.

[21] *Du soulèvement des nations chrétiennes dans la Turquie européenne*, Paris, 1822.

[22] *Voyages des frères Bacheville en Europa et en Asie*, Paris, 1822.

[23] *Essai sur les Fanariotes...*, Marseille, 1824.

[24] Dan A. Lăzărescu, *op. cit.*; N. Isar, *op. cit.*

raport cu rolul jucat de Rusia, agenţii regelui în Principate au refuzat să arate naţiunii moldo-valahe indiferenţa completă pe care o manifestă Anglia sau să le dea, precum Austria, speranţe, mereu înşelate în ziua venită pentru împlinirea lor“[25].

Aşa cum, pe drept, s-a apreciat, într-o cercetare recentă, pe măsură ce Franţa îşi recâştiga locul în concertul european, poziţia diplomaţilor săi în această regiune câştigă în consideraţie; puţin câte puţin, influenţa franceză o înlocuieşte pe cea a Austriei, aflată în declin. Se părea că Austria renunţă la rolul politic pe care i-l conferea poziţia sa geografică de putere vecină, lăsând mâinile libere şi iniţiativa în favoarea Rusiei, căreia nu îndrăznea să i se opună[26].

Din lipsa fondurilor, viceconsulatul francez din Iaşi a fost suprimat la sfârşitul anului 1817, titularul fiind mutat la viceconsulatul Dardanelelor. Protecţia supuşilor francezi a fost încredinţată Rusiei. Ministrul de externe, Richelieu, îl mandatează pe agentul său să comunice domnitorului că postul este doar vacant[27]. După o întrerupere de 6 ani, în 1824, Tancoigne, cancelar al consulatului francez din Bucureşti, este însărcinat cu geranţa postului din Iaşi. Directivele cu care este investit reliefează, limpede, noile interese ale Franţei în spaţiul românesc.

Apreciat atât de Latour Maubourg, Ministrul de externe, cât şi de Hugot, consulul de la Bucureşti, Tancoigne avea misiunea să informeze „cu cea mai mare exactitate“, în legătură cu starea Moldovei, cu administraţia, să dea informaţii asupra domnitorului şi a relaţiilor acestuia cu boierii. În egală măsură, avea îndatorirea să urmărească – „cu cea mai mare grijă“ – maniera în care se realizează evacuarea trupelor turceşti, să informeze asupra mişcărilor trupelor ruse, manifestând o grijă deosebită în menţinerea unor relaţii de bună înţelegere cu autorităţile locale[28].

Restabilit oficial în 1825, viceconsulatul din Iaşi a fost încredinţat lui Charles Lagau, fost viceconsul la Dantzig[29]. Numirea în capitala Moldovei a unui diplomat de carieră – în afară de faptul că a marcat „înaltul grad al interesului manifestat de oficialitatea franceză“ – a răspuns, în egală măsură, şi aşteptărilor cercurilor politice din Moldova. Acestea, notează Tancoigne, văd în Franţa „o putere preponderentă în treburile Europei şi principala mediatoare între Rusia, greci şi Poartă“[30].

---

[25] Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVII, p. 333.

[26] Mickaël Garry, *L'image des Principautés Roumaines dans la correspondance consulaire française (1821-1834) suivi de Notice statistique sur la Moldavie (1828) par Charles Lagau, vice-consul de France à Iaşi.* Mémoire de maîtrise de l'histoire contemporaine, sous la direction de M. Jacques, Guy-Petit, Université d'Angers, Faculté des Lettres, Langue et Sciences humaines, p. 43.

[27] *Ibidem.*

[28] *Ibidem*, p. 45-46 (Instrucţiuni trimise de Guilleminot, ambasador al Franţei la Constantinopol, din noiembrie 1824).

[29] M. Garry este primul care a stabilit numele adevărat al diplomatului francez: Lagau şi nu Lagan, cum apare în documentele diplomatice inserate în colecţia Hurmuzaki şi cum s-a impus în istoriografia noastră.

[30] Apud M. Garry, *op. cit.*, p. 47.

Lagau a rămas în Moldova timp de trei ani, până în ianuarie 1829, când a remis geranța viceconsulatului lui Viollier[31]. A fost transferat în postul de consul general la București, unde l-a înlocuit pe Hugot, cu începere de la 21 iunie 1830[32]. Posedând calități deosebite, Lagau a alcătuit rapoarte pline de substanță asupra situației din Moldova[33].

Activitatea esențială a diplomatului, în acord cu noile obiective ale politicii franceze, a avut în vedere, în ambele Principate, atât reprezentarea pe lângă domnitor și relațiile cu boierii și înalta societate autohtonă, precum și informarea detaliată cu privire la impactul local al politicii ruse[34]. Rapoartele sale sunt relevante atât pentru valoarea diplomatului, cât și pentru noul curs al politicii franceze în Principate. Remarcabile sunt ale sale *Notițe statistice asupra Moldovei*, din 1828[35], precum și *Memoriul* din 1831, referitor la *„Starea actuală"* din cele două Principate[36].

Materialul furnizat de Lagau asupra resurselor economice, a stării de spirit și a politicii ruse în Principate va sta la baza raportului ulterior, întocmit de Bois le Comte, în 1834[37]. Diplomatul francez, de rang înalt și cu o experiență remarcabilă, este special trimis în misiune diplomatică de informare în Principate. Dacă, în 1829, din însărcinarea guvernului său, imaginase planul Polignac, care privea împărțirea Imperiului otoman (ale cărui părți componente Principatele erau considerate), acum, în împrejurări schimbate, el dă expresie noii orientări a politicii franceze. Linia politică stabilită acum în raport cu Principatele a reprezentat *busola*[38] după care s-au orientat – în activitatea lor – reprezentanții consulari ai Franței în cele două țări românești.

Misiunea lui Bois le Comte și rezultatele sale cu reprezentat un limpede însemn al noii orientări a politicii franceze. Faptul a avut o influență deosebită asupra mișcării naționale a românilor, sprijinită tacit de Franța, printr-un plus de autoritate politică atribuită consulilor din Principate. Rolul jucat de Huber în Moldova și de A. Billecocq în Țara Românească, sau cel care i-a revenit lui Felix Colson în mișcarea politică inițiată de I. Câmpineanu, reliefează limpede această stare de lucruri.

Noua politică franceză a început odată cu misiunea lui Bois le Comte; liniile sale însă, așa cum s-a notat și mai sus, fuseseră stabilite, deja. Înainte ca diplomatul francez să-și fi început misiunea, au fost și alte încercări – puțin sau deloc cunoscute, încă, – ale unor personalități aparținând mediului diplomatic, sau din afara acestuia – la curent cu realitățile românești –, care au propus o asemenea politică, oferindu-și serviciile în acest sens.

---

[31] *Ibidem*, p. 48 (în mai 1830, Viollier este înlocuit prin Moisson, titularul postului).

[32] Rămâne până la 7 iunie 1834, când postul de la București este încredințat lui Mimaut (numit la viceconsulatul de la Iași, în noiembrie 1833).

[33] M. Garry, *op. cit.*, p. 48.

[34] *Ibidem*, p. 49.

[35] Publicat în întregime în lucrarea lui M. Garry.

[36] Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVII, p. 263-265.

[37] *Ibidem*, p. 328 și urm.

[38] *Ibidem*, p. 448-449 (Cochelet către Rigny, 22 iunie 1835).

Îl amintim, în primul loc, pe Emile Gaudin, fostul consul la Bucureşti în vremea Revoluţiei. La 18 septembrie 1830, în câteva *Considérations sur l'état précédent des principautés de Valachie et de Moldavie et sur leur futur contingent probable*, el vorbeşte de condiţiile favorabile create în Principate după Tratatul de la Adrianopol, care ar putea fi folosite de Franţa în schimburile sale comerciale. Oferindu-şi serviciile, Gaudin se declară gata să revină la vechiul post[39].

Cel de al doilea personaj – asupra căruia dorim să ne oprim –, îşi exprimă opiniile într-o foarte interesantă *Note confidentielle sur l'état des Principautés de la Valachie et de la Moldavia et sur le parti que peut en tirer la France dans son intérêt et dans intérêt général de l'Europe*[40], necunoscută până acum, şi pe care ne îngăduim să o prezentăm în anexa însemnărilor noastre.

Autorul, necunoscut nouă, pretinzând că a locuit 12 ani în Ţara Românească, unde a ocupat „o înaltă poziţie socială", supune atenţiei guvernului francez observaţiile sale. În eventualitatea în care li se va acorda atenţia corespunzătoare, notează el, se declară gata să se reîntoarcă în aceste locuri, „în care este chemat de afaceri importante", pentru a lucra la punerea în practică a programelor pe care le-a propus.

Important prin el însuşi, prin conţinutul său, documentul supus discuţiei – şi el – scoate în relief noua orientare pe care politica franceză trebuie s-o adopte în Principate, politică ce va fi oficializată puţin mai târziu, prin misiunea lui Bois le Comte. (Notele lui Jacquin sunt din 1828).

Mai mult decât prudentul diplomat – care a fost Bois le Comte – care-şi mărginea recomandările făcute românilor şi sugestiile adresate guvernului în limitele îngăduite de natura relaţiilor internaţionale, de care Franţa trebuia să ţină seama pentru a-şi consolida poziţiile, Jacquin prezintă faptele mai direct; mai ales acele care au în vedere intenţiile Rusiei faţă de Principate, precum şi consecinţele posibile determinate de îndeplinirea obiectivelor politice şi strategice ale acesteia. De asemenea, el expune şi opţiunile politice ale *românilor* – apelativ pe care locuitorii şi-l recunosc şi-l revendică.

Jacquin se referă mai ales la Ţara Românească. Apreciază însă că, deşi această provincie are o altă greutate decât o are Moldova, toate observaţiile formulate, cu excepţia unor nuanţe, determinate de realităţi locale, sunt valabile, în măsură egală, pentru ambele Principate.

În afară de informaţiile necesare diplomaţiei franceze – mărturii de prima mână pentru această perioadă a istoriei noastre moderne –, documentul în discuţie reprezintă o piesă în plus care reliefează maniera în care mişcarea naţională a românilor, tendinţa lor spre unitate şi independenţă este receptată de un străin, care a trăit în Principate în anii restauraţiei naţionale, ce a urmat revoluţiei din 1821.

---

[39] M. Garry, *op. cit.*, p. 54.

[40] Archives du Ministère des Affaires Etrangères de France, Quai d'Orsay, Paris, Série Mémoires et Documents, sous-série *Turquie*, vol. 13, doc. 17, f. 214-217.

Documentul nu are nevoie de comentarii ample. Cititorul va desprinde, cu ușurință, capacitatea politică a lui Jacquin și valoarea observațiilor sale.

Reliefând natura intereselor politice ale Franței în Principate și necesitatea de a se supraveghea mișcările Rusiei, care urmărește anihilarea oricărei alte influențe, a Franței mai cu seamă, Jacquin înfățișează informațiile care pot interesa puterile decise să anihileze politica Rusiei în acest spațiu, pentru a-și putea elabora propria lor strategie. Sunt relatate, sumar, informații privind populația, așezarea geografică, relațiile Principatelor cu puterile vecine, rațiunile istorice ale pretențiilor Porții, interesele comerciale ale Angliei și obiectivele politice ale Rusiei. Acestui din urmă punct autorul îi acordă o atenție specială, insistând asupra mijloacelor folosite pentru punerea lor în practică. Acestea au drept consecință oprirea progresului care ar putea fi înregistrat în cele două Principate. Starea materială în care se află cele două țări, situația satelor, mai cu seamă, reliefează acest adevăr. Ocupația militară, continuă el, a agravat considerabil situația internă; totodată, însă, ea a slăbit și influența exercitată de Rusia.

În continuare, sunt înfățișate propuneri care au în vedere utilizarea noilor dispoziții manifestate de boieri, pentru a putea fi contracarate acțiunile Rusiei și a se întări pozițiile acelor puteri interesate în realizarea schimbării. Printre aceste propuneri, figurează asigurarea pentru Principate a sprijinului politic, de perspectivă, pentru deschiderea unor debușee sigure, necesare produselor locale. Puterile interesate în sprijinirea schimbării trebuie să manifeste încredere și sinceritate una față de cealaltă. În egală măsură, agenții însărcinați cu realizarea practică a acestei politici trebuie să cunoască bine realitățile din cele două țări românești. (Pledoaria *pro domo* este evidentă.)

Cu toată venalitatea și corupția, care fac ravagii, notează autorul memoriului, patriotismul există, încă, în societatea românească. Puterile trebuie să aibă încredere în intențiile nobile ale Franței, spre care sunt îndreptate speranțele locuitorilor din Principate. Independența, pe care cele două provincii o vor câștiga cu sprijinul său, le va elibera de anarhie și de despotism, asigurând și Franței o bază pentru operații comerciale și pentru relații politice.

Pentru ca aceste obiective să poată fi realizate, Franța trebuie să exercite asupra populației românești o acțiune de durată, prin mijloacele variate și complexe pe care le oferă cultura. În primul rând, pentru noul sistem de educație și cultură trebuie câștigat clerul, pentru a putea fi desprins de sub influența Rusiei și orientat în favoarea dezvoltării interesului privat și a industriei. Boierii, pătrunși și ei de nevoia de regenerare, vor îmbrățișa această opțiune, pentru care se va pronunța o importantă parte a societății.

În această acțiune de durată, Franța trebuie să se bucure de sprijinul puterilor; românii vor putea să constate că au revenit la starea de națiune politică independentă. Patriotismul le va oferi forța de a se opune tentativelor întreprinse de Rusia. Independența celor două provincii românești va fi folositoare Europei occidentale atât sub raport politic, cât și economic. A readuce la viață cele două

Principate, conchide Jacquin, a le face să treacă de la moarte la viaţă, a le consolida conducerea, a constitui acolo o forţă militară, înseamnă a crea o barieră, care chiar dacă nu va fi de netrecut va reprezenta o importantă piedică, în eventualitatea în care Rusia va ataca Turcia. Nu se putea o mai limpede formulare a obiectivelor strategice pe care Europa le va îmbrăţişa abia în anii crizei orientale, care a început odată cu războiul Crimeii.

Aşa cum lesne se poate observa, Jacquin se pronunţa în favoarea unei sistematice acţiuni culturale, realizată prin colaborarea celor două părţi, cu sprijinul Europei. Raportul lui Bois le Comte, practic, fixează direcţiile acestei noi politici, amplificând şi explicitând problematica inclusă în *memoriul* lui Jacquin.

Noua politică a Franţei a creat condiţii favorabile mişcării naţionale româneşti, care a preluat obiectivele tactice şi strategice care-i reveneau, sprijinindu-se în politica de regenerare, dar sprijinind, totodată şi obiectivele politice urmărite de Franţa. Activitatea în Principate a consulilor Franţei care au dat expresie acestei politici – amintim, din nou, doar pe Huber şi pe Adolph Billecocq[41] – reliefează eficienţa acestei politici. Practic, aşa cum s-a apreciat, constituirea statului naţinal român, în 1859, a reprezentat „triumful politicii franceze în Principate“.

Memoriul lui J. Jacquin prefigurează liniile acestei noi politici. Fără să dispună de calitatea şi de mijloacele de care va dispune, puţin mai târziu, Bois le Comte, în faţa căruia oamenii politici români au vorbit deschis, punându-i la dispoziţie toate datele necesare unei radiografii complete a societăţii româneşti, acesta a înfăţişat, succint, dar deosebit de corect, datele cu privire la aceleaşi realităţi, formulând concluzii mai direct decât a putut s-o facă abilul diplomat care a fost Bois le Comte.

Important pentru reliefarea noii politici a Franţei în raport cu Principatele, *memoriul* lui J. Jacquin reprezintă, totodată, o nouă mărturie privitoare la organizarea mişcării politice naţionale la începutul perioadei „restauraţiei“.

---

[41] Cf. Gh. Platon, *Moldova şi începuturile revoluţiei de la 1848*, Chişinău, Universitas, 1993.

ANEXĂ*

Note confidentielle
sur l'état des Principautés de la Valachie et de la Moldavie et sur le parti que peut en tirer la France dans son intérêt et dans intérêt général de l'Europe
J. JACQUIN, 1828

Introduction

Dans l'ensemble des relations et des intérêts politiques de deux nations, même fort éloignées par des distances géographiques, ce serait une erreur de penser qu'en l'état actuel où se trouvent placées les différentes puissances de l'Europe, on peut négliger de porter les yeux sur un pays qui, par son peu d'importance apparente, semblerait mériter de ne point occuper l'attention du Gouvernement.

Ce qui est ici un axiome de prudence en général doit s'appliquer particulièrement à la position des provinces de Valachie et Moldavie, et en même temps au besoin que peut avoir la France de surveiller les intentions de la Russie à l'égard de ces Principautés et du parti que le Cabinet de Pétersbourg peut tirer de son influence sur elles pour augmenter son pouvoir et peut-être bientot son territoire.

Car, sous quelque face que l'on envisage la chose, il est [devenu] évident que cet empire veut y anéantir tout à fait l'autorité de la Porte, diminuer la prépondérance que les relations de voisinage y donnent à l'Autriche et, par une conséquence nécessaire, y paralyser complètement toute influence étrangère et particulièrement celle de la France.

Mais, pour parvenir à cette démonstration [qui ne porte pas sur une de ces suppositions trop vagues dont souvent une politique contemplative et hasardeusement prophétique vient distraire le Ministre d'observations plus sérieuses, plus positives, plus presantes et plus réelles. Pour parvenir, disons-nous, à cette demonstrations...] qu'exigent aujourd'hui l'intérêt du Roi et la dignité nationale, il faut, en commençant par le tableau statistique de la Valachie et de la Moldavie, arriver à la révélation des moyens employés par l'ambition russe pour faire tomber ce pays sous la main du Czar, de rechercher en même temps quelles sont les ressources des puissances intéressées à faire avorter un plan conçu avec autant d'habileté que de persévérance.

Apperçu général

Ces provinces qui sont loin d'être peuplées en raison de leur étendue, le sont encore moins sous le rapport de la fertilité de leur sol; sur 1.700.000 âmes que l'on compte ordinairement pour les deux Principautés, ce nombre peut être réduit d'un dixième par suite des ravages que la peste y exerce depuis quelques années.

---

* Profesorul Andrei Pippidi, de la Universitatea din București, a mai găsit un document, semnat tot de J. Jacquin, redactat în aceiași termeni (cu mici adaosuri), datat 1831, prin care semnatarul își reînnoia sugestia cu privire la ocuparea postului de consul general al Franței în Principate. Domnule profesor Pippidi apreciază că prima versiune a documentului datează din 1828.

Unele din adaosurile formulate în cea de a doua versiune le includem în paranteze drepte.

Mulțumim călduros Domnului profesor Pippidi pentru informații, precum și pentru corectarea erorilor din textul nostru.

Situation topographique de ces provinces et de leurs divers rapports politiques avec les puissances circonvoisines

Par leur position entre la Turquie d'Europe, l'Autriche et la Russie, elles deviennent un objet d'attention constante, et un sujet de jalousie, nous dirons même d'inimité, entre ces trois empires; véritable pomme de discorde, elles font naître, entre les puissances limitrophes, une rivalité toujours vitale, en offrant à chacune d'elles des débouchés commerciaux, des moyens politiques, que toutes voudraient obtenir à l'exclusion de l'autre; mais sur ces avantages, deux d'entre elles surtout, y ont des prétentions plus marquées; la Porte par sa longue domination, souvent contestée, mais toujours précairement maintenue, la Russie par sa force imposante et singulièrement par ses rapports religieux.

Prétentions de la Porte Ottomane

Le premier de ces états [La première de ces puissances], à qui elles appartiennent depuis longtemps par des droits acquis, cherche non à conserver intégralement une influence qu'il a perdue, par les intrigues de la Russie; mais seulement à s'y ménager les ressources que sa rivale diminue à chaque nouveau traité. C'est en vain que la Porte réclame leur validité; les Russes, quoi qu'agresseurs, en paralysent les effets et savent presque toujours la contraindre à une modération qui n'est autre chose que la loi imposée par le plus fort au plus faible.

Intérêts commerciaux de l'Autriche

Limitée par la chaîne des Carpathes, l'Autriche ne saurait avoir des prétentions sérieuses sur un pays qu'elle ne pourrait garantir de l'invasion d'un voisin redoutable qu'au préjudice de ses frontières naturelles; elle ne veut donc qu'y protéger des rapports commerciaux dont l'importance éveille sa constante inquiétude. La Hongrie et la Transylvanie, provinces de l'Empire d'Autriche, renferment une population valaque de 1.200.000 âmes qui n'existent, en majeure partie, que par relations avec les Principautés. Intercepter le cours de ces communications serait porter à la Transylvanie surtout une atteinte mortelle, et livrer aux horreurs de la plus affreuse indigence les deux tiers de ses habitants. Outre les avantages considérables que cette dernière retire par son commerce, il en existe un autre, non moins lucratif, et particulièrement pour les Valaques réfugiés dans cette partie des états autrichiens, c'est le produit des transports de marchandises de tout genre, que l'industrie des principales nations de l'Europe vient apporter dans un pays où les arts sont encore au berceau et où le luxe égale la misère. Les sommes immenses que rapporte cette industrie, en se disséminant dans les deserts de la haute Hongrie, y répandent la vie, et servent à procurer les moyens suffisants d'ouvrir des routes commodes et sûres dans des lieux naguère impraticables et inhabités.

Vues de la Russie

Cette puissance, considérée soit dans sa position topographique, soit par les intérêts de la plus haute politique, vu le système adopté pour son agrandissement, doit toujours avoir pour but de réunir à son vaste empire les Principautés de la Valachie et de la Moldavie. Tous ses efforts diplomatiques, l'unique objet de sa constante et vive sollicitude, sont de pouvoir porter ses frontières sur les rives [fertiles] du Danube. Plus elle désire atteindre ce point important, plus elle montre une faine modération [un feint désintéressement] pour y parvenir. Ce n'est pas elle qui veut paraître ambitionner cette possession, elle voudrait, au contraire, en imposer aux autres états [puissances], sur ses véritables vues, et nouer sourdement des intrigues qui puissent assurer son influence, et

amener, par la suite, les habitants mêmes à la seconder, pour entraîner la Porte Ottomane à lui céder définitivement des droits si chancelants, que déjà ils ne paraissent plus qu'illusoires.

Moyens employés pour assurer le succès de ses desseins

Que n'a-t-elle pas fait, et que ne ferait -elle pas, pour venir à une telle conclusion? Les révolutions de ces provinces et de la Grèce entière n'ont pas d'autre motif et c'est avec le massacre de ces nations trop crédules et innocentes qu'elle voulait établir son triomphe politique.

Ces ressorts occultes et forcément sanguinaires ne sont pas les seuls qu'elle a fait mouvoir, les seuls dont elle se réserve encore l'usage pour couronner ses desseins; d'autres, non moins barbares, sont sans cesse mis en pratique pour arrêter les progrès rapides que la civilisation ferait dans les deux Principautés. Ainsi cette puissance, dont l'ambition est sans borne, indifférente sur le choix des moyens, d'une part soulève la Grèce au nom de la civilisation, de l'autre en arrête les progrès dans la Valachie et la Moldavie, le tout pour arriver à un seul et même résultat.

Dans sa marche tortueuse, elle encouragent et autorise de son approbation l'espèce de despotisme que chaque chef, à partir du Prince, exerce sur ses subordonnés, pouvoir qui développe une action d'autant plus tyrannique qu'il s'approche davantage de la classe la plus digne de pitié, de manière que les hommes les plus opprimés sont précisément ceux qui arrosent toute l'année de leur sueur le travail dont ils ne recueillent jamais le fruit.

Quand on considère que, malgré son manifeste et des proclamations qui n'annonçaient au Divan que des intentions purement bienveillantes, la Russie a commis sur ce territoire malheureux des concessions sans nombre, s'est emparé des ressources [revenus], a levé des contributions arbitraires et détruit les écoles: on reste convaincu qu'elle ne cherche qu'à propager le fanatisme et l'ignorance; qu'elle base son succès sur la stupidité d'un peuple facile à tromper, et qu'elle espère assez aveugler sur ses propres intérêts pour le décider à la choisir comme arbitre de ses destinées futures.

Effets des machinations russes

Grâce aux insinuations moscovites, on ne peut attribuer qu'au mode de gouvernement qu'elles influencent, l'aspect hideux et révoltant que présentent de chétifs villages dispersés de loin en loin, sur une belle contrée, dont les sites variés et pittoresques sont abandonnés aux seuls soins de la nature. Partout, des chemins tracés au hasard et souvent impraticables et s'ils ne sont pas le théâtre de scènes affreuses il faut l'attribuer au caractère loyal des habitants; de la capitale aux confins pas une seule auberge qui puisse procurer les choses mêmes les plus essentielles de la vie. Le paysan, pressuré par des exactions continuelles, ne possède rien, sa cabane ne donne qu'à peine un asile à son indigence mal nourri, mal abrité, sa constitution est faible et son corps dégénéré par les privations rend, en quelque sorte, son âme sans énergie; il supporte néanmoins avec une patience admirable, le joug de fer sous lequel sa tête est habituée de fléchir. Victime de la politique du Nord, il conserve dans son malheur, et sous une enveloppe grossière, des qualités qui pourraient un jour constituer le bonheur de ces provinces. On peut se faire une idée de ces souffrances par l'obligation où elles le mettent souvent de chercher ailleurs la tranquillité que lui refuse sa patrie. Tel est le tableau qu'offre, aux yeux étonnés d'un observateur, la Valachie et la Moldavie sur toute leur étendue.

Depuis l'occupation des Russes, le gouvernement, qui est tout à fait militaire, semble devoir achever ce que l'autre avait déjà si bien commencé: de cette statocratie il résulte que, tandis que les graines accaparées par les troupes du Czar pourrissaient dans des magasins mal construits, des districts entiers étaient exposés à une famine si cruelle que de nombreuses victimes en ont attesté les suites désastreuses. Des épidémies se sont succédées et la peste enfin, qu'une imprévoyance si condamnable, qu'on ne saurait la qualifier, ou que peut être il serait trop facile de qualifier, en soulevant le voile qui la couvre, a laissés de propager partout, moissonne encore à présent ceux que les autres fléaux ont provisoirement épargnés.

On sent les conséquences d'une conduite si astucieusement combinée de la part d'une puissance qui, maîtresse du pays, pouvait si facilement arrêter les progrès du mal.

Quoique protectrice déclarée des deux Principautés, la Russie veut les réduire à un tel degré d'appauvrissement que dévastées, ruinées, dépeuplées, n'étant plus enfin que l'ombre d'elles mêmes, la nécessité les contraigne à se jeter dans ses bras, comme dernière planche de salut, et que la Porte, dominée elle même par une réunion d'exigences politiques, devienne hors d'état de se refuser à abandonner le fantôme de suzeraineté que les derniers traités ont bien voulu lui laisser encore; ainsi, cette facilité de la Porte à accéder à ses desseins secrets, la Russie la fera naître des désastres et de l'anéantissement qu'elle aura elle même provoqués.

Une observation qui vient encore à l'appui de ces assertions et qui parait devoir fortifier une opinion devenue générale, c'est le soin que les agents ruses, de concert avec les Hospodars, ont pris de tout temps de laisser ignorer à la Porte les richesses que renferme un pays, où des veines d'or et de toute espèce de métaux précieux restent sans exploitation et sans fruits pour les habitants [le pays] qui les possède.

Influence de la Russie pendant la première occupation

Ayant déjà obtenu, en grande partie, le succès de leurs manoeuvres, les Russes avaient lors de leur première invasion contre les Turcs tellement captivé l'esprit des habitants des Principautés, que chacun se serait empressé de seconder les désirs ambitieux de cette puissance. Personne n'aurait pu contrebalancer une influence qui aurait atteint son but, si l'armée française, par sa présence sur un autre point de l'empire, n'eut forcé les troupes russes à sortir à la hâte d'un territoire qu'ils regardaient déjà comme une conquête, après sept années d'occupation.

Cette évacuation, qui n'eut d'autres effets que de remettre à la discrétion de la Porte un pays où ces fallacieux protecteurs n'avaient eu qu'un gouvernement passager, redoubla l'affection des habitants pour eux, par opposition au gouvernement ottoman, et tel était l'état d'esprit lorsque la campagne de 1828 est venue, comme par enchantement, désiller tous les yeux.

Etat de l'influence actuelle

Soit que le sort des armes du Czar n'ait pas répondu à idée avantageuse qu'on s'était formé, soit que les esprits plus clairvoyants aient été moins bien disposés, il n'en est pas moins vrai que leur influence n'a pas repris ce degré de prépondérance qu'ils avaient précédemment acquis et les exactions, suit inévitable des malheurs de leur première campagne, leur ont aliéné des coeurs qui leur avaient donné d'abord des preuves irrécusables de zèle et de dévouement.

Moyens à employer pour profiter des dispositions des boyards

Mais qu'on y prenne garde! Ce que des circonstances imprévues ont fait perdre aux Russes, peut facilement être récupéré par eux. Des Cabinets habiles pourraient

profiter de cette position douteuse [et], vraiment en hériter à l'avantage d'une politique plus sage, plus humaine et plus Européenne. Le Divan, le Sénat du [Les Boyards, chefs du] pays, composé d'hommes faibles et accessibles aux suggestions, mais qui cependant n'ont point encore perdu tout sentiment de nationalité, ouvriraient [prêteraient] l'oreille à des conseils désintéressés et fructueux, non seulement pour le pays en somme, mais pour l'agrandissement et l'amélioration de leur propre fortune. Si quelque reste d'habitude les retenait encore dans les liens de la politique russe, si la timidité, dont sort difficilement un Etat sans consistance, à côté de l'attitude menaçante, d'un Etat fort et voisin, les ferait hésiter à prendre un parti; nul doute cependant, qu'en leur donnant la conviction d'un appui hautement déclaré et en même temps la perspective de débouchés assurés et utiles pour la production de leur sol, ils ne finissent par à former une résolution, qui, indignée à toute la population, apprendrait [bientôt] aux Russes que la Valachie et la Moldavie ne leur appartiennent pas encore.

Mais pour arriver là, trois choses sont nécessaires: la franchise dans les communications, l'harmonie dans les trois puissances intéressées à ce changement de face et l'adresse, la probité et surtout les connaissances locales, chez les agents chargés de cette mission décisive et importante.

En tenant donc pour certain que toute étincelle de patriotisme n'est point éteinte dans les premières classes valaques et moldaves, et en reconnaissant, il est vrai, qu'amollis par le gouvernement des Princes Grecs que leur imposait la Porte [Ottomane], il reste toujours chez ces peuples quelques traces de leur ancien caractère: on ne peut s'empêcher de dire que la vénalité des places y a fait des grands ravages moraux, des grandes plaies sociales, qui, [au surplus] il faut en convenir, ne sont point incurables.

Nouvelle constitutions

Un changement salutaire a eu lieu dans la constitution intérieure de l'état; on n'achète plus les places, on les donne au talent et à l'élection légale qui, par les circonstances se trouve encore soumise aux volontés de la Russie; c'est de ce changement, qui du moins porte un germe heureux pour l'avenir, que les puissances peuvent se servir pour ruiner son influence.

La cupidité, le besoin de se rembourser par des exactions exercées sur le peuple, du prix de leurs emplois, n'engageant plus les membres du Divan et le Prince lui même à se livrer, par une honteuse nécessité aux extorsions qui ont trop longtemps signalé leur entrée au pouvoir, une seule voie va leur être ouverte pour les maintenir dans l'affection des sujets: celle de la justice distributive, assurée par des liaisons politiques, bien entendues toutes entières dans l'indépendance du pays et d'accord avec la marche croissante de la civilisation Le sort de la population en deviendra meilleur, les décisions plus libres et leur relations extérieures plus solides et mieux dirigées.

Dans cette position, une puissance qui ne peut point porter ombrage aux chefs des Principautés, avec laquelle la Porte n'a guère à démêler, qui l'Autriche ne peut jalouser ni craindre sous le rapport de voisinage dans cette partie, que l'Angleterre doit appuyer dans les plans d'émancipation qu'elle pourrait concevoir; une puissance, enfin, qui ne peut que vouloir jeter dans la balance un poids favorable au maintien de l'équilibre européen est la seule vers laquelle les habitants des Principautés doivent diriger leurs voeux, si on sait à propos les en avertir et si on ne laisse pas prendre ce rôle à un autre cabinet qui pourrait le tenter sans mauvaise intention, sans doute, parce que sa situation fausse tromperait la loyauté même de ses vues.

Ici doit se rattacher le tableau moral qui éclaire toute la question politique que nous voulons discuter.

Opinions des habitants sur la situation politique de leur pays

Des différentes espèces d'opinion qui agitent les esprits de ces contrées naissent trois partis distincts. Le plus nombreux pour la Russie [les Russes], le plus faible pour les Turcs et le plus éclairé pour l'Indépendance du pays. Si on les considère avec attention, on verra, comme nous l'avons dit, que le premier ne doit sa prépondérance qu'à ses intrigues et à ses affinités religieuses, le second à l'indolence et à d'anciens préjugés et que l'un et l'autre tomberont aussitôt que le troisième saura à propos déployer sa bannière. Il est le seul, réellement dans l'intérêt de la nation, comme une conséquence directe et inévitable des événements qui viennent de se succéder.

Avantage de l'indépendance de ces Principautés

L'importance de cette indépendance est déjà sentie par ceux qui aiment leur patrie, mais qui n'osent se prononcer, tant qu'une puissance agissante ne viendra point les placer sous son protectorat. Leurs regards suppliants se tournent naturellement vers la France, vers cette nation généreuse qui, par sa position ne peut être suspecté d'aucun motif illégitime. On ne pourrait donc rapporter qu'à une bienveillance noble et désintéressée les soins que le gouvernement français prendrait pour délivrer ces provinces de l'anarchie ou du despotisme et d'assurer en même temps, dans l'Orient, un appui sûr pour des opérations e commerce et des rapports politiques.

D'ailleurs, ne serait -ce pas un moyen de terminer, entre la Russie et la Porte, toute espèce de contestation et prévenir les guerres que ces provinces, en vertu de leur fausse position, ont toujours suscitées entre ces deux puissances.

Rien ne parait plus propre à ôter à la présence colossale du Nord une espérance séductrice qui entretient, chez elle, cette envie démesurée d'agrandissement et la forcer à se désister définitivement de prétentions inadmissibles dans le système de la politique [pacifique] de l'Europe.

Moyens à employer par la France

Deux sortes de moyens s'offrent à la France pour arriver à ce but:

Les uns, lents dans leurs effets, mais sûrs parce que toujours ils doivent obtenir un résultat satisfaisant, manifestent en général sur la population une action sensible et durable.

Les autres, plus prompts, plus spéciaux, plus apparemment efficaces et tous ensemble devant avoir le succès désiré si l'on sait les faire marcher de front et de concert.

Les premiers, on l'a déjà sans doute pensé, sont la distribution des lumières et la connaissance pratique des arts.

Chez le Valaque se trouvent toutes les dispositions pour profiter d'une instruction solide, variée et pour produire ce que peut créer partout l'adresse et l'intelligence européenne, même dans la plus grande perfection.

Il ne faut à ce peuple que des maîtres dans l'enseignement, les disciples et les élèves seront bientôt nombreux! On se tromperait cependant si on croyait que cette entreprise régénératrice fût sans obstacle. Les préjugés, les habitudes ont plus de force là qu'ailleurs et les Russes ne contribuent pas peu à les maintenir. Leurs plus actifs auxiliaires ont toujours été dans les membres du clergé et c'est chez ces ministres de la religion que l'on rencontrera peut être plus de résistance aux innovations nécessaires.

Cependant, un grand pas est déjà fait dans cette classe même. Le clergé à vu [de prés] le Russe de plus près, il a deviné ses intentions, il a su apprécier sa fausse amitié il a senti le poids de sa puissance arbitraire, il a payé le tribut de sa cupidité, souvent

même il en a été victime. Le moment serait donc bien choisi pour faire, sinon concourir les prêtres au plan d'affranchissement intellectuel, du moins pour ne pas les voir s'unir avec les Russes à l'effet de le repousser et le faire avorter.

D'ailleurs il serait un moyen de mettre le clergé tout à fait dans l'intérêt du nouveau système, ce serait de bien se garder de le heurter de front!... une politique adroite sautait s'en servir même comme instrument, en lui confiant une partie de la distribution des lumières, en lui faisant voir surtout que ses revenus s'accroîtraient naturellement par le développement de l'industrie et comme on aime toujours anoblir à ses propres yeux le sentiment de l'intérêt privé, en cherchant à l'unir à l'intérêt général, en lui démontrant que celui de l'Etat est tout entier dans les mesures nouvelles, surtout dans la disparition de l'influence russe et l'on stimulerait ainsi son zèle patriotique: car se serait trop l'accuser [de dire] qu'il est entièrement dépourvu.

Sans contredit, on serait secondé dans cette voie par les premiers dignitaires du pays, qui sont pénétrés du besoin de la régénération et qui mettent en première ligne, parmi les ressorts à faire jouer, l'assistance du clergé, auquel on ferait graduellement éprouver une réforme dans ses moeurs, dans ses intérêts, sans toucher en rien aux dogmes religieux, écueil toujours dangereux et que le tact politique conseille d'éviter.

Ces idées ne sont point arrêtées à la première classe, elles ont filtré dans toutes et elles y ont assez pris de racines pour trouver plus qu'on n'imagine un assez grand nombre d'approbateurs et de coopérateurs à l'oeuvre.

Quoi qu'il en soit, nous le répétons, ces moyens sont lents, il faut les mettre indispensablement en usage parce que, sans eux, rien ne réussirait complètement! mais on ne doit pas se persuader que cette métamorphose s'effectuerait au commandement. On ne change pas les moeurs et l'affection d'un peuple en un clin d'oeil.

C'est pourquoi les seconds moyens, dont nous avons parlé, doivent être essayés, en même temps, parce que leur action étant plus vive, plus journalière, plus ostensible, ils serviront nécessairement de point d'appui aux premières mesures, qui à leur tour les soutiendront dans l'opinion générale qui s'améliorera successivement.

Ces seconds moyens consistent dans le concours des insinuations diplomatiques des trois grandes puissances intéressées à l'affranchissement des Principautés.

Certes, nous ne nous permettons point de dicter aux deux cours étrangères qui doivent nous assister le langage à tenir, sous ce point de vue, au cabinet [à la Cour] de Petersbourg; quant à celui de la France, il doit être si simple, si naturel, si droit; il doit être tellement dégagé de toute couleur d'intérêt particulier, il doit revêtir avec tant de force et de conviction l'expression de la Vérité, qu'un homme d'Etat, le moins exercé, n'hésitera pas sur ce qu'il faut dire en pareil cas.

Représenter à la Russie que les Etats les plus formidables se perdent en ne mettant point de bornes à leur ambition, que savoir s'arrêter à propos, c'est doubler ses forces, que détruire un peuple par des pratiques que l'humanité et la justice réprouvent, c'est donner un exemple qui tourne souvent contre son auteur. Voilà ce qu'aura à dire la France et peut être sera-t-elle écoutée? en même temps elle n'oubliera pas de faire sentir que son appui n'est point seulement en paroles, que toutes les fois qu'elle voudra faire prévaloir son intervention, elle pourra trouver à sa disposition les ressources démonstratives; elle témoignera enfin, que son intention est de voir pleinement exécuter les traités qui rendent le gouvernement des Principautés à leurs princes naturels et de voir cesser un système de déception outrageant pour la politique européenne.

Une telle déclaration de principe, apprenant aux peuples de la Valachie et de la Moldavie qu'ils sont [enfin] revenus à la vie politique, à l'état de nation indépendante,

donnera une impulsion que vainement les efforts russes tenteraient d'arrêter et l'esprit de patrie, qui ne se perd nulle part, tracera bientôt une ligne de démarcation entre le véritable intérêt du pays et celui de la puissance qui a si longtemps abusé et divisé les différentes classes qui composent la population.

Cet esprit de patriotisme est si loin d'être étouffé [entièrement] que le nom des romains dont les valaques se plaisent à descendre est le seul qu'ils reconnaissent. Ce fait est si positif qu'il est inouï de les entendre mutuellement se designer par le mot de Valaque, qui n'existe même pas dans leur langue; celui de *Rouman* est le seul auquel ils répondent. De là, on peut tirer une conséquence toute à l'avantage du caractère de ce peuple fier et hospitalier.

Utile: [le] résultat de cette indépendance pour la France et les autres gouvernements, sous le double rapport politique et commercial

Nous n'avons pas besoin de beaucoup d'arguments pour établir qu'il est temps de mettre un terme à l'agrandissement de la puissance russe; les cabinets l'ont senti, ils ont agi en conséquence et l'empereur Nicolas lui même, en posant les armes, a paru comprendre cette nécessité dans l'intérêt de son empire.

Mais on ne peut se dissimuler qu'ici ce n'est que le fait d'une volonté individuelle, qui peut n'être que transitoire, comme aussi ce pourrait être l'acte d'une politique raffinée, qui n'a fait qu'ajourner l'exécution d'un plan à reprendre à une époque plus opportune, mais, sous quelque' aspect qu'on considère la chose, il est une vérité incontestable, c'est qu'en dehors du cabinet russe, et dans la classe intermédiaire de cet Etat il existe une opinion, un désir, une volonté bien prononcée pour la conquête de l'empire ottoman: c'est à dire pour la rupture de l'équilibre maintenu si artistement et avec tant de difficulté jusqu'à ce jour.

Or, ranimer ces deux Principautés, les faire passer de l'état de mort à la vie, y consolider le gouvernement, y créer une force militaire, c'est poser une barrière, sinon insurmontable, du moins capable de porter quelques obstacles aux opérations russes, dans le cas de nouvelles hostilités contre la Porte.

Mais, comme ces Principautés, sans finances, ne pourraient arriver à ce degré de force militaire, pour résister à un choc, il est donc utile d'y créer l'industrie, d'y importe les arts et d'y former un centre de grandes opérations commerciales en Orient.

Nul doute que l'Angleterre ne cherche au moins à partager l'honneur de cette création, nul doute que l'Autriche ne cherche aussi à y entrer pour beaucoup; mais la France peut triompher de cette concurrence, non pas d'une manière absolue et par exclusion de ses alliés, ce qui serait impolitique, mais parce que le caractère des français a su se faire dans les Principautés plus d'amis que les autres nations et l'on sait que le commerce a besoin, pour prospérer, de confiance et d'affection.

Choix des agents chargés de faire réussir ce système

Ce n'est pas tout que de concevoir un bon système, il faut aussi savoir choisir les hommes capables de le faire réussir et c'est dans cette distinction que consiste tout le succès. Le plan le mieux combiné souvent n'entraîne que des dégats, des pertes et des désastres, par la faute de ceux qui sont proposée à son exécution.

Nous l'avons dit plus haut, ce ne sont pas seulement des connaissances théoriques que l'on devrait exiger des agents résidant à Bucharest et à Jassy, se sont surtout des connaissances locales et pratiques qu'on devra leur demander.

Rien ne pourrait suppléer à celle acquise pendant un long séjour, par la fréquentation des diférentes classes, par le maniement des affaires du pays et la direction de

celles des Français et des sujets français, par les rapports fréquentes et directes avec le Prince, avec ses hauts officiers et avec les consuls et les agents des différentes puissances.

Dans ce cas, ce ne serait pas seulement un consul général digne de son emploi, qu'il faudrait envoyer à Bucharest, mais tout le consulat devrait être composé d'hommes pourvus de connaissances, en position telle, enfin, que de ce point parte simultanément l'action de ressorts à faire jouer, pour mener à fin l'entreprise de l'émancipation des deux provinces.

Un objet surtout bien essentiel et par lequel nous terminerons, un objet de nature décisive, c'est de faire admettre que les Français pourront acquérir des propriétés immobilières, faculté dont les Russes, on ne sait comment et d'après quel traité, paraissent vouloir se réserver exclusivement les prérogatives.

C'est alors que le négociant français, que le manufacturier, que l'artiste devenus propriétaires et par suite acquerant une prépondérance effective au milieu de la population, lutteront victorieusement contre les prétentions de la Russie, ouvriront un vaste et fructueux débouché à tous nos produits et serviront à maintenir chez les indigènes l'esprit de l'indépendance générale.

Celles sont les observations qu'un séjour de douze années et qu'une haute position sociale dans ce pays nous mettent à même de présenter à la méditation et à la sagesse du gouvernement français, trop heureux, si elles peuvent lui paraître susceptibles d'être prises en considération; et trop heureux surtout, si méritant confiance, nous pouvions encore, en retournant dans ces lieux, où des suites d'affaires importantes nous appellent, servir, en quelque sorte, à l'exécution du plan que nous proposons.

Peut-être a-t-on remarqué qu'en parlant des Principautés nous ne nous sommes arrêtés particulièrement que sur la Valachie. La raison est toute simple, c'est que cette province est d'un bien autre poids que la Moldavie.

Sous le rapport des considérations générales et dans le but à atteindre, tout ce que nous avons dit est applicable à l'une et à l'autre de ces pays, mais il est quelques nuances locales qu'il faudra saisir et ce devra être l'objet des instructions qui seront données aux agents en mission, ce sera aussi l'objet nécessaire de leur observation et de ce que l'exigence pratique le dictera.

Nota

Si ces notes paraissent dignes d'occuper le ministère, comme chacune d'elle suggérera sans doute à Son Excellence des questions à faire et des développements à demander, nous nous empressions de répondre à ces désirs avec tous les détails que comporte la matière, soit verbalement, soit par écrit.

(signé) J. Jacquin

Archives du Ministère des Affaires Etrangères de France, Quai d'Orsay, Paris
Série: *Mémoires et Documents*
Sous-série: *Turquie*, volume *13*, document no. *17*, f° *207-214* (14 p).

1870-1871: ROMÂNII ŞI „SINCOPA EUROPEI FRANCEZE“

Gheorghe Cliveti

Sintagma *Europa franceză* s-a regăsit, se ştie, destul de frecvent în verbiajul politic şi cultural din *Secolul Luminilor* şi din cel supranumit de romantici *al naţionalităţilor*. Pentru cel de-al XVIII-lea secol, respectiva sintagmă privea „un anume colocviu al spiritelor“, „o Europă a intelectualilor“, cum remarca Paul Hazard[1], ce se exersau „în limba lui Voltaire“. În „orizontul ideilor“ secolul XVIII a fost, într-adevăr, *cel Mare*. Nu însă şi în „tendinţa istorică“ de a strălumina sau de a debloca formele de viaţă ale Vechiului Regim, tendinţă în care acelaşi secol şi-ar fi etalat doar „o măreţie inhibată“ („a inhibited stateliness“)[2]. Noi forme de viaţă, vădind noi „reguli tendenţiale“, care, susţinea Fernand Braudel[3], au dat mai întotdeauna măsură şi sens „duratei“, s-au conturat cu claritate sub impactul Revoluţiei declanşată la 1789. Mai exact, sub impactul consacrării principiilor fundamentale ale societăţii civile[4], cu deosebire a celui naţional[5], Revoluţia reprezentând, mai ales din acest punct de vedere, „marea turnantă a istoriei universale“.

În noua „durată“ (procesualitate istorică!), a afirmării naţiunilor, Revoluţia s-a înscris prin ceea ce a dezvăluit ea mai profund, după cum secolul pe care l-a anticipat, dacă nu chiar l-a iniţiat – *al naţionalităţilor* –, s-a înscris prin ceea ce a avut el mai specific[6]. Iar, cu timpul, un atare fapt a fost confirmat, implicit sau explicit, de împrejurări şi factori istorici de cea mai puternică edificaţie. Spre exemplu, semnatarii *păcii de la 1815*, pretinzând că, prin înfrângerea primului imperiu napoleonian, ar fi doar închis „une gigantesque paranthèse“[7], au ţinut să fundamenteze politico-diplomatic o „ordine europeană“ scontată de natură a stăvili „revenirea“ Revoluţiei „sub aspectul agresiunii franceze“[8]. S-a urmărit

---

[1] Cf. J.-B. Duroselle, *L'idée d'Europe dans l'histoire*, Paris, 1965, p. 204.

[2] E.N. Williams, *The Ancien Régime in Europe. Government and Society in the Maior States, 1648-1789*, Penguin Books, 1984, p. 20.

[3] Fernand Braudel, *L'identité de la France*, vol. I, Paris, 1986, p, 15.

[4] François Furet, *Penser la Révolution française*, Paris, 1978, p. 14.

[5] Th. Ferneuil, *Les Principes de l'année 1789 et Science Sociale*, Paris, 1889; Julien Blenda, *Esquisse d'une histoire des Français dans leur volonté de former une nation* (f. 1), 1932.

[6] Gh. Cliveti, *Revoluţia Franceză şi „Secolul naţionalităţilor“*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol» – Iaşi“, tom XXX, 1993, p. 317-343.

[7] Jacques Godechot, *Les Révolutions de 1848* („Le Mémorial de Siècles“), Paris, 1971, p. 37.

[8] J.-B. Duroselle, *op. cit.*, p. 200; A.J.P. Taylor, *Struggle for Mastery in Europe, 1848-1918*, Oxford University Press, 1984, p. 1 şi urm.

astfel a fi sever cenzurată „iradierea europeană“ a Marii Naţiuni[9], încât Franţei, considerată infestată de „virusul lui '89“ („la maladie française“), i s-a impus „un regim de carantină“, menit, în intenţiile unui Metternich[10], a stinge din pornirile ei de „femeie nervoasă“ întru a incita „copii iresponsabili“, precum „naţionalităţile“, la acte emancipatorii. Unei asemenea meniri, conectată raţiunilor „echilibrului european“, i-a şi corespuns (re)admiterea Franţei, la 1818, în „concertul marilor puteri“. Ca urmare, Franţa s-a văzut într-o postură cu totul excepţională, fiind antrenată, dintr-o dublă perspectivă, în determinarea cursului realităţilor europene. Pe de o parte, ea a trebuit să-şi asume rolul de „garantă a ordinei fondată pe tratate“ sau, în termenii avansaţi de Pierre Renouvin[11], de „forţa de susţinere a sistemului european de la 1815“, căruia cei din Hexagon, indiferent de orientarea lor politică, i-au acuzat constant „clauzele antifranceze“. Pe de altă parte, aceeaşi Franţă, la condiţia de Mare Naţiune, a trebuit să se exprime şi ca „forţă de contestaţie (de bulversare) a ordinei de la 1815“. Resimţind implicaţiile unei posturi cel puţin în aparenţă contradictorie, *Franţa oficială*, marcată de responsabilităţi de mare putere, s-a dezis formal, la 1830 şi la 1848, de „jocul formidabil al revoluţiilor“[12]: *Franţa nervoasă*, însă, s-a simţit deosebit de puternic animată de „marea ei vocaţie“, aceea de „campioană a naţiunilor“, de promotoare a *Europei viitoare* (*franceză*!). Urmându-şi vocaţia până la limitele mistuirii de sine, ale riscului de a nu-şi mai fi putut aparţine sieşi, Marea Naţiune a inspirat *mitul* şi mai ales *mistica romantică*, în ale cărei viziuni iniţiatice Franţa revoluţionară ar fi întruchipat *un nou Mesia*[13]. O întruchipare, e drept, numai în expresia *Căii* (prin exemplaritatea consacrării *principiului naţional*), dar nu şi a *Adevărului (ideea naţională* purtând pecetea fiecărui specific etno-istoric) şi nici a *Vieţii (statele naţionale* profilându-se în condiţii şi cu aspiraţii existenţiale particularizante). *Emergenţa noii Europe* a fost impulsionată decisiv de naţionalismul exemplar francez, *principiul naţional* fiind receptat, aşa cum a fost proclamat „la origini“, în mai toate zările „bătrânului continent“[14]. *Cauza aceleiaşi noi Europe* nu putea fi însă în deplină consonanţă cu tendinţa naţionalismului francez de a fi şi *pedagogic, tutelar*.

---

[9] Jacques Godechot, *La Grande Nation. L'Expansion révolutionnaire de la France dans le monde de 1789 à 1799*, vol. I, Paris, 1956, p. 10.

[10] Cf. *Histoire universalle* (sous la direction de R. Grousset et E.G. Léonard), vol. III, *De la Réforme à nos jours*, Paris, 1958, p. 487.

[11] *Histoire des rélations internationales* (publice sous la direction de Pierre Renouvin), vol. V, *Le XIXe siècle. De 1815 à 1871. L'Europe des nationalités et l'éveil des nouveaux mondes*, Paris, 1954, passim.

[12] Ernest Lavisse, *Vue générale de l'histoire politique de l'Europe*, Paris, 1927, p. 199 şi urm.; *Histoire des relations internationales*, vol. V, p. 122.

[13] Romulus Seişanu, *Principiul naţionalităţilor* (ed. C. Schifirneţ), Bucureşti, 1996, p. 70-79.

[14] David Prodan, *Supples Libellus Valachorum*, Bucureşti, 1967; în încheierea capitolului *Ideile social-politice la origini: Franţa*, autorul nota că „dacă sub raport social noua ideologie şi revoluţia însăşi arătau rezerve (...) ele nu mai ridicau asemenea rezerve sub raport naţional (...). De aceea au şi fost atât de contagioase...“, p. 337.

Fichte avizase asupra inconvenienţei unei asemenea tendinţe încă de la 1807-1808, când, în celebrele sale *Discursuri*[15], opunea „eului naţional francez" („un moi historique") pe cel al germanilor („un moi métaphysique"). Perspectiva *Europei franceze* a avut, de aceea, a suporta, pe fondul unor acute crize internaţionale, amendamente serioase, mergându-se până la reacţii dure, ca în anii 1840 şi 1870-1871. În aceşti din urmă ani, sub impresia „dezastrului de la Sedan", s-a părut că despre *Europa franceză* se putea vorbi numai la trecut. Sub o altă impresie, însă, aceea a „sistemului de la Versailles", ce a (re)confirmat, la 1919-1920, *valoarea istorică a principiului naţional*, am putea admite că, la 1870-1871, *Europa franceză* a suferit doar o sincopă. Ce-i drept, o mare sincopă, din care Marea Naţiune cu greu şi-a revenit.

În planul apropiat al desfăşurărilor evenimenţiale, „lecţia teutonă" aplicată Franţei la 1870-1871 a constat într-o „sancţiune extremă" la adresa „politicii renane a lui Napoleon al III-lea"[16], care, pe linia atât de des invocatelor sale „proiecte europene"[17], a ţinut să controleze sau să arbitreze un proces atât de complex, de tensionat, cum s-a evidenţiat constituirea „prin fier şi sânge" a statului naţional german. Cu toate că şi-a dorit-o, cel puţin la nivelul declaraţiilor, conformă intenţiilor sale, deja de notorietate, vizând reconsiderarea configuraţiei politico-teritoriale a Europei prin promovarea „principiului naţionalităţilor"[18], „politica renană" a Imperiului Secund s-a relevat, treptat, după 1863, şi tot mai evident, după 1866, erodată de inerţii, iluzii şi labilităţi atitudinale. Era o realitate ce a făcut obiectul manifestărilor opoziţiei din cuprinsul „Imperiului liberal", de o audienţă considerabilă bucurându-se „filipicele" lui Adolphe Thiers de la 1867, pe tema „politicii aventuroase" a lui Napoleon al III-lea, ale cărei rezultate în „chestiunea germană" sau în „chestiunea italiană" prezentau riscul de „a se întoarce", implacabil, împotriva Franţei[19]. Un risc confirmat, în ordinea practică a lucrurilor, de eşuarea tentativei împăratului de a provoca o schimbare de partitură „concertului european"[20], ce să implice eradicarea în totalitate a „clauzelor antifranceze" ale „sistemului de tratate de la 1815". După cum părea confirmat şi de lipsa de perspectivă a demersurilor cabinetului imperial pentru alianţe, fie ofensive, fie defensive, cu Anglia, Austro-Ungaria şi

---

[15] *Reden an die Deutsche Nation;* v. şi J. Touchard, *Histoire des idées politiques,* vol. II, *Du XVIIIe siècle à nos jours*, Paris, 1975, p. 492-494.

[16] H. Oncken, *Die Rheinpolitik Kaisers Napoleon III, von 1863 bis 1870 und der Ursprung des Krieges von 1870-1871,* vol. I-III, Berlin-Leipzig, 1926.

[17] Pierre Renouvin, *Les idées et les projets d'union européenne au XIXe siècle,* Paris, 1931.

[18] Gh.I. Brătianu, *Napoléon III et les nationalités,* Paris, 1934; Paul Henry, *Napoléon et les peuples,* Clermont-Ferrand, 1943.

[19] *Discours prononcés au Corps Législatif (les 14 et 18 mars 1867) par M. Thiers sur la politique extérieure de la France, spécialement en ce qui concerne l'Allemagne et l'Italie,* Paris, 1867, p. 1-112.

[20] Tentativă probată de celebra *scrisoare* a lui Napoleon al III-lea către suveranii europeni, din 4 noiembrie 1863, prin care împăratul francez propunea convocarea unui *congres general* menit „à régler le présent et à assurer l'avenit"; *Les origines diplomatiques de la guerre de 1870-1871,* vol. I, Paris, 1910, p. 1 şi urm.

Italia sau de inoperativitatea, în noile condiţii, unor „manevre conspirative"[21], în direcţia „incitării acţiunii naţionalităţilor", ca la 1859-1861 şi, în mai mică măsură, la 1866. Refuzând evidenţele izolării, obnubilate, poate, de mirajul „hegemonismului continental", Franţa, surexcitată politic de redeschiderea candidaturii lui Leopold de Hohenzollern-Sigmaringen la tronul Spaniei, a forţat, în 1870, războiul „la Rhin", care s-a constituit într-un moment istoric cu semnificaţii aparte. A fost războiul despre care s-a afirmat că a lăsat, mai mult decât oricare altă coliziune „la Rhin", urme adânci în conştiinţa francezilor sau a germanilor. Deşi a fost provocat ca „un clasic război guvernamental" (politic şi militar) între Franţa şi Prusia, el a căpătat, pe durata desfăşurării, trăsături de natură să-i determine pe unii istorici să-l considere drept o anticipare dacă nu chiar o primă ediţie a „războiului total"[22]. Alături de forţele armate, un rol esenţial în hotărârea rezultatelor confruntării l-au avut potenţialul economic, cel de transport pe căi ferate şi stările de spirit colective. Fiecare tabără a dat lupta cu convingerea fermă că dreptatea era de partea sa şi că adversarul, „inamicul ereditar", îi ameninţa direct existenţa sau perspectiva naţional-statală. „Resentimentele istorice" şi „orgoliul naţional" au putut servi, de aceea, pentru combatanţii ambelor tabere, ca principal imbold declanşator de energii. O realitate care s-a reflectat, în planul ideilor, printr-o tot mai evidentă accentuare a deosebirilor între versiunea franceză şi cea germană de definire a *faptului naţional*[23]. În tumultul evenimentelor războinice, concepţia germană şi-a aflat o vie expresie în provocativul *Was fordern wir von Frankreich?*, articol publicat de Treitschke în august 1870. În replică, Ernest Renan incrimina maniera germanilor de a privi „problema naţiunii", manieră care tindea „à faire dégenerer les luttes des peuples en extermination de races". La rându-i, Fustel de Coulange opina, într-o *scrisoare deschisă*, adresată lui Mommsen, că „vous (germanii – n.n.) invoquez le principe des nationalités; mais vous le comprenez autrement que toute l'Europe"[24]. Iar acest *malentendu fondamental,* cum îl aprecia aceiaşi Ernest Renan[25], a făcut ca Rhinul să mai curgă înroşit de sângele celor două popoare.

Antrenând doi factori ce deţineau poziţii de prim rang în „afacerile continentale", conflictul franco-german a vădit, pe măsura reflexului său ideatic, consecinţe deosebit de serioase asupra devenirii realităţilor europene, cu deosebire asupra evoluţiei relaţiilor internaţionale[26]. În contextul său s-a stins acordul final al „concertului european", la diapazonul dat la Viena în 1815 (*Il*

---

[21] Al. Marcu, *Conspiratori şi conspiraţii în epoca renaşterii politice a României. 1848-1877,* Bucureşti, 1930, passim.

[22] K. Perry, *Modern European History,* London, 1985, p. 12.

[23] René Johannet, Paris, 1923, p. 6-14; v. şi capitolele: *L'Idée française şi L'Idée allemande,* passim.

[24] *Histoire des relations internationales,* vol. V, p. 402 şi urm.; Johannes Wilms, *Nationalismus ohne Nation. Deutsche Geschichte von 1789 bis 1914,* Dusseldorf, 1983, p. 343-421.

[25] Apud *Histoire des relations internationale,* vol. V, p. 402.

[26] A. Sorel, *Histoire diplomatique de la guerre franco-allemande,* vol. I-II, Paris, 1875; K. Rheindorff, *England und der deutsch-französische Krieg,* 1870-1871, Bonn, 1925.

n'y a plus d'Europe, scanda Bismarck[27], îngânat, de la distanţă, de Beust: *Je ne vois plus l'Europe*)[28]. Iniţierea de Italia a unei *Ligi a neutrilor,* ce să menţină posibilitatea unei *medieri colective,* în nota „diplomaţiei concertate", a diferendului franco-german a fost sortită eşecului[29]. La fel şi misiunile lui Thiers, după capitularea împăratului la Sedan[30], menite apropierii concursului puterilor nonbeligerante în favoarea Franţei, ajunsă într-o situaţie „sans issue"[31], agravată de perspectivele unei păci impusă unilateral de Germania învingătoare. Stingerea „raţiunii colective" la nivelul „marii politici" încurajase pe italieni în a-şi adjudeca, în forma unui decisiv *fapt împlinit,* Roma drept capitală (septembrie 1870)[32]; a determinat Austro-Ungaria să-şi acordeze „mai intim" poziţia internaţională cu cea a Reich-ului al Doilea German, revirimentul „curţii habsburgice" fiind comparabil, ca implicaţii, cu „schimbările atitudinale" ale aceleiaşi „curţi" ce au marcat „marea răsturnare a alianţelor" în vremea războiului de şapte ani (1756-1763); aceeaşi stingere a „raţiunii colective" de la 1870 a permis Rusiei să denunţe unilateral neutralizarea Mării Negre (la 19/31 octombrie 1870) şi să recâştige poziţii strategice-cheie în zona de sud-est a Europei[33]. Gestul „marii curţi nordice" a făcut necesară întrunirea unei conferinţe diplomatice la Londra, semn că în „afacerile orientale" supravieţuiau încă, deşi tot mai palide, practicile „de concert" ale „marii politici"[34]. Menţinerea aceluiaşi gen de „practici" în „afacerile euro-centrale şi occidentale" nu mai era însă posibilă, *Pax Germanica* din mai 1871, precedată şi însoţită de întregul cortegiu al festivităţilor constituirii celui de-al Doilea Reich, producându-se în virtutea dreptului forţei, *de la învingător la învins.* Prin aceasta a devenit şi mai clar faptul că în constelaţia marilor puteri Germania avansase în poziţia polară. Un fapt cu reverberaţii profunde şi în alte planuri ale vieţii europene, decât în cel al „marii politici". Ne gândim la evoluţiile statelor mici şi mijlocii, la pulsul mişcărilor naţionale, la tendinţele social-politice şi ideologice etc[35]. Iar într-unul din aceste planuri s-a remarcat, cu totul aparte, cazul României.

Sunt bine cunoscute – dintre aspectele circumscrise modalităţii excepţionale în care s-a raportat România faţă de întreaga desfăşurare a conflictului

---

[27] *Histoire des relations internationales,* vol. V, p. 393.

[28] H. Hauser ş.a., *Du libéralisme à l'impérialisme (1860-1878),* în seria „Peuples et civilisations. Histoire générale", Paris, 1939.

[29] A. Debidour, *Histoire diplomatique de l'Europe,* vol. II, Paris, 1891, p. 399 şi urm.

[30] *Ibidem,* p. 411-416.

[31] *I Documenti diplomatici italiani, seconda serie. 1870-1896,* Roma, 1960..., vol. I, p. 139 (Senard către V. Venosta, Florenţa, 4 septembrie 1870).

[32] A. Debidour, *op. cit.,* vol. II, p. 415.

[33] Serge Goriajnow, *Le Bosphore et les Dardanelles,* Paris, 1910, p. 157-159.

[34] *Ibidem,* p. 162.

[35] Este un punct de vedere care a fost susţinut de participanţii la colocviul de la Strasbourg din 1871, organizat de Asociaţia europeană de istoria contemporană, cu tema: *Dimensions et resonances de l'anné 1871.* Dintre rapoarte, menţionăm: *Les mutations politiques nationales et les rapports internationaux dans L'Europe Occidentale. Les problèmes de la nouvelle Europe Centrale; L'Europe Orientale et Balcanique.*

franco-german de la 1870-1871 – manifestările filofranceze ale opiniei publice româneşti[36] sau tentativele unor grupări şi personalităţi politice din ţară de a provoca, în contextul crizei internaţionale din acei ani, o schimbare radicală a condiţiei interne şi externe a Principatelor Unite[37]. Privită însă în toată complexitatea sa, modalitatea respectivă nu poate fi rezumată numai la atitudini *à l'instant.* Ea trebuie înţeleasă, în primul rând, ca o expresie a strânsei conexiuni între edificarea statului român modern şi cursul transformărilor internaţionale. În virtutea acestui fapt, stabilirea unui nou echilibru european, la 1870-1871, a avut repercusiuni considerabile şi asupra stărilor de lucruri de la Dunărea de Jos, după cum implicaţii româneşti s-au făcut resimţite în însăşi derularea proceselor internaţionale. Şi dacă asemenea implicaţii nu s-au putut regăsi în desfăşurarea propriu-zisă a războiului „de la Rhin", ele au înrâurit, în schimb, într-o măsură deloc neglijabilă, anumite împrejurări ale producerii acestuia. Să nu uităm că România (Principatele Unite) făceau obiectul garanţiei colective asumată de marile puteri la 1856-1858; că respectiva garanţie europeană s-a aplicat, din plecare, nu doar fiinţei politice (Statutului) Principatelor, ci şi organizării lor interne; că realizarea de români a marilor „dorinţe" din programul lor naţional, proclamat de adunările *ad hoc* la 1857, „dorinţe" precum unirea, autonomia deplină, prinţul străin, guvernământul reprezentativ, a survenit în forma şi conţinutul unor energice *fapte împlinite*[38], la 1859, 1864 şi 1866; în fine, că asemenea *fapte împlinite* au probat, după timp şi loc, racordarea deosebit de strânsă a emergenţei statului român modern la cursul transformărilor naţional-statale pe plan european. Regula s-a verificat, desigur, şi pentru perioada ulterioara anului 1866, când acţiunii româneşti continua să i se atribuie un rol de primă importanţă în cuprinsul proiectelor şi tentativelor de insurecţionare a „naţionalităţilor" din centrul şi sud-estul continentului[39], mai ales că polonezii, suferind o severă corecţie din partea Rusiei la 1863, n-au mai putut avea, practic, nici o iniţiativă de anvergură, iar maghiarii s-au orientat spre încheierea, la 1867, a dualismului cu Viena. Cele menţionate, corelate cu unele

---

[36] Gh. Cristea, *La guerre franco-allemande et le mouvement républicain de mars 1871 à Bucarest*, în „Revue Roumaine d'Histoire", nr. 2, 1964, p. 277-290; Idem, *Conspiraţia „republicanilor" din august 1870,* în „Studii", nr. 2, 1969; I.D. Suciu, *Les roumains de l'Empire Austro-Hongrois et la guerre franco-prussienne (1870-1871),* în „Nouvelles Etudes d'Histoire", IV, Bucarest, 1970; Beatrice Marinescu şi Şerban Rădulescu-Zoner, *Le peuple roumain et la guerre franco-prussienne de 1870-1871,* în „Revue Roumaine d'Histoire", X, nr. 2, 1971, p. 329-342; V. Russu, *Mişcări şi frământări anticarliste (1866-1871),* în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al.I. Cuza» – Iaşi", XX, secţ. III-a, Istorie, 1974, p. 45-56; Mihai Timofte, *România la 1870-1871. Monarhie sau Republică,* Iaşi, 1996.

[37] A. Stan, *O acţiune politică pentru cucerirea independenţei în timpul războiului franco-prusian (1870-1871),* în „Studii", nr. 4, 1973; *România în relaţiile internaţionale, 1699-1939,* Iaşi, 1980, p. 241-246.

[38] Paul Henry, *L'abdication du prince Couza et l'avénement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie*, Paris, 1930, p. 81-87.

[39] Al. Marcu, *Conspiratori şi conspiraţii în epoca renaşterii politice a României (1848-1877),* Bucureşti, 1930, passim.

considerente ţinând de poziţia strategică a statului român, la confluenţa zonelor euro-centrală şi sud-estică, de statutul său juridico-politic, de jocul intereselor marilor puteri, susţin aprecierea că *factorul românesc,* în toată cuprinderea raportului intern-extern, s-a interferat profund cu preludiile şi împrejurările conflictului franco-german.

Nu credem însă că s-ar impune să reluăm „din aproape“ aici desfăşurările evenimenţiale ce au marcat deschiderea şi au dat amplitudinea vectorilor situării României faţă de războiul „de la Rhin“[40]. În doar câteva pagini, ne-am propus să evidenţiem faptul că stările de spirit din micul principat de la Dunărea de Jos, precum şi complicaţiile internaţionale ale „chestiunii române“ s-au conectat împrejurărilor şi mai ales consecinţelor amintitului război, referindu-ne în mod special asupra uneia dintre faţetele „dramei marii surori întru latinitate“, anume, asupra sincopei trendului francez în viaţa Europei.

Încă din preziua şi pe toată durata conflictului şi a negocierilor de pace „la Rhin“, stările de spirit din viaţa publică românească au cunoscut una dintre cele mai tensionate faze din istoria noastră modernă şi contemporană. Asemenea stări de spirit trădau, cu prevalenţă, preocuparea, căreia i s-a şi dat glas, că situaţia României urma a suporta modificări serioase sau o periclitare deosebită în funcţie de evoluţia situaţiei internaţionale. De aici a şi rezultat o accentuare formidabilă a disputei politice pe tema organizării interne şi a orientării externe ale României. Opţiunea domnitorului Carol I, în baza prerogativelor sale constituţionale, pentru un guvern „de ordine“, prezidat de Manolache Costache Epureanu, nu putea conduce la atenuarea crizei politice în condiţiile în care tocmai demarase „scandalul Strousberg“. Manifestările opoziţiei, în speţă ale liberalilor radicali, vizau „opţiunea conservatoare“ a domnitorului, orientarea politicii externe în acord cu a Austro-Ungariei, „prusienizarea armatei şi a etichetei la Curte“, „tendinţele autoritare“ ale puterii executive etc. Tensiunile politice erau mult întreţinute de campanii de presă, de practici parlamentare obstrucţioniste, precum interpelările. Dintre acestea din urmă, un deosebit ecou a avut cea a lui Nicolae Blaremberg privind atitudinea guvernului în eventualitatea „războiului în Occident“, interpelare ce „a smuls“ declaraţia premierului, „în aplauzele Camerei Deputaţilor“, că „*singura politică trasată ţării este neutralitatea şi că simpatiile naţiunii sunt pentru Franţa*“ (subl.ns.)[41]. O „ieşire la tribună“ ce s-a dovedit departe de a calma spiritele, fapt evidenţiat şi de intenţia premierului, autorul declaraţiei, de a-şi da demisia, refuzată de domnitor. Situaţia a suscitat preocupări din partea „curţilor garante“ în scopul evitării „unui act necugetat“ din partea românilor, fiind explicit vizată intenţia unor

[40] În acest sens, v. Gh. Cliveti, *România şi conflictul franco-german (1870-1871),* în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie «A.D. Xenopol» – Iaşi“, tom XXIV/2, 1987, p. 157-180; Idem, *România şi crizele internaţionale 1853-1913,* Iaşi, 1997, p. 161- 209.

[41] Ministère des Affaires Etrangères. Archives diplomatiques. Paris. Correspondance politique des consuls (în continuare: MAE-AD). *Turquie-Bucharest,* vol. 31; Arhivele Naţionale ale României. Colecţia Microfilme (în continuare: ANR-Microfilme), *Franţa,* rola 14, cadrul 13 (Patrimonio c. Gramont, Bucureşti, 13 iulie 1870).

forţe politice de a impune proclamarea Independenţei. „Marile cabinete" îşi însuşeau convingerea că România se afla *„dans un état de malaisie qui se traduit par des fâcheuses svmptomes*" şi că *„tout ce qui touche au sort des Principautés Unies devient promptement, en effet, une question d'intérêt général*" (subl.ns.)[42]. De asemenea, că stările de lucruri din Principatele Unite se agravau în funcţie şi de scrutarea sorţilor confruntării pe cale a izbucni „la Rhin". Şi aceasta cu atât mai mult cu cât existau temeri reale la Bucureşti despre posibilitatea unei intervenţii ruse sau ruso-otomane pentru a menţine România „în marja ordinei". Se impunea, de aceea, în optica unor forţe interne, ca depăşirea „întregii situaţii" să survină printr-o schimbare politică radicală, ce ar fi implicat până şi „renunţarea ţării la serviciile prinţului prusian". Scrutându-se, un timp, eventualitatea unei victorii franceze în războiul cu Prusia, s-a încercat să fie jucată cartea cointeresării cabinetului de la Paris pentru îndepărtarea lui Carol I de la tronul României, sens în care unul dintre „emisarii opoziţiei liberale", D. Brătianu, încercase o înţelegere de principiu cu premierul Emile Olivier privind oportunitatea unui „prinţ francez la Bucureşti" sau a oferirii „coroanei princiare" lui N. Bibescu[43]. Timp în care, în ţară, se făcea tot mai simţit curentul popular favorabil revenirii pe tron a lui Al. I. Cuza[44]. Şi ca un fapt interesant, liderii liberal-radicalilor au intenţionat să se folosească până şi de complicaţiile create de candidatura lui Leopold de Hohenzollern-Sigmaringen la tronul Spaniei, pentru a ridica „chestiunea dinastică" în România, pe temeiul articolului 83 din Constituţie, ce stipula că succesiunea la tron, în cazul lipsei de descendenţi direcţi ai domnitorului pe linie masculină, revenea celui mai mare dintre fraţii lui Carol I sau fiilor aceluiaşi; C.A. Rosetti şi I.C. Brătianu erau de părere că, pentru a candida la tronul Spaniei, prinţul Leopold avea nevoie şi de asentimentul reprezentanţei naţionale româneşti, fiindcă el nu renunţase formal la drepturile lui de succesor ca românii să-şi recapete libertatea de a face un eventual apel la o altă „dinastie europeană"[45].

Erau semne clare că tensiunile politice din România se înscriau pe o curbă ascendentă, semne apărând şi mai clare după declanşarea ostilităţilor militare „la Rhin", în scopul prevenirii unor „eventualităţi grave" pentru România, Carol I şi miniştrii săi au crezut de cuviinţă să sondeze „dispoziţiile marilor cabinete", cu deosebire ale celui de la Paris. Dată fiind însă starea de război şi tatonările diplomatice franceze subsumate acesteia, din „oraşul lumină" s-a indicat factorilor executivi de la Bucureşti că România să caute a-şi asigura existenţa prin „bune raporturi cu vecinii", în speţă cu Austro-Ungaria, în privinţa căreia

[42] *Les origines diplomatiques*, vol. XXVII, p. 57, 273 şi urm. (Emile Ollivier c. Fleury, Paris, 3 şi 7 mai 1870).

[43] MAE-AD. *Turquie-Bucharest*, vol. 34; ANR-Microfilme. *Franţa*, rola 15, cadrul 287, 310 (Patrimonio c. Gramont, 9 şi 16 iulie 1870); v. şi N. Corivan, *Relaţiile diplomatice ale României de la 1859 la 1877*, Bucureşti, 1984, p. 254.

[44] N. Corivan, *op. cit.*, p. 254.

[45] MAE-AD, *Turquie-Bucharest*, vol. 34; ANR-Microfilme. *Franţa*, rola 15, cadrul 290 (Patrimonio c. Gramont, 12 iulie 1870).

Napoleon al III-lea şi intimii săi politici nutreau încă speranţa, ce s-a dovedit cu totul deşartă, că ar fi animată de dorinţa unei revanşe pentru înfrângerea în războiul cu Prusia, la 1866. În consecinţă, de la Paris s-a indicat cu insistenţă, însă total neinspirat sau, poate, în disperare de cauză, ca România să caute a-şi asigura existenţa prin acordarea politicii sale cu a Austro-Ungariei. Indicaţia a făcut obiectul misiunilor lui L. Steege la Viena[46] şi la Budapesta, unde, susţinea şi P.P. Carp, ministrul român de Externe, era *„le foyer de la politique autrichienne en ce qui nous concerne“*[47]. S-a putut astfel constata că o tulburare a „ordinei“ în România, printr-o răsturnare violentă de guvern sau prin îndepărtarea domnitorului Carol I, apărea factorilor politici de la Viena şi Budapesta deosebit de „riscantă“, Andrassy declarând „fără ocolişuri“ lui Steege că „s'il survenait en Roumanie quelque trouble serieux, *ce dont Dieu vous garde,* ce seront plutôt les Turcs, *et les Turcs seuls* qui occuperont votre pays, et nous les laisseront faire, *c'est à peu près convenu*“ (subl. în text)[48]. Despre o eventualitate atât de „riscantă“ – a unei intervenţii otomane – guvernul român primea semnale şi de la agentul la Poartă, D.A. Sturdza, în opinia căruia mai multă „asigurare“ era de aşteptat din partea Angliei, în măsură să înfrâneze „pornirile Porţii“ şi să dejoace „intenţiile ascunse şi primejdioase“ ale Rusiei[49], aceluiaşi agent diplomatic la Constantinopol apărându-i deja limpede gravitarea Austro-Ungariei în orbita politicii Berlinului. De aceea el şi plusa oportunitatea sondării dispoziţiilor engleze. Numai că, de la Londra, P. Mavrogheni, în misiunea expresă de a solicita „sprijin englez“ pentru o *neutralitate a României* de felul celei a Belgiei, făcea cunoscute „rezervele Albionului“, că Belgia era un stat deplin suveran, al cărui *teritoriu* a putut fi neutralizat, în vreme ce condiţia Principatelor Unite era determinată în principal de „legăturile cu Poarta Otomană“[50]. Situaţia externă a României se dovedea, într-un adevăr, deosebit de critică, lipsită de „repere asigurătorii“. Nu mai puţin critică era însă şi situaţia internă. Trebuind să ţină seama de adeziunea foarte restrânsă a „guvernului princiar“ în rândurile electoratului – fapt demonstrat şi de foarte agitatele alegeri de deputaţi –, dar şi de amplificarea sentimentelor filofranceze ale publicului românesc, P.P. Carp a trebuit să dea curs *oportunităţii interne* a cunoscutei declaraţii că *„acolo unde flutură steagurile Franţei, sunt interesele şi simpatiile noastre“*[51]. Calitatea de ministru de Externe în care se pronunţase fruntaşul junimist a presupus „explicaţii de rigoare“, acordate de L. Steege

---

[46] Ministerul Afacerilor Externe ale României. Arhiva istorică (în continuare: MAE-Arhiva istorică), *Austro-Ungaria,* vol. 174, f. 164-167 (L. Steege c. P.P. Carp, Viena, 4 iulie 1870).

[47] Idem, f. 170 (P.P. Carp c. L. Steege, Bucureşti, 10/20 iulie 1870).

[48] Idem, f. 187 şi urm. (L. Steege c. P.P. Carp, Viena, 1 august 1870).

[49] Idem, Fond *Turcia,* vol. 127, f. 25 (D.A. Sturdza c. P.P. Carp, Therapia, 29 iulie/10 august 1870).

[50] Idem, f. 53, 59 (D.A. Sturdza c. P.P. Carp, 1/13 septembrie 1870; D.A. Sturdza c. P.P. Carp, 15/27 septembrie 1870).

[51] Frédéric Damé, *Histoire de la Roumanie contemporaine depuis l'avènement des princes idigènes jusqu'à nos jours (1821-1900),* Paris, 1900, p. 210.

cabinetelor de la Viena, Berlin şi Petersburg, explicaţii după care declaraţia şefului diplomaţiei româneşti ar fi corespuns doar unei „necesităţi parlamentare" şi că nu ar fi antrenat „une infraction quelconque à la plus stricte neutralité"[52].

În cuprinsul vieţii politice interne se accentuau tensiunile, „agitaţiile anticarliste", pe măsură ce devenea tot mai clară înfrângerea Franţei în război, între respectivele agitaţii s-a înscris şi „tentativa republicană"[53] de la Ploieşti, din 8/20 august 1870 care, în sine, nu a însemnat mare lucru. Ea a fost un efect prematur al unor preparative insurecţionale, ce au situat România între ţările europene ce au cunoscut ultimele manifestări ale spiritului paşoptist[54], definit de ceea ce René Rémond privea ca „mitologie romantică a insurecţionării maselor"[55]. „Incidentul ploieştean" a fost închis cu promptitudine şi foarte concesiv în privinţa responsabilităţilor celor ce l-au provocat. Nu s-a putut merge pe linia unor „severe sancţiuni" în atmosfera şi aşa destul de înfierbântată a vieţii publice româneşti.

După capitularea împăratului la Sedan, atitudinile şi stările de spirit din România s-au dispus într-o gamă şi mai plină de semnificaţii în sensul a ceea ce ne-am propus a releva în lucrarea de faţă. Pentru cercurile politice şi, în genere, pentru cele de opinie din „micul principat de la Dunărea de Jos" se punea cu acuitate problema dacă *pacea* urma a face obiectul unui *congres european*, mai ales că actele Italiei (ocuparea Romei) şi al Rusiei (denunţarea neutralizării Mării Negre) impuneau, la rându-le, deliberări *in spe* din partea celor ce se considerau garanţii „ordinei fondată pe tratate". O încercare deosebit de interesantă, în situaţia dată, s-a dovedit cea a lui V. Boerescu, unul din intimii politici, pe atunci, ai domnitorului Carol I. În articolul *România faţă cu Europa*, apărut în „Pressa", la 3 noiembrie 1870, autorul, după ce-şi exprima convingerea că ponderea echilibrului european s-a modificat substanţial, dezvolta ideea ca statul român să devină un regat independent, cu un statut asemănător Belgiei, „sub domnia lui Carol de Hohenzollern şi garanţia puterilor celor mari din Europa", încercarea lui Boerescu, inspirată, se pare, de însuşi domnitorul Carol, nu a putut avea sorţi de reuşită, reacţiile puterii suzerane, ca şi cele ale cabinetelor de la Viena, Petersburg şi Berlin impunând „explicaţii oficiale", implicit din partea autorului „articolului incendiar". Nu mai mulţi sorţi de reuşită a putut avea şi tentativa lui Carol I prin cunoscuta *Scrisoare*, din 25 noiembrie/7 decembrie, adresată „suveranilor europeni"[56], în care-şi exprima speranţa că viitoarea conferinţă europeană („înaltele curţi" înclinau a admite o întrunire

---

[52] MAE-Arhiva istorică, *Austro-Ungaria*, vol. 174, f. 177 (L. Steege c. P.P. Carp, Viena, 22 iulie 1870).

[53] Gh. Cristea, *Conspiraţia „republicanilor..."*; N. Simache, *Mişcările din Ploieşti*, în *File din trecutul istoric al judeţului Prahova*, Ploieşti, 1971, p. 127-181.

[54] *România în relaţiile internaţionale*, p. 241 şi urm.

[55] René Rémond, *Introduction à l'histoire de notre temps*, vol. II, *Le XIXe siècle. 1815-1914*, Paris, 1974, p. 188.

[56] MAE-AD, *Turquie-Bucharest*, vol. 35; ANR-Microfilme. *Franţa*, rola 16, cadrul 4 (Mellimet către Min. de Externe al Franţei, Bucureşti, 12 ianuarie 1871).

diplomatică la Londra, consacrată evaluării implicaţiilor actului Rusiei relativ la Marea Neagră, ca şi „problemei Dunării“) urma să abordeze şi modalităţi de natură a determina înscrierea României „pe făgaşul normalităţii“.

Era însă foarte greu ca „o stare de normalitate“ să-şi facă loc, atunci, în viaţa publică românească. Cursul „afacerii Strousberg, forţarea de domnitor a prerogativelor constituţionale prin solicitarea concursului „suveranilor europeni“ în privinţa unor probleme de politică internă, schimbarea de guvern (noul cabinet prezidat de I. Ghica anunţându-se „francamente constituţional şi parlamentar“, altfel spus, prea puţin favorabil veleităţilor lui Carol I de a scoate lucrurile din impas prin acte autoritare) –, toate acestea păreau a conduce, implacabil, la o rupere a „contractului prinţului străin cu Ţara“. „Întreaga criză“ reflecta dificultatea, pentru „arca politică românească“, de a-şi arunca ancora în apele devenite extrem de tulburi şi de agitate ale „politicii europene“. Devenise limpede că „noua ordine continentală“ urma a fi stabilită împotriva Franţei, întru amendarea „trendului european“ al acesteia, trend cu care împlinirile naţional-statale româneşti s-au aflat, mai întotdeauna până atunci, în deplină consonanţă. Spre ce liman urma a se îndrepta România? Putea fi el Germania? Putea fi o combinaţie ruso-austro-ungară, arbitrată de la Berlin, sau, cel mai rău, o combinaţie ruso-otomano-austro-ungară? Ce ordine internă urma a se impune în România? Una a exceselor executive, a unei domnii cultivată de conservatori în direcţia resuscitării „bunelor tradiţii“ şi a cenzurării întregului edificiu instituţional inspirat de „spiritul franţuzesc“? Ce viitor avea „România latină“ într-o Europă pe cale a cunoaşte o resuscitare deosebită a tendinţelor pangermanismului şi ale panslavismului? Erau câteva din întrebările reluate după „culoarea locală şi temporală“ şi care frământau „cugetele şi simţurile“ multora dintre români la 1871. Iar în atmosfera dată nu putea fi nimic mai nimerit decât „scandalul Strousberg“ pentru a plasa pe domnitor, prevenitor nedisimulat în problema intereselor „acţionarilor germani“, într-o situaţie extrem de delicată. Înţelegând, pe mai departe, *să joace tare,* Carol I a ţinut să dea „o lecţie severă“ politicienilor români, „robiţi de patimi“, făcând să apară cunoscuta „scrisoare către Auerbach“ în „Augsburger Allgemeine Zeitung“. Evoluţia crizei politice l-a adus, se ştie, pe domnitor în situaţia abdicării, evitată de constituirea „în stare de necesitate“ a cabinetului Lascăr Catargiu, în martie 1871. Evenimentul s-a produs într-o atmosferă „de bilanţ intern“ în legătură cu implicaţiile evenimentelor de la cumpăna anilor 1870-1871. Evenimente ce au vădit impresia profundă produsă asupra publicului de înfrângerea Franţei, precum şi o stare de nelinişte, un refuz de a accepta repercusiunile noului raport de forţe pe plan continental, în atmosfera politică deosebit de încărcată de la începutul lunii martie 1871, I.C. Brătianu avansa, în Camera Deputaţilor, opinia concluzivă că situaţia gravă în care se afla România, pusă „să plătească cuponul european“ şi să consimtă la „indicaţiile“ venite de la Berlin şi Viena, reprezenta nimic mai mult decât „rechiziţiunea simpatiilor ce am avut şi avem pentru naţiunea franceză“; simpatii animate de „înţelegere şi nu de acuzare“ la adresa Franţei

sau a „împăratului răpus", fiindcă, susţinea liderul liberal, cu aprobarea majorităţii parlamentarilor, „Napoleon (al III-lea – n.n.) poate fi condamnat de Franţa, poate să fie pus sub ghilotină, pentru că Franţa pătimeşte astăzi din cauza lui; dar noi, Românii, niciodată nu vom uita că, sub Napoleon (al III-lea – n.n.), Franţa şi-a vărsat sângele pentru noi, că sub Napoleon ne-am constituit ca stat român..."[57].

Fapt interesant, evenimentele din România au trebuit să facă şi obiectul unui „bilanţ extern". În privinţa acestuia, „cuvântul de maximă greutate" aparţinea, se înţelege, Berlinului. A fost nevoie, înainte de orice, ca românii să cunoască „jusqu'à quel point la franchisse du prince Chancellier (Bismarck – n.n.) denote un danger imminent et inévitable ou seulement de tristes perspectives" pentru România[58]. Cu misiunea de a descifra dispoziţiile politicii germane faţă de statul român va fi însărcinat P.P. Carp, devenit, între timp, agent diplomatic la Berlin. Discuţia pe care noul agent a avut-o cu prinţul Bismarck s-a constituit într-un autentic bilanţ al „implicaţiilor româneşti" în relaţiile internaţionale din anii 1870-1871. Schimbul de opinii a vizat, desigur, în principal, „rolul" unor astfel de implicaţii în „jocul circumstanţelor" abia încheiatului război franco-german. Pentru partea germană, susţinea *clair et net* Bismarck, România a însemnat un focar de complicaţii grave. Mai mult, manifestările românilor de simpatie pentru Franţa au fost receptate „la est de Rhin" ca o ofensă adusă orgoliului naţional-german. Drept urmare, în cazul României, ca şi în cel al Franţei învinse, Germania pretindea „de justes représailles"[59]. Diferenţa rezida totuşi în privinţa preconizării manierelor de „represiune". Dacă pentru Franţa, Reich-ul german ţinea să recurgă direct, de unul singur, la „măsuri punitive", pentru România el se limita, deocamdată, să ameninţe că se va pune „du coté de vos (ai românilor – n.n.) ennemis. La Russie et la Turquie – plusa Bismarck – désirent la séparation et si l'occasion se présente nous (Germania – n.n.) les aideront à amener un changement qui après tout serait peut être plus propre à favoriser votre (a României – n.n.) developpement"[60]. Faţă de toate acestea, ce reprezentau, pentru artizanul politic al unificării Germaniei, „la pure verité", P.P. Carp a încercat să replice invocând, de la bun început, faptul că România era un stat constituţional în care manifestările opiniei publice nu implicau, mecanic, responsabilităţi guvernamentale. Agentul diplomatic român a ţinut a preciza „qu'il était impossible de nier les sympathies des Roumains pour la France, mais que cette sympathie n'impliquait nullement une haine contre l'Allemagne et que les attaques violentes de la presse et les manifestations hortiles àâ la Prusse était plutôt des manoeuvres de politique

[57] „Monitorul Oficial al României" (Dezbaterile Adunării Deputaţilor), no. 66, 24 martie/5 aprilie 1871, p. 390.

[58] MAE-Arhiva istorică, *Germania*, vol. 241, f. 37 şi urm. (P.P. Carp c. Gh. Costaforu, Berlin, 2 mai 1871).

[59] *Ibidem.*

[60] *Ibidem*, f. 37 şi urm.

intérieur"[61]. Deşi fondată, din punct de vedere formal, explicaţia lui P.P. Carp nu a fost admisă decât parţial de interlocutorul său. Acesta din urmă a recunoscut că „nu are de ce să se plângă" cu privire la linia politică a guvernului conservator, recent constituit la Bucureşti. „Cancelarul de fier" imputa însă existenţa unor resorturi profunde ce făceau ca poporul român să fie încă ostil germanilor. Concluzia vizată de cancelar era că România nu putea fi scutită să dea socoteală, el „sugerând" guvernului de la Bucureşti ca preţ, să dea satisfacţie acţionarilor germani în concesiunea Strousberg şi să se conformeze „intereselor generale" ale Reich-ului. Şi pentru a fi deplin convingător, prinţul Bismarck a ţinut a face, în încheiere, apel la vechiul adagiu politic; „nous sommes les amis de nos amis et les ennemis de nos ennemis"[62].

În ambele sale ipostaze, internă şi externă, „bilanţul" pe tema evenimentelor din România a evidenţiat resimţirea profundă de „latinii de la Dunăre" a repercusiunilor înfrângerii Franţei. Din perspectiva imediată a realităţilor, românii acuzau implicaţiile „dramei franceze", înţeleasă ca o prea severă taxare a unei perioade istorice în care au reuşit, incitaţi de *exemplul Marii Naţiuni*, să realizeze obiective naţional-statale esenţiale. Dintr-o perspectivă mai largă, însă, la 1870-1871, pare să se fi produs doar o sincopă pentru trendul francez al Europei moderne.

[61] *Ibidem*, f. 38.
[62] *Ibidem*.

PARTENERII COMERCIALI AI ROMÂNIEI ÎN PERIOADA 1859–1939. POZIŢIA FRANŢEI

Gh. Iacob

Comerţul reprezintă, indubitabil, un reper semnificativ pentru evoluţia social-economică a unei ţări. Acesta devine cu atât mai important când este vorba de o ţară aflată în plin proces de modernizare. Este cazul României în perioada cuprinsă între domnia lui Al.I. Cuza şi al doilea război mondial. Nu credem că mai trebuie demonstrat[1] că, în a doua jumătate a secolului XIX şi primele patru decenii ale secolului XX, România a făcut paşi importanţi în procesul de integrare între ţările civilizate ale Europei. A doua conflagraţie mondială a întrerupt o evoluţie care ar fi dus ţara noastră undeva spre mijlocul unui posibil „clasament" al ţărilor europene – având în vedere criterii unanim admise pentru ceea ce înseamnă „civilizaţie europeană".

Bibliografia pentru această temă este relativ bogată, cuprinzând lucrări publicate până la al doilea război mondial[2], în deceniile V-IX[3] şi după 1990[4].

În intervenţia noastră ne-am propus evidenţierea unor etape, constante şi schimbări în relaţiile comerciale ale României, apoi stabilirea locului Franţei în grupul de parteneri comerciali, explicarea acestui loc în comparaţie cu alte ţări şi mai ales cu Germania.

Mai întâi vom realiza o „radiografie" în evoluţia comerţului exterior al României în perioada menţionată. Astfel, între anii *1861-1865*, principalii

---

[1] Vezi pe larg: Gh. Iacob, *Modernizare – Europenism. România de la Cuza Vodă la Carol al II-lea*, vol. I, Iaşi, 1995.

[2] I.N. Angelescu, *L'évolution du commerce extérieur de la Roumanie*, Bucureşti, 1914; C.I. Băicoianu, *Istoria politicii noastre vamale şi comerciale de la Regulamentul organic şi până în prezent*, vol. I, partea I şi II, Bucureşti, 1914; V. Madgearu, *Evoluţia economiei româneşti după războiul mondial*, Bucureşti, 1940.

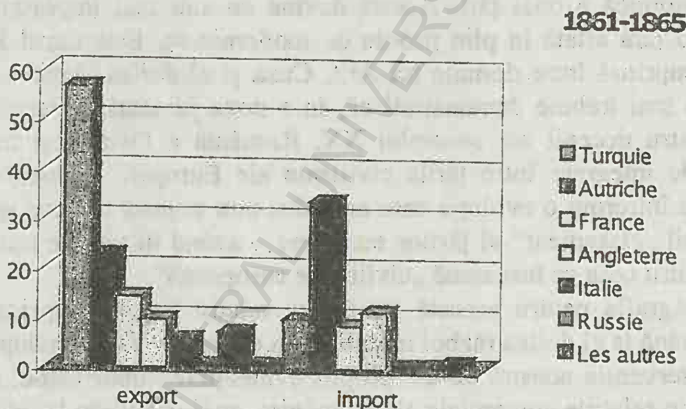
[3] V. Axenciuc, I. Tiberian, *Premise economice ale formării statului naţional unitar român*, Bucureşti, 1979; C. Buşe, *Comerţul exterior prin Galaţi sub regim de port franc (1837-1883)*, Bucureşti, 1976; P. Cernovodeanu, *Relaţiile comerciale româno-engleze în contextul politicii orientale a Marii Britanii (1803-1878)*, Cluj-Napoca, 1986.

[4] Gh. Iacob, *Economia României (1859-1939). Fapte, Legi, Idei*, Iaşi, 1996; Maria Mureşan, *Istoria economiei. Epoca modernă şi contemporană*, Bucureşti, 1995; N.C. Sută (coordonator), Gabriela Drăgan, Maria Mureşan, Sultana Sută-Selejan, *Istoria comerţului exterior şi a politicii comerciale româneşti*, Bucureşti, 1998.

parteneri la *export* erau[5]: Turcia (56.614.241 lei); Austria (22.878.523 lei); Franţa (14.434.137 lei); Anglia (9.886.094 lei); Italia (5.972.385 lei); alte ţări (7.444.799 lei).

În aceeaşi perioadă, *importul* avea următoarea structură[6]: Austria (33.790.449 lei); Anglia (11.684.090 lei); Turcia (10.056.406.lei); Franţa (8.832.751 lei); Rusia (3.755.481 lei); Italia (437.055 lei); alte ţări, inclusiv Germania (1.509.909 lei).

Franţa se situa pe poziţiile 3-4 între partenerii comerciali ai României, la o distanţă semnificativă – din punct de vedere valoric – de Turcia (la export) şi Austria (la import). Explicaţia se află în relaţiile economice tradiţionale ale Principatelor Române cu Turcia – puterea suzerană – şi Austria, stat vecin, având o economie complementară, care acoperea necesităţile de produse industriale.

După două decenii, între anii *1881-1885*, *exportul*[7] României avea următoarea structură: Anglia – 83,07 mil. lei = 36,62%; Austro-Ungaria – 74,50 mil. lei = 33,74%; Franţa – 18,83 mil. lei = 8,53%; Turcia – 11,41 mil. lei = 5,17%; Germania – 3,07 mil. lei = 1,39%.

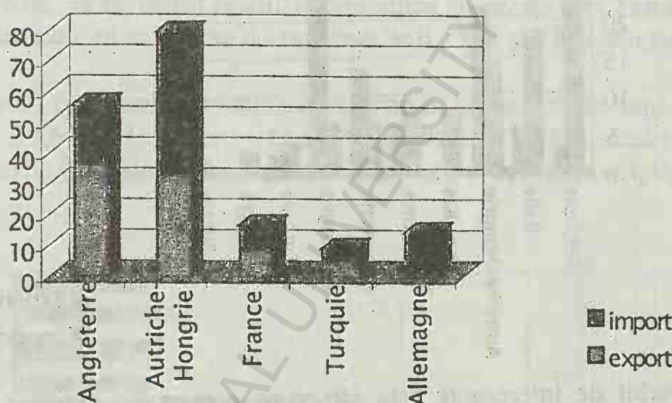
La *import*[8], situaţia se prezenta astfel: Austro-Ungaria – 134,80 mil. lei = 45,94%; Anglia – 56,94 mil. lei = 19,40%; Germania – 38,16 mil. lei = 13,01%; Franţa – 24,06 mil. lei = 8,20%; Turcia – 11,91 mil. lei = 4,06%.

Franţa se menţine pe aceleaşi poziţii (3-4), cu un procent aproape egal, de 8%, în importul şi exportul României. Principalul partener comercial era Austro-Ungaria. La tradiţie s-a adăugat şi Convenţia comercială din anul 1875, care favoriza imperiul vecin. De asemenea, trebuie avut în vedere că după realizarea dualismului din 1867, Transilvania este obligată să-şi reorienteze comerţul spre România şi sud-estul Europei. Pentru că, „Produsele industriei prelucrătoare

[5] C.I. Băicoianu, *op. cit.*, partea I, p. 67.
[6] *Ibidem*, p. 75.
[7] N.C. Sută (coordonator), *op. cit.*, p. 89.
[8] *Ibidem.*

din Transilvania nu numai că nu-şi găseau pieţe de desfacere în apusul imperiului, dar erau concurate pe piaţa locală... Cercurile oficiale ale Imperiului austro-ungar au căutat să menţină şi să consolideze această situaţie. Dar Transilvania, pusă în inferioritate în cadrul imperiului, intensifică schimbul economic pe pieţele româneşti de peste Carpaţi, imprimând şi mai mult prin aceasta, direcţia de gravitaţie spre vechea Românie"[9].

În ultimele decenii ale secolului XIX şi începutul secolului XX, procesul de integrare a României în Europa vremii se intensifică, cuprinde noi laturi şi aspecte ale vieţii social-economice, ritmul său se accelerează.

Comerţul exterior cunoaşte o impetuoasă dezvoltare, mai ales la începutul secolului XX, reflectând ritmul evoluţiei economiei româneşti. La o analiză – fie şi succintă – a volumului, valorii şi structurii comerţului exterior, ar trebui avută în vedere o serie de factori:

- sporirea cererii de produse agricole pe piaţa externă, care a determinat o creştere a preţurilor cu 15-25%;
- calitatea grâului românesc îl face solicitat în continuare pe piaţa externă;
- crearea bazei tehnice a transporturilor şi a industriei a necesitat import de utilaje, instalaţii portuare, mijloace de transport etc.;
- dezvoltarea economică a impus importul de capital, care a fost investit în industrie, comerţ, bănci şi alţii.

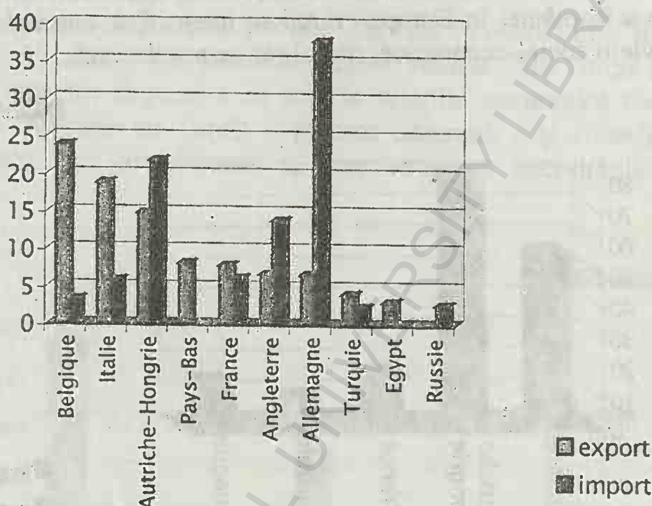
Un factor extern, care trebuie avut în vedere în înţelegerea structurii partenerilor comerciali, priveşte schimbarea ierarhiei mondiale a exportatorilor, prin venirea pe primele poziţii, în anii din preajma primului război mondial, a Statelor Unite ale Americii şi a Germaniei.

În acest context, orientarea geografică a *exportului* României în anul 1912 se prezenta astfel[10]: Belgia – 23,8%; Italia – 18,8%; Austro-Ungaria – 14,8%;

[9] V. Axenciuc, I. Tiberian, *op. cit.*, p. 178.
[10] *Enciclopedia României*, vol. IV, Bucureşti, 1940, p. 466.

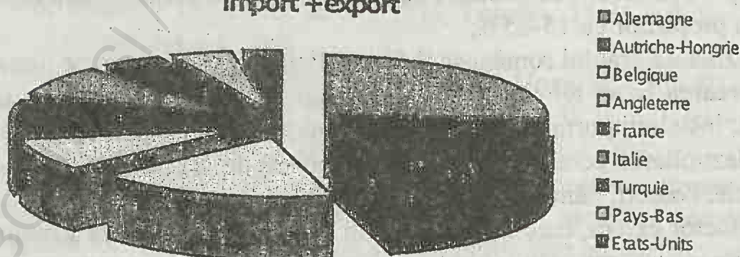
Olanda – 8,1%; Franța – 7,8%; Anglia – 6,7%; Germania – 6,6%; Turcia – 4,0%; Egipt – 3,0% ș.a.

Structura *importului* în același an era următoarea[11]: Germania – 37,7%; Austro-Ungaria – 21,8%; Anglia – 13,8%; Franța – 6,1%; Italia – 5,8%; Belgia – 3,2%; Rusia – 2,6%; Turcia – 2,3% ș.a.

Deosebit de interesantă este *structura comerțului exterior al României (import + export)* din anul 1913[12]: Germania – 23,03%; Austro-Ungaria – 18,56%; Belgia – 15,75%; Anglia – 7,98%; Franța – 7,75%; Italia – 7,39%; Turcia – 4,13%; Olanda – 3,98%; Statele Unite – 2,55% ș.a.

Franța se menține pe locurile 4-6, cu un procent care nu depășește 10%.

De menționat că poziția superioară a Belgiei se datora porturilor de la Marea Nordului, unde se desfășura un intens comerț de tranzit, favorizând exportul de grâu din România.

[11] *Ibidem.*

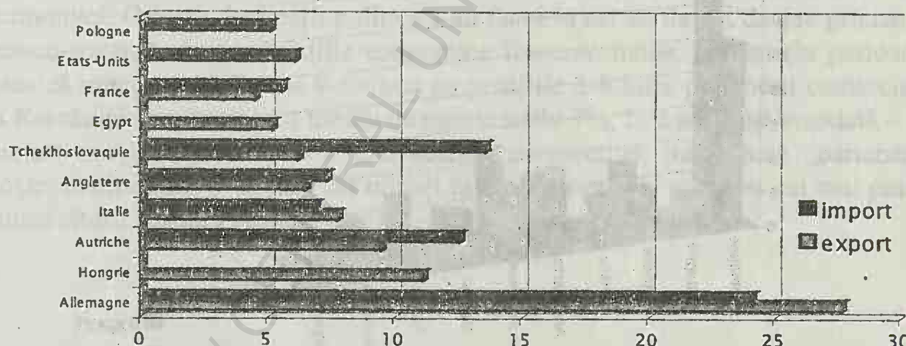
[12] N.C. Sută (coordonator), *op. cit.*, p. 123.

Primul război mondial a provocat o situaţie specială – din cauza alianţelor, fronturilor etc. – în derularea comerţului exterior[13]. S-ar impune o analiză specială, ceea ce nu ne propunem.

După război, una dintre cele mai semnificative urmări pentru comerţul exterior al României a fost scăderea ponderii fostelor ţări inamice şi creşterea ponderii ţărilor aliate. Şi trebuie subliniat că în primii ani după război exportul era aproape inexistent – din cauza distrugerilor şi dezorganizării provocate de conflagraţie –, ajungându-se chiar la import de cereale, situaţie excepţională pentru o ţară supranumită „grânarul Europei"[14].

Refacerea economică, integrarea noilor provincii unite cu Ţara, ca şi revenirea în relaţiile economice internaţionale a Germaniei şi a statelor succesoare Austro-Ungariei, au favorizat relaţiile economice cu aceste ţări. Pentru perioada interbelică am ales ca momente de referinţă anii 1929 şi 1938 din motive lesne de înţeles.

Principalii parteneri comerciali ai României la *export*[15] în anul 1929 erau: Germania – 27,64%; Ungaria – 11,09%; Austria – 9,44%; Italia – 7,73%; Anglia – 6,45%; Cehoslovacia – 6,18%; Egipt – 5,17%; Franţa – 4,48% ş.a.

La *import*, situaţia se prezenta astfel[16]: Germania – 24,08%; Cehoslovacia – 13,57%; Austria – 12,54%; Anglia – 7,29%; Italia – 6,85%; Statele Unite – 6,08%; Franţa – 5,54%; Polonia – 5,09% ş.a.

În anul 1938, structura *exportului* pe ţări evoluase astfel[17]: Germania – 26,50%; Anglia – 11,08%; Cehoslovacia – 9,56%; Grecia – 6,83%; Austria (în anul 1937) – 6,67%; Italia – 6,62%; Ungaria – 5,14%; Franţa – 4,67% ş.a.

---

[13] Vezi Maria Mureşan, *op. cit.*, p. 251 şi urm.

[14] Această formulă, „România – grânarul Europei" – este un alt „şablon" al istoriografiei noastre. În fapt, ţara noastră deţinea doar 8% din comerţul european cu grâu din perioada interbelică.

[15] Vezi: V. Madgearu, *Evoluţia economiei româneşti după războiul mondial*, Bucureşti, 1995, p. 346-347; *Bréviaire Statistique*, Bucureşti, 1940, p. 189-190; N.C. Sută (coordonator), *op. cit.*, p. 153.

[16] *Ibidem.*

[17] *Ibidem.*

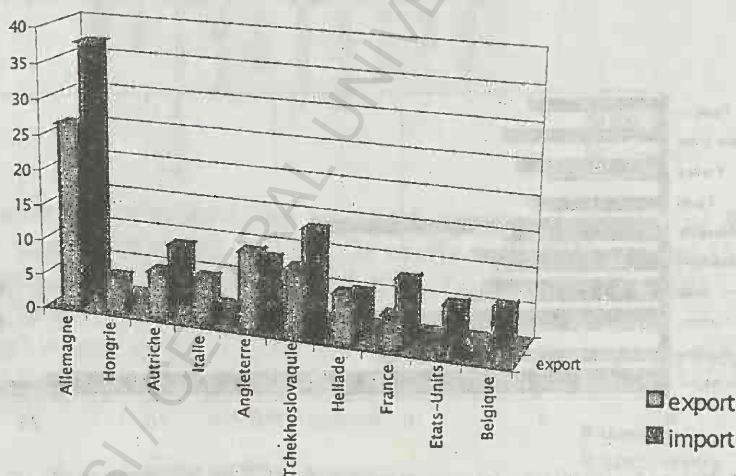
La *import*, situația era următoarea[18]: Germania – 36,81%; Cehoslovacia – 13,13%; Austria (în anul 1937) – 8,49%; Anglia – 8,15%; Franța – 7,69%; Belgia-Luxemburg – 5,45%; Grecia – 4,96%; Statele Unite – 4,85% ş.a.

În general, deşi evoluția relațiilor comerciale ale României între cele două războaie mondiale a fost influențată de o serie de factori conjuncturali (consecințele războiului, crizele economice, unele evenimente politice), a cunoscut şi o serie de constante:

• stabilirea de relații comerciale de import-export cu un număr relativ restrâns de țări (7-8 acopereau peste trei sferturi din comerțul exterior al țării);

• țările europene ocupă primele poziții şi în special cele din centrul continentului, cu care existau legături intense încă înainte de prima conflagrație mondială;

• după refacerea economică – a ambelor țări –, Germania va ocupa prima poziție cu o pondere semnificativă în structura comerțului exterior al României.

*

După realizarea acestei „radiografii" asupra orientării geografice a comerțului exterior al României în perioada 1859-1939, sunt posibile câteva considerații privind poziția Franței, apelând şi la o comparație cu Germania, principalul rival pentru dominația politico-economică a Europei de Est. Evident, sunt riscante aprecieri care privesc aproape un secol. Totuşi, unele dintre acestea pot fi acceptate, credem noi, cu grad de generalitate pentru întreaga perioadă, exceptând, fireşte, războiul, crizele economice, diverse evenimente politice ş.a.

[18] *Ibidem.*

Factorii care explică evoluția raporturilor comerciale ale României cu Occidentul şi, în mod special, cu Franța şi Germania, pot fi grupați în câteva categorii, şi anume, factori de natură *geografică*, *economică* şi *politică*.

Din punct de vedere *geografic*, trebuie avut în vedere că distanța mai mică față de spațiul german a favorizat intensificarea raporturilor economice dintre cele două state. În epoca modernă, noul statut al Dunării, stabilit la Congresul de pace de la Paris, din anul 1856, a „fluidizat“ raporturile dintre centrul şi estul Europei.

Din perspectivă *economică*, decisivă a fost complementaritatea dintre cele două economii. S-ar putea adăuga forța şi pragmatismul capitalului german, avântul economic al Germaniei – la sfârşitul secolului XIX şi începutul secolului XX, ca şi în perioada interbelică (cu excepția perioadei de refacere şi a crizei) – care a concurat cu succes Franța în țările din estul Europei.

Politic, Germania a urmărit programatic şi explicit expansiunea către est, spre Balcani şi Orientul Mijlociu. Istoria oferea un suport consistent – demografic, economic, cultural – pentru exploatarea acestei direcții. Amintim un singur exemplu. Grecia, România şi Bulgaria s-au consolidat ca state moderne cu dinastii germane.

Totuşi, dintre cele trei categorii de factori, preponderenți au fost cei economici. Oricâte declarații politice s-au făcut în cei 80 de ani despre prietenia franco-română, despre relațiile economice franco-române, în fapt (în perioada istorică menționată) Franța s-a situat pe pozițiile 3-8 între partenerii comerciali ai României, cu un procent mediu de aproximativ 7%, fără a depăşi vreodată – la import sau la export – 10%. Din această perspectivă, formularea „partenerii noştri tradiționali“ – în care cei inițiați în ale istoriei, dar mai ales cei mai puțin cunoscători, includ Franța şi Anglia – se cuvine reconsiderată.

UN PROIECT AUSTRIAC DE CONFEDERAȚIE DANUBIANĂ DIN 1921

Liudmila Antonova

După prima conflagrație mondială găsim o Europă aflată în criză atât economică, cât mai ales morală. În perioada care a urmat Conferinței de la Paris, punctul nevralgic al problemelor europene devine cel al Europei Centrale. De altfel, „problemele Europei Centrale trec pe primul plan al preocupărilor internaționale"[1]. Transformările teritoriale în această regiune a continentului erau cele mai adânci, devenind locul de confruntare a intereselor politice şi economice. Situația era agravată deoarece dispariția Austro-Ungariei nu intra în calculele marilor puteri. Era perturbat vechiul mecanism al echilibrului european[2]. După părerea unor cercuri politice, această parte a Europei intra sub semnul pericolului formării unui „vid", cu un magnetism diabolic de atracție al unor idei „novatoare-comuniste" sau, în cel mai bun caz, al „balcanizării sale". Să adăugăm acestor observații şi faptul că „golul lăsat de Austro-Ungaria înseamnă şi crearea unui spațiu de confruntare între marile puteri, exclusiv între cele ex-aliate..."[3]. De aceea, în unele cercuri franceze şi britanice este menținută ideea de Imperiu Habsburgic ca un „factor de ordine contrarevoluționar", mai ales după lovitura de stat rusă din octombrie 1917.

La cel din urmă argument putem adăuga şi faptul că „aliații considerau monarhia Austro-Ungară drept un duşman cu mult mai mic decât Germania, putând fi utilizată chiar ca o contrapondere față de cel de-al doilea Reich"[4].

Acum apare pericolul care putea amenința pacea în noua Europă, pericolul alipirii Austriei la Germania, care formează *leitmotivul* străduințelor germane şi prezintă primul pas în planurile sale de expansiune teritorială. Austria independentă e mică şi neajutorată: „... ei îi este imposibil de a trăi singură. Ea devine ca o pradă tentantă pentru Germania: din 1919, în dezmembrarea Austriei

[1] Radu Meitani, *Istoria politică a raporturilor dintre state de la 1856-1930,* Bucureşti, Ed. Eminescu, 1943, p. 301.

[2] Vezi Jules Chopin, *De l'Elbe aux Balcans (l'Europe Centrale nouvelle),* Paris, Ed. Baudiniere, 1929, p. 252.

[3] I. Ciupercă, *Din istoria contemporană a unei idei: Confederația economicădanubiană,* în *Românii în istoria universală,* III, Iaşi, 1988, p. 672.

[4] *Destrămarea Monarhiei Austro-Ungare.* Comunicări prezentate la Conferința istoricilor din 4-9 mai 1964, de la Budapesta, sub redacția C. Daicoviciu şi M. Constantinescu, Bucureşti, Ed. Academiei, 1964, p. 209.

plenipotenţiarii au pus problema *Anschluss*-ului care «cântărea greu» în raporturile internaţionale"[5].

Trebuie să recunoaştem că în perioada interbelică ideea de federaţie sau confederaţie a Europei (sau a unei părţi a ei) era larg răspândită, văzută ca o soluţie de scoatere a continentului din criză.

În dihotomia formulelor şi proiectelor, care se vehiculează în epocă în vederea refacerii economice al acestui spaţiu central-european[*], găsim un proiect de organizare a unei Confederaţii dunărene de provenienţă austriacă. Prin crearea unui astfel de organism nou, unii vedeau şi salvarea Austriei de *Anschluss*.

Paul Moravic, fost ofiţer austriac de cavalerie, având legături cordiale cu unele oficialităţi franceze, propune proiectul său de realizare a unei Confederaţii danubiene. În proiect erau incluse Austria, Ungaria, Cehoslovacia, România, Iugoslavia. În ultimă instanţă proiectul ofiţerului austriac, pornind de la ideea salvării Austriei de *Anschluss*, ajunge în mâinile generalului Hallier, şeful misiunii militare franceze. În proiectul său, Moravic expune o serie de consideraţiuni asupra situaţiei economice şi politice a Austriei de atunci şi arată toate inconvenientele ce ar rezulta pentru Austria din uniunea ei cu Germania. Autorul raportului vede varianta optimă pentru Austria în organizarea unei Confederaţii dunărene, singurul mijloc de a scoate Austria din izolarea în care se afla şi de a reface situaţia economică a acesteia. El declară că austriecii sunt dispreţuiţi de prusaci, consideraţi „bastarzi, corciturile rasei germane". Prusacii au nevoie de austrieci numai „decât pentru a umple vidul provocat de război. Ei doresc Austria pentru a primi «material uman»"[6]. În cazul în care Austria s-ar alipi Germaniei, el vede ruinată o mare parte a industriei metalurgice austriece, ar suferi comerţul, aceasta nu ar rezolva problema aprovizionării. „Anschluss-ul pentru Austria – declara Moravic – ar însemna întreruperea comerţului cu estul, iar ofensiva industrială germană înseamnă pentru Viena vinderea stocurilor sale cu pierderi"[7]. Moravic regretă dispariţia Austro-Ungariei, în viziunea căruia vechea Monarhie se prezenta ca un tot întreg: „avea tot ce un stat îşi poate dori, cu situaţia sa geografică şi climaterică în Europa: mine de cărbune (Boemia, Silezia, Austria, Transilvania, etc.); toate metalele necesare industriilor sale metalurgice (Austria, Boemia, Ungaria de Nord); saline la Salzburg cu o producţie superioară la cererea internă; industrie de lemn, o puternică industrie chimică. Autorul subliniază faptul că fosta monarhie făcea faţă nu numai asigurării articolelor de consum, dar permitea şi exportarea unor mari cantităţi"[8].

[5] Louis-Paul Deschanel, *Histoire de la politique extérieure de la France (1806-1936)*, Paris, Payot, p. 278.

[*] Ţin să menţionez că asupra acestui aspect am insistat în studiul nostru intitulat *Planul francez de Confederaţie danubiană (1920). Atitudinea României*, apărut în „Revista de istorie a Moldovei", nr. 1-2, 1998, p. 17-29.

[6] *AMAE*, Bucureşti, Fond 71-1914, E-1, Viena 1914-1924, Vol. 60, *De la Legaţia română din Viena*, Tel.N1243, 23 martie 1921, cu menţiunea confidenţial, adresată Ministrului Afacerilor Externe, Take Ionescu, semnat Cantacuzino, fila 147-173.

[7] *Ibidem*, fila 160.

[8] *Ibidem*, fila 154.

În afară de faptul că Austro-Ungaria asigura nevoile unui mare stat de 52 ml. de locuitori, ea reuşea să întreţină un export activ. După dispariţia Imperiului, Austria n-a rămas decât cu fierul şi lemnul, pentru că toate materialele prime necesare industriei austriece au fost dispersate între statele moştenitoare. În aceste condiţii, „situaţia în care se află plasate diversele mici state este dezastruoasă“[9]. Pentru a o depăşi (situaţia), un cadru optim ar fi, în opinia autorului, cea de Confederaţie, cel puţin economică, aducând în favoarea acestei formule mai multe argumente; sistemul dunărean, căile fluviale, tradiţia istorică. Dintre statele care ar putea forma o Confederaţie, Austria nu este imperios determinată să urmeze calea dificilă a Confederaţiei, ea ar avea şi o altă soluţie, cea de *Anchluss*. În situaţia actuală a Austriei, după toate argumentele înaintate de către autor împotriva formulei *Anschluss,* îl fac să prefere singura cale de adoptat, cea de creare a unei Confederaţii dunărene, însă în situaţia complexă în care se află ţările mici în această regiune a Europei, „sleite de puteri“, ele nu ar putea realiza această idee în practică, decât cu ajutorul unei mari puteri.

Autorul crede că singura ţară care ar putea oferi sprijin material şi diplomatic acestui proiect ar fi Franţa. „În cazul acesta, Austriei nu-i rămânea decât să se adreseze Franţei“[10] – declara autorul. Moravic înaintează un alt argument care vine să spijine ideea Confederaţiei, şi anume: situaţia internaţională favorabilă creării unui astfel de organism nou, care ar putea fi protejat de Franţa. În primul rând, Rusia era oprită din politica sa expansionistă pentru mulţi ani (se credea). Apoi, „integritatea statului Iugoslav, fără de care o Confederaţie în această regiune a Europei nu poate fi concepută, ar oferi această posibilitate“[11]. Anglia era preocupată de problemele sate coloniale şi de Irlanda. Italia însă, părea prin forţa împrejurărilor, defavorabilă unei Confederaţii. În primul rând nu-i convenea o forţă întărită, cu ieşire la mare, în al doilea rând îi convenea mai degrabă graniţă comună cu Germania, adică opta pentru o variantă opusă, cea a *Anschluss*-ului. America era preocupată, deocamdată, de problemele sale economice, cele europene trecându-le pe al doilea plan. În concluzie, Moravic susţine că Franţa ar fi, în aceste condiţii, cea mai cointeresată pentru crearea unei Confederaţii danubiene. Astfel, Parisul ar putea forma împreună cu organismul preconizat o coaliţie opusă Italiei şi ar putea forma o puternică barieră împotriva expansiunii bolşevismului. Confederaţia ar putea oferi „mai multe garanţii decât o serie de mici state de pe teritoriile balcanice ale vechii monarhii“[12].

Pentru a se putea crea o Confederaţie danubiană, Moravic propune un plan de acţiune. În primul rând, el crede că puterile aliate trebuiau să reînnoiască printr-o Notă specială, adresată guvernului de la Viena, interdicţia absolută de a se orienta spre *Anschluss*-ul cu Germania. Apoi, un rol important acordă propagandei, pe care o include într-o perioadă pregătitoare. Asupra acestui subiect el

[9] *Ibidem,* fila 157.
[10] *Ibidem,* fila 163.
[11] *Ibidem,* fila 164.
[12] *Ibidem,* fila 165.

insistă mai mult, tratându-l în amănunt. „E necesară o puternică propagandă, care să dispună de mijloace suficiente pentru a-şi desfăşura bine munca“[13].

Propaganda trebuie să plece de la Viena şi să fie iniţiată de un cotidian influent, independent de toate fracţiunile, care ar putea să mulţumească exigenţele intelectualilor cu o educaţie superioară. De la început, cotidianul ar fi trebuit să-şi expună punctul de vedere, având un conţinut pur economic. Acestei măsuri îi urmau altele (răspândirea broşurilor propagandistice, recrutarea unor agenţi în favoarea ideii), măsuri care se includ în viziunea autorului într-un excelent sistem. Chiar dacă rezultatul nu va fi cel aşteaptat, „terenul *Anschluss*-ului va fi zdruncinat pentru totdeauna“. Primul pas în crearea Confederaţiei trebuia să-l prezinte apropierea Austriei de Ungaria. Apoi Boemia are aderenţii săi, care puteau oferi mijloace pentru a începe această mişcare, în ceea ce priveşte România şi Iugoslavia, autorul susţine că „adeziunea la o Confederaţie va fi în mare parte realizată nu numai printr-o propagandă din interior, dar mai ales prin influenţa superioară pe care Franţa o exercită în aceste ţări“[14].

În cazul în care se va crea o Confederaţie dunăreană, „n-o să se priveze nici o dinastie de drepturile sale, nici un popor de limba sa, de interesele sale, de cultul său şi de tradiţiile sale“[15]. Confederaţia va avea o Constituţie, după modelul S.U.A. sau al Elveţiei, „unde toate popoarele se înţeleg, deoarece ele ştiu că de unitatea lor depinde existenţa acestora“[16].

Pentru a ajunge la un bun sfârşit, propaganda federalistă avea nevoie de bani. Moravic susţine că, în vederea realizării celor preconizate, ar fi nevoie: numai pentru a declanşa mişcarea de 2 milioane franci francezi şi de 3 sau 4 milioane „pentru a putea schimba complet opiniile, într-un timp relativ scurt. Autorului i se pare insignifiantă suma mai ales pentru *Quai d'Orsay,* dacă e să vorbim numai de „importanţa şi măreţia scopului“.

Cum ar fi reacţionat Franţa la o astfel de formulă austriacă (de data asta)? Probabil, la *Quai d'Orsay* acest proiect a fost studiat nu fără de interes, dat fiind faptul că Franţa admitea formula creării unei Confederaţii dunărene ca alternativă pentru Europa Centrală. Apoi, la Paris se spera că „aportul francez“ la formarea unui astfel de bloc al statelor dunărene trebuia să dea un rezultat adecvat: orientarea profranceză a Confederaţiei preconizate. Numai că situaţia era nefavorabilă creării unui astfel de organism, din mai multe motive: primul motiv ar fi interesele unor state dunărene care, la acel moment, nu corespundeau cu cele ale Franţei, cu dorinţa Parisului de a crea un bloc sub forma unei Confederaţii dunărene. Tot atunci începe să se contureze un alt sistem de „alianţe în trei“ (Cehoslovacia, Iugoslavia, România), un proiect care s-a dovedit a fi realizabil, cunoscut în istorie sub denumirea de Mica înţelegere.

[13] *Ibidem*, fila 163.
[14] *Ibidem*, fila 173.
[15] *Ibidem*.
[16] *Ibidem*.

AUTORII

Liudmila Antonova, dr., lector universitar la Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Chișinău, specialist în istoria contemporană universală.

Doina Calistru, dr., profesor de istorie la Școala nr. 15 „Şt. Bârsănescu" din Iaşi, specialist în istoria modernă a României.

Alexandru Călinescu, dr., profesor universitar la Facultatea de Litere a Universității „Al. I. Cuza" şi director la Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu" din Iaşi.

Mihai-Ştefan Ceauşu, dr., cercetător principal I la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol" din Iaşi, specialist în istoria modernă a României.

Veniamin Ciobanu, dr., cercetător principal I la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol" din Iaşi, specialist în istoria relațiilor internaționale.

Gheorghe Cliveti, dr., profesor universitar la Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza" din Iaşi, specialist în istoria modernă a României.

Felicia Dumas, dr., lector universitar la Facultatea de Litere a Universității „Al.I. Cuza" din Iaşi.

Olivier Dumas, dr., bibliotecar la Centrul Cultural Francez din Iaşi.

Gheorghe Iacob, dr., profesor universitar la Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza" din Iaşi, specialist în istoria contemporană a României.

Alexandrina Ioniță, dr., bibliotecar principal la Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu" din Iaşi.

Lăcrămioara Iordăchescu, dr., profesor de istorie, inspector de specialitate în cadrul Inspectoratului Şcolar al jud. Iaşi.

Dumitru Ivănescu, dr., cercetător principal I şi secretar ştiinţific la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" din Iaşi, specialist în istoria modernă a României.

Andi Mihalache, dr., cercetător principal III la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" din Iaşi, specialist în istoria culturii şi istoriografie.

Marina Mureşanu Ionescu, dr., profesor universitar la Facultatea de Litere a Universității „Al. I. Cuza" din Iaşi.

Cristiana Oghină-Pavie, dr., cercetător ştiinţific la Camera de Comerț din Angers.

Iulian Oncescu, drd., lector universitar la Facultatea de Istorie-Geografie a Universității „Valahia" din Târgovişte.

Gheorghe Platon, acad., profesor universitar la Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza" din Iași, specialist în istoria modernă a României.

Petruța Spânu, dr., profesor universitar la Facultatea de Litere a Universității „Al. I. Cuza" din Iași.

Valeriu P. Stancu, dr., lector universitar la Facultatea de Litere a Universității „Al. I. Cuza" din Iași.

Cătălin Turliuc, dr., cercetător principal I la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol" din Iași, specialist în istoria modernă și contemporană a României.

Alexandru Zub, m.c., profesor universitar și director al Institutului de Istorie „A.D. Xenopol" din Iași, specialist în istoria culturii și istoriografie.

INDICE DE NUME*

* Nu au fost indexate numele de persoane aflate în aparatul critic.

C

S

Ş

T

U

V

W

X

Y

Z

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „A. D. XENOPOL"
BIBLIOTHECA HISTORIAE UNIVERSALIS

1 *Relații româno-americane în timpurile moderne* [*Romanian-American relations in modern times*], ed. Gheorghe I. Florescu, Iași, Ed. Universității „Al. I. Cuza", 1993

2 *Studii istorice româno-ungare* [*Romanian-Hungarian historical studies*] ed. Lucian Nastasă, Iași, Fundația Academică „A. D. Xenopol", 1999

3 *Romanian and Polish peoples in East Central Europe (XVIIth-XXth centuries)*, ed. Veniamin Ciobanu, Iași, Ed. Junimea, 2003

4 *Sovietization in Romania and Czechoslovakia: History, Analogies, Consequences*, ed. Alexandru Zub, Flavius Solomon, Iași, Ed. Polirom, 2003

5 *Franța, model cultural și politic*, ed. Alexandru Zub, Dumitru Ivănescu, Iași, Ed. Junimea, 2003

© Editura JUNIMEA, Iaşi – ROMÂNIA,
Bd. Carol I, nr.3-5, cod 700506,
tel./fax: 0232-410427

Tipărit la SL&F IMPEX Iaşi
Bd. Carol nr. 3-5, Iaşi
Tel : 0766 390 661 ; *simonaslf@yahoo.com*

CARTE EDITATĂ CU SPRIJINUL MINISTERULUI CULTURII ȘI CULTELOR DIN ROMÂNIA

ISBN 973-27-0905-0

Preț 100 000 lei